

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

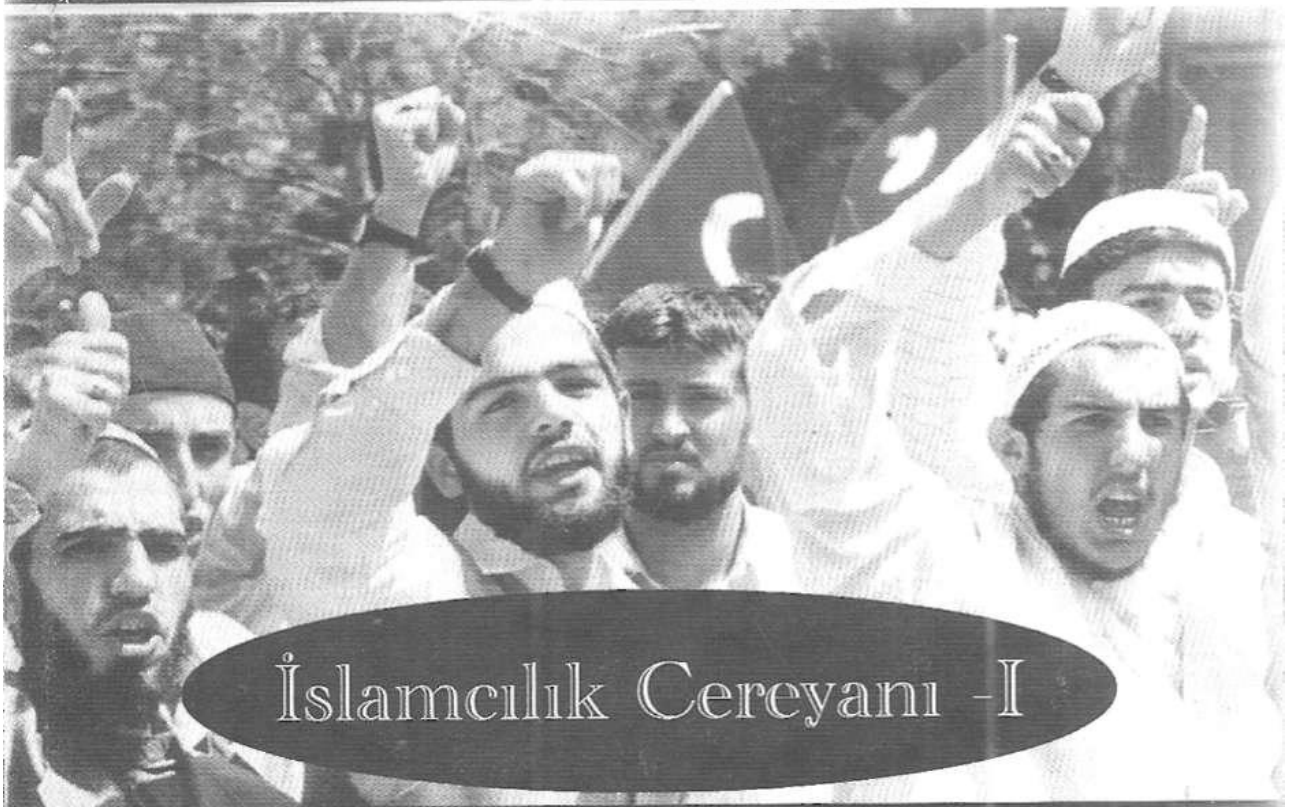
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İslamcılık Cereyanı -I

Tarık Zafer Tunaya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır. Parayla satılmaz.

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın
İslamcılık CereyanıII adlı
kitabında şu gözlemleri
toplanıyor:

Türkiye'de, iki belli çevre
çarpışıyor: Devrimcilerle, devrim
aleyhtarı, devrimci hükümetlere
muhalif gruplarla birleşerek
kabaran gelenekçiler. Savaş, bu
iki kuvvet arasında.

Bu biçim çatışmalar başka
ülkelerde de yok değil.

Türkiye'deki özellik, gelenekçi
çevrenin daimi surette, devrimle
kurulmuş bir devletin temellerine
hücum etmesinde. Bu zümre
sustuğu ya da susturulduğu
zaman için için yaşayabiliyor,
kendini inandıracak bir ortam
bulabiliyor.

Türk devrimi bugün varsa ve
yaşıyorsa, bunun nedeni her
şeyden önce bize geleceği
sevmeyi, karşılamayı aşlamış
olmasında; XX. yüzyılın sosyal ve
siyasal gereklerine uyan ilkelere
dayanmasındadır. Türk
devrimine kafalarımız ve
kalplerimizle bağlanmamızın
nedeni onun bu gücünde
aranmalıdır.

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın
yakın tarihimize ışık tutan bu
bilimsel çalışmasını, gelecek
cuma günü bayinizden yine
gazeteniz Cumhuriyetle birlikte
alacaksınız.

Dizgi  Baskı  Yayımlayan:
Yeniğün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İ S L A M C I L I K

C E R E Y A N I

1

İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca
Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler

Prof. Dr.

T A R I K Z A F E R T U N A Y A

GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAMCILIK CEREYANININ ANA HATLARI

I

İSLAM VE OSMANLI DÜNYASININ GERİLEME TABLOSU

1 İslam dünyasındaki gerilemenin sebepleri.....	17
2 Osmanlı Devleti'ndeki parçalanma ve sebepleri	19
Taklit	19
Bilgisizlik ve tembellik	20
İktisadi esaret	22

II

İSLAMLAŞMANIN MANASI VE İSLAMCI BİR RÖNESANSIN DAYANDIĞI ESASLAR

1 İslamlaşmak nedir?	25
2 İslamiyet "manii terakki" (ileriliğe engel) değildir.	26
3 İslamiyet devrimcidir.	28
4 Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş yolu: İslamlaşmak	31
5 İslamcı rasyonalizm.	32
İslamcılık formülü	32
İki rasyonalizmden biri	33

III

İSLAMCILIK CEREYANI MENSUPLARINA GÖRE İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ

1	İslam sosyal bir dindir ve hükümeti emreder	38
	İslam sosyal bir dindir	38
	Laiklik meselesi	39
	İslamiyet ve hükümet.	41
2	İslam siyaset prensiplerine göre hâkimiyet ve sınırları ...	43
	İktidarın dayanağı ve sınırı olarak adalet.	45
	Huruç Kaidesi (İhtilâl hakkı).	46
	Meşveret.	47
	Devlet Reisi'nin sorumluluğu.	48
	İslam hükümetinin şekli ne olmalıdır?.....	49
	Devlet işlerinin ehline tevdi.	50
	Hükümdara itaat.	51
3	İslam Devletinde halk unsuruna (idare edilenlere)	
	ait esaslar.	52
	Cemaat ve İttihat kaidesi.	52
	İslamiyette halkçı ve demokratik zihniyet	54
	İslamiyet ve insan hakları.	56
	İslam Devletinin vazifeleri.	59

IV

İSLAMCILIK CEREYANI TARAFINDAN BELİRTİLEN PRENSİPLERİN TEKABÜL ETTİKLERİ DEVLET SİSTEMİ VE TEORİSİ, HÜKÜMET ŞEKİLLERİ ARASINDA İSLAM HÜKÜMET ŞEKLİNİN YERİ

1	Meşrutiyet ve Hilâfeti Kâmile teorisi.	61
---	--	----

Meşrutiyet şekli ve özellikleri	61
Mutlakiyetin reddi	63
20 İslam halifeliğinin İngiliz meşrutiyeti ile mukayesesi . . .	64
Hilâfet	64
İngiliz Sistemi	65

V

OSMANLI MEŞRUTİYETİ İSLAM ESASLARINI GERÇEKLEŞTİREBİLMİŞ MİDİR?

10 Meşrutiyet taraftan fikirler.	70
20 Meşrutiyet aleyhtarı fikirler.	72
Ayrılık ve taklit "	72
Said Halim Paşa'nın tenkitleri	73
Sonuç.	77
30 Kanunu Esasî (anayasa) meselesi.	77
Leyhte fikirler.	77
Aleyhtarlara gelince.	79
40 Parlmentarizm ve siyasi partiler.	82

VI

İSLAMCILARIN DİĞER CEREYANLAR KARŞISINDAKİ DAVRANIŞLARI

10 Garpcılık Cereyanı ve İslamcılık	87
İslamcılara göre "Garplılaştırmanın" mahiyeti ve metodu . . .	88
Batı maneviyat bakımından gerileme halindedir.	89
İslamiyet yalnız Batı tekniğine muhtaçtır.	91
İslamcılarla Garpcıların fikri çatışması.	93

Dr. Abdullah Cevdet'le çatışma.	94
İslamcı-Türkçülük.	95
2- İslamcılar ve Türkçülük (Milliyetçilik).	98
İslamiyet ve kavmiyet.	98
İslamcılarla Türkçülerin fikri çatışması.	99
İslamcı-Türkçüler.	103
3- Osmanlıcılık (İttihadi Anasır) ve İslamcılık.	107

Ö N S Ö Z

Siyaset İlmi Serisi'nin 3. kitabı, hayli uzun sayılabilecek bir gecikme sonunda, çıkmış oluyor. İlk ödevimiz, bir türlü tamamlanamayan formlara bakarak ümitsizliğe kapılan dostlarımızdan af dilemek olacak.

Bu kitap İslam dini üzerine yazılmış klasik bir deneme değildir. Zaten böyle bir konunun incelenmesi ihtisasımız dışında kalır. Belli bir dini görüş bir memleketin, kendi memleketimizin, sosyal ve siyasal hayatı üzerine nasıl tesir eder? "Din adına" hareket ettiklerini ileri sürenler siyasi iktidara (geniş anlamı ile hükümet edenlere) nasıl baskı yaparlar? Siyasi iktidara verdikleri nedir? Ondan ne alırlar? Türk Devriminin etiği, temel prensipleri dışına çıkan gelenekçi bir çevre, Türk toplumu içinde nasıl bir siyasi kuvvet olur, seçmenle seçilenler arasında nasıl bir rol oynar ve oynayabilir? İslam dünyasının diğer memleketlerinde aynı nedenler benzer sonuçları doğuruyor mu? Bu sorulara cevaplar aradık. İkinci Meşrutiyetin başından bugüne (1908-1962) yarım yüzyılı aşan bir süre içindeki olayları değerlendirmeye çalıştık.

Asıl mesele, şu müşahedede toplanıyor: Her yenilik hareketi karşısına, gelenekçi bir zümre çıkmaktadır. Mesela Kabakçı Mustafa hareketinden bu yana, bu zümre, zamanın değişimlerini hesaba katmakla beraber, hemen hemen aynı tezleri savunmaktadır. Bu zümre içinde skolastik alanı savunan, hatta bir çeşit rasyonalizmle din unsurlarını birleştirme çabasında olan samimi kimseler var. İkinci mesele, bu çevreden olduklarını söyleyen, yazan, fakat, yüksek seviyeli bir dini tamamen politika unsuru yapan, olaylara

ilim açısından bakamayan daha da ileri giderek dini, belli bir çıkar pahasına kalıplaştıran ve özünden uzaklaştıran kişilerin çoğunlukta olması.

Türkiye'de, iki belli çevre çarpışıyor: Devrimcilerle, devrim aleyhtarı, devrimci hükümetlere muhalif gruplarla birleşerek kabaran gelenekçiler. Savaş bu iki kuvvet arasında. Bu biçim çatışmalar başka memleketlerde de yok değil. Türkiye'deki özellik, gelenekçi çevrenin daimi surette, devrimle kurulmuş bir devletin temellerine hücum etmesindedir. Bu zümre sustuğu ya da susturulduğu zaman için için yaşıyabiliyor, kendini inandıracak bir ortam bulabiliyor. Seçmen kitlesine baskı yaptığı için de, iktidarların da, muhalefetlerin de ilgisini çekebiliyor. Bu sinsi gelişme karşısında devrimci prensipler ve müesseseler, verilen tavizlere, girişilen "rötuşlara" rağmen canlılıklarını muhafaza edebiliyorlarsa bunu yalnız savunucularının enerjisinde aramamak gerek. Türk Devrimi bugün varsa ve yaşıyorsa, bunun sebebi herşeyden önce bize geleceği sevmeyi, karşılamayı aşılamış olmasında, XX. yüzyılın sosyal ve siyasal gereklerine uyan prensiplere dayanmasındadır. Türk Devrimine kafalarımız ve kalplerimizle, bağlanmamızın nedeni onun bu kudretinde aranmalıdır.

Araştırmalarımız bizi bu sonuca vardırdı.

Siyaset İlmi metodunu bu çalışmalarımızda da uygulamaya çalıştık. Gerçeği aramanın ne kadar zor ne kadar tehlikeli olduğunu yazdığımız her satırda, bir kere daha anladık.

Bu kitap sadece yazarına ait değildir. Eğer samimi bir arkadaşlık çevresinin heyecanlı iklimi içinde yaşamasaydı, değil bu kitabı, tek satırı bile yazamazdı.

İlk olarak, bu kitabın basımında hiçbir fedakârlığı esirgemiyen aziz dost Erol Simavi'ye teşekkür etmek isteriz. Dr. Çetin Özek'i ise unutabilmemize imkân var mı? Genç meslektaşımız 1960 yılından beri bu kitabımız için, çalışma planımıza uygun olarak, malzeme ve özetler toplamıştır. Özellikle yeni yayınlardan bir kısmının taranmasını kendisinden rica etmiştik. Getirdiği notlar, isteklerimize ve metodumuza o kadar uygundu ki, bazı düzeltmelerle kitabımızda yer almalarını zevk saydık. Bu çalışmaların "Türkiye'de Laiklik" adlı özlü ve güzel eserinin tamamlanmasına da yardımı olduğu için, kendimize bir iftihar payı çıkarıyoruz. Çok sevgili arkadaşımız Prof. Memduh Yaşar'ın büyük yardımını da teşekkürle anmalıyız. Aziz Hocamız, örnek insan Prof. Ragıp Sanca, Üçüncü Kısım'ı tamamen gözden geçirdi ve kendisine has nazik ve değerli uyarılarını bizden esirgemedi. İki aziz dost, Reşit Ülker ve Tarhan Erdem, her çalışmamızda olduğu gibi, işlerinin çokluğuna rağmen, sonsuz bir samimiyet ve bağlılıkla, yorulmak bilmeden tavsiyelerini esirgemediler, dizilen kısımları okudular, eksikleri belirttiler, kitabın bir an önce çıkması için bizi daima teşvik ettiler. Hikmet Nursal kardeşimiz de, her zamanki ilgisi ile kitabın hazırlanmasına candan katıldı. Genç meslekdaşlarımız Doçent Dr. Selçuk Özçelik, asistan Erdoğan Teziç, Halûk Dedehayır ve Sait Güran bize büyük yardımlarda bulundular. Paris'teki görevimiz süresince Sencer Asena, Şükrü Elekdağ, Adnan Erdaş, Kemal Cantürk, Sermet Pasin arkadaşlarımızın büyük yardımlarını burada anmalıyız. Habil Yonat, Tülü Şenol, Uğur Nursal ve Tahir Tahiroğlu'nun, TBMM Kıtaphlık Müdürü sayın Melih Ege'nin, Ulvi Okar'ın, Ayhan

Erer'in yardımlarını da hatırlamak zevkli bir ödev olacaktır. Sayın üstat Nevzat Ayaş'a da ayrıca şükranlarımızı bildirmek isteriz. Nihayet Baha Matbaası, başta sayın Baha Batır olmak üzere, bütün kadrosu ile, kitabın gecikmesinden doğan güç durumları büyük bir tahammülle karşıladı ve ricalarımızı yerine getirdi. Yakından uzaktan, bu kitabın hazırlanmasına katılan bütün aziz dostlarımıza burada içten minnet ve teşekkürlerimizi sunuyoruz ve etüdümüzü kendilerine ithaf ediyoruz.

Okuyucularımızdan bir noktada özür dilemek isteriz. Kitabın basımı ile ilgilenen Dr. Çetin Özek'in kısa rahatsızlıkları ve çok meşgul bulunması, bizim memleket dışı bir görevde olmamız, baskı esnasında, bazı yanlışların gözümüzden kaçmasına sebep oldu. Bunları bir listede göstermeye çalıştık. Okuyucularımızın hoşgörülüğüne güveniyoruz.

Son olarak şu noktaları belirtmek istiyoruz:

Bu kitabı yazmakla, Türkiyemizin en önemli bir meselesi üzerine eğildiğimiz kanısındayız. Bu bir öğretici ve araştırmacının en tabii ödevidir. İncelemeler gösterdi ki, ortada bitmeyen bir savaş var ve Türkiye'nin önemli meselelerinden biri de Yirminci yüzyıla uygun çözümlerini beklemekte. Bu çözümlerin, aydın çevrelerce aranmaya başlanması zamanı çoktan gelmiştir. Yalnız dikkat: "Yirminci Yüzyıl sabırsızdır."

Tarık Zafer TUNAYA
Mart 1962, 184, Bld. Malesherbes
Paris

İSLAMCILIK CEREYANI

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI BOYUNCA GELİŞMESİ VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

GİRİŞ

İslamcılık cereyanı, İkinci Meşrutiyet'in düşüncesine hâkim siyasi ve ideolojik cereyanların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur. Bu cereyan da, Garpcılık, Türkçülük, Ademî merkezîyetçilik ve fikir alanında ikinci planda kalmış sosyalizm cereyanları gibi ideolojik ve siyasi bir karaktere sahiptir. İdeolojiktir çünkü, müesseseler ihdas edecek bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleşmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasidir, çünkü topluluğu, yani Osmanlı Devleti'ni blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü idame için de onu belli bir gayeye yöneltmek istemektedir. İslamcılık cereyanının asıl özellikleri diğer cereyanlara nazaran daha fazla çeşitliliğe sahip oluşunda da siyasi müesseseler üzerinde daha fazla durmuş olmasındadır.

İslamcı cereyan savunduğu fikirleri, eski bir maziden almaktadır. Bu mazi, "vahşet ve bedeviyet halindeki bir kavmin dünyanın en yüce imparatorluklarından biri haline yükselmesini sağlamış olan İslam medeniyetidir". Kur'an esasları üzerinde yükselmiş olan bu medeniyet, maddi ve manevi nüfuz ile kıtalara hükmetmiş, yüzyıllar boyunca bu uzun hakimiyet ve parlak bir medeniyet aynı zamanda eski Yunan ve Roma'nın fikri ve siyasi miraslarından da faydalanarak gayet geniş bir felsefe ve tefekkür vücuda getirir

mistir. Osmanlı İmparatorluğu, hilâfeti devir aldıktan sonra son büyük İslam imparatorluğu halinde hâlâ yaşamaktadır. Ve onu yaşatmak, bakasını temin için de İslami bir rönesans istenmektedir. İslamın asli prensiplerine dönüş, "İslamcı" adı verilen fikir cereyanının ana tezidir. Mazi-si, medeniyeti ve düşüncesi bakımlarından, İslamın zengin tarihi istenilen ve aranılan delilleri ve emsalleri sağlamaktadır. Bu birinci derecede bir tesir kudretidir.

İslamcı cereyan, taraftar bakımından da fevkalade bir talihe maliktir. İmparatorluğun nüfus itibariyle ekseriyeti İslamdır. Osmanlı padişahı Arabistan, Suriye, Mısır gibi bütün Ortadoğu, Hindistan, hatta Uzakdoğu'yu kaplamış olan İslam aleminin halifesidir. İslamcı cereyan, bu büyük kitleye hitap fırsatını bulduğu gibi, Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün müslümanlara dayanmaktadır. Hükümdar halifedir, kabinede ise bir Şeyhül İslam vardır. İslamcı cereyan devletin m üslen id bulunduğu, onun etik temellerini vücade getiren kaidelere de dayanmaktadır. İslamcı görüşler devletin iç ve dış siyasetinde müessirdirler. Bâbı Meşihat (Şeyhül İslamcılık) asayişe müteallik beyannameler, Cihadı Ekber (Bütün müslümanları aynı bayrak altında toplayan büyük savaş) ilan eden, padişahları hal'eden fetvalar neşretmiştir. İslamcı cereyan mensupları arasında sadrazamlar, şeyhülislamlar, nazırlar bulunmaktadır. Hükümet siyasetini yönetmek, iktidar üzerinde müessir olmak bakımından bu cereyan Osmanlı siyasi hayatı içinde önemli kuvvettir.

İslamcı cereyan mensupları, fikirlerini yaymak için devlet otoritesini emirlerinde bulmakla, yetinmemişlerdir. Büyük ve kalabalık halk kitleleri, imparatorluğun bir parçasını gasp etmekle, müslümanları yenilgiye uğratmakla biten harplerin ve sosyal karışıklıklar içinde bunalıp, kur

tuluş çaresini Tanrıdan aramak ve dilemek üzere camilere sığındıkları zaman, ibadetlerini müteakip İslamcı cereyana mensup hocaların vaazlarıyla karşılaşmakta ve derin bir iç acısı ve vecd içinde kendilerine bu cereyana hâkim ana fikirlerin telkini imkânı bulunmaktadır. Hükümetin şaşırmış, ordunun perişan, iktisadi, "içtimai ve ahlaki durumların bozuk ve sarsık" bulundukları bir zamanda, bu vaazlarından müminler şifa beklemektedir. Böylece, İslamcı cereyan psikolojik telkin imkân ve kudretine de sahip olmuştur.

İslamcı cereyanın maddi ve manevi kudretiyle, İkinci Meşrutiyetin birçok siyasi olaylarına müessir ve hâkim olduğu da bilhassa kayda değer. Bunlardan en önemlisi muhakkak ki, 31 Mart 1325 irticaıdır. Meşrutiyetin ilk senesinde, hürriyet rejimine bir reaksiyon teşkil eden bu hareket, müşahede laboratuvarına getirildiği takdirde, İslamcı görüşlerin soysuzlaştırılmış bir şekli olarak görülmektedir. Ne var ki, imparatorluğu ve henüz kurulmak istenen rejimi çetin bir tehlike halinde sarsmış ve düşündürmüştür.

İslamcıların bizzat doğumlarına amil oldukları siyasi olaylar yanında çeşitli devrelerin siyasi hadiselerini, iltihak veya ret suretiyle, yorumlayışları da hatırlanmalıdır. Memleketi derin surette ikiye bölen partiler, minberlerde müdafaa edilmiş, bir sentez halinde beliren Anadolu hareketi payitahtın camilerinde "kuvvei bağiye" (eşkıyalar) olarak isimlendirilmiş ve "elebaşları" idama mahkûm eden fetvalar verilmiştir. Fakat Anadolu hareketinin de karşı fetvaları vardır.

İslamcı cereyanın geniş yayın faaliyeti öteki cereyanlarıninkine nazaran kıyas kabul etmeyecek kadar fazladır. İslamcıları, bağrında toplayan "Sırat-ı Müstakim" ve "Sebil-ürreşad", "Mekâtib ve Medâris", "Beyanülhak", "Livayı İslam", "Mahfel" dergileri doktrini ana hatları ba-

kıymdan muhtevidirler. "İslam Mecmuası"na gelince, Türkçülerin yayın organı kalmıştır. İkinci Meşrutiyetin İslamcı cereyanı incelenirken bu mecmualara başvurmak zardır. Bu dergilerden başka, yalnız imparatorluk sınırları içinde değil bu sınırlar dışından gelen, memleketi ve bilhassa dini tehlikede görerek acil tedbir ve kurtuluş çareleri tavsiye eden sayısız kitap ve risaleleri de unutmamak gerekir.

İslamcılar bakımından ilave edilecek başka bir nokta da, İslamcı cereyanın, öteki fikir cereyanları karşısındaki durumudur. Önce, bizzat İslamcılar bilhassa ıslahat bahsinde, rasyonalist ve gelenekçi olarak görüneceklerdir. Daha sonra, ana nehirden bazı kollara ayrılarak, İslamcı görüşler Garpcılık ve Türkçülükle birleşeceklerdir.

Kısa açıklamamızdan kolaylıkla anlaşılacağına göre, İslamcı cereyanın üç kısımda incelenmesi mümkündür. Birinci Bölümde, İslamcı doktrini tetkik icab eder. Genel olarak, İslamın siyaset ve devlet esasları ve bu bakımdan İkinci Meşrutiyetin değeri ne olabilir? İkinci Meşrutiyet İslami kaidelere dayanmış mıdır ve bu bakımdan tatminkâr mıdır? Diğer cereyanlar karşısında, İslamcıların davranışları ne olacaktır? İslamcılar, hangi şartlarla öteki siyasi fikir akımlarına katılmış veya bunlardan tamamıyla uzaklaşmışlardır? İkinci Bölümde, İslamcı cereyan İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatında nasıl bir rol oynamıştır? Hangi olaylara katılmış ne gibi sonuçlar alınmıştır? Türk devrim hareketleri karşısındaki tutumu ne olmuştur ve bugüne hangi meseleleri bırakmıştır? Bu meseleler üzerinde durmak gerek. Üçüncü Bölümde de, İslamcılık cereyanının fikir ve aksiyon alanlarından elde edilen müşahedeler ve tezler incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK CEREYANININ ANA HATLARI

I

İSLAM VE OSMANLI DÜNYASININ GERİLEME TABLOSU

İslamcılar, fikirlerini serdetmeden evvel bir müşahe-
de üzerinde ısrarla bir üzüntü ile dururlar. İslam âlemi in-
hitat (gerileme) halindedir. Bu gerileyiş, zamanın tek bü-
yük ve son İslam devleti, İkinci Meşrutiyeti ilan etmiş olan
Osmanlı İmparatorluğumda da görülmektedir.

10 İslam dünyasındaki gerilemenin sebepleri

İslam âleminin çöküşü hakkındaki görüş müsterektir.
Vahşi bir ülke sakinlerini, yeryüzünün en büyük medeni-
yet kurucusu bir imparatorluk haline getirmiş olan İslami-
yet "bu derece saadete isal edici (iletici)" mahiyetine rağ-
men, "yeryüzünde istiklâlini muhafaza etmiş bir İslam hü-
kümeti, bir İslam heyeti içtimaiyesi" görülemiyor. (1) Hak-
kın kuvvetle kaim olduğu bir devirde, "Ehl-i İslam" dün-
yanın her tarafında büyük bir zaaf, bir inhitat içindedir (2).
İslam dünyasındaki gerilemenin pek çok sebebi var. Konu-
muz dışına çıkmamak için kısaca bu sebeplerin iki kısım-
da tetkiki mümkün görülmektedir. İç sebep, İslamiyete de

(1) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 52.

(2) Azıncı Refik: İslam ve Avrupa, s. 26.

ğil, Müslümanların atalet ve gafletlerine dayanmaktadır. Zamanla müslüman kavimler ve hükümetler İslamiyet prensiplerinden uzaklaşmışlardır. Bu bir yenilik düşmanlığı olmuştur. (1) Aynı zamanda İslami hakikatlardan inhirafı ve Müslümanların bir ruhanilik tesiri ile "bir taraftan kendi mazileri, diğer taraftan da edyanı sairenin dalâletleri içinde pûyan" (2) olmalarını ifade eder. İşte zamanla, bu yenilik ve hakikat düşmanlığı yüzünden, "âlem-i İslamda" bir gerileme görülmüştür. Öyle bir gerileyiş ki, Müslüman memleketleri her türlü nimet ve saadetten mahrum, hatta tabiatın feyizlerinden dahi istifadeye imkân bırakmıyacak derecede büyük bir sefalet içinde yaşamaktadır (3).

Dış sebep, Batı'nın aynı Avrupa'nın, nasraniyet (Hıristiyanlık) şeklinde İslamın son kalesi Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ağır baskısıdır. Avrupa kültürü ile, tekniği, rasyonel idaresi ile nihayet müstemlekeci kını ile, maddi ve manevi bütün kuvveti ile Müslümanlık dünyasına saldırılmaktadır (4). Adaletten, hakka bağlılıktan geleneklere saygı hasletlerinden yoksun, ahlakı düşkün, müstemlekeci ve sömürücü Avrupa, İslam dünyasının üzerine çöküyor (5).

İslam dünyasına yöneltilmiş olan bu hücumlan, her kavim ve devletten evvel en fazla Osmanlı İmparatorluğu duyulmaktadır. Kaynağını uzak maziden alan Hıristiyan kını bu devleti durmadan hırpalamak, sarsmak, mahvetmek istegini

(1) Şeyh Muhsini Fâni (Hüseyin Kâzım): Felaha doğru, s. 32.

(2) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 62 Said Halim (Paşa): İslamlaşmak s. 16.

(3) Şeyh Muhsini Fâni: Aynı Eser, s. 28.

(4) Aynı Eser, s. 28.

(5) Mehmet Akif Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh Muhammed Abdüh'un İslamı Müdafaa, s. 50, 52, 76.

dedir. Avrupa'nın "vazife-i temeddün" (Medeniyet Ödevi) maskesi artık kalkmıştır. Menfaati icabı Avrupa Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını istemekle, "İslamiyetin son ümidi binayı hilâfeti" mahvetmek azmindedir. Din kaygusu, asırlık intikam duyguları ve nihayet menfaat bu yırtıcı iştihanın amilleridir (1). Demek ki, "âlem-i İslamiyete" indirilen bu yumrukların şiddetini evvela Osmanlı Devleti duyuyor. Büyük gerileyiş ve saldırış önce onun ülkeleri üzerinde müessir oluyor, onu narsuz, ruhsuz bir harabezâra çeviriyor (2).

Filhakika, Avrupa'nın malûm tecavüz ve istismar siyasetinden bir an için sarfınazar edilse bile, Osmanlı İmparatorluğu'nu vücuda getiren toplumun büyük dertleri onun çöküşünü olduğı gibi göstermektedir.

2) Osmanlı Devleti'ndeki parçalanma ve sebepleri

Osmanlı Devleti'nin ve dayandığı toplumun gerileyişi incelersek, İslam dünyasındaki bozulma sebepleri üzerinde durmuş olacağız.

Taklit

Osmanlı İmparatorluğu'nu kemiren büyük sebeplerin başında taklit gelir. İslamcı cephe mensupları, Osmanlı Devleti'nin Batılılara benzemek yolunda herşeyi feda ettiğini, aslından, benliğinden ve geleneklerinden uzaklaştığını, aslına benzemez, şekilsiz bir hale geldiğini söylemektedirler: "...Dini taklit

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 37.

(2) Seyyid (İzmir Mebusu): tçihad ve Taklid (İslam Mecmuası, 1330, no. 4) s. 104-107: 'Herkesin bildiğı bir hakıktır ki, bugün cihanlı medeniyetle en geri kalmış bir millet varsa o da biziz.'

lit, dünyası taklit, âdatı (adetleri) taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelimayı taklit, hülâsa herşeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil, hakiki bir heyeti içtimaiye vücuda getiremez; binaenaleyh yaşayamaz." (1) Taklit sebebi ile, Osmanlı toplumunun idamına karar verilmiştir. Çeşitli müellifler de fikri ve sosyal taklitlere işaret etmişlerdir. "Çinlilerin ahlâkiyetini, Hintlilerin içtimaiyatını, Meksikalıların siyasiyatını kabul eden bir Fransız, yahut bir Alman acaba ne olabilir?". O, ne Alman, ne de Fransızdır. İşte İslam ahlakını, inanç ve siyaset prensiplerini bilmeyen, bir Müslüman gibi düşünüp hareket etmeyen, bir kimseye de İslam denemez (2). Halbuki topluma bakılınca, bu durumu göremiyoruz: Müslüman vatandaş yabancı felsefelerden kopya ettiği siyasi ve sosyal bir sistem sayesinde İslamiyeti kurtarmak istiyor. Bu taklit ağı içinde de hem fert hem toplum kıvrınmaktadır (3).

Bilgisizlik ve tembellik

Osmanlı Devletini bu uçuruma sürükleyen amillerin başında cehalet ve atalet gelmektedir. Bir bakıma, Müslümanların büyük çoğunluğu hurafelerin esiridirler. İslam esaslarından habersizdirler (4). Cehlin sebebi gayet uzak mazidedir. Bütün ticaret, teknik ve tefekkür servetleri hep

(1) Mehmet Akif Tefsiri Şerif, (Sebilürreşad), 1328, No. 27/209.

(2) Said Halim: İslamlaşmak, s. 5.

(3) Taklidin şümulü ve zarar hakkında bk. Ahmed Naim: İslamda davayı kavmiyet, s. 4; Şeyh Muhsini Fâni: Felâha doğru, s.33, 34/35; Hulusi (Nafâ Nâzırı esbaki): İtikâdat ve İrivâdan İslamiye, 1328, s. 28,29; M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 400/401; Said Halim: Buhranlarımız, s. 10, 13, 22, 23/25; Mukallidîliklerimiz, s. 44/45; Buhranı İçtimaimiz, s. 4,6, 10, 14; Musa Carullah: Seriatü İslamiyye benim nazarımla (İslam Mecmuası, 1130, No. 1, s. 10/13); Seyyid: İctihâd ve Taklîd (İslam Mecmuası, 1330, No. 4,5,7, s. 104/107,133/138,194/197.)

(4) Mehmed Sadık (Milaslı Dumuş Zade, Hafız): Alemi İslam Cihadi Ekl ber, s. 5; Halim Sabit: İçtimai Usulü Fıkah (İslam Mecmuası, 1330, No. 5 s. 150).

bilgisizlik yüzünden yok olmuştur. Ortaya bedbaht bir yurt çıkmıştır. Cehaletin doğurduğu marazlar "varlığını kemiriyor" bünyemizi sarıyor, bizi bugünkü feci çukura sürüklüyor (1).

Fakat imparatorluğu yalnız cehalet değil, büyük bir hareketsizlik, yüzyıllarca süren bir uyku da sarmıştır. Eski vilayet ve tebalarının gayret ve çalışkanlığı onları birer devlet haline getirmiştir. Endüstriden, ticaretten mahrum, tembel Osmanlı İmparatorluğu ise "yaya kalmıştır" (2). Devleti bu aşağılıktan ve miskinlikten kurtarmak gerek. Zira "Kanunsuzluk, hissizlik, atalet mikroplarını" bırakmak, aşağılık ve esirlik boyunduruklarından kurtulmakla birdir (3). Zaten sosyal çöküşümüzün düşkün seviyesini "Hazreti Akif'in şiirlerinde tasvir ettiği sefalet hanelerden anlamak zor değildir (4). Takliden değiştirdiği, cehil ve ataletin alçalttığı bu toplumda bir ahlak gerilemesinin de önüne geçilebilir mi? Her ferdin ahlakı bizzat yaşaması gerekirken, toplumun gayet ağır ahlak ıslahatı ödevlerini yüklenmesi gerekirken (5), aksine İslam kaidelerine riayetsizlik onları kötü ahlaka sahip kılmaktadır (6). İşte bu gerçeği görmemezlik, İslamiyeti anlamlamazlık Müslümanları zulüm ve istibdadın, sosyal buhran ve felaketlerin avı haline getirmiş (7), neticede İslamlıktan uzaklaşmıştır (8).

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 2,3,4,7,16,40,52,61,91,92,394.

(2) İbnü'l Fânî Zeynelâbidin: Müslümanlık, 1328, s. 59.

(3) Aksekili Ahmed Hamdi: Mevize (Filibcdi Muradiye Camii şerifinde. Sebülneşad, 1328, No. 23/205, s. 440/41).

(4) M. Şemseddin Zulmetten Nura, s. 61.

(5) Said Halim: Buhranı İçtiğimiziz, s. 21.

(6) Mehmed Sadık: Alemlî İslam Cihadi Ekber, s. 5.

(7) Seyyid Muhsini Fani: İstikbale Doğru, 1331, s. 49.

(8) Said Halim: İslamlamak, s. 181 Ahmed Ağaycf İslam âleminde görülen inhitatın sebepleri (İslam Mecmuası, 1330, No. 2), s. 57/58.

Aslından, geleneklerinden ve dininden bu derece uzaklaşmak. Osmanlı Devletimin Müslüman vatandaşlarını ümitsizlik ve karamsarlığa düşürmüştür. Bir Şeyhülislam, durumu beyannamesinde bütün açıklığı ile itiraf etmektedir. Meşrutiyet beklenen ümidi gerçekleştirmemiştir (1).

İktisadi esaret

Ümitsizliği ve karamsarlığı arttıran sebeplerden birisi de ekonomik gerilik ve bilhassa kapitülasyonlardır. Muazzam bir ekonomik sefalet, memurluk hastalığı ile birleşerek imparatorluğu kasıp kavuruyor (2). İslam dininin emrettiği ilim ve marifet, sanat ve ticaretten yoksun bir kitle, Şer'i Şerif ile bağdaşamayan maddi bir yoksulluk içinde, zengin memleketlerinin tabii ve ticari imkânlarını başkalarının eline vermiş bir halde, gezinmekte. Yalnız bu durum bütün İslamiyeti mahveden ve onu "her milletten geri bırakan, Tunusluların, Buharahların, İranlıların, daha başka hükümetlerin yıkılışlarını süratlendirmiş olan sebeplerin

(1) Şeyhülislam Musa Kazım: Beyanname. "Meşrutiydin ilanını müteakip umum tarafından edilen izhan Şadımaniden artık bütün ehli İslamda devri intibalin hütlül etmiş olduğuna ve binaenaleyh beynelmüslimin din namına ilkayı nifak ve şikâkın bir daha avdet etmemek üzere zevale yüz tutmuş bulunduğuna biraz hasıl olmuş idiye de muahheren bu ümidin pek boş olduğu görülmüş ve asırlardan beri alemi İslamı iahnedar eden ve diyanelli celilei İslamiyc namına siyasi entrikalar çevirmek istidadında bulunan, bu seretle alemi İslamın duçar olduğu felaketleri kâfi görmeyen pek çok eşhasın hâlâ içimizde incvücüd oldukları sureti katiyyede anlaşılmıştır. Otuz Bir Mart hadisesi elimesi buna pek büyük şâhîdîli adildir" (Sıratı Müstakim, 1327, No. 169), s. 197-198.

(2) Said Halim Paşa'nın şu iki eserine bk: Mukallidlikrimiz. s. 39 ve Buharanlarımız, s. 16.

başında gelenlerden sayılabilir" (1). Kapitülasyonlara gelince, bunlar bir milletin esaretini ifade ederler. Adli kapitülasyonlar halkın izzetinefsi, haysiyeti, vatan sevgisi ile asla bağdaşmaz (2). Adli kapitülasyonların bu fecaatma mukabil, bütün devleti bir ahtapot gibi saran umumi kapitülasyonlar Osmanlıların her bakımdan kalkınmalarını engeller. En basit ihtiyaçlarını bile tatmin etmek istedikleri her an karşılıklarına "bir şeddi iskender" gibi dikilirler. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Kapitülasyon karşısında idama mahkûm, her çeşit tahkire maruz, haysiyetten, insan ve hatta hayvan haklarından mahrum bir millet" olduğu bile ileri sürülmüştür (3). İktisadi esaretin yanı sıra bir gerilik sebebi daha vardır ki, o da idaresizliktir.

(1) İsmail Sıtkı: Hayyc alclintibah, 1329, s. 11

(2) Mardini Zade Ebul'ula: Adli İstiklâl. (Sıratı Müstakim, 1324, no. 11) s. 165-170.

(3) Abdürrüşid İbrahim: Kapitülasyon, (Sıratı Müstakim, 1327, No. 157), s. 15-16.

İSLAMLAŞMANIN MANASI VE İSLAMCI BİR RÖNESANSIN DAYANDIĞI ESASLAR

•

10 İslamlaşmak nedir?

İslamlar, İslam-Osmanlı İmparatorluğunda gördükleri gerileme durumlarının hepsini, İslamlaşmamanın, Müslümanlığa aykırı gidişin ve İslamcı zihniyeti anlayamamanın eseri saymışlardır. Bu anormal toplum, bu sebeplerin eseri ve esiri-olunca onu kurtaracak çare kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, manen ve maddeten kalkınmak, medenileşmek, eski "azamet ve satvetine (yüceliğine)" sahip olmak arzusunda ise, gerçek surette İslamî miyete dönmelidir. İslamlaşmalıdır. Öyleyse, İslamlaşmak ne demektir? Prens Mehmed Said Halim, İslamlaşmanın en açık tariflerinden birini vermiştir: İslamın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikte, İslamlaşmak demek İslamın itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini "daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir suretle tefsir" ve bunlara uymaktır (1). Said Halim Paşa'nın taklit bahsindeki fikirlerini, Osmanlı toplumunun ecnebi yamalardan yapılmış bir örtüye benzeyen durumunu gördükten sonra demek icap eder ki, yabancı düşüncesiyle Müslümanlık iddiası yersizdir. Le Play, Durkheim sosyolojilerine inanarak, İslam olmayan gayeler peşinde İslamlaşamayacağı

(1) İslamlaşmak, s. 5

gibi, bir Osmanlı Devleti de bu şekilde payidar olamaz. Saîd Halim Paşa, bütün İslamcılara öncü olarak bu telakkîyi savunmuştur (1). İslamlaşan fert ve devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasi olduğu kadar sosyal bütün hak ve vecibelerini, rejimini, hürriyet ve adaleti İslami prensiplerden çıkaracaktır, bu prensipler ise bizzat İslam akidelelerinden, inanç sisteminden doğmaktadırlar (2). Böylelikle fert de millet de, devlet de şuurlarını tezatlarla kaptırmayacak netice itibariyle bocalamayacaklar. Şark, Garp, Fransız, İngiliz hayranlıkları içinde bu aşağılık duygusuna düşmeyeceklerdir. İşte, İslam dünyası ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu için ilerleme ve kurtuluş yolu budur.

20 İslamiyet "manii terakki" (ileriliğe engel) değildir

Şu halde, İslamlaşmak İmparatorluğu terakki ettirecektir. Fakat, asıl önemli mesele de burada ortaya çıkıyor. "Derin bir tevekkül, kadere iman nitcesinde İslamiyet, ataletten (hareketsizlikten) başka ne sağlayabilir?" sorusu ile başlayan bir tenkit, İslamiyetin parlak medeniyet mazisinden çok uzakta olduğunu belirtiyordu. Artık teknik ve milliyet çağında bulunulduğu için, İslamiyetle büyük bir devleti kalkındırmanın imkânsızlığını, bu bakımdan İslamlığın

(1) Aynı eser, s. 5: "Bir Kant'm, yahut bir Spencer'in ahlâkiyatına inanan, bununla beraber içtimaiyatta Fransız'ın, siyasette İngiliz'in tarzı telâkkîlerini kabul eden bir Müslüman, ne kadar mütekahhir alim olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka birşey değildir. Bir adamın zihninde mütenakız, mülteanz, gayı kabili imtizaç bunca şeyler tesadüm halinde bulunmakla beraber hepsi birden yan yana durup durursa artık o adam ne kafada, ne vicdanla olmak lazım gelir, tasavvur edilsin?"

(2) Aynı Eser, s. 32,

ve İslamlaşmanın ileriliği engel olduğunu ileri sürüyordu. Bu hırpalayıcı görüşün vardığı sonuca göre, Müslümanlık modern sosyal prensiplerle bağdaşamazdı. Avrupa manzumesine dahil devletlerin yapılarına hâkim olmamalıydı. Zira bakışları daima geriye çevirmekte, milletleri medeniyete götürecek yerde eskimiş kaidelere rücu ettirmekteydi. XX. yüzyılda yükselmek ve medenileşmek isteyen devletler İslam esaslarını devlet idaresinden ayırmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu da ancak bu suretle yükselebilirdi. Memleket içinde bu fikirlere taraftarlık eden gençlerin ve aydınların bulunması İslamcıları teessüre sevkederken, bir Fransız tarihçisi Hanotaux (Hanoto) Tunus meselesini ele alarak, Tunus'un İslam dünyasından ayrıldığı ve "yavaş yavaş" hem Mekke'den hem de Asya'daki mazisinden kurtulmak üzere" bulunduğunu şu dileğine ilave ediyordu: "İşte örnek alacağımız, öteki Müslüman memleketleri de kendisine benzeteceğimiz bu memleket Tunus'dur." (^İslamcı cereyan, kendini açıklarken, en önce memleketin içinden de dışından da yükselen bu tenkitlere temelini teşkil eden bir prensiple cevap vermiştir. "İslamiyet manii terakki değildir." Bütün İslamcılar, en ufak broşürlerinde bile, evvela bu fikrin ispatı ve doğrulanması ile fikir savaş meydanına atılmışlardır.

İslamcılar, "âlemî İslamın inhitat halinde" olduğunu zaten kabul etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nu bocalamaya sevkeden sosyal felaket ağının da bu gerilik sebepleriyle örüldüğünü anlatmışlardır. Ne var ki, dünyanın he-

(1) Mehmed Akif: Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh • Muhiiddin Abdüduh'un İslamı müdafası, s. 21.

men her tarafında Müslümanların esarete mahkûm, zillet ve sefaletle gömülmüş, "Çini Maçıinden Mağribi Aksaya kadar" her yerde onulmaz bir ahlaki ve sosyal sefalet içinde, hayatın her türlü nimetlerinden mahrum olarak yaşadıklarını görenler, bütün bu soysuzlaşmanın müsebbibi olarak İslam dinini göstermekle, hata ederler (1). Bu görüş olaylara nüfuz etmeyen, tamamen sathi bir görüştür. O kadar ki, bugünün Müslüman âleminde, hele Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan gerçek İslamiyet değildir. Müslümanlar İslamiyetin ulvi ruhu, adalet ve medeniyet nuru içinde yaşamıyorlar. Müslüman dünyası bugün lüzumsuz alışkanlıkların "esatiri hurafelerin, uydurulmuş bid'atlerin" esiridir (2). Batılilar, böyle bir dünyanın incelenmesine giriştikleri ve uğradığı sefaletin ve geriliğin sebeplerini aradıkları zaman peşin bir hükümle İslamiyeti itham etmektedirler. Bu hüküm tamamen yanlıştır. İslamiyet de hiçbir suretle manii terakki değildir.

30 İslamiyet devrimcidir

Müslümanlık ferdi, sosyal, siyasi hayatı kaplayan ve bu hayatı tanzim edici kaideler koymuş bir dindir. Bu sosyal din, tamamen devrimcidir. Yenilikçidir. Her zaman ve mekân için vazedilmiştir. Dünya işinden, devlet idaresinden ayırdamayan bu din, hiçbir zaman atalet tavsiye etmez. Bizzat Peygamber en faal ve çalışkan bir insan örneği olmamış mıdır? İnkılapçı ve faal bir din olan Müslümanlık-

tı) M. Şemseddin (Günaltay: Zulmcttcn.Nura, s. 75776,917 94, 112. 1547 Şah Muhsini Fâni: İstikbale Doğru s. 1. 7, 52.

ta, bütün yenilikleri ve zamana göre tâdil imkânlarını içine almasından ötürü, ıslâhat yapmak isteyenler yenilik hamlelerini daima bulabilirler.

Müslümanlık asırlarca evvel bugün Batı'nın benimseyip pek yeni saydığı devrimci toplum esaslarını koyduğu için, adeta inkılaplardan tasarrufu temin etmiştir. Avrupa'nın yeni esaslar addettiği prensiplere dayanan toplum ve devleti asırlarca evvel kurmaya muvaffak olmuştur. İslamiyette, akıl ve tabiat dışı hiçbir hurafe yoktur. Başka dinlerle mukayese edildiği takdirde, Müslümanlık kadar idari, siyasi ve ahlaki esaslara müstenid bir din görülemeyecektir. Tam manasıyla sosyal bir din olan Müslümanlık halkın reyine müracaat, hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet (kardeşlik), düşmana kuvvetle mukabele, ruhaniliğe (ruhban yani din adamları sınıfına) ve tegallübe yer verilmemesi, istibdat ve zulme karşı huruç (isyan) gibi sosyal ve siyasi prensipleri kabul etmekle çağdaş medeniyet seviyesinde bir devlet ve hayal vücuda getirmek kabiliyetine de, kudretine de sahiptir. Sadece fertler arasında değil, zümreler, kavimler, millet ve devletlerarası kardeşliği, beynelmilel sulh projelerinden hatta sosyalizmden daha iyi başarmış ve gerçekleştirmiştir. Zalimleri mahvetmiştir. Bu bakımdan İslamiyet "manii terakki" değil, bilâkis, "amiri terakki" (ileriliği emreder)dir. Gerileyiş sebeplerine gelince, evvela bu sebepler tam olarak incelenmiş sayılamaz. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı hakkında da sayısız teoriler ile sürülmüştür. Fakat İslam İmparatorlukları, Osmanlı İmparatorluğunun hali hazır durumu hakkında böyle bir fikri çalışma henüz yoktur. Şu halde İslamiyetin gerilik tohumlarını ihtiva ettiği nasıl iddia edilebilir? Hristiyan Avrupa,

böyle bir delili ileri sürmekte mazurdur. Çünkü kendi devletleri din yüzünden inkiraz bulmuşlardır. Roma İmparatorluğu bu vaziyeti hakiki surette canlandırır. Batının İslamiyet hakkındaki iddiaları kesin olarak bâtıldır, esassızdır.

İslam dünyasının çağlar boyunca pençesine düştüğü istibdat rejimleri onun bugünkü felaketlerini doğurmuştur. Onu sanayisiz ve ilimsiz bırakmıştır. "Âlcmîi İslama medarı teselli ve istinadgâh olacak" tek büyük devlete, Osmanlı İmparatorluğuma gelince, bu devletin de uzun bir istibdat boyunduruğundan henüz kurtulduğu her halde inkar edilemez. İslam devletlerindeki gerilik sebeplerini İslamın fikir ve inanç sistemlerinde değil de, Müslümanların hakiki Müslümanlıktan uzaklaşma veya uzaklaştırılmalarında aramak lazımdır. "Kabahat Müslümanlıktan ziyade Müslümanlarda"dır. Müslümanlığın tahrif edilmiş, yanlış anlamış ve anlatılmış, yanlış yorumlanmış olmasındadır. Oysa Müslümanlık yalnız Arap âlemini değil, vazettiği düsturlarla bütün insanlığa faydalı olmuştur. İslamiyet, nerede Yerleşti ise, oradaki halk kitlelerini vahşilikten ve iptidailikten kurtarmıştır. Aynı ülkeleri "medeniyeti fazıla"ya, "ilemi bir medeniliğe" kavuşturmuştur. İslamiyet kaideleri yapılmış tecrübelerinden medeniyet için fena sonuçlar alınmış bir doktrin değildir. Avrupa'nın bozuk ve saldırgan ahlakıyeti, soysuzlaşmaya eğilimli, istismarcı ayaklar üzerinde duran medeniyeti İslam dininden kurtuluş çareleri dahi bekleyebilir. Kaldı ki, Avrupa'nın İslam dünyasına çektiği kılıç Müslümanları birleştirecektir. İttihadı İslamın (İslam birliğinin) kuruluşunu hızlandıracaktır. Bu bakımdan, Müslü

lûmanlık perişan milletleri kalkındıracak tam manasiyle birlik ve adalet idealine ulaştıracak bir "köprüdür." (1)

4 □ Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş yolu: İslamlaşmak

İslamlığın ileriliğe engel olmadığı bu delillerle ispat edilmek istenildikten sonra, Osmanlı Devletini kalkındıracak yolu aramak gerekir. Bir tarafta, ahlaki ve sosyal yapısı dejenere saldırgan, hâlâ misyonerleri ile doğuyu fethetmek, parçalamak gayesini güden, Şark meselesini hiçbir zaman söndürmeyen, fakat ilim ve teknik âlemi yüksek bir Avrupa vardır. Bir tarafta ise, çökmüş bir Şark. Asya'nın illetlerine maruz, geriliğin çukuru içinde henüz dertlerini dahi idrak edememiş, İslamlıktan uzaklaşmış, hakikattan uzaklaşmış bir Müslüman dünyası kurtuluş saatini beklemektedir. 1908'den itibaren, Düvel-i Muazzama ihtiraslarının mütemediyen bilendiğini, milletlerin dev adımlarla Birinci Dünya Harbine süründüklerini tespit zor bir tarih konusu olmaktan çıkmıştır. Bütün bu ihtiraslar girdabı için

(1) Bu özet İslamcının muhtelif eserlerinden alınmıştır, bk. Mehmed Felid Vecdi: Müslümanlıkta Medeniyet (Sıratı Müstakim, 1327, No: 158), s. 19 □ Şeyh Abdülhak Badadı İslamiyetin Avrupa'ya Son Sözü, 1328. □ Şeyh Muhsini Fâni: Felaha Doğru, s. 37 □ Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 92 □ Mehmed (Said Halim): Taassub, 1333, s. 10 □ 11, 13 □ Said Halim: İslamlaşmak, s. 13 □ 20 □ Musa Kâzım: Külliyyat, 1336, s. 278, 279, 280, 284 □ Şeyh Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, 1340, s. 198, 202 □ 209, 218 □ Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslanîl Müdafaa'sı, s. 50, 76 □ M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, 75 □ 76, 112, 154 □ Mustafa Sabri: Dini Müceddidler, 1340, s. 4 □ 15, 94 □ 153, 98 □ 101 □ Şeyh Muhsini Fâni Elzâhirî: Yırmıncı Asrda İslamiyet, 1339, s. 16 □ 170 □ Şeyh Mîşir Hüseyin Kaydavi: İslama Çekilen Kılıç, s. 35 □ Veliyüddin: Hukuku İslam, (İslam Mecmuası, 1330, No: 9.s. 258 □ 260) □ Scyyid: İçtihad ve Taklid, (İslam Mecmuası, s. 105).

de, Müslüman âlemi, pasif, sadece efendilerine tâbi, ataleti tevekkülü ile izah edilen bir köleden farksızdır. Dünyanın gidişi hakkında hiçbir karar alamamaktadır. Hiçbir faaliyete iştirak etmemektedir. Ancak verilen kararların neticelerine katlanmak mecburiyetini ve aşağılığını duymaktadır. İşte böyle bir İslam dünyasının kalkınması gerekiyor. Bu kalkınma, daha doğrusu dirilme çaresi ne olabilir ve nerede bulunabilir? İslam âleminin tarih devirlerini kaplayan medeniyet ve yüceliği sonunda elinde kalan tek ve büyük devlet, Osmanlı İmparatorluğu'dur. Tesirleri kabul edilmiş, siyasi reçeteler, ancak bu devlet elinde kalan teşebbüs kudreti sayesinde hazırlanabilir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyetinin zaruri kıldığı süratle nasıl kalkınabilecektir?

Madem ki, İslamiyet ileriliğe mani değildir, madem ki Avrupa'nın ahlaki ve sosyal buhranları İslamiyette mevcut değildir, şu halde Osmanlı İmparatorluğu istinat edeceği devlet şeklini ve esaslarını İslam siyasetinde bulabileceklerdir. Ve bulmalıdır. O esaslara dönüş, maziye rücu, İslam devletini ihya edecektir. Böylece, İslamcılar, siyasi ve sosyal alanlarda İslami bir rönesans istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu bu yolda aramışlardır.

50 İslamcı Rasyonalizm

İslamcılık formülü

Görüldüğü gibi İslamcılık, bütün sosyal ve siyasi hayata uygulanması istenen inanç, fikir ve davranış kaidelelerini içine alan iki yönlü bir ideolojik formül haline getirilmiştir.

mistir. Bir yönü ferdi plandadır. İslam dünyasında yaşayan fertlerin, bilhassa Müslümanların tek tek hayatlarını düzenlemek ister. Özel hayatlarına karışır. Onlara bir yaşama yolu çizer. Öteki yönü ile de, kolektif plandadır. İslam dünyasında, henüz milletleşmemiş halk kitlelerine, bağımsızlığa kavuşmamış milletlere, devletlere kurtuluş, kuruluş ve kalkınma yolu çizer, birbirleriyle münasebetlerini sağlayan kaideler yapar. Kısaca İslam dünyasında yaşayan insanların ve toplumların hayat prensibidir.

İkinci meşrutiyetin bunalıcı yıllarına kadar, İslamcı kurtuluş teklifleri daima öne sürülmüştü. İslamcılık cereyanı İkinci Meşrutiyetle başlamamıştır. Fakat, gerçek ve hayli mütecanis (homogen) bir fikir akımı haline bu devrede gelmiştir Meşrutiyetin dinamik hayatı içinde, siyasi olaylara çarpa çarpa şekillenmiş ve bir siyasi kuvvet olmuştur.

İki rasyonalizmden biri...

Meşrutiyet İslamcıları, İslam dünyasındaki "modernizm" eğilimlerinden faydalanmasını bilmişlerdir. Gerçekten, İslam dünyasındaki çağdaşlaşma iki cereyana dayanmakta idi: Birinci cereyan, laik ve gerçek rasyonalisttir (akılcı). Din ve dünya işlerini birbirinden ayırmak, devletin din işlerine karışmasını mümkün kılarak devlet idaresini dinin vesayetinden kurtarmak amacını güden bu cereyan çağdaş medeniyetin şartlarına da uygundu. İkinci cereyan, İslamcı adını alan cereyandı. Modernizmi, kısmen rasyonalist oluşundadır. Kur'an, sünnet gibi İslam esaslarına dayanmakla beraber, bunların yorumlanmasında, ferdin ve toplumun yaşayışlarını düzenleyecek kaidelerin İslam kay-

naklarından çıkarılıp uygulanmasında akli ve ilmi esas tutmak isteyişindedir. Daha doğrusu rasyonel bir metotla, kitap ve sünnetten sonuçlar çıkaracaktır. Gaye İslamın ahlak ve siyaset prensiplerini bütün "saflik ve sadeliğiyle ortaya çıkarmak" bunları fertler, toplumlar ve devletler için birer hayat prensibi haline getirmek, bunlara ideolojik bir değer vermek. Bütün bu uygulamalar, İslam örneklerine göre yapılacaktır. İslamcılar, Batı medeniyetine değil, İslam medeniyet alanına ait esasların araştırılması ve muhafazası ile uğraşmışlardır. Böylece, Batı medeniyeti karşısında bir Doğu İslam medeniyetinin varlığını ispat etmek istemişlerdir. Bu medeniyetin maddi (teknik) ve manevi (etik) unsurları, daha sonrada Batı-Doğu medeniyetlerinin karşılaşması meseleleri üzerinde durmuşlardır.

İslamcılık formülünün bu suretle dar (ferdi planda) ve geniş (toplumsal planda) olmak üzere iki anlamı da ortaya çıkmıştır. İslamcı rasyonalizmi, genel rasyonalizmden ayıran, en büyük özellik nâs'lardan hareket edışıdır. Metodu, tartışılmaz, değeri ispat edilmiş saydığı fikir ve olaylardan akıl yolu ile, sonuçlar çıkarmıştır. (1) Klasik kıyas ve icma yolları da böylece yeniden Babı İctihat (İctihat Kapsı) ile beraber açılmış olacaktır. Demek oluyor ki, İslamcılarının modernizmi, XX. yüzyıla uymaları, İslamcı esasları donmuş kalıplar olmaktan kurtararak çağdaş ihtiyaçlara göre yorumlamak istediğinde birleşmektedir. İslamcılar, dini bir kadro içinde kalmak şartıyla, serbesttirler. Rasyonalizmleri İslamın sosyal ve siyaset prensipleriyle sınırlı

(1) Bu alandaki açıklamalarımız için şu değerli etütten faydalandık: Nevzat Ayas: Mehmet Akif, zihniyeti ve düşünce hayatı, (Bu etüt için şu esere bak: Eşref Edib: Mehmed Akif, Hayatı, eserleri ve 70 muhanirinin yazılanı).

dır. Akıl bu sınırlar içinde serbesttir. Bu sınırlı rasyonalizm İslamcı rasyonalizm adını alır. Bu bakımdan düşünceleri, arayışları ve bulgularını uygulayışları üzerinde dinin vesa-yetini kabul etmişlerdir ve laiklik prensibinin aleyhinde, oñ nun tamamen karşısında cephe almışlardır. İslamcılar olay-lara antilaik, dini açılardan bakmak yoluna gitmişlerdir. Çoğu zaman muayyen bir klerikalizmin, ilmiyenin tesiri al-tında kalmışlar, mensup oldukları cereyanla Meşrutiyetin öteki cereyanları arasında bir sentez teşebbüsüne de geç-mişlerdir. Fakat her zaman için muhafazakâr bir çevrenin temsilcileri olmuşlardır. (1).

(1) Bu meseleye İslamcılann öteki cereyanlarla olan münasebeti incele-nirken temas edilmiştir. Bak.: s. 67 ve m.

İSLAMCILIK CEREYANI MENSUPLARINA GÖRE İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ

İslamcı rönesans formülünde, İslamcılar arasında ittifak vardır. Bütün mütefekkir ve müelliflerin bu koundaki fikirleri incelenirse, üç mesele üzerinde ısrarla durdukları, üç soruyu cevaplandırmaya çalıştıkları görüldü.

İstanım siyaset prensipleri nelerdir ve bunlar nasd bir devlet şekline tekabül ederler? Bu prensiplere nispetle Osmanlı Meşrutiyeti nasıl değerlendirilebilir? Osmanlı Meşrutiyeti, bu prensipler bakımından, eksiklerini hangi yoldan tamamlayabilir?

İslamcılar bu sorulara ortak cevaplar vermişlerdir. Daha rasyonalist ve daha gelenekçi olanların ileri sürmüş oldukları teklifler ıslahat konusunda belli olur. İslamcıların her şeyden önce İslamın genel siyaset prensiplerini araştırdıkları ve bu hususta ittifak ettikleri görülür. Osmanlı, hatta Türkiye tarihinin hiçbir safhasında, genel siyaset prensiplerinin, bütün eksiklerine rağmen, bu derece ilgiyle, ciddiyetle araştırıldığı görülmemiştir. Şu halde, bu fikir akımının ana tezlerini anlayabilmek için, bunları, onların dilinden, hatta üslubundan, derlemek ve gözden geçirmek gerekir. Zira, daha sonra İslamcılar bu genel prensiplerle mukayese yoluna başvurarak, Meşrutiyetin siyasi olaylarını değerlendireceklerdir.

10 İslam sosyal bir dindir ve hükümeti emreder

İslam sosyal bir dindir

İslam sosyal bir dindir. Bu bakımdan sadece öteki dünyaya ait (uhrevi) değil, fakat bu dünyaya ait (dünyevi) esasları da vazetmiştir. Yeryüzünden, fertlerin, toplumların, devletin iyi bir geleceğe, refaha ve saadete kavuşmaları için İslamiyeti kabul etmeleri lazımdır. İslam akidelerine müstenit ferdi ve sosyal hareket tarzları ve ahlaklar, Allah'ın hidayetine mazhar olurlar ve ancak bu yol ile necata (kurtuluşa) refaha kavuşurlar. Şu halde İslami kaideler bir devletin hayatı için lüzumludur. Bu sebeplerdir ki, Tanrı, Resulü vasıtasıyla Kuran'mı kullarına bildirmiştir. Onlara devlet halinde hayatlarını tanzim edecek kaideler de vermiştir. Yenilik sevgisi, İnkılap ve ıslahat esaslarıyla mücehhez İslamlık, siyasi prensipleri ile yalnız mabetler içinde kalmaz. Umumi hayata, gündelik davranışlarımız alana karışır. Devletten ayrılmaz. Devletin hayat ve idaresine iştirak eder, hatta devlet hayatını kurar ve düzenler. Bu sebeple İslam devletinin idareciliği bir amme velayetidir.

İslamcılar, bu prensiplerden hareket ederler. Gerçekten, İslamlık bir şeriatı içtimaiyeye, bir sosyal ahlaka yer vermiştir. Bu sosyal şeriatın gayesi, "salâhı âlem (dünyevi bir iyilik ve huzurdur)" dir (1). Zaten şeriat dünyevi meseleler için konmuştur. İncil'in bu alandaki yetersizliğine karşılık Kur'an tam bir siyaset, siyasi prensipler birliğine sahiptir. Fakat, iyi

(1) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 4, 5, 6, 43 Enver Rıdvan (Sadık Vıcdanî): Hitabiyat, 1336 s. 10.

anlatmak ve anlamak şartıyla. O kadar ki, Kur'anda bir devleti, bir sosyal yapıyı ilerletecek bütün esaslar mevcuttur. İslamın esasları siyaset ve medeniyetten ayrılmaz. (1).

Laiklik meselesi

Avrupa'nın dini devletten ve medeniyetten ayırması kendine ait bir iştir. Bu bakımdan İslam dünyasını tenkit etmesi boşunadır. Hıristiyanlık, bugünkü Avrupa'nın emellerini tatminde aciz gösteriyorsa, bu durumun Müslümanlığa teşmili yersizdir. Zira "Bu kadar hususi bir halden o derecelere umumi bir netice istihsal eylemek elbette bir hatayı fahiştir." İnsanlık tarihi, insanların din ve idealleri arasındaki bir münasebeti daima kaydedegelmiştir. Kaldı ki İslamlık, beşer saadetini bir hayal olmaktan kurtarıp müspet bir hakikat kılar (2). Bu suretle, İslam toplumunu saadet ve tekamüle sevk eder (3). Müslümanlığı kabul etmiş bir topluluk daimi surette ahlaki ve sosyal gelişime mazhar olur. Zaten payidar olması için de sosyal ve ahlaki inkişaf şarttır. Fertçe ve cemiyetçe ahlakını geliştirmemiş bir devletin İslami olmasına, binaenaleyh ömürlü olmasına imkân yoktur. Zira bu inkişaf-tan yoksunluk yıkılış demektir (4). Bu itibarla Şeriatı Mu

(1) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 5,6,9,26,28,32,33,35; İslamda Usulü Mes-veret ve Hüniyet, 1324, s. 314; ibnü'lhatip Cemaleddin: Arabın Nazariyeleri, Şük-rü Ganem ve Tanin. Veliyiddin: Hukuku İslam (İslam Mecmuası, 1330, No: 9, S. 258/260).

(2) Said Halim Paşa'ya ait bu fikirler için bk: Buhranlarımız, s. 250; Ta-assup, s. 6, 7,9; Buhranı İctimaimiz, 15/16; İntihatu İslam hakkında bir tecrübe-i Kalemîye, s. 20.

(3) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 73; Kavmi Cedid Ubeydullah Efgânî: Mucizei Peygamberi, 1332, s. 3, 4, 29.

(4) Muhsini Fânî: İstikbale Doğru, s. 38/39; Musa Canullah: Şeriatı İslamiye benim nazarıma, zikredilmiştir.

hammediye aynı zamanda sosyal ve siyasi bir ahlaktır. Ferde yekdiğerinin azası olduğunu, insanın insana manen ve maddeten bağılı bulunduğunu (Benî Âdem âzâyı yekdiğel rend) telkin ve bu uğurda çalışmayı emreden (1) bir etikdir. Aynı zamanda da "Devletin siyasetine, memleketin imar ve terakkisine", memleket ahalisinin refah ve rahatına matuf (2) kaideler vaz'eden bir bütündür, bir ideolojidir. Onda bugünün ve yüzyıllarca sonrasının sosyal refah ve bekasına ait kaideleri buluruz. O bu kaideleri bir kere vaz'etmiştir. Zamanın icaplarına göre tadil şartı mahfuz kalmak üzere, İslam dini (ve koyduğu kaideler) ebedidir. Devletten de toplumdan da öncedir (3). İslam dini, Avrupalıların anladıkları manada sadece ahlak kaidelerinden ibaret değildir. Medeni bir toplumu idare eden kesin bir mecburi kaideler demektir. Şu halde İslam dini bütün "saadeti dünyeviye ve uhreviyeyi mutazammın kavanini mahsusa olarak irsal buyrulmuştur". İslami devlette şeriat hukuk demektir (4). Nihayet bütün kaideleri kapsayan Kuranikerim'deki dünyevi esaslar gözden geçirilince (5), siyasi planda varılacak büyük ve önemli sonuç şu olacaktır: İslam Devleti dine müessesistir, şeriatı tabidir ve din-devlet ayrılığı böyle bir dev-

(1) Ahmed Naim: Ahlakî İslamiye Esasları, 1340, s. 66.

(2) Akseklî Ahmed Hamdi: Ulemayı İslamiyeye Bir Sual ve Abdullah Güvilyam Efendinin Cevabı, 1332, s. 28.

(3) Şeyh Muhsini Fani: Felaha Doğru, s. 37. Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukukî Amme (İslam Mecmuası," 1330, No. 3), s. 83.

(4) Mehmed Fehmi (Ulguner): Hikmeti Hukuku İslamiye, 1329, s. 4, 14. Mehmet Anf (İskilipli): Me dinyeti Ser'iye, Terakkıyatı Diniye, 1329, s. 5, 7. Mar-din! Zade Mehmed Anf Hikmetli Edyan (Sıratı Müstakim, 1324, No. 2) s. 17.

(5) Kur'andaki dünyevi esaslar muhtelif islamcılar tarafından sarahatle bahis mevzuu edilmiştir, bk.: Musa Kazım: Külliyyat, s. 243/244; İslamda Usulî Meş-veret ve Hüriyet, s. 3 ve müt. Şeyh Abdülhak Bağdadi: İslamiyetin Avrupaya son sözü, s. 13. Ahmet Rasim Ayni: Kitabüttenvir, 1334, s. 29/31. Mehmed Halis: Âlemi İslam Cihadı Ekber, s. 13.

lette mevzubahis olamaz.Din, insaniyet ve medeniyet yek-diğerine bir zincir halkaları gibi merbutturlar, batı de olsa birinin kopması, diğerini temellerinden mahveder, birinin yerinden oynaması diğerlerini sarsar (1). Din, hukukunu teşkil ettiği devletten ayrılamaz, zira tanzim ettiği devleti, kendi vazıı olan Tanrıya bağlar. Burada bir tekrikten bahsetmek mümkündür. Acaba külliyatın Cenabı Hak tarafından vaz'ına mukabil, cüziyat, cari nizam ve kanunlar, Tanrıya bağlı mıdır? Bu durum bir vaazda cemaata anlatılmaktadır: "...cüz'iyat için ehli var, onlar tarafından tanzim olunur. O nizamı dair talimat yok mu? Hep onlar şeriatı icraya vesiledir, adalet rehberleridir" (2). İslamcılar bu noktaya bilhassa ehemmiyet atfetmişlerdir. Siyasi hadiselere mütenazıran, mütareke senelerinde, devletin müdafaı hukuku bahis mevzuu olurken, Ömer Rıza şu hükmü vermektedir: "Dini devletten ayırmak haince bir teşebbüstür" (3). Tamamen mücerred, hatta sırf doktrinal sanılan bu keyfiyet, görüldüğü gibi İslamcıları hayli meşgul etmiştir.

İslamiyet ve Hükümet

Kaynağını, Sâsânîlerden, hatta çok daha uzak maziden alan, Osmanlı İmparatorluğuna tamamen teokratik vasfını sunan Din-Devlet (İslamiyet ve hükümet) kardeşliği Osmanlı İmparatorluğunun can çekişme anında dahi hatırla-

(1) Halim Sabit (Kazan Ulemasından): İslamiyet, fikri dini. medeniyet (sırat) Müstakim, 1324, No. 2), s. 30

(2) Manastırlı İsmail Hakkı: Mcvaiz(Sırat) Müstakim, 1324, No. 5), s. 80.

(3) Ömer Rıza: İslam Mefkuresine Doğru, (Sebilürreşad, 1335, No. 1400) s. 91.

tılmakta (1), ve devletin "teokratik" olduğu sarahatle kaydedilmektedir (2) . Fakat bu teokrasinin İslami cepheden tevhit ettiği bir netice vardır ki, o da şeriatın bizzat hükümeti emretmesidir. Filhakika, İslamiyet siyaseti ve hükümeti amirdir. "Hükümetlerin teessüsü vecaibi akliyeden midir, vecaibi şer'iyeden midir?" sualine Mustafa Zihni Paşa şu uzlaştırıcı cevabı bulmaktadır:

"Hükümet esasen vecaibi akliyeden olmakla beraber vecaibi şer'iyeden bulunduğu da diyaneti mukaddesei Ahlî mediye tarafından kemali ehemmiyetle kabul ve tasdik buyrulmuştur", hilafetin bir "emri dini" addedilmesi bu sebebe müstenittir.(3) İmam nasbi Ümmet üzerine vaciptir, kaidesini bir şeyhülislam, beyannamesinde hatırlatmıştır. Aynı durum Şeyhülislam Musa Kâzım tarafından da bahis mevzuu edilmiştir: "Medarı medeniyet ve nizamı adalet olacak" unsurlardan birisi de hükümettir. Medeniyeatsız hükümet olamayacağına göre, din ve itikadın eseri, medeniyeti sahiha ancak meşru bir hükümet ile beka bulabilir. (4) Ne var ki, şimdiye kadar İslam dünyasında, İslam dininin icaplarına uygun bir hükümet şekli kurulamamıştır. İslamcıların belirtmek istedikleri, ilk büyük siyasi sonuç şudur

(1) Hukuku Selâtin (hadisi Erbain fi Hukuku Selâtin), (mürettip ve mütercimi): Ömer Ziyaeddin, 1326, s. 10.

(2) Ahmed Naim: Bizde din ve Devlet, (Sebülürşad, 1334, No. 1). s. 294. "...Ahkâmı diniye denince biz yalnız teâlîî itikadiye ile ibadeti anlamayız. Muhasını ahlakı da, muamelatı hukukiye ile ikamet hududu İlahiyci de bu mefhumu idhal eyleriz. Bu muhtasar tarife göre, İslamda şekli hükümet teokratiktir denilebilir. Fakat ruhbanîyet olmadığı için bir Avrupalı'nın veya zihniyeti Avrupa efkârından başkasını hazmedemeyen bir gencin anladığı manaca teokratik değildir. Zira bizde muamelatı nâsi söyle dursun, ibadâtı bile idareye memur bir sınıfı mahsus yoktur." Yine bk.: Musa Kâzım: Külliyyat, s. 21, 22.

(3) Mustafa Zihni: İslamda Hilafet, 1327, s. 9 Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 51, aksi kanaattedir.

(4) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 11/12.

ki: İslami siyaset ve amme hukuku kaideleri her türlü cemiyet ve devletten öncedir. İslamda siyaset ahlaka dahildir. İslami devlette din-devlet ayrılığı yoktur. Bu devlet iktidarım Tanrı'dan (Şairi Azamdan) alan teokratik bir devlettir. Hükümet ve nihayet hâkimiyet meseleleri şeriatın emirleridir. Şeriatın ferdi ve içtimai ahlak ve siyaset prensipleriyle bütün amme hukukunu kaplaması, siyaseti ahlaka bağlaması ve devleti, hâkimiyeti ahlaki-dini zemin üzerine bina etmesinin büyük faydası, İslamiyetin bahsettiği saadet ve nihayet adalettir. Gerçekten ahlakın devlet hayatında hazırlayıcı bir rolü vardır. Ahlak adaleti temin eder. Fakat her devlette adalet mevcut olamaz, ancak ahlakı yüksek bir heyeti içtimaiyede adalet temin edilebilir, en yüksek ahlakı "Şeriatı Ahmediye" ihtiva ettiğine göre en yüksek adalet ve İslamiyeti kabul eden ve ona tâbi olan bir toplulukta mevcut olabilir. Bu takdirde, ahlak, adil bir cemiyeti medeniyeti fazılaya ulaştırmak hususunda bir nevi köprüdür.

20 İslam siyaset prensiplerine göre hâkimiyet ve sınırları.

Tanrı ile kul, Halik ile mahlûk rabıtasına dayanan hayat şekli siyasi plana intikal edince, hâkimiyetin kaynağı Hainleşmektedir. Zaten teokratik bünye bu durumu kafi derecede açıklamış bulunmaktadır. Hâkimiyetin menşei, üç kademeden süzülerek gelmektedir: Tanrı, Peygamber, Halifc-Hükümdar. Asıl sâiri olan Tanrı (1) sosyal dinin esaslarını, bu arada siyasiyatını Kuran'mda cem etmiştir. Kur'an, bü

(1) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevâiz (Sıratlı Müstakim, 1324, No: 5), s. 80
Manastırlı İsmail Hakkı: Usulü Mesrutiyete Karşı Husemâyî Milletin İtirazatına Mûdafaai Muhikka, (Sıratlı Müstakim, 1324, No: 14), s. 220.

tün zamanlar için konmuş, değişmez bir anayasadır. Kur'an'ını Resulü vasıtasıyla kullarına (Devletin halk veya nüfus unsuruna) bildirmiştir. Büyük ve medeni bir toplum zaten Allah'ın bir lütfudur.(1) Böyle bir toplum içinde "ittihad ve cemaat" de onun emridir. Kur'ana gelince, Ebu Şerif Huzai'den rivayet olunan bir hadis bize bunu gayet açık şekilde anlatmaktadır: "Şüphe yoktur ik bu Kur'an bir ucu yedullahta, diğer ucu sizin elinizde olan selamet ve necat halatıdır. O halde ona uyunuz ki, ondan sonra ebediyen ne yolu şaşırırsınız, ne de kimsenin yolunu şaşırtasınız".(2) "İnsanları kendi ihtiyar ve iradeleriyle umuru hayriye ve ef'ali haseneye sevkeden bir vaz'ı ilahi ve bir kanun-u subani olan ve insanı hıfz ve himaye hikmetine mebni tarafı İlahiden vaz olunan bu kanunun insanlara neşir ve tebliği yine nev'i beşere mensup" Peygamberlere tevdi edilmiş bir vazifedir. Bu vazife Peygamberlerin sonuncusu Hazreti Muhammed ile tamamlanmıştır. Şu halde tedrici inkişaf kanunu bu kanunun ikmaline de hükmünü icra etmiştir. Bu durumun sebebi nedir? Burada insanların bir nev'i tabii ve safyaşama halinden bahsedilmektedir. Bu devrede insanlar "henüz hevesatı nefsanîyelerini teksir ve ihtisasatı hayvanîyelerini tevsi edememiş" olmaları hasebile masum ve sakin bir hayat geçirmekte idiler. Nitekim Bakara suresinde de durum aynı şekilde izah edilmiştir "İnsanlar ümmeti vahide idi. Muahharen ihtilafa düşmeleri üzerine kendilerine Enbiya buus ve irsal olundu".(3) Peygamberin vazifesi bu suretle tebel

(1) Ahmed Naim: İslamda Davayı Kavmiyet, 1332, s. 29\30.

(2) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 21, (Müellif aynı zamanda Beni İsrail Devleti ve tarihi misalini hatırlatmaktadır).

(3) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 13\14; İslamda Usulü Meşveret ve Hümiyet, s. 3\4 - Ahmed Naim: İslamda davayı Kavmiyet, s. 28\29.

lür etmektedir. İslamiyetin Peygamberi Hazreti Muhammed sosyal ahlak ve siyaset kaidelerini de muhtevi Tanrı kanununu bu suretle insanlara bildirmiştir. Bu kanun, kaydedildiği gibi toplulukların hayatına hâkimdir ve hiçbir zaman "benim saltanatım bu dünya değildir" gibi bir prensiple bağdaşamaz.(1) Hâkimiyetin menşei bu suretle tebellür etikten sonra, kullanım şekli hakkında da muhalif esaslar mevcuttur ve bu şekil bizi İslam amme hukukunun iki büyük prensipine, "adalet" ve "meşveret'e götürür.(2)

İktidarın dayanağı ve sınırı olarak adalet

Siyasi iktidarı kullanan ve Peygambere halefolan Halife (hükümet reisi) bütün icraatında bilhassa bu büyük prensibe riayetle mükelleftir. Adalet prensibinin kökleri, İslam tarihinin aşan çok uzak mazidedir. Her şeyden evvel, sosyal yapının zemin ve temelini teşkil eden ahlakın adaleti hazırladığı söylenmişti, filhakika "ahlakı ilahi adaletle tahalluk edilir".(3) Adaletsiz bir hükümet müstebittir. Müstebit bir hükümet ise ahlaksızdır ve İslamiyete de mensup olamaz. İslam dini istibdadı reddeder. Bu suretle hâkimiyeti ve hükümrani, topluluğun bizzat ahlakı ve "tahalluk" tarzı olan adalet hudutlamak tadr. Adalet hakiki medeniyetin, binaenaleyh beşeri saadetin "üssülesasf'dır. Adaletsiz hakiki bir hükümetin payidar olmaması lazımdır. Bizzat devlet başkanı adil olmalıdır: "Süi-

ti) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 3031 Mustafa Şeref Fukahaya Göre Hukuku amme, zikredilmiştir, s. 8283. Veliyüddin: Hukuku İslam, s. 258.

(2) Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, 1340, s. 166, 167 Matî dini Zade Mehmet Arif Hikmeti cıyan, (Sıratı Müstakim, 1324, No: 2), s. 17 Şeyh Muhsini Fani elzahiri: Yırmıncı asrda islamiyet, s. 149152.

(3) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 13. İslam ve adalet, (Sadayî Hak, 1324, No: 9. s. I) Mustafa Şeref Fukahaya Göre Hukuku amme, s. 83.

duklara, saygı göstermeyen Emirlere (devlet reislerine) karşı Müslümanların hurucuna cevaz vermiştir. Durumu Hilafet müessesesine tatbik edelim. İslam dini, yalnız ihtiva ettiği esaslar dahilinde "icrayı adli emretmiş" ve Müslümanlara karşı mesuliyeti Tanrı huzurundaki mesuliyet ile aynı adedilmiştir. O kadar ki, Halife, Hak yolundan ayrıldığı takdirde, şeriatın tayin ettiği hükümler dairesinde suiistimaline engel olmak, yahutta "kendisini hal yahut katletmek" (huruç yahut ihtilal) bütün Müslümanlar üzerine vacip olur.(1)

Adaletin müeyyidesi, zulüm ve istibdadın, anarşi halinin İslamlıkla bağdaşamayacağı hususunda bir delildir. Adaletin bir eşitlik prensibi, ilahi bir emir halinde abideleştirilmesi dolayısıyla zulüm ve istibdat yahutta tagallüp bahis mevzuu olmaz. Zira böyle bir durum İslamın adaletçi ve hürriyetsever zihniyeti ile taban tabana zıttır. İslami kaidelerden derin bir ayıklık kalame'tidir.(2). Zalim bir hükümete "hükümet" demek bile abestir. O bu isme layık değildir. Çünkü istibdat şer'an da, aklen de merdud bir batıl fikirdir. Fena ve gaddar bir Devlet Başkanı da Tann'nın kullarına verdiği bir cezadır.(3)

Meşveret

Hâkimiyeti hudutlayan, diğer bir İslami siyaset prensibi de meşverettir: Meşveret de, İslam siyasetine hâkim bir prensiptir. Kur'anı Kerim'in saydığı dünyevi esasların en

(1) Aynı eser, s. 50 □ Şevketi (Eşref Efendi Zade): Say ve Sermaye Mucall delatının Dinen Sureti Halli, s. 8 □ 41.

(2) Said Halim Paşa'nın eserlerine bk.: İslamlaşmak, s. 14 □ 15 ve Buhranlarımız, s. 18, 19 □ 20. □ Mustafa Sabri: (sıratlı Müstakim, 1324, No.: 3) s. 41 □ Musa Kâzım: Külliyyat, s. 282 □ Şeyh Muhsini Fani Elzahiri: Yırmıncı Asırda İslamiyet, s. 151 □ 153.

(3) Dergizini Zade Hasan Rıza İbni Ahmed: şer'i siyasi Şartlı Kanunu Esasi, s. 12 □ 13 □ Mustafa Zihni: İslamda Hilafet, s. 4 □ Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 167.

önemlilerinden biri olan ve bir çeşit halk murakabesine de yer veren şûrayı ümmet veya meşveret iki ayet ile meşruiyet kazanmıştır: "Her işte ümmetinle müşavere et", "bütün Müslümanların işi aralarında şûradan ibarettir." Yani Müslümanlar bütün işlerini müzakere usulüyle danışarak, konuşarak, tartışarak çözmelidirler.(1) Şer'an bu derece önemi haiz bir hükümet kaidesi olan meşveret dolayısıyla "hilafet-i İslamiye" meşruti bir rejimin en parlak bir örneği, en başarılı bir şeklidir. Asr-ı Saadette, Hazreti Muhammed'in bizzat başvurduğu bu usule halefleri de devam etmişler, başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Yalnız, o devrin meşveret usulüyle bugünün parlamento müzakereleri arasında fark vardır. Bununla beraber prensip aynıdır. Bu usul, yani şûrayı ümmet yolu, İslam dünyası üzerine çöken istibdat ve zulüm kâbusları içinde sarsılmış, istifade edilmemiş ve yok olmaya yüz tutmuştur.

Devlet Reisinin Sorumluluğu

Meşveret -adaletle birlikte- amme hukukunun diğer ve mühim bir kaidesini vücuda getirirler: Hükümdarın mesuliyeti. Adalet ve Meşveret Devletin ve hükümetin en yüksek icra ve teşri salahiyetlerini haiz olan Halife - hükümdarın raiyesine (halka) karşı mükellef bulunduğu vazifeleri ve iktidarının sınırlarını tayin ederler. Bir ahlaki sınır

(1) Mardini Zade Ebül'ûla: Surei Şûra, (Sırat-ı Müstakim, 1324, No: 1, s. 617) Ali Haydar Emin: Delaili Meşveret, (Sırat-ı Müstakim, 1324, No: 2), s. 261 271 Manasır-ı İsmail Hakkı: Usulü Meşrutiyete Karşı Hüseyin-i Milletin İtirazına Müdafai Muhikka, (Devamlı yazı, Sırat-ı Müstakim, 1324, No: 14), s. 209 1 Musa Kâzım: Külliyyat, I, 279-280; İslamda Usulü Meşveret ve Hümiyet, 1. H. (KocaemirZade): Ümmeti İslam Teşkilatı esasen Nasıldır, Bugün Nasıl Olmalı? 1332, s. 9 1 Mehmed İzzet (Akcaabad Müftüsü): Mir'atü Meşrutiyet, 1326, s. 715. 1 Mehmed Hilmi: Şariat İsteriz diyenlere Kılavuz, 1326, s. 819.

olan adalet ve siyasi bir sınır olan meşveret, (her ikisinin de birer emrli ilahi olduklarını unutmamak şarttır), devletin kendi kendini frenlemesini mümkün kılar. Bu meşruiyet meselesidir.(1) Haksız yolundan döndürülemeyen Halife-ye karşı huruç, veya onu yerinden atmak Müslümanlar üzerine farz olmaktadır. Bu "inorganik" (tanzim edilmemiş) bir ihtilal hakkı karakterine sahiptir.

Devlet Başkanının sorumluluğu, bir hukuki problem olarak müspet ve demokratik bir gelişme kaydetmemiştir. Ehli Sünnet uleması zamanla müstebide karşı ihtilal, zulme mukavemet prensibini terk etmişler ve mutlak itaat doktrininde karar kılmışlardır. Meşrutiyet islamcılar arasında da bu gelişmeye uyanlar olmuştur. Mutlak itaat doktrininin savunucuları padişahların sorumluluğunun ilahi olduğunu belirtmişlerdir. Böyle olunca, halktan doğma bir iktidarı kullanmayan hükümdarları ancak Tanrı mesul edebilir ve yerlerinden edebilir. Tanrıdan başka hiçbir kuvvet onları mes'ul edemez. O kadar ki, Tanrı'ya boyun eğmeyen, zulmeden Padişahlar bile, bunlar ne sorumludurlar ne de tab'alan tarafından azledilebilirler. Hulefai Raşidin durumun hukuki ve tarihi örnekleridir. Padişahlar ancak "Ahrette mes'ul olurlar."(2)

İslamcılık cereyanındaki bu ayrılık dikkate değer mahiyettedir.

İslam Hükümetinin şekli ne olmalıdır?

Şûra ve adalet o kadar önemlidir ki, bu iki prensibe da

(1) Mustafa Şeref Fırat'a göre Hukuku Amme, s. 82.

(2) Mehmed Ziyaeddin: Mir'atı Kanunu Esasi, 1324. s. 3,9, 10,24,37,40, 44,45, 54, 57, 58.

yanan devletin şeklini aramaya lüzum yoktur. İslamiyet, hükümet şeklinden ziyade ahlakıyatla meşgul olmuştur. Kur'an'a saygı, adalet (hakkaniyet) ve Meşverete dayanmak şartıyla İslamiyet her türlü devlet rejimini ve hükümet şekillerini kabul etmektedir. Hükümdarlık, Cumhuriyet, muhtelif velayet şekilleri arasında bu itibarla hiçbir fark gözetmez^ Bu meseleye ileride tekrar temas edilecektir.

Devlet İşlerinin ehline tevdi

Hâkimiyetle ilgili olarak Kur'anı Kerim'in vazettiği bir esas da, bir emanetullah olan devlet işlerini (tedbirîi umurüü memleketi ve tesviyeîi mesalihîi ümmeti) ehline tevdi etmektir. "İşe göre adam bulmak" prensipi böylelikle ortaya çıkar. Devlet umuru, din işi, nihayet bir şariat ve ahlak işi olunca, bu gibi faaliyetin, Tanrı'nın bir emaneti olduğu ve Tanrı emanetlerini de en kabiliyetlilerine vermek icabettiği aşikârdır. Bu takdirde, mesalihîi ammenin tevdiinde akrabalık, "hasep ve nesep" aranmayacaktır; bu ehliyetin şartı Allah korkusu, yani takva'dır. Takva'nın özelliği ise, Allah'ın ve kulların hukukuna tecavüzden çekinmektir. Böyle bir endişeye ve duyguya sahip olan kimsenin her şeyden evvel her iki hukukta da derin bir bilgi sahibi olması gerekir. Netice itibarıyla, Devlet (ve din) işlerini deruhte edecek kimseler vazife ve memuriyetlerine ait bilgi, "istikamet ve reviyetle" mücehhez, muktedir şahsiyetlerdir. Hükümetîi fazılâya giden yol bu suretle (doğruluk), ehliyet ve adalet duraklarından da geçmelidir.(2)

(1) Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine cevap, s. 167-190.

(2) Musâ Kâzım: Külliyyat, s. 243-245; İslamda Usulü Meşveret ve Hüniyet, s. 4, 6, 7.

Hükümdara itaat

Hilafetin muhtelif şartlarına ek olarak, adaletli, memleket işlerini ehliyete göre tevzi eden ve meşveret kaidesini tatbik ile ödevli olan Halife veya herhangi bir İslam Hükümdarı, hiçbir zaman halkın haklarını çiğneyen bir müstebit ve zalim olamayacağı gibi, bir yarı ilah da olamaz. Kendisini bu şekilde gösteremez. Tabii bulunduğu siyasi ahlak (şeriatın içtimaiye) buna manidir. Zaten böyle olsa bile, ülümlerin istibdat ve zulme sapması halinde huruç ve ademi itaat (itaat etmemek) kaidesi uygulanır. "İnnemetta âte fil maruf" düsturu bu müeyyideyi temsil etmektedir. İslam tarihinde bu daima böyle olmuştur. Gaddar bir padişah zamanında, bu kaideye başvurmayan ve ona itaat eden halkın bu kusuru hiçbir zaman İslamiyete atfedilemez. Şu halde, avrupalıların İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamelerinden uzun zaman önce, İslam dini, "marufu emretmeyen, yani kanunsuz hareket eden zalim hükümdarların keyfi ve gayri kanuni emirlerini tanımamayı" emretmiştir. Bu Müslümanlar için sadece bir hak değil, aynı zamanda bir vazifedir.(1).

Ülümle itaat İslamiyetin iktidar için koyduğu bir kaidedir. Fakat bu kaide ancak yukarıdaki izahlarla birlikte tetkik edilmelidir. Muhakkak olan, Halifeye, ülümle itaat şarttır ve köklü bir kanundur. Halife (Osmanlı Padişahını gözönünde bulundurarak söylemek icabederse), Tanrının saye ve gölgesidir. Güneşin yaktığı insanlar nasıl bir gölgeye sığınmak isterlerse, bütün zayıflar ve mazlumlar, haksızlık ve adaletsiz-

di Mustafa Sabri: dini Müceddiler, s. 93/94 - Mehmed Fehmi: Hikmeti Hukuki İslamiye, s. 52 - Şeyh Muhsini Fani Elzahiri: Yirminci Asırda İslamiyet, s. 152/153, 180/181.

likten, hayatın kötülüklerinden kaçanlar, doğru yolu ve refahı onun idaresinde bulur. Dünya refahına bu yoldan nail olurlar. Bu itibarla padişaha itaat şarttır. İtaatsizlik Allahın gazabını o millet üzerine çevirir ve Müslüman topluluğunda bir gedik açılmış olur (1). Böylece, hükümet emirlerine uymak, sadece siyasi değil, aynı zamanda dini bir ödevdir. Devletin devamı, yüceliği ve selameti dini hükümlere itaatle olur.

3 □ İslam Devletinde halk unsuruna (idare edilenlere) ait esaslar

İslamcı mütefekkir ve müelliflerin hâkimiyetle ilgili İslami siyaset kaideleri hakkındaki açıklamalardan sonra, İslam Devlet mefhumuna varmak için halk meselesine ait kaideleri gözden geçirmek gerek. İktidar sahibinin haiz olacağı şartlara mukabil, idare edilenlerin de çeşitli ödevleri vardır. Bunlardan birisinin, ülölcmre itaat olduğu kaydedilmişti.

Cemaat ve ittihat kaidesi

İkinci Meşrutiyetin İslamcı mütefekkirleri bilhassa diğer bir şart bulmaktadırlar: Cemaat ve ittihat (birlik). Cemaat veya ittihattan maksat, bütün İslamların, ayrılık davası gütmek sizin birbiriyle kenetlenmeleri ve sadece din bağlarından örülü geniş bir İslam Birliği Birliği vücuda getirmeleridir. Müslümanlar arasında sosyal bağların temelini atan bu "Kanunu Esasii İslam" şu kelâmı ilâhidir: İnnemel mü'minûne ihve" (Bütün Müslümanlar kardeşten başka bir şey değildir). Şu hal

(1) Hukuka Selâtin, zikredilmiştir, s. 7, 15 □ Mehmet tzzet. Mir'atı Meşrutiyet, s. 27.

de bütün müminler kardeştir. Bu kardeşlik, yani uhuvvet Müslüman milletler birliğinin en manalı fakat en sağlam temelidir. Bir Müslüman, aile ve kardeşinden fazla cemaatını düşünmelidir (1). Bu husus  Hadisi şerifle de meyyettir (2). İslamın dünyevi siyaset umdelerinden, lotrtuluş yollarından, "vesilei necatı uhreviye"sinden maduttur (3). Zaten söylendiği gibi, "dünyada İslamın payidar olması ittifak ve ittihada, ittihad da sevişmeye, mhasini ahlaka mütevakkıftır". Milli ve dini bir sevgi, bağlılık bu ittihatıta saklıdır. Onu gerçekleştir-mek, İslam dünyasının yükselmesi demektir (4).

Cemiyet ve cemaat, toplu olarak birbirinden ayrılmamak, zaten birbiriyle mücadele halindeki insanlara Rabbin ihsan ettiği bir ltaftur (5). Bu nimeti tepmemek her Müslümanın va-zifesidir. Tanrı nimeti olan bu cemaat Kur'an ve hadislerin din sevgisi ile terbiye ettiği büyük İslam birliğidir. şu halde bu it-tihadı İslamı kuvvetlendirmemek, muhtelif ayrılıklar tevlit ederek birlik bağını sarsmak ve zayıflatmak dalalettir. Allahm Kitabı, Peygamberin Sünneti ile mümin arasındaki rabıtayı ko-parmaya çalışmaktadır. Böyle bir teşebbüse kalkışan ise, an-cak "bği"lik ile vasıflandırılabilir. Netice itibariyle, kavmi-yet ve milliyetçilik ihtirası içinde ve "kr bayrak" altında top-lananların İlhi bir cezaya arptırılacakları şüphesizdir ve yer-leri de cehennemdir. (6). İslamların büyük bir itithat halini mu-hafaza etmeleri ve bu blokun hiçbir yerinde çatlak ve kırık bu

(1) Ahmed Naim: İslamda Davayı Kavmiyet, s. 190  M. şemsddin (Gl-naltay): Zulmetten Nura, s. 2276.

(2) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 20.

(3) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 21: "elhasıl cemaat, hep cemaat! Dinli İslamın umdei siyaseti dnyeviyesi, vesilei necatı uhreviyesi hep cemaattır".

(4) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 48.

(5) Ahmed Naim: Aynı eser, 2829.

(6) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 41. Bu fikirlerle Mesutiyyetin diğer ve m-him fikir cereyanlarından birisi olan "Trklk Cereyanı" tenkit edilmektedir.

lunmaması İslami bir âimme hukuku kaidesidir. Aksi halde yıkılmış ve ilâhi ceza tehlikesi daima mevcuttur.

İslamcı cereyan mensupları Montesquieu'yü hatırlatan bazı fikirlerini hadislere dayamışlardır. Bu hükümetin iyi olması için en esaslı şart, ahalinin yani halkın iyi olmasıdır. İslam dünyasındaki gerilemelerin sebebi hükümet şekline doğmamıştır. Hükümet şeklinin dayanması gereken halk meselesi olarak görünmektedir.

İslamiyet te halkçı ve demokratik zihniyet

Diğer bir kaide olarak da, İslamdaki halkçı ve demokratik zihniyeti ve vücuda getirdiği halkçı idareyi zikretmek lazımdır. Filhakika, idare edilenlere karşı mesuliyet hissi, adalet ve meşveret ile zaten tesis edilmiştir. İslam, VI. yüzyıl Avrupasına büyük bir kurtarıcı olarak görünmüştür. Çünkü bu tarihte Avrupa harp ve mukatele (adam öldürme) içinde idi. İslamiyetin getirdiği tevhid esası insanları birleştirmekte, aynı seviyede tutmakta, adalet ve insafı hâkim kılmakta idi. Bu suretle, İslamiyet fikri kitleleri ve kıt'ala n cezbeden bir mihrak halinde parlatmıştır. İslamiyet yalnız Müslümanlara değil, gayrı müslimlere de Müslümanların haiz olduğu hakları, ibadet ve vicdan hürriyetini tanımıştır, haklarının alınmasını kabul etmiştir (1).

Fakat, Şeriatı Ahmediye istibdat ve zulüm pençeleri altında kıvranan, manen aç insanları kendine davet ettiği zaman karşısında menfaatlerinde müşterek iki hasım bulmuştur: Ruhban ve Zadegan (Din adamları ve Aristokratlar). Bunlara hükümdarlar, nüfuz ve servetlerinin elden gidece

(1) Abdülâziz Çaviş: Aynı eser, s. 199, 190, 200, 205.

ğini hissedenler de iltihak etmiştir. Onlar için tevhide iman menfaatlerine tamamen aykırı idi. İslam, her şeyden önce imtiyazlı sınıflara karşı savaşmıştır (1).

İslamiyet evvela, dini baskısı altına alan bir ruhani sınıf tanımaz ve böyle bir sınıfın mevcudiyetini şiddetle reddeder. Saniyen, zadegan ve imtiyazlılar zümresi olarak da bir sınıfı asla kabul etmez. Bu bakımdan aristokrasinin mevcudiyetini bilmemekte ve benimsememektedir. Eğer onda aristokrasi duygusu varsa, bu yüksek mevkilerde bulunanların umumi saadeti garanti etmelerinden doğan bir güvenin neticesidir. Bu itibarla, İslamiyet, umumi bir eşitlik ve tevhid bakımlarından demokrat ve halkçıdır (2). O derece ki, zadegânlık bir yıkılış alâmeti sayılmaktadır. Bilhassa son ve büyük bir İslam Devletinde, Osmanlı İmparatorluğunda, İlmiye sınıfında zuhur eden zadegânlık gerçek bir yıkılış sebebi teşkil etmiştir. Zadegânlık "mutlak ve müstebit idarelerin eseridir" (3). Müstebit hükümdarların etraflarına topladıkları suç ortaklarıdır. Nihayet İslam dünyasının gerilemesinin sebebi; zaferlerini ve yüceliğini sağhayan demokrat ruhun (ve şeklin) kaybolmasında aranmalıdır (4).

(1) Abdülaziz Çavuş: Aynı eser, s. 204[205]38.

(2) Said Halim: Buhranlarımız, s. 20; İslamlaşmak, s. 67, s. 11: "...Kaldı ki, cemiyetin saadetini, refahını temin eden şey televvuku şahsiden ibaret olduğu için bilmukabele cemiyet de ona karşı takdir, hümet, muhabbet göstermekten geri dumayacağı gibi, zımanı idaresini kemali itimad ile onun eline tevdi eder. İşte bunun içindir ki, Cemaati İslamiye arasında yüksek tabakalar demokrasiye, aşağıdaki tabakalar ise aristokrasiye mütemayıl bulunurlar. Yüksek tabakalar demokratıdır. Zira zavıfların hakkını müdafaa ve içinde yaşadıkları cismani, ruhani ahval ve şeraiti İslah ederek saadeti müstereke tahakkukunu temin ancak onlardır. Aşağıdaki tabakalar aristokratik hissiyat besler, şu itibarla ki; ihzannı arzu ettikleri ve saadetlerini ancak orada gördükleri televvuku şahsiyi hümetlerle, takdirlerle telakki ederler."

(3) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 181.

(4) Abdülaziz Çavuş: İslam ve Medeniyet, (sebilürrüşad, 1334, No. 371,4 yazı), s. 128.

Mütegallibe ve imtiyazlı sınıfa (Ruhban ve zadegan) malik bulunmayan bir İslam toplumunda, siyasi iktidarın sahibi, halk ile karşı karşıya kalmakta ve aralarında başka bir kuvvet bulunmamaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki, iktidarın evvel beevvel "şeriatın sadık bir hizmetkârı"dır. Bu hâkimiyet tebaaların şahsi hürriyetine ve eşitliğine "gücü yettiği kadar hürmet etmek mecburiyeti kat'ıyesidir". Aksi takdirde, iktidar mahiyetini, hukukunu ve meşruiyetini kaybeder ve "Hâkimiyeti İslamiye" olmaktan çıkar (1). Bu bakımdan İslamda bir nevi otolimitasyona işaret edilmiş olmaktadır. Ve Kur'andan, psikolojik, ahlaki bir iktidar, ferdi haklar muvazenesi, karşılıklı sınırlanma sistemi çıkarılabilir. Her vazifenin hürriyete müstenit bulunması keyfiyeti de, durumun diğer bir açıklanışıdır(2).

İslamiyet ve tnsan hakları

İslamcılar bu açıklamalarıyla İslamda ferdi haklar meselesine gelmiş bulunmaktadırlar. Modern demokrasilerle yapılacak mukayeselerde, İslamiyetin insan haklarını, İnsan ve Yurttaş Beyannamelerinden asırlarca evvel ilan etmiş bulunması, tezlerini destekleyecek en kuvvetli delildir.

Genel olarak insan hakları problemi, İslamiyeti zaten meşgul etmiştir. Şöyleki modern demokrasileri vücuda getiren bir program, modern ihtilallerin bir zihniyeti eseri olarak kabul edilen Haklar Beyannameleri ile, Kur'anın insanlara bahşettiği haklar arasında aykırılık yoktur. Ayniyet vardır. Bu ayniyet, " 1789 Hukukîu Beşer Beyannamesi" (3) ile

(1) Said Halim: İslamlaşmak, s. 13, 14.

(2) Şeyh Muhsini Fani: İstikbale Doğu, s. 28 □ Şeyhi Müşir Hüseyin Kayı davînin nufku (Müslüman Protestosu, 1919 s. 23).

(3) Bedi Nuri: Hakkı İntihap, 1330, s. 64, 68 □ Kolcalı Abdülaziz: Kur'an'ı Kerim ve Kanunu Esası, 1326. Bu hususta bilhassa şu esere bk: "Hak mefhumunun ve kuvvii müeyyidesinin sureti telakkisi hakkında İslam felsefi hukuku ile Avrupa felsefi hukuku arasında bir mukayese". Müderris Seyid Beyin bu konferansı

İslami prensipler karşılaştırılmak suretile tesis dahi edilmiş ve Beyannameye nazaran İslamiyete on dört asırlık bir kadem ve öncülük hakkı tanınmıştır.

Batının "insan hür olarak doğar" vecizesile İslamiye'nin "insan yaşamak için doğar" kaidesi arasında gaye bakımından bir fark yoktur. İslamiyet nazarında hayatın zaruri şartları olan üç hak "hakkı hürriyet, hakkı ismet ve hakkı temellük (mülkiyet)"tür (1).

İslamcıların ekseriyeti, Seyyid Bey'in tasnifini kabul etmekle beraber, İslamiyetin "hürriyet ve uhuvvet" telakkisi üzerinde durmaktadır (2). Kanunu Esasi'lerde yer almış olan hürriyet, Kur'anın dünya ile ilgili siyasi hükümlerinden sayılır. Ve bu hürriyet, istibdadın gayri makûl ve gayri meşru ve bâtil kayıtlarından azade, mevzu kanunlar, dini kaideler ve milli âdetlerle sınırlı bir hareket serbestliğidir (3). Batı medeniyetinin çeşitli gelişmeler neticesi ulaştığı ve dört elle sarıldığı hürriyete, Müslümanlık kadar önem veren ve "şahsi hürriyet masuniyetini gözeten" hiç bir din ve kanun yoktur (4).

Eşitliğe gelince, İslamiyetin sosyal temel saydığı mefhumlardan birisidir. İslam toplumu ve Devleti, Tevhid doktrini gereğince, demokratik mahiyeti icabı eşitliği tesis şartı ile kurulmuştur. İslam toplumunun zemini müsavatla örülmüştür. Eşitlik, dini hukukun en esaslı bir hükmüdür. "Daha doğrusu Müslümanlığın hukuku nâsa verdiği ehemmiyet bizzat Hak-

li) Seyyid: Aynı Konferans, s. 37.

(2) Said Halim: Buhranı İctimaimiz, s. 21-22, 23-25 26-33 34 Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğu, s. 28-29; Yirminci Asırda İslamiyet, s. 205-215.

(3) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 250 34 Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğu, s. 250.

(4) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğu, s. 28 34 Şeyh Abbülhak Bağdadi, Zikredilen eseri, s. 18 34 Mehmet Fehmi: Zikredilen eseri, s. 26 34 Şeyh Muhsini Fâni Elzahiri: Yirminci Asırda İslamiyet, s. 199-205.

kullaha karşı gösterdiği ihtimamdan çok ziyadedir" (1). Bununla beraber, eşitliğin de hürriyet gibi sınırlandığını (2), İslamda müsavâtı kâmilenin mevcudiyetini (3) unutmamak lazımdır. İslamiyetin sosyalizmle olan mukayese veya rabatası bu noktada tesis edilmek istenmiştir. Filhakika İslamiyet ne dereceye kadar sosyalizmle bağdaşır? Durum komünizmle izah edilemez, zira komünizm şer'i şerife mugayirdir. İslamiyet Marksist bir ihtilâli kabul etmemektedir. Ancak Kur'anın tesis ettiği hayat şekli benimsendiği takdirde, Batının içinde boğaladığı sosyal mücadeleler kökünden yok olabilecektir.

İslami esaslara nazaran, dünya servetine mağrur, fakirleri hakir gören sermayedarlar makbur değillerdir. Tanrı Karun'dan daha fazla servet ve saman sahibi kimseleri de mahv etmiştir (4). İslam esaslarına riayet eden bir Devletin bütçesinde zekât yer almalıdır ve "sosyalizm çıkarması düşünülen" fıkaraı müslimine tahsis olunmalıdır. Uhuvvet de İslamın tabii ve ferdi haklarından birisidir (5). Aynı zamanda, evvelce de görüldüğü gibi, dini uhuvvet, büyük İslam birliğini vücuda getirecek en mühim içtimai bağdır (6). Fakat, bilhassa kayda değer cihat, İslamiyetin sübjektif ve mücerred hakdan ziyade, ferde vazife tanımış olmasıdır. Fert, vazifesini ifa edebilmek hakkını talep edebilir (7).

(1) Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğru, s. 29.

(2) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 274-280, 282-283.

(3) Koca Emir Zade: Ummeti İslam Teşkilatı Esasen Nasıldır, Bugün Nasıl Olmalıdır? s. 10-12. Said Halim: İslamlaşmak, s. 9, 29; Buharî İçtimainiz, s. 21-22, 23-25, 26-33. Mehmet izzet: Mir'atı Meşrutiyet, s. 16-20.

(4) Sevketi (Eşref Efendi Zade): Sây ve Sermayê Mücadelesinin Dinen Sureti Halli, 1342, s. 11-33. Abdülâziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 207-208.

(5) Mehmet izzet: Mir'atı Meşrutiyet, s. 23-26. Ahmed Naim: İslamda Davai Kaymiyet, s. 21, 28.

(6) İslam âmme hukuku prensiplerinden cemaat ve ittahd tedkik edilirken görülmüştü, bk.: s. 22.

(7) Bu durum bilhassa kayda değer, Bk.: Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukuku Âmme, s. 82.

İslam Devletinin vazifeleri

Şeriata müstenit, idare edenlerle edilenleri, Meşveret. Adalet ve tabii haklarla birbirine bağılayan İslam Devleti, İslamcı tetkiklere göre, bazı mükellefiyet ve vazifelere sahiptir. Bu devlet, herşeyden evvel yabancı boyunduruğunu kabul etmemek, istikbalini tesis ve idame ile mükelleftir. İslami Devlet emperyalizme yer vermiyecektir. Nihayet İslam Devleti medeniyet bayraktarlığını üzerine almalıdır. İslami yetin devrimci ve yeniliksever zihniyetini yayacak olan İslam Devleti medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: ülkesini, yahut yerleşeceği ülkeleri, iktisadi refah ve kalkınmaya kavuşturacaktır. Nihayet perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak, hürriyet ve adaleti saçacak, bütün siyasi müesseseleri, belli âmm hukuku prensipleri yani şariat üzerine bina edecektir. İslam Devleti, temeli olan dünyevi esaslarda bir medeniyet enerjisini bulacaktır. Yeryüzü Devletleri arasına bu sayede daha fazla ahlâkîlik yayılacaktır. Bir Devletlerarası ahlak kurulacaktır. Bir İslamcının sözüyle, dünya böyle bir ahlaka muhtaçtır, nitekim "Silahların sınırlandırılması konferansı" yerine "ihtirasların sınırlandırılması konferansı" uygun olur (1). Ve dünyanın bozulan Batı ruhunun buna şiddetle ihtiyacı vardır. Zira bütün kültürüne ve sanayiine mukabil Batı, temiz ve pürüzsüz bir ahlakı ancak İslam dünyasında bulabilir. Kur'an nasıl bir anarşi halini bundan on dört yüzyıl önce önlemiş ve düzene kavuşturduysa, XX. yüzyılda da aynı tesiri aynı büyük vazifesini başarabilir.

(1) Seyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 17, 19; Musa Kâzım: Külliyyat, s. 279; 285; M. Semseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 73; Abdülaziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 172, 206, 208, 210; Şevketi: Zikredilen eseri, s. 20; Musnâ abri: Zikredilen eseri, s. 78; 88.

İSLAMCILIK CEREYANI TARAFINDAN
BELİRTİLEN PRENSİPLERİN TEKABÜL
ETTİKLERİ DEVLET SİSTEMİ VE
TEORİSİ, HÜKÜMET ŞEKİLLERİ
ARASINDA İSLAM HÜKÜMET
ŞEKLİNİN YERİ

İslamcı doktrin evvela bir nokta üzerinde duracaktır: Evvelce kaydedildiği gibi, Adalet ve Meşverete, Şeriatı Ahlî mediyeye dayanan bir Devletin şeklini aramaya ve açıklamaya lüzum yoktur. Bu devletin dayandığı etik, ahlak sistemine bağlıdır (1). Bununla beraber, çeşitli hükümet şekilleri arasında, İslam hükümet şeklini tayin mümkün müdür? Mesele bazı müellifler tarafından gözden ırak tutulmamıştır ve bazı aydınlıklar verilmiştir.

1 - Meşrutiyet ve Hilâfet-i Kâmile Teorisi

Meşrutiyet şekli ve özellikleri

İslam hükümet şekli herşeyden evvel Meşrutîdir. Bu şekil Avrupaya nazaran eskidir. İslam hükümet şeklinin ilk kadrosu bu suretle ortaya çıkar. Zira, Müslümanların Hükümdarlarını seçmek yetkileri mevcuttur. İş başına seçimle gelen Hükümdar aynı zamanda bir Halifedir (2). Meşru

(1) Bk. s. 33.

(2) Mecd Fehmî: Hıkmî Hukukı İslamiye, s. 5152.

tiyet aynı zamanda şer'îdir. "Hükümeti Meşrutai Şer'iye" yeni değildir. Peygamberin zamanından beri mevcut olan "Hükümeti Mukaddesei İslamiye" (1)dir mutlak ve Cumhurî şekillerden de ayrılmaktadır. Hükümdar nasbi mutlak ve Cumhurî hatta Meşrutî şekillere nazaran farklar arzeder, özellikleri de bu suretle belirir. Meşrutî hükümette riyaset bir hanedana, Cumhuriyette halkın reyne, Mutlakiyette arzusu kanun olan bir hanedan mensubuna aittir. Fakat, İslâmın hükümet şekli olan "Hilafeti Kâmile" (Tam Hilafet) de, bunlardan farklı vasıflar vardır. Hilâfeti Kâmile ne demektir? Bu öyle bir "Hükümeti İslamiyedir ki, anda riyaseti hükümet tevarüs tariki ile bir hanedan efradına münhasır olmayıp arayı ümmetle efradı milletten" muayyen şartları haiz bir şahsa aittir, ve bu kimse "feragat veya vefat yahut da azil edilmedikçe makamı hilafeti muhafaza eder ve her türlü hareketinde şeriata tâbi kalır". Hilafetin diğer şekillerden bir farkı da, halkın yalnız dini işleri değil, aynı zamanda dünya işlerini de tanzim salâhiyetine sahip bulunmasıdır. Şu halde, bu rejimde din-devlet ayrılığı yoktur. Bu şekil sırf iki cephesile mürekkep bir devlettir (2). Fakat yine işaret edildiği gibi teokratik meşrutiyet (Hilafeti Kâmile) esaslarında meşveret ve adalet yoluyla, hükümdarın mes'uliyetini ve şeriata bağlılığım tesis suretiyle, halkın oyuna ve kontroluna da kısmen yer verilmiştir. İslamcılar bu durumu demokratik bir veçhe saymaktadırlar, bahsettikleri demokrat ruh ve şekil bu noktada toplanmıştır (3).

(1) Dergizini Zade Hasan Rıza İbni Muhammed: Şer'i Siyasî ve Şer'î Kanunu Esasî, s. 12/13.

(2) Mehmed Atıf Hoca (İskilipli): Yalnız bir forması intişar etmiş eserinde bu bapta mukayeselere girişmiştir. Medeniyeti Şer'iye, Terakkiyatı Diniye, s. 10/13.

(3) Bk.: s. 18 - Said Halim: Mukallidliklerimiz, s. 43.

Mutlakliyetin reddi

Fakat burada akla bir soru gelebilir: Halifelik rejimi ile ifade olunan meşruti sistemde hükümdarın kanunlarla bağılı olduğu söylenmekle beraber, bu kanunların millet tarafından ısdar edilmemesi (meydana getirilmemesi) hükümet şekline tesir etmez mi ve bu takdirde mutlak bir hükümet şekli karşısında kalmıyor muyuz?

Sorunun cevabını veren ve İslamcı doktrini müdafaa eden eserinde Mustafa Sabri Hoca şöyle bir ölçüye başvurmuştur: Maksat kanunların halk veya mümessilleri tarafından yapılması değildir. Maksat hükümetin kanunu kendi kendine yapamaması ve yine kendi kendine değiştiği rememesidir. Meşrutiyetin şekline değil de ruhuna nüfuz edildiği takdirde, şeriata bağlı, ondan "muktebes" İslam devletlerinin birer meşrutiyet oldukları görülür. Zira bu kanunları, hükümet, "mesağı şer'î olmaksızın" (Şeriatın müsaadesi olmadan) kendiliğinden tanzim ve tâdil edemez. "İşte meşrutiyetin ruhu manasını vücuda getiren takyid". Herhangi bir İslam hükümeti de böylece, hakiki ve meşru şekline yani teokratik meşrutiyet sistemine kavuşmuş olmaktadır (1). Devletin kendini bizzat vücuda getirdiği kaidelerle takyidi, (bağlaması), meşrutiyet meselesini meydana çıkarmaktadır. İslam bu prensibe, Batıya nispetle yüzyıllarca evvel varmıştır (2).

(1) Mustafa Sabri: Dinî Müccddidler, s. 80[81].

(2) Mustafa Şeref: Ulukahaya Göre Hukukı Âmme, s. 82.

Hilafet

Genel olarak, Tam Hilafet teorisiyle karşı karşıya bulunmaktayız. İslam meşrutiyeti teorisi bir hilafet teorisidir. Hilafetin yapısını, hakiki veya surî (şekli) olup olmadığını, çeşitli İslam fırkalarına göre mecburi veya ihtiyari bulunup bulunmadığını, velhasıl hilafet doktrininin cidden alaka verici bahislerini, konu dışına çıkmak endişesiyle tetkik arzusunda değiliz. Yalnız, Hintli bir mütefekkir olan Seyyid Abdülmecid'in, İngiliz meşrutiyet teorisiyle mukayese ederek tahliline giriştiği İslam meşrutiyet teorisini gözden geçirelim (1).

"Âmmei Müslimin" (İslam halkı) üzerinde velayeti âmme yani hakimiyet icra edecek bir Halife seçimi, İcmal Ümmetle sabittir. Hilafet Müslümanlar üzerinde Peygamberi temsilen dinin koruyuculuğu ve dünya işlerini düzenleme yetkilerinin, muayyen şartları haiz bir kimseye tefvizidir. Yetki verilmesi (tefviz) halifeyi seçmek ve seçilen halifeye biat etmekle olur. Bu bakımdan gerek seçenler, gerekse seçilen halife bu vazifeler için gerekli şartlara göre hareket etmek mecburiyetindedir. Müslüman kitlesi de Halifenin sözü geçen usuller ve hükümler, dairesinde hükümet ettiği müddetçe ona mutlak surette itaatla ödevlidir. Halife, bu şartlara riayet etmediğ takdirde, ona itaatsızlık far

(1) Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve âlemi İslam. Hilafet hakkında birçok İslamcının eser ve yazıları mevcuttur, fakat Seyyid Abdülmecid'in eserini muhtelif bakımlardan seçtik. Müellif evvela bir Hintlidir, Hindistan mütefekkirlerinin İslamcı ve müterake hadiselerinin tefsiri bakımından oynadıkları rol ise ma'lumdur. Ayrıca, Seyyid Abdülmecid bu fikirleri 8 Aralık 1910 tarihinde Londra'da münakaşalı bir konferans halinde vermiş ve derin alaka toplamıştır. Nihayet aynı müellif İslam ve İngiliz meşrutiyet nazariyelerini mukayese etmiştir ki, bir yenilik teşkil etmektedir.

z olur ve hal'i mümkündür. Netice itibariyle, taraflar mukavele şartlarına uygun hareket etmezlerse cezaya müstahak turlar. Burada görülen bir nokta da İslam meşrutiyeti yahut Hilafet sisteminin halkın reyine verdiği ehemmiyet, yani demokratik cephesidir (1).

İngiliz Sistemi

Halifelik teorisi bu derece kısa bir şekilde açıklandıktan sonra, Seyyid Abdülmecid İslam meşrutiyeti teorisini İngiliz meşrutiyet teorisi ile mukayeseye girişecektir. Teorik alanda, İslam meşrutiyeti bir akde veya mukaveleye dayandığı için, içtimaî mukavele nazariyecilerinin fikirleriyle karşılaştırılmalıdır.

Hobbes, Locke ve Rousseau'nun fikirleri gözden geçirildikte, İslam meşrûtiyet teorisi ile Locke'un izahları arasında uygunluk olduğu görülür. Filhakika, her iki teoride de hâkimiyet bir mukavele neticesi ve mahsûlü addedilmektedir. Locke'un fikri ve İslam meşrutiyeti teorisi arasındaki uygunluk şaşırtıcı sayılamaz. Zira, İslam meşrutiyeti tarihen çok daha eskidir ve VII. yüzyıl başlarında yayılmıştır. Hatta Magna Carta'nın (1215) İslam siyasi fikirlerinden mülhem olarak olduğu iddia da edilebilir. Zaten Locke da İslam teorilerine vakıf bulunduğunu sarahatle kaydetmiştir.

Yalnız İslamın meşrutiyet teorisi, İngiliz meşrutiyet teorisine nazaran daha geniştir. Evvela, seçim meselesinde bir fark kaydedilmelidir. Emlak ve arazi sahipliği İslamda bir seçime ehliyet şartı teşkil etmez. İslamiyet çok daha halkçıdır. Saniiyen, Lord Lamington'un doğru müşahadesi gereğince, önem

(1)Aym eser, s. 49[50, 58[59.

li bir fark da halife ve kral arasındadır. İngiltere Kralı gayri mesuldür saltanat icra ederse de hükümet icra etmez. İslam Halifesi ise mesuldür ve icrayı hükümet etmekle de şer'an mükelleftir. VVitangemoot adı verilen meclislerin, İngiltere'nin meşrutî inkişafındaki rolleri azmsanmamakla beraber, bunlar umumî kanaati değıştirmek kudrete sahip değildir (1).

Bununla beraber, İngiliz Devlet anlayışı ile İslam meşrutiyet telâkkisi arasında bir menzerlik mevcuttur. İslam devleti de teamüllere saygı ve riayet besler. İslam doktrininde teamüllerin, örf ve âdetin büyük değeri vardır. Bu bakımdan Tarihi Mektebe de yaklaşan cihetleri bilhassa müşahade olunmaktadır (2).

Bir çeşit tabii yaşama halinin fesatla ve nifakla bozuluşu üzerine gönderilen ve Hazreti Muhammed tarafından insanlara bildirilen ve açıklanan Kur'an din ve dünya işlerini düzenler. Her iki sahaya ait ahlak ve hukuk kaidelerini ihtiva etmektedir. Siyasi hukuk prensipleri itibariyle, adalet, meşveret kaideleri mutlak idareye set çekmektedirler. Halkın reyî önemli olmakla beraber, Kur'anın tespit ettiği şekil şer'i bir meşrutiyettir. Bu hilafettir ve cumhuriyet ile mutlakiyetten farklıdır. Bir sosyal yapının devam ve bekası için lüzumlu bütün kaideleri muhtevi olan Kur'an ve Hadisler, nihayet İcma' ve Kıyas'a müstenit esaslar, ifsat (fesat) edilmiş bir hayata, adeta bir vahşet hayatına son vererek, manevî bir sefalet içinde yaşayanları büyük ve parlak bir medeniyetin öncüleri yapmak kudretine sahiptir. İslamcı doktrin burada, bahsettiğimiz, hükmünü tekrarlar

(1) Aynı eser, s. 65-73.

(2) Veliyüddin: Hukuku İslam, s. 260 - Abdülâziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 172.

maktadır: Bu kudret ve kuvvete sahip olan İslam siyasi esasları bugün de, ifsat edilmiş bir dünyadan, perişan olmuş bir ahlaktan insanları kurtarmak kabiliyetini gösterebilir (1). Şu halde, İslam esaslarına dönmek gerek, İslami bir rönesans şarttır. Bu rönesans, mümkün mertebe Müslümanlığı inhitat ve inkıza sevkeden âmillerden sıyrılarak, asla rücu, kaynağa dönüş olacaktır. "Dinin", şeriatın ve İslam medeniyetinin esası olan Kitabullah'a dönüş, "Osmanlı İmparatorluğunu ve İslam dünyasını" Zulmetten Nur'a, karanlıktan aydınlığa çıkaracaktır (2). "Allanın emirlerine, Peygamberin sünnetine sığınarak kurbanı olduğumuz bütün ayrıklardan ve çekişmelerden kurtulmak." Takip edilecek yol budur. Akıl da nakil de bunu emretmektedir (3).

(1) Bakara Sûresi, Cüz II, Âyet 214: "Nâs tek bir ümmet idi. Onlar ihtilâf etmekle Allah da müjde verici ve azap ile korkutucu olarak Peygamberleri gönderdi; ihtilaf ettikleri şeyde nâs arasında hükmetmek üzere Peygamberler ile beraber doğru olarak Kitap da inzal etti. Halbuki kendilerine Kitap verilenler gelinceye kadar ihtilafa düşen olmadı. Bu da açık deliller geldikten sonra hasetlerinden nâsi idi. Allah kendi izni ile, iman edenleri ihtilaf ettikleri hakka götürmüştür. Allah dilediği yola götürür." (Türkçe Kur'anı Kerim, İzmirli İsmail Hakkı tercümesi, 1932, s. 56) □ Aynı mealde sûreler için bk. Şeyh Muhsini Fâni Elî zahiri: Yüzmüncü Asırda İslamiyet, s. 49/51.

(2) Şeyh Muhsini Fâni Elî zahiri: Aynı eser, s. 49/50. □ Mehmet Şemseddin: Müslümanlık âleminde intibah emareleri (İslam Mecmuası, 1330, No. 1, s. 112).

(3) Kavmi Cedid Ubeydullah Efgani: Mucizei Peygamberi, s. 26.

OSMANLI MEŞRUTİYETİ
İSLAM ESASLARINI
GERÇEKLEŞTİREBİLMİŞ MİDİR?

Gerçek ve şer'î kurtuluş yolu olan bu rönesansın uygulanmasından ve gerçekleşmesinden evvel İslamcılar önemli bir meseleyi halletmek mecburiyetindedirler. Kalkınması bu derece şiddetle arzu edilen İslamcı hal şekillerine bağlanan Osmanlı İmparatorluğu kurduğu meşrutiyetle, İslami esasları ne dereceye kadar gerçekleştirmiştir? Daha doğrusu, Osmanlı Meşrutiyetinin İslami esaslara uygunluk nisbeti nedir? İslamcı cephe İkinci Meşrutiyeti bu yönden değerlendirmek ödevini üzerine almıştır.

İslamın siyasi hukuk ve ahlak prensiplerine dönüş tavesiyesinde müttefik İslamcılar, bu dönüşü siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal bir inkılâp saymışlardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun, İkinci Meşrutiyetin, Kanunu Esasi'si'nin, parlamantarizm ile kaplanan müesseselerin ve hürriyet telakkisinin İslam teorilerine ve müesseselerine uygunluğu noktalarına ayrılırlar. Şu halde, İslam kanun ve kaide¶leriyle tamamlanmasını istemekle beraber, bütün İslamcılar İkinci Osmanlı Meşrutiyetinin İslami temellere uygunluğu bakımından, leyh ve aleyhte fikirlere sahiptirler.

Meşrutiyet leyhinde ileri sürülen fikirlerin iki özelliği vardır. Evvela bu fikirler Meşrutiyetin başlangıcındaki büyük ümit ve sevinçle birlikte açıklanmışlardır. Zamanla ümitsizlik ve hayal kırıklığını takip etmişler ve Meşrutiyet

aleyhtarı olmuşlardır. Saniyen, daha fazla siyasi olaylara bağlı kalmışlar, onların yorumlanması şeklinde ileri sürülmüşlerdir (1).

Osmanlı Meşrutiyeti hakkında, İslam hukukuna uygunluğu bakımından, leyh ve aleyhteki fikirleri gözden geçirmeden evvel bir mesele karşısında kalacağız. Meşrutiyetin arefesinde halkın muhtelif telgraf ve vesikalarda açığa vurdukları hürriyetçi metinler, andlar ve "Besalar"daki ifadeler daima Kur'anın meşrutiyeti âmir âyetlerine dayanmıştır. Daha Meşrutiyetin eşiğinde İslami rönesansın mutlak surette teessüsü bu suretle belirmiştir (2). İşaret edildiği gibi İslamcı istek, Osmanlı vatandaşlarını sarmış ve İslamcı çözümler Meşrutiyetin arefesinde bizzat halk tarafından teklif edilmiştir.

10 Temmuz hareketiyle kurulan İkinci Meşrutiyet rejimi hakkında, İslamcılar evvela müşterek ve müttefik bir fikirden hareket etmektedirler ki bu da, meşrutî idarenin İslamiyetin emrettiği bir hükümet şekli olmasındadır. Hareket noktası bütün İslamcılar bakımından kabul edilmiştir. Fakat Meşrutiyet, çeşitli müesseseleri, toplum telakkisi, hukuk alanındaki durumu ile, nihayet türlü eserleri ve neticeleriyle İslami esaslara yakınlığı ne dereceye kadar muhafaza etmiştir? Ayrılık bu noktalarda başgöstermiştir.

1 □ Meşrutiyet taraftarı fikirler

İkinci Meşrutiyetin, İslam hukuk kaidelerine uyduğu

(1) Sözü geçen fikirleri bilhassa İslamcıların yorumladıkları ve katıldıkları siyasi olaylar dolayısıyla incelemek mümkündür. 31 Mart Vak'ası bu bakımdan bir örnektir.

(2) Ahmet Refik: İnkılâbı Azim, s. 90-98 □ TanıkZ. Tunaya: Hümiyetin İlânı, s. 53-65.

nu ileri sürenlere göre: Meşrutiyet liderleri, gizli ve feragat dolu gayretler sonunda istibdadı yıkmışlardır. Osmanlı devletine İslam şartlarına uygun bir şekil vermişlerdir. Meşveret, bugün elzemdir, zira "şekli meşrutiyetin en parlak misalidir". Osmanlı İmparatorluğu'nun yolu da budur (1). Şu halde bir hayat prensibidir. Şeyhülislamlık bütün İslam ülkelerine ve seçkinlerine gönderdiği Beyannamede, Osmanlı meşrutiyetinin dini karakterini belirtmiştir. "Şeiratı Garrayı Ahmediye, Devleti Osmaniye'nin Üssülkavanini olduğu ve kuvayı hükümet hikmeti şer'îye ve akliyenin hüsnü tevfiğ ve imtizacından mürekkep bulunduğu..."nu bildirmiştir (2). Bir bakıma İslamiyetin hem meşrutiyeti hem de hürriyeti ifade ettiği sonucuna böylece varılmıştır. Böylelikle, Osmanlı Meşrutiyeti şer'î ve akli sentez sayılmıştır. Bu sentez fikri aynı zamanda devletin bütün kanunlarının bağlandığı bir Üssülkavanindir. Hukuk kaideleri hiyerarşisinde, Şeriat Anayasası'nın da üstünde yer almıştır.

Osmanlı Meşrutiyeti, ülkesinin hudutları dışında da savunulmuştur. İslam esaslarına tamamen uygunluğu ve ümitli durumu söz konusu edilmiştir (3).

(1) Mardinî Zade Ebul'ülâ: Surei Şura, zikredilmiştir, s. 7. Ali Haydar Emin: Delâilü Meşveret, zikredilmiştir, s. 26/27. Manastırlı İsmail Hakkı: Üssülü Meşrutiyete karşı hüseyanı milletin itirazatına müdafai muhikka, zikredilmiştir, s. 209. Mcvaiz (Şeriat Müstakim, 1324, No. 4, 5, 6), s. 63. 80, 90. Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere kılavuz, s. 14; Kanunu Esasi ve Şeriatı İslamiye (Mizan 1324, No. 18, s. 80); Din ve Devlet (Mizan 1324, No. 65, s. 275/276).

(2) Bu beyannamenin metni için bk. Şeriat Müstakim 1325, No. 51, s. 386.

(3) Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve âlemi İslam, s. 67: "Memaliki osmâniyede veyahut İran'da mevcut bulunan şekli meşrutiyeti idare usul ve ahkâmı İslamiye ile tamamen teyit edilmiştir."

2 □ Meşrutiyet aleyhtarı fikirler

İkinci Meşrutiyet siyasi düşüncesinin bu devrenin siyasi olayları ve tarihi ile olan sıkı bağılılığı malûmdur (1).

Görüşümüzü kuvvetlendiren bir duruma bu noktada şahit olmaktayız. 10 Temmuz'un uyandırdığı büyük ümit, devam etmemiş, Osmanlı İmparatorluğunun dertleri azalacağına artmış, Balkan Harbimin, adeta bir Hıristiyan intikamı halinde imparatorluğa büyük darbeyi indirdiği iddia edilmiştir. Bu e¹lim buhranın sebeplerini arayan İslamcılar, kusuru meşrutiyetin gerçek İslamlaşma yoluna girmemesinde, siyasi inkılâbı sosyal ve dini bir inkılâbın tamamlamamasında bulmuşlardır. Meşrutiyeti hırpalayıcı tenkitlerde bu suretle ortaya çıkmıştır.

Ayrılık ve taklit

Meşrutiyet cemaat kaidesini gerçekleştirmemiştir. İkinci Meşrutiyet evvela, İslamın en büyük dünyevi prensibi olan cemaatı, ittihadı (Müslümanların birleşmesini) gerçekleştirmemiştir. Yer yer filizlenen milliyet tohumları onu bir İslam sosyal yapısı olmaktan çıkarmıştır. Garpcı ve taklitçi bir zihniyet ile, kurtuluşun Avrupa müesseselerinde bulunabileceği zannı da durumu beter hale sokmuştur. Fakat Cenabı Hak emirlerine itaatsizlik gösteren Osmanlı kavmini cezasız bırakmaz. Balkan yenilgisi işte bu cezadır (2). Meşrutiyet toplumu şuursuz bir şekilde dayanır: Meşrutiyet rejii

(1) TankZ. Tunaya: Hüriyetin İlânı, s. 53156.

(2) Ahmed Naim: İslamda Davayı Kavmiyet, s. 19 ve müt. □ tslami esas¹
• a faslında bu duruma bilhassa temas edilmiştir. İslamcılık ve Türkçülük cereyanları arasındaki çatışmada mesele daha canlı bir vechе kazanır.

minin, maddi ve manevi taklide müstenit bulunuşu iddiasıyla tenkidi, aleyhindeki fikirlerin en önemlileridir.

Said Halim Paşa'nın tenkitleri

İkinci Meşrutiyetin hukuki müesseselerini en şiddetli tenkitlere maruz bırakan, bununla beraber bu devre tarihinin en hararetlı olayları içinde Sadrîâzamlığı uzun zaman üzerine almış bulunan Prens Mehmet Said Halim Paşa evvela niçin hiçbir ıslahatta muvaffak olunamadığı sorusuna cevap aramıştır: Bu cevap, Meşrutiyetin sosyal karışıklığında bulunabilir. Toplum Lâtin zihniyetinin hükmü altındadır ve Fransız hayranlığından doğma bir tesir içindedir. Dine bir yıkılış sebebi, ileriliğe engel bir köhnelik nazarıle bakılmaktadır. Uzun zamandan beri, memleketin seçkin sınıfı da bu tesir içindedir. Merkezîyet usulünün şartları dolayısıyla, Padişaha bağlı kalarak, istiklâl ve anane duygusunu kaybetmiştir. Zihniyet ve düşünce bağımsızlığından yoksun yetişen bu sınıfın düşük sosyal değeri, idareci kabiliyetlerine tesir etmiştir. İdare eden sınıf, millî müesseseleri ıslah edemediği için, "kendisince olduğu kadar memleketçe de meçhul" yabancı müesseselerin kurulmasında karar kılmıştır. Bu hareket "millî varlıktan vazgeçiş" ifade eder. Neticede, milletin desteğini kazanmıştır. Ancak padişahın mutlak iktidarını kullanmak mevkiini muhafaza edebilmiştir. 1324 (1908) senesinde, gözler açıldığı vakit, bu durum müşahade olunmuştur. Meşrutiyetin aydın bir sınıfa ihtiyacı aşıkardır. Şu halde söz konusu olan bir geçit devresidir. Fakat bu devrede de, bir cismaniyet, bir layiklik tesis edilmiştir. Sosyal vazifelerinin dini vazifelerimizden çıktığı unutulmuştur. Eski hata tekrar

lanmış, ağır suç bir kere daha işlenmiştir. Islahatın muvaffak olamaması toplumu ve ruhunu, gelenekleri ve tarihi ile anlayamamış olan aydınlar sınıfının büyük ve ölçsüz sorumluluğu demektir. Şu halde, Meşrutiyet toplumunda bu çelişme (yahut ikilik) temeltaşı mesabesindedir. Sosyal hayatımızla siyasi hayatımızı birbirinden tamamıyla ayırmaktadır. İkinci Meşrutiyet toplumu. Doğu ile Batı zihniyetlerinin farkları ve derin tezatlarının doğurduğu bir bocalama içindedir. Bu toplum manasız bir garp hayranlığı içinde insan kafasının mahsulü ne kadar fikir, teori ve usul varsa hepsinin tecrübe tahtası haline gelmiştir. Bunların uygulanması topluma her gün değişik ruh haletleri vermektedir, ve tehlikeli anlar yaşatmaktadır. Dışarıdan aktarılmış teoriler karışıklığı yavaş yavaş topluluğu kemirmektedir, yıktığı şeylerin yerine bir gerilik ve kozmopolitlik ikame etmektedir. Toplum her şeyin yıkılmasına ve her şeyi yıkmaya hazır bir ruh haletini her an biraz daha fazla benimsiyor. Halbuki bir milletin örflerini, geleneklerini değiştirmek kısa günün kân değildir. Kaldı ki toplumun zihniyeti ile müfrit bir Avrupa hayranlığı beraberce işleyen bir mekanizma halinde, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın medeniyetine ve meşrutiyetine götüremez. Şu halde, Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyet toplumunun sosyal determinizm kanunlarına tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tabi olduğu sosyal ve siyasi usullerle ortaya çıkar. (1)

Aslında, İslamcı bir sosyal yapının "kavanin ve müesasesat"ı ecnebiyenin kabul ve ithali" sayesinde yenileşeceği

(1) Müellifin şu broşürlerine bk. Buhranı İctimainimiz, s. 5, 9, 13, 16; Buhranlarımız, s. 17, 21, 23; Mukallitlerimiz, s. 20, 30, 33, 41, 43, 45, 46; Meşrutiyet, s. 4, 13, 17, 29.

kaidesi bütün fenalıkların asıl ve tek kaynağını teşkil eder. Osmanlı İdareci sınıfı, Batı medeniyetini anlamıyarak tatbik gafletinden kendinikurtaramamış ve aynı gaflet "kendi kendimizi ıslaha kabiliyetimiz olmadığı" fikrini bizzat kendimizde uyandırarak "nefsimize itimadı" sarsmış, yabancılar da bu güvensizliğe iştirak etmişlerdir. Şu halde, İkinci Meşrutiyet, mazisi ve haliyle "ifrattan tefrite düşmüş" bir siyasi toplumdur. Öyle bir topluluk ki, kendini kurtaracak çareleri ve elleri, kendi milli inkişafından değil, yabancı fikir, kanun ve müessese ithalinden beklemekte. Meşrutiyet büyük bir tehlike karşısındadır. Zira ifrat-tefrit çekişmesi sonunda, mazinin felaketli istibdadı geri gelebilir. Bu da devletin yıkımı demektir. Şüphesiz, bundan idareci sınıf, aydınlar sorumludur. Ne var ki İkinci Meşrutiyet'in bütün musibetlerinden bir tek siyasi partiyi ve ileri gelenlerini sorumlu tutmak kadar yersiz bir fikir de beslenemez. "Bu biçare memleket şimdiye kadar hüsnü idareye nail olmuş" mudur da, şimdi bir parti bu kötü idare ile itham ediliyor? Hayır. Unutulan bir hata var. Bu sosyal suçu bu sefer de toplum işlemiştir: "Bir idare yalnız bir adam veya bir partinin değil, belki bütün bir neslin eseridir." O kadar ki: "Sultan Hamid kendi namına nispetle yadolunan rejimin yegane amili ve yapıcısı değildir, belki bu idarenin esaslı âmillerinden biridir." Tek sebeple bir devir inşa edilemez. Nihayet Said Halim Paşa şu sonuca varmaktadır: "Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi." (1)

Şu halde, bu büyük sosyal sorumluluğu kim yüklenecek-

tir? Bugünkü nesil. Sultan Hamid idaresinde de, bu kadar deb-debe ile kurulan Meşrutiyet İdaresinde de, "nesl-i hazırın" (bugünkü kuşağın), "en iptidâi ve esaslı vazifelerini" yapmadığı görülmektedir (1).

Bir üçüncü mesele üzerinde duralım: Meşrutiyet, gerçek hürriyeti vermiş midir? Bu hususta da bazı tereddütler ufku karartabilir. Çünkü bir müstebidi "zor ba zor" haretmekle hürriyet kurulamaz. Hürriyetin ölçüsü, istibdadın geri gelmemesini sağlamaktır. Abdülhamid'in hürriyeti geri alışına askeri kuvvet mani olmamış bulunsaydı, siyasi tecrübesizlikler hürriyetin kanlı felaketler içinde boğulduğunu görebilirlerdi. Fakat Meşrutiyetin düşüncesi henüz teşekkül etmemiştir. Daha doğrusu Said Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetçiler hâlâ kopyacılıktan kurtulamamışlardır. Avrupavarî bir hürriyete varmamız için muayyen safhalardan geçmek zorunda olduğumuzu daha anlıyamamışlardır.

Tarih yoluna devam edecek ve hükmünü verecektir. Batı hayranlığına ve manasız taklitle dayanan müesseseler ham bırakıldıkları takdirde, Osmanlı Meşrutiyeti zemini üzerinde yeşeremeyeceklerdir. Doğu-Batı tezadı, yanlışlıklar durmadan artacak ve tekrarlanacaktır. Zira, tabii şartlar altında, kendine has gelişme kanunu bulamıyan, devletin sosyal ve siyasi hayatına "serbestçe iştirak" etmeyen bir memleket, hukukî vazifesini ifa zamanı gelince felaketlerini arttırmaktan başka bir harekette bulunamaz (2).

(1) Aynı eser, s. 26'dan: "Her bu iki idarede en mesul olanlar içimizde en münavev ve en tecrübedide geçinenlerdir."

(2) Mukallitliklerimiz, s. 29, 30, 44.

Sonuç

Meşrutiyet aleyhindeki değer hükümlerinden şöyle bir sona varmak mümkündür:

Osmanlı Meşrutiyeti, gerçek ve tabii (yani İslami) inkişaf kanunu bulamadığı, bu kanun ve inkişaf gereğince müesseselerini tamamlayamadığı için çelimsiz kalmıştır. Yabancı müesseselerin aşılandığı bu tarihi "çınar" kurumaya yüz tutmuştur. Bir ağaca suni dal, yaprak ve meyva takılamaz. Leyh ve aleyhteki görüşler, Meşrutiyetin müesseseleri hakkında da devam etmiştir.

30 Kanunu Esasi (Anayasa) Meselesi

1293 (1876) Kanunu Esasî'si bu tenkitlere pek tabîî bir surette hedefteşkil etmiştir. Meşrutiyet hakkındaki fikir çatışmalarından çıkarılan sonuçlar bu ana kanuna mal edilmiştir.

•

Leyhte fikirler

İslamcı görüşlerde müşterek iki fikir vardır: Evvela 1293 Kanunu Esasisinden evvel, Osmanlı Devletimin bir ana kanunu vardı. Bu Kur'andı. İmparatorluk da teokratik mahiyetini ondan almakta idi. Tâdili hususu hergün söylenilen 1293 Kanunu Esasisi, İslam siyaset ve dünya kaide-lerinin teyidinden kısmen Avrupai bir kodifikasyonundan başka bir manaya ve mahiyete sahip değildir. Saniyen ve birincinin neticesi halinde, 1293 Kanunu, Osmanlı Devle-

ti'nin en yüksek kanunu da değildir (1). Osmanlı kanun koyucusu, hatta Anayasa yapıcısı devletin Üssülkavanini olan "Şeriati Ahmediye"ye, İslam devlet prensiplerine tabidirler ve onu ihlâl edemezler. Şu halde Kur'an bir kanunlar kanunu olmaktadır. Adi ya da normal kanunlar şeriata tabidirler. Böylece Osmanlı Esas Teşkilat Hukukunda bir derecelenme, normlar hiyerarşisi görülmektedir ki (2), büyük ve kaplayıcı dinlerin ortak karakteri bu suretle bu devlette de belirmekte ve ona teokratik veçhesini vermektedir (3). Kanun koyucu da, parlamentoda, Kanunu Esasi'ye dahi hükmeden şeriata aykırı hareket edemezler. Zira Sadrazam Sait Paşa'ya hatırlatıldığı gibi, müstebite itaatsizlik ve huruç müeyyidesiyle karşılaşmaları muhakkaktır (4). Kanu-

ni Dergizini zade: Zikredilen eseri, s. 9110. (Bu hükümlerden vazgeçmeğe imkân bulunmadığı kaydedilmektedir).] Seyyid Abdülmecid: Zikredilen eseri, s. 1871192. Musa Kazım: Külliyyat, s. 251. [Manastırı İsmail Hakkı: Mevaz, Sıratı müstakim, 1325, No. 6, s. 94: "Kanunu Esasi ki, Kanunu İlahi demektir..." No. 7, s. 109: "Kanunu Esasi cereyanı ve tessüsü dünyayı kaplayan genişlik ve hodgâmlık devinden sonra gelmiştir... (yabancılar) hep bunları şeriati İslamiyyeden almışlar..." [Kokcalı Abi dülâziz: Kur'anı Kerim ve Kanunu Esasi.

(2) Zikredilen bir şeyhülislamık Beyannamesi (Bk. s. 10 ve not, No. 1) bu vaziyeti açıkça delillendirir.

(3) Bîlfarz İbrani devlet telakkisinin On Emirler'e atıldığı derece de aynı mahiyette sahiptir. Bk: Charles Crozat: Anne Hukuku Dersleri, 1946, cilt II, kısım II. s. 403/412. Recai G. Okandan: Umumi Anne Hukuku: 1946, s. 80/85. Hatta İslam hakimiyetinin Ali Osman'a intikal edeceği hakkında dahi Kur'anı kayd ve istidlallerden bahsedilmektedir. Bk: Mahmud Hamza: Bakayı Saltanatı Osmanîye. Böylelikle teokratik doktrinlerin bir kolu olan Tabiatüstü İlahi hukuk teorisine taraftarlık edenler olmaktadır. Bu doktrin için bk. Hüseyin Nail Kübalı: Devlet Ana Hukuku, C. I, kısım, 1, 1950, s. 199.

(4) Mustafa Sabri: Zikredilen eseri, s. 93194. Mesele Kanunu Esasi'nin 1911 tadilatı sırasında ortaya atılmış ve tadil teklifini getiren Said Paşa'ya karşı muhalefet partisi mebusan tarafından ileri sürülmüştür. Bu hususta şu makalelere bk. İbrahim Edî hem: Evamir Meselesi, (Tesisat, 1327, No. 120). Bolu Mebusu Abdüvehap: Ademi İtaat Meselesi, (Tesisat, 1327, No. 121). Tokat Mebusu Mustafa Sabri: Hilâfi Kanunun Verilen Emirlerle İtaatı Lazım mıdır? (Tesisat 1327, No. 122). Antalya Mebusu Hamdi: Ennema taate filmaruf, (Tesisat 1327, No. 124). Şanlı Mebusu Şükü Elaselî: Evamir Hükûmete İtaat, (Tesisat 1327, No. 123). M. Şinasi: Evamir hükûmete itaat meselesi (Tesisat, 1327, No. 129). Mustafa Sabri: Said Efendinin Said Paşa Hazretlerine müdafaası (Tesisat 1327, No. 128).

nu Esasisine taraftar olanlar onda bu vasıfları bulmaktadırlar. Hatta Avrupa'ya nazaran Osmanlı Devleti'nin böyle bir Kanunu Esasi kabul etmesi bir gerilik sayılamaz. Bu kanunun, hatta İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannameleri'nin bütün muhteviyatı Kur'anda zaten mevcuttur (1).

Aleyhtarlara gelince

Daha doğrusu 1293 Kanunu Esasi'sinin zimmet hanesine gelince, hayli dolgundur. Acaba 1876 Anayasası, İslam menşeli bir toplumun, bir İslam imparatorluğunun tabii gelişmesine uygun mudur? Yoksa vücut verdiği müesseselerle meşrutiyet toplumu arasında bir ayrılık var mıdır?

İmparatorluk toplumunu, derin bir tahlile tabi tuttuğuna şahit olduğumuz Sait Halim Paşa suale hayır cevabını vermekte hiçbir tereddüde kapılmıyacaktır. 1293 Kanunu Esasi'sinin mahiyeti ve hazırlanışı üzerinde duralım. Hangi sebebe müsteniden bu kanun ihya edilmiştir? Kanunu Esasi müstebit hükümdarın kuvvetine karşı bir mania vücuda getirmek gayesiyle, bizzat mutlak idare erkânı tarafından ittifakla alınmış bir tedbirdir. İstibdat memleketin terakkisine mani sayılmıştı. Halkın devlete iştiraki, ve bu iştirak içinde bazı hürriyetlere sahip kılınması bu engelin yok olacağına delil sayılmıştı. Birinci Meşrutiyetin akıbeti ve iflası ise malûmdur. Bu noktada akla önemli bir soru gelebilir: 1908 devrimi niçin "hüsnâ hükmünde kalan" bu anayasayı fesih ve ilga ederek yeni bir Kanunu Esasi yapmadı? Çünkü bu kanun, Abdülhamid istibdadından kurtul

(1) Bu noktaya ayrıca temas edilmiştir, bk: 39-42.

mak isteyenlerin hayali bir gayesi haline gelmişti. İstibda ta kansız ve isyansız nihayet vermek için "meşru ve mües-sir yegâne çare" addedilmişti. Aynı zamanda dış tesirlerin ve müdahalelerin önüne geçilmiş olmakta idi. Fakat Kanunu Esasi bir istibdada, son vermedi, felaketler çıktını gev-şetmedi. Bir padişah boyunduruğu altından kurtulan Kanunu Esasi bir Meclis boyunduruğu altına girdi. Neticede, bü-yük ümitler safhayale inkılâp etti, anarşi hali Abdülhamit zamanına parmak ısırtacak dereceye vardı t (1)

1876 Kanunu Esasi'sinin yetersizliğini 1909 tadilleri de giderememiştir (2). Bu tadiller iktidar gururu ile yapılmış, tecrübesiz ellerin işi olmuştur. Kanunu Esasi kötü alışkan-lıklarımızı kaldırmamıştı ki... Bilakis ihtirasları arttıran anar-şik bir durumun amili olmuştur. Memleketin karakteri ile bağdaşmayan Kanunu Esasi hakkında varılan en acı değer hükmü de bu suretle ortaya çıkmıştır: Bu ana kanun Osman-lılığın milli varlığı için "hakiki bir tehlikedir". O, dağınık fi-kirli bir ekibin, memleketin ihtiyaçlarını asla nazara alma-mış, kafalarda kalabilmiş olan "bazı perişan malûmat ve na-zariyatın" vücade getirdiği değersiz bir eser olmuştur (3).

Büyük ümit Kanunu Esaside tecessüm etmişti: Os-manlı İmparatorluğu, Kanunu Esasiyi kabul ile hür insan-lar diyarı ve kalkınmış bir devlet olarak Avrupa manzume-sine girecekti. Fakat Kanunu Esasi ile verilen hürriyet, istibdadın yerleştiği kötü alışkanlıkları ölçsüz surette kul-lanmaktan başka bir şey olmamıştır. Nihayet, Batı hayranı

(1) Buhranlarımız, s. 377 Kanunu Esasi ve Şeriatı İslamiye (Mizan, 1324/1908, No. 18, s. 80)

(2) Bu tadiller için bk. Recai G. Okandan: *Amme Hukukumuzun Ana Hat-ları*, s. 292/446.

(3) Meşrutiyet, s. 115.

lığına, Fransız hayranlığına kurban olarak ithal edilen diğ er kanunların da bir faydası olmamıştır. Memleket bir "meşum bir hata'mm pençesi altına düşmüştür. Bu olaylar karşısında acaba insanların mı kanunlar için, yoksa kanunların mı insanlar için yapıldıklarını sormak gerek. Said Halim Paşa, şu hükme varmıştır. Kanunu Esasi sözde bir hürriyet eseri halinde, birucu Arabistan çöllerine varan Osmanlı ülkesinin bütün kavimlerine, XX. yüzyılın en medeni devlet ve milletlerinin çoğunun bile sahip olamadıkları siyasi hürriyet ve hukuku sunmaktadır. Bu derece garip bir siyasi esere, insanlık tarihinde ilk defa rastlanıldığı söylenirse yeridir (1). Said Halim Paşa memleketin sosyal durumu ve yeri ile, siyasi hukuku arasında derin bir nisbetsizlik uçurumu görmektedir. O kadar ki, 1293 kanunu, sosyal ihtiyaçları gözönünde bulundurmadiğı için, bu ihtiyaçların baskısı altında daima şeklini değıştirmek zorundadır. Halbuki, realiteye istinat etmeyen kanunlar suiistimal, nihayet istibdat doğururlar. Kanunu Esasi'nin istibdadı yıkıp, hürriyeti vermek için bir tedbir olduğı kabul edilebilir. Yalnız, Doğı ve Osmanlılık alemindeki istibdatla Batımın istibdadı arasında çok farklar vardır. Yenilik sevenler, bir hastalığa başka bir hastalığın ilacını vermektedirler. Bu itibarla Kanunu Esasi Osmanlı toplumunun karakteriyle bağdaşamaz. (1) Bir Kanunu Esasi'nin şartlarından ilki, ve en önemlisi kendisini kabul eden milletin, "siyasi birliğini kuvvetlendirmek" ve tekamülünü sağlamaktır. Oysa Osmanlı Devletimin kırık kanatları altında barındırdığı milletler, kavimler, diller ve dinler o derece çeşitli

(1) Buhranlarını/, s. 811, 14.

dir ki böyle bir siyasi topluluk Batı'da zorlukla havsaya sığabilir. Bu bakımdan Kanunu Esasi, Osmanlı Devleti'nin siyasi formülü ve karakteriyle de bağdaşmaz. (1) Bu derece yabancı bir Kanunu Esasi, değiştirilmek suretiyle ihtiyaçlara uydurulabilir mi? Said Halim Paşa, girişilen tadillerin tamamen lüzumsuz ve verimsiz olduğuna kanidir(2). Zira hepsi aynı yönde ve gerçeklerle aralarındaki uçurumu daraltmıyarak yapılmaktadır: İstibdat enkazı üzerine parlmantarizm kurmak. Hangi siyasi müessese, münbit toprağa ekilmeyen tohum gibi bu enkaz temelleri üzerinde sağlam olarak yükselebilir? Olayların baskısı altında zorla yapılan tadiller kocaman bir kaya parçasında vuku bulan çatlaklardan farksızdır (3).

Tadil hususunda, bilhassa 35. maddenin padişaha Meclisi fesih yetkisini bahşedip etmemesi babında, padişahın aynı zamanda Halife olduğu için müsbet şekilde kabulü hayırlı görülmüştür. Bu bakımdan İslam esaslarına yakınlık arzettiği kabul edilmektedir. İmamülmüslimin'in, meşveret tariki (Ayanın rey) ile Meclis'i dağıtması için İslam tarihinden misaller getirilmektedir. Bu tadil şeklinden umulan bir fayda vardır (4).

4¶ Parlmentarizm (5) ve Siyasi Partiler (6)

Kanunu Esasi ve tadili hakkındaki fikirler, parlmanta¶

(1) Aynı eser, s. 15¶18.

(2) Aynı eser, s. 20¶22.

(3) Aynı eser, s. 3¶4, 6, 7, 15¶ Mukallitliklerimiz, s. 33.

(4) Ömer Lütfi: Nazan İslamda Hilafet, 1330. (Müellifin bu mesele hakkındaki kanaatlerini bilhassa Hatime kısmında belirtmiştir, bk. s. 84¶88).

(5) Paimanter rejim veya Parlmentarizm tarifi ve mahiyeti hakkında bk. Rccai G. Okandan: Amme Hukukunun Ana Hatları, 1958.

(6) Siyasi Parti tarif ve mahiyeti hakkında bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, Giriş kısmı.

rızrh usulüne, bilhassa parlamentoya da şamildir. Leyhteki fikirler, 10 Temmuz inkılâbını müteakip meşveret telgraf-ları çekenlere mevzelerle anlatılmıştır. Ölçüsüz faydaları devri resaletin tatbikatı ile canlandırılmaktadır. (1)

Bununla beraber, İslamcılara göre, tamamen taklide, şuursuz bir müessese ithali arzusuna dayanılarak kurulmuş olan sosyal ve siyasi âdetlerimizle bağdaşmaz bir Kanunu Esasi ile temeli atılan meclisten fazla ve hayırlı bir vazife beklemek abestir. Parlamento, siyasi birliği temsilden uzak-tır. Bu tip bir müessesede "enkazı istibdat" üzerine, çeşit-li kavim ve dinlerden müteşekkil bir zemin üzerine inşa edi-lemes (2).

Osmanlı Devletimin keşmekeşini arttıran, siyasi te-şekküllerin başında muhakkak ki, mahiyetleri anlaşılma-mış, garip bir muhalefete istinaden birbirleriyle boğuşan siyasi partiler gelmektedir. Meşrutiyetin başlangıcında İt-tihat ve Terakki Fırkası'nı İslamcı çevreler bir kurtarıcı olarak karşılamıştır. Methiyeler cereyanının aynı zamanda siyasi hadiselerle karışmasını ifade eder (3). Felaket se-neleri içinde yol alındıkça, İslamcıların ikiye ayrıldıkla-rını, iktidarı ve muhalefeti savunduklarını görmek müm-kündür.

(1) Bereket Zade İsmail Hakkı: İslam ve Usulü Meşveret, (Sıratı müsta-kim, 1324, No. 5) s. 72[73] Bereket Zade İsmail Hakkı: Süreli Ali İmran, ayet 104, tefsiri (Sıratı müstakim, 1324, No. 12) s. 178[Manastırlı ismail Hakkı: Ah-kâmı İslamiyye ve İctihad, (Sıratı müstakim, 1324), No. 29), s. 33[Seyyid Abi dülmecid: Zikredilen eseri, s. 187[192] Ali Haydar Emin: Delâili Meşveret, zik-redilmiştir, s. 26[Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz, s. 19[Musa Kazım: İslamda Usulü Meşveret ve Hümiyet, s. 11; Külliyyat, s. 279.

(2) Said Halim: Mukallitliklerimiz, s. 33[39] Buhranlarımız, s. 7

(3) Manastırlı ismail Hakkı: Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324[1908, No. 7) s. 110.

Siyasi parti, Türkiye'nin yakın tarihinde ilk defa organize bir teşekkül olarak İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatı içinde görülmüştür. Her fikir çevresi gibi, İslamcılar da önce bu teşekkülün tarifi sonra da fonksiyonları, yani fırka ve fırkacılık hakkında kanaatlerini belirtmişlerdir.

Fırka, umumi bir kanaate göre, tefrika, ayrılık ve parçalanma olarak görülmüştür. Bu bakımdan bir nifak unsurudur. Kaçınmak gerek. Fakat, 1911 senesinden, muhalefetin Hürriyet ve İtilâf adı altında birleşip çılgılaşmasından sonra, İslamcı çevre içinde de muhalefet cephesinin, savunucuları belirmiştir. O zaman Müderris Mehmet Fevzi Efendi gibi durumu Kur'andan istihraç eden İslamcılar görülmüştür: Müslümanlar din işlerinde ayrılabilirler. Bir memleketteki siyasi fırkalar o memleketin dünya işlerindeki noksanlarını tamamlayan ve tamir eden bir "amele kumpanyası gibidir, programları da bir münakaşa ve iltizam şartnamesi gibidir" böylece, parti teriminin daha anlamını tayinde, İslamcılık cereyanının siyasi hayatın iniş çıkışlarının tesiri altında kaldığı görülür (1).

İslamcılar zamanla, fırkacılık aleyhinde bulunacaklardır. Beş Şûra'dan mürekkep bir İslam teşkilatı programında, teşkilatın fırkacılıkla ilgisi bulunmadığı birinci madde sarahatle bildirilmektedir (2). Mehmet Akif'e göre fırkacılık Batı anlamı ile kabul edilmiştir. İslam dinindeki mezheplere benzememeleri gerektiği halde tefrika yaratı

(1) Mustafa Fevzi: dini, ahlaki, siyasi, edebi tebeyyünü hakikat (Naşiri, Hümyetve İtilaf Fırkai muhtıremesi Merkezi Umumisidir, İstanbul 1328/1912), s. 4, 6, 27.

(2) Koca Emir Zade: Zikredilen eseri, s. 9.

maşlardır (1). Bu ise İslamiyet için ciddi bir tehlikedir (2). Nihayet hükmü vermek için 1919 senesini beklemek icaβ betmiştir: Süleyman Nazif'e göre "Müslümanların yalnız bir fırkası vardır: İslamiyet" (2). Zaten fırka, bizde tabii ihtiyaçların mahsulü olarak değil, "Avrupa'da var, bizde niye olmasın" düşüncesinin, bir taklit fikrinin eseri olarak iktibas edilmiştir. Böylece bu yapma teşekküller, Devlet ağacının gövdesine yapışan yabancı ve parazit mantarlardan farksızdır. Görülüyor ki, siyasi parti Meşrutiyet'in, manası ve rolü anlaşılmamış, siyasetin rüzgârlarına göre manaβlandırılmış bir müessese olarak kalmıştır.

Bu mütalaalara ilaveten, yine devletle alâkalı olmak üzere muhtelif fikirler de ileri sürülmüştür. Bilfarz askerlik hizmetinin şer'i bir kaide olduğu merkeziyete mukabil ademi merkeziyetin de şer'e aykırılığı (3) iddiası bu arada zikredilebilir. Fakat siyasi hislerin tesiri sezilen bu fikirler üzerinde, münferit olmalarından ötürü önemle durmaya imkân yoktur.

(1) Mehmet Akif Bayezid Körsisinde Mecvize (Sebilüreşad 1328 ÷ 1812, No. 48/230), s. 273.

(2) Tefrikanın sonu memattır (Sebilüreşad 1328/1912, No. 37/219), s. 201.

(3) Süleyman Nazif in Hâdisat gazetesindeki bir makalesinden: "Müslümanların yalnız bir fırkası vardır: İslamiyet, istemediğimiz, muzır gördüğümüz bu sırada alelittak fırkalardır. 1300 seneden beri bir fırkamız vardır: İslamiyet. Bu fırkanın müessisi Hazretti Muhammed, şimdi Halifesi yani fırkanın Reisi de Sultan Vahidüddin'dir" (Sebilüreşad 1335/1919, No. 397), s. 383.

(4) Dergizini Zade: Zikredilen Eseri, s. 20, 22.

İSLAMCILARIN DİĞER CEREYANLAR KARŞISINDAKİ DAVRANIŞLARI

İslam devlet hukuku prensiplerini tesbit ve bu prensiplerin ışığı altında Osmanlı Meşrutiyetini değerlendirdikten sonra, İslamcı cephe mensupları, Osmanlı İmparatorluğunun kalkınmasını, İslamcı rönesansı ve bu gayeye erişme yollarını açıklarlar. Fakat, nazariyelerinin daha açıkça belirtilebilmesi için, İslamcıların diğer fikir cereyanları, bilhassa Garpçılar ve Türkçüler karşısında alacakları cepheyi tayin etmek gerekir. Zira, işaret edildiği gibi, İkinci Meşrutiyette bu üç fikir akımı arasında gayet canlı bir polemik vuku bulmuş ve bu fikir mücadelesinde taraflar birbirlerinin noksanlarını bulmaya savaşıırken kendi eksiklerini de tamamlamaya, düşünce ve gayelerine, usullerine daha fazla açıklık vermeye çalışmışlardır. Bu itibarla, İslamcıların, Garpçı ve Türkçülere karşı aldıkları cepheyi belirlemek gerekir. Bilhassa Garpçılık ve Türkçülük cereyanları karşısında, imparatorluğun yapısında var olan çeşitlilik içinde devlet sınırlarını aşan bütün Müslümanlar gibi büyük bir müminler kitlesine dayanan İslamcılar nazariyelerini nasıl müdafaa etmişlerdir?

1. Garpçılık Cereyanı ve İslamcılık

Garpçılarla İslamcılar arasındaki münasebet üzerinde

bilhassa siyasi olayların tesiri kaydedilmektedir. 10 Temmuz 1908'den itibaren, Avrupa Düveli Muazzamasının (Büyük Devletlerinin) bizzat veya peykleri yahut da imparatorluk dahilinde ekalliyetler ve kapitülasyonlar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na ve bu münasebetle İslam dünyasına karşı giriştikleri mücadele bu çatışmanın hemen her Meşrutiyet senesinde sanki aşırılık intikamlar, Hristiyan İslam kavgası şeklinde ortaya çıkışı, devleti teokrasiden uzaklaştırmamıştı. İslamcı cephe de manevi iltihaklara da imi surette kuvvetlenmiştir.

İslamcı cephe, bilhassa Balkan Harbi'nin ve Rume-
li'nin kaybı üzerine, Hristiyan Avrupa'ya karşı daha kesin olarak vaziyet alınması lüzumuna inanmıştır. Batı'ya karşı intikam ve kin duygusunun telkini ile uğraşmıştır. Hristiyan düşmanlığı burada İslamcıları Türklere, daha doğrusu milliyetçilere, muayyen bir nisbette yaklaştırmıştır.

İslamcılara göre "Garplılaştırmanın" mahiyeti ve metodu

İslamcılar, kolayca tahmin edileceği gibi, mücadelelerin fikrî temelini Şark-Garp mukayesesinden almaktadırlar. Filhakika, Şark, "âlem-i İslam" gerileme halindedir. Belli sebepler bu âlemi zayıflatmıştır. İslam dünyası kalkınacağı zaman karşısında büyük bir teknik ve medeniyet devini, Avrupa'yı bulmaktadır. İslam muhakkak ki, yükselmek için Batı'ya muhtaçtır. Fakat Batı'nın nesine muhtaçtır? Batı'dan ne almalıdır? Batı'dan ne almamalıdır? İsla

mm, mazisinden kuvvet alan ahlakı, sosyolojisi ve siyaset prensipleri, onun yükselmesi için XX. asırda lüzumlu şartları muhtevidir. O kadar ki Garp bu bakımdan geridir bile... Nitekim İslamm halk reyine değer veren hükümet sistemi asırlarca evvel teessüs etmişti. Batı ona nazaran bu yolda çok geç kalmıştır. Batımın asıl zayıf tarafı maneviyatı ve ahlakıyatıdır. İşte İslam maneviyat alanında Batı'dan bir yenilik iktibasına muhtaç değildir. Batı'nın üstünlüğü tekniğe, makinede, ticarettedir. İktisadi kalkınma için lüzumlu malzeme ve usulleri Batı'dan almak mümkündür. Ve alınmalıdır.

Bu tezi ispat için ve İslamcı-Garpçılığa varabilecek bir usulün telkini ve tesisi gayesiyle İslamcılar çeşitli müşahe-de ve verilere dayanmışlardır.

Batı maneviyat bakımından gerileme halindedir

Doğu ile Batı arasında yapılacak bir mukayese. Doğu'nun umumi gerilemesini göstermekle beraber, İslam ahlakıyatının, hürriyet ve adalete müstenid demokrat zihniyetinin dipdiri olduğunu tebarüz ettirecektir. Aynı mukayese Batı'da, Doğu'ya nazaran, maneviyat ve ahlak sahasında büyük bir gerileme olduğunu meydana çıkaracaktır. Batının ahlaki düşüklüğü üç noktada belirir:

1 Batı ahlak bakımından düşkündür, maneviyatı yıkım halindedir: Doğu-İslam âleminin tâbi olduğu tamamıyla ayrı şart ve kaideler gereğince inkişaf eden Batı,

teknîğinin ilerlemesiyle mütenasip olarak ahlakını kaybetmektedir. Batı'nın siyaset prensipleri, reaksiyon teşkil ettikleri istibdatlar sonunda gerilemelerinin sebeplerini dinlerinde, Hristiyanlıkta görmüşlerdir. İslamda ise, aynı tarihi seyir mevcut olmadığından dinin devletten, şeriatın siyasetten ayrılmasına lüzum da imkân da yoktur (1). Din ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır (2). Bu büyük bir felakettir. 20 Batı zalimdir: Batı'da adalet ve hakkaniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı kendi insanlarını sefahat içinde çürütmektedir. Batı yalnız kendi insanlarını değil, Doğu'yu ve birçok devletleri medeniyet vazifesi ve taşıyıcılığı maskesi altında istilâ ve istismar etmektedir, sömürmektedir (3). Bilhassa mütareke devresinde gösterdiği taassup kayda şayandır (4). Ve nihayet, yine devletlerarası münasebetlerde Batı egoisttir, kindardır (5). 30 Batı karşısında İslamiyetin üstünlükleri vardır: Adalet ve uhuvvet (kardeşlik) duyguları, Doğu'nun bütün cehalet ve ataletine rağmen, henüz kaybolmamıştır, İslamiyet yaşama için elde etmeye mecbur olduğu teşebbüs kudretini, sahip olduğu büyük haslet ve vasıflar sayesinde muhakkak surette elde edecektir. Batı'dan üstün olacaktır. Nihayet unutulmasın ki, Batı da Doğu'ya muhtaçtır (6).

(1) Bk. 25-27.

(2) Seyh Abdülhak Bağdadî: İslamiyetin Avrupa'ya son sözü, s. 13-16.

(3) Hanoto'nun hücumuna karşı Seyh Muhammed Abduh'un cevabı, s. 52
76 M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 28. Abdülâziz Çavuş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 147

(4) Seyh Müşir Hüseyin Kayıyavî: İslama Çekilen Kılıncı 1919, s. 70.

(5) Hanoto'nun hücumuna karşı Seyh Muhammed Abduh'un İslamı müdafası, s. 73. Seyh Abdülhak Bağdadî: Zikredilen Eseri, s. 1.

(6) Azımcı Rıfık: Zikredilen Eseri. s. 89.

İslamiyet yalnız Batı tekniğine muhtaçtır

İslamiyet geri kalmıştır. Adeta tanınmaz bir hale gelmiştir. Ne var ki, yücelmesi için, ahlakından bu derece nefret ettiği "Garbın terakkiyatına şiddetle muhtaçtır". Batı büyük bir medeniyet yolunda sür'atle ilerlerken Osmanlı İmparatorluğu "Lâle devrini küşad" etmişti. Artık bu durgunluk ve ataletten kurtulmak lazımdır. En ufak bir tereddüt ve yavaşlama "ebediyen sahneli şüunattan" (olaylar sahnesinden) silinmemizi intaç edecektir (1).

İslam dünyası, Osmanlı İmparatorluğu Batı karşısında bu durumdadır. Böylece İslamcıların Batı'yakarşı aldıkları cephe de taayyün etmiştir: Bir taraftan Batı'nın ahlâk ve maneviyatından, içtimaiyatından sarfınazar etmek (2), hatta Garbın ahlak buhranından kendimizi korumak, bir taraftan da fen ve teknik ilerlemesini ictibas etmek. Bu müsbet ve menfi durumları büyük itina ile ayırdetmek, açıklamak ve gayet dikkatli hareket etmek lazımdır.

"Garplılışmanın" iki ana kaidesi

İslamcılar, tekniği alma işinde müsbet menfi olmak üzere iki kurala uymayı zorunlu saymışlardır: Taklitten kaçınmak ve ictibasları devletin gelişim kanunlarına ve ihtiyaçlarına göre uygulamak.

(1) M. Semsettin: Zulmetten Nura, s. 199, 201.

(2) A.N.: İstikbali Nasıl Kurtaracağız? (Sıratı Müstakim 1327-1911, No. 209) Selâhattin Asım: İçtimaiyat ve Şeriat İslamiye (Sıratı Müstakim 1324-1908, No. 28), s. 26.

Taklit, imparatorluğun güzidelerini Batı tutkunu yapmış ve bütün başarısızlıkların sebebi bu olmuştur. Taklit sadece dini değil, dünyayı da parçalamıştır. Tarih bunu daima gösterecektir. Mehmet Âkif atalardan kalmış, yani eski ve anane olmakla beraber, memleket için "iyi olan şeyleri" muhafaza taraftarıdır. "Hürriyeti milliyenin tepeden tırnağa kadar değiştirilmesine lüzum tasavvur edilebilir mi?" (1). Taklitçi olmak mümkün. Ama bu takdirde niçin yüceliğine bütün dünyanın şahitlik ettiği Müslüman Peygambere taklit edilmesin? (2).

İmparatorluğun Batı mm ilerlemesini taklit bakımından riayet edeceği diğer kaide, bu alışların kendi (İslami) inkişaf kanunlarına ve hakiki ihtiyaçlarına göre yapılmasıdır. Avrupa'da her görülenin kendinden geçercesine bizde de yapılmasına çalışmak kadar büyük bir yıkılış sebebi olamaz. "Âlemi İslamın" kesin ve köklü bir fikir ıslahatına da şüphesiz ihtiyacı vardır. Lakin bütün iktibasların kendi fâzıl ahlakımızı, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza şartıyla uygulanmasına ve gerçekleşmesine çalışmak lazımdır. Bunun için de ciddi bahislere ve geniş düşüncelere (esastı muhakemelere) mutlaka lüzum vardır (3). Milleti bugünkü atalet ve sefaletinden kurtaracak çelik eller, "Asrı hazıra layık darümuallimlerle meslek ve sanat evleri, ticaret ve zi

- (1) Mehmet Âkif: tefsiri Şerif (Sebilürrüşad 1328/1912, No. 27/209), s. 4.
- (2) Ahmed Naim: Tefsiri Şerif (Sebilürrüşad 1328/1912, No. 23/205), s. 434.
- (3) M. Şemseddin: Sebilürrüşad Ceridci İslamiycesine (Sebilürrüşad 1327/1911, No. 5/187), s. 86/87   Zulmetten Nura, s. 196.

raat mektepleridir" (1). Batı'dan sadece teknik almak gerek (2).

Batı iktibaslarında kaide şöyle konulabilir: "Yeni iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmak". İslamcılara göre bu kaidenin tatbiki "kimsenin aklına, daha doğrusu işine gelmemektedir" (3). Yalnız, burada bir müşahedeye varmak mümkün. İslamcılar da belli bir sentez fikrine varmışlardır: Batı medeniyetinden teknik mahiyette de olsa bir şeyler alınmasına" karşılık, içinde bulunan Doğru İslam medeniyetinden de bir şeyler atılacaktır.

İslamcılarla Garpcıların fikri çatışması

İslamcıların Garpcılık hakkındaki fikirleri bu suretle izah edildikten sonra, Garpcılarla aralarındaki ihtilaf sebebi aranmalıdır. Filhakika, Garpcılarla İslamcılar arasındaki fark, muhtelif bakımlardan ortaya çıkmaktadır. Evvela Garpcılar, Batının kültüründen ahlakîyat ve içtimaiyatından da, millî inkişaf ve ihtiyaç kanunları göz önünde tutularak, iktibaslar yapılmasına umumiyetle taraftardır. Fakat İslamcılar, Garbın yalnız fen ve âliyatından istifadeyi şart koştuklarıdır. Maksat Garbın sefahat hayatını ve ah-

(1) M. Şemseddin: Bir milleti sefaletle sait kuvvetler ve kurtaracak eller (Selâtilüncâd 1328/1912, No. 16/198), s. 300.

(2) Hulusi: İtikat ve itiyadâtı İslamiye, s. 29/30.

(3) Melmûd Âkif: Tefsiri Şerif (Zikredilmiştir), s. 4 Ahmed Naim: İskanda davayı kavmiyet, s. 4.

laksız romancılarını zihnimize nakşetmek değildir. Bu kötü bir Garpcılıktır (1). Saniyen, Garpcılarla İslamcılar arasındaki mühim anlaşmazlık noktalarından diğeri de dervişlik, tekkeler ve taassup meselesinden doğmaktadır. İslamcılarının resmi dayanağı olan Bâbı Meşihat gibi müesseseleri ve batıl itikatları müdafaa misillü tedbir ve neşriyata tevessül etmesi Garpcıları bir ilânı harbe sevketmişti. İslamcı cephe Garpcıları basit mukallitler olarak tavsif etmiştir. Ve onlara taklitçiliğin büyük sorumluluğunu yüklemiştir.

Kaldı ki taassup, bâtil itikat yuvaları ve taşıyıcıları halinde gösterilen dervişler ve tekkeler, Batımın tekniğini tavsiye eden bazı İslamcılara faydalı görünmektedir (2).

Dr. Abdullah Cevdet'le çatışma

İçtihat dergisinden halk efkârına hitap eden Garpcıların lideri Dr. Abdullah Cevdet'le olan çatışma siyasi hayatı bir hayli işgal etmiştir. Garpcıları taassuba ve softalığa savaş açtıktan sonra, İslamcılarının bağlı bulundukları tezettür (örtünme), taaddüdü zevcat (çok kadınla evlilik) meselelerini de şiddetle tenkit etmişlerdir. Celâl Nuri ve arkadaşlarının ayrılmasıyla yalnız kalan Dr. Abdullah Cevdet İslamcılara karşı hücumlarını daha da arttırmıştır. Dok

(1) M. Semseddin: Zulmetten Nura, s. 218/219. Mehmet Ferid Vecdi: Müslümanlıkta Medeniyet (Sırat-ı Müstakim 1327, No. 163) s. 97: "Bizim için aynı ile rezalet değil midir ki kıymetli vakitlerimizi Emil Zola'nın, Paul Bourget'le] rin masalları ile heder ediyoruz da o vaktin en ufak bir kısmını olsun, bütün eserleri kâinatı sinei sahaifine tercüme etmiş şu kitabı mübinin mütalâası için feda ediyoruz?"

(2) Hulûs: Zikredilen Eseri, s. 29/30

tora göre irtica hürriyeti olamazdı. Avrupa ahlakı İslamiyete nazaran hiç de geri değildi. İslamda reform, dinde rasyonalizm gerekiyordu.

Daha sonra, Dr. Abdullah Cevdet İslam dinindeki "kattılaşma"yı belirtmiş ve Bahaîliğin methiyesini yapmıştır.

Bunun üzerine İslamcı, hatta Türkçü cereyan mensupları harekete geçmişlerdir. İctihat kapatılmış, Dr. Abdullah Cevdet hakkında "erkânı mukaddesei İslamiyeye hürmetsizlik" sebebiyle dava açılmıştır. Fakat beraatle neticelenmiştir. Olaylar canlı ve şiddetli kalem savaşlarının ortaya çıkmasına âmil olmuşlardır.

İslamcı   Garpcılık

 

Bununla beraber, Garpcılarla İslamcılar arasında birleşmeden de bahsetmek lazımdır. 1  Siyasi ihtiras yuvası Dervişlik, bâtil itikad ve hurafe düşmanı İslamcılar, iki fikir arasında birleştirici olmuşlardır. Bu suretle ortaya, mutedil bir İslamcılık, İslamcı Garpcılık çıkmış, ana cereyanlardan böyle bir kol ayrılmıştır. Bu kola mensup olanlar İslamcılık cereyanının rasyonalistleridir. Bu suretle diğerkısım daha nakilci ve muhafazakâr kalmıştır.

İslamcı Garpcılar, gerileyiş sebebi olarak, hurafeleri, bâtil itikatları ve dervişliğı kabul etmektedirler (1). M. şemseddin ile Doktor Abdullah Cevdet'in Kılıç Zade

(1) M. şemseddin: Zulmetten Nura, s. 91 92, 190, 196, 199, 217, 307, 309
  şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğı, s. 43 44.

Hakkı'mn tamamıyla müşterek fikirleri vardır (1). Niha-
yet bu müşterek fikirden hareketle, Garpcı İslamcı prog-
ram şöyle hülâsa edilebilir: Asabiyeti milliyeyi (milli ener-
jiyi) uyandırılım. Sanayii dahiliyeyi ihya edelim. Ticaret ev-
leri açalım. Avrupayı ancak ilim ve fende takib edelim. Sa-
nat ve ticaret, usulü ticarete taklit edelim (2). 2 █ İslamcı █
Garpcı bir tezde tanzimat hareketi de yorumlanmıştır. Fil-
hakika, Tanzimat erkanı, milletin tabii inkişafkanunlarını
gözetmeksizin, şarklıyı ve şarkın ruhi durumunu, zihniye-
tini tetkike yanaşmayan "Garpperesflerdir. Avrupa'nın bu
tutkunları, Avrupayı körü körüne taklit ve oradaki müesse-
seleri idhal edince, derhal Avrupa kadar yükseleceğimizi
zannetmek █ gafletine düşmüşlerdir (3). Bu iddia, islamcı-
ların garpcılardan umumiyetle ayrıldıklarını göstermekte-
dir. Garpcılar, Sâtı Bey'in lisanından bu hareketi pek kü█
çümsememekte ve mülayim neticelerinden bahsetmekte
idiler. Bununla beraber. Celâl Nuri'nin fikirleri burada İs-
lamcı █ Garpcı,Prens Said Halim ve M. Şemscddin ile
bağdaşmaktadır. Bu konuda Garpcılar arasında zaten bir ih█

(1) M. Şemscddin: Zulmetten Nura, s. 63; Maddeten hiçbir teşebbüste bu-
lunmayarak gece gündü/ Sofya'nın yere geçmesi, A verofun denize batması için
dua etmek böyle münasebetsiz bir dua hiçbir zaman hedefi icabete vasil olmaz.
Çünkü Allah elbirliği ile hayatı cemiyetlerini ıslaha çalışan bir kavmi müeetred
şirkleri sebebiyle mahvetmez" Dr. Abdullah Cevdet'de 4444 kere okunması
tamam edilen dua için aynı mealde yazmıştı, bk. s. 71.

(2) M. Şemscddin: Aynı Eser, s. 219█ Şeyh AbdülhakBağdadî: Zikredilen
Eseri, s. 21, dc aynı programı vermektedir: "Dünyanın bütün, terakkiyatı fennî█
yesini samimiyetle telâkki etmek, şefik olan ve biçarelere merhamet eden Alla█
hı vahidimize rabt█icân veşliyak█ı tanı içinde olmak mev█li mes'udu ile ölmek."

(3) M. Şemscddin: Zulmetten Nura, s. 204█208.

tilaf mevcuttu. İslamcı   Garpçı, Tanzimat devrine artık nihayet verilmesini isteyen kimsedir (1).

Mesele daha da   mullendirilmiştir. Yine olayların tepkisi altında, Tanzimat bütün dertlerimizin sebebi addedilmiştir (2). Burada bir nevi Tanzimat ılık iflasının ilanına şahit olmaktayız. 3   Yalnız burada, bir nokta Garp lılar arasındaki ihtilafa temas etmekte ve İslamcı   Garp lıları "şil  mei husumet" taraftarları arasına katmaktadır. Filhakika "asabiyeti milliyenin uyandırılmasından" maksat nedir? Bu sorunun cevabı diğ r bir meseleye bulunacak hal suretidir. "Esir milletten cahil kavimler, inkiraza sürüklenen ırklar nasıl kurtulmuşlar, nasıl kurtarılmışlardır?" Vaziyeti derin al ka ile düşünmek günün vatanperver fikir adamına düşen vazifedir. Eğ r fikir adamı İslamcı cepheye de mensup ise, Avrupa onun nazarında Hristiyanlıktır. O ahlakça düşük, adaleti hayal haline koyan ve devletini, dinini medeniyet maskesi altında ezmeye çalışan bu  leme karşı her halde büyük bir dostluk beslemeyecektir.

Fakat neticede hangi kola ayrılırsalar, İslam ılar, tezlerini şu gayeye dayandırır lar: Bütün musibetlerin İslam ter biyei fazılasından mahrumiyetle başladığı gözönünde tutularak, İstikbale doğru ilerlemek için, maziye, "sadr ı İslama" ric'at, açıkçası İslamcı bir Rönesans gerekir (3).

(1) M. şemseddin: Aynı Eser, s. 208.

(2) Ömer Rıza: İslam Mefkuresine Doğ  (Sebil neşad 1335 1919, No. 1 400), s. 108.

(3) A. N. : İstikbali Nasıl Kurtaracağız? (Zikredilmiştir), s. 210   M. şemseddin: Müslümanlık  leminde intibah Emareleri, s. 113.

2 □ İslamcılar ve Türkçülük (Milliyetçilik).

İslamiyet ve kavmiyet

Osmanlı İmparatorluğunun Türk unsurları büyük bir şok karşısında milli şuurlarını daha fazla idrak etmişler ve Türkçülük cereyanı bu aksülâmelin tam bir ifadesi olarak gelişmiştir. İslamcılar bakımından, bu cereyandaki tehlike kavmiyet ve İslam âlemine tefrika ve nifak (ayrılık ve anarşi) sokmak şeklinde ilan edilmiştir. Müslümanlığın emrettiği milliyet üstün din kardeşliğine dayanan camia fikri ile bağdaşmaz sayılmıştır. Şu halde İslamcılar, iki bakımdan, dini ve siyasi bakımlardan, durumu nazara alacaklardır. Dinin reddettiği kavmiyet ve milliyet iddiası tatbik edilmek istenildiği içindir ki, ortaya, ilahi cezalar ve müeyyideler halinde siyasi felaketler çıkmıştır: İmparatorluk parçalanmıştır. İslam âlemi gerilik halindedir. Yenilgiden yenilgiye uğramaktadır.

Oysa, İslamiyet, kavmiyet ve milliyet davasını şiddetle reddeder. Müslümanların hepsi kardeştir. Aksi takdirde, güdülen "dava-i kavmiyet" İmparatorluğa nifak sokar, "Dañ rüislamı müsibetzedede edebilir." Halbuki, İslam beynelmilel uhuvvet içinde, refah ve medeniyetle yaşamıştır. Eğer tekrar yaşamak istiyorsa, milletler üstünde, milliyet hissinin üstünde, dine dayanan bir beynelmileliyet ve kardeşliği yeniden kurmalıdır.

İslamcılarla Türkçülerin fikri çatışması

İslamcılar, Türkçüleri gayelerine sarahat vermemiş olduklarını kaydettikten sonra, Ahmet Naim'in tasnifi ile ikiye ayırmaktadırlar. Kendilerine cevap verilmesi mümkün olanlar halis Türkçüler değildir. Zira bu Türk "uluları" yeni bir iman, yeni bir milliyet "ihdası" gayesindedirler. Bunlarla konuşulmaz. Asıl cevap verilecek olanlar, İslamcı Türkçülerdir. Ancak bunlarla anlaşılabilir (1).

Türkçülük cemaat kaidesine muhaliftir: Bu Türkçülere verilecek cevap, İslâm siyasi prensiplerinden, Kur'an'dan çıkarılacaktır. Ayetler, hadisler ve tefsirlerle ispat edilen bu tez, ittihad ve cemaat kaidesidir. Kısaca temas edilmiş olan bu tezi Mehmed Akif'in fikirleriyle daha fazla belirtmek mümkündür. Müslümanlık, müminleri arasında kavmiyetler ve cinsiyetler üstü bir ittihad vücuda getirmiştir. "İrk, renk, lisan, muhit, iklim itibarıyla büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet içinde cem'eden yegâne rabıta" olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu rabıtaya müsteniden yaşamış ve idamesinde uzun yaşayışının menfaatlerini bulmuştur. Bu rabıta çeşitli milletleri, kaplayıcı bir müessese olan imparatorluk içinde ve Osmanlılık namı altında kardeş gibi yaşatmıştır. "Türk, Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vuruyordu". Zaten Müslümanlıkta kavmiyet davası yoktur. Kavmi

(1) Ahmed Naim: İslamda Davayı Kavmiyet, s. 7, 19 M. Şemseddin: Müslümanlık Aleminde İntibah Emareleri, s. 113.

yet davası demek Müslümanlık bağlarının, ittihamı İslamın ortadan kalkması demektir. Peygamber "Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir" buyurmuştu. Çeşitli unsurlar Araplığa, Arnavutluğa, Kürtlüğe sarılacak olurlarsa, en metin sosyal ve siyasi bağlantı olan din bertarafedilecek, imparatorluk hüsrana uğrayacaktır. Zira Müslümanları başka camialarla kıyas etmemek gerek. Bu parçalanma isteği, milliyetçilik (Türkçülük, Kürtçülük, Araplık, Arnavutluk, vs.) siyasetinin ilahi cezasını ahirette değil, dünyada çekmek mümkündür. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğunun uğradığı iç sarsıntılar ve feci Balkan yenilgisi bu siyasetin ilahi cezasıdır, olaylar "Şeriat sahibinin sözünü teyid etmektedir". Balkan Harbi içinde ve Babıâli Baskınından on gün sonra Beyazıd Kürsüsünde söylediği bu sözleriyle naîl kilci ve muhafazakâr Mehmet Âkif İslamcı cephenin kanatını en karakteristik bir tarzda hülâsa etmektedir (1).

İslamcılar, milliyet duygusunun tamamen bir tarafa bırakılmasını mı istemişlerdir? Onların bilhassa istedikleri milletlerarası ve üstü kardeşliğe dayanan bir topluluktur. Öyle bir kitle ki, fertler birbirlerine tek sosyal bağ olan İslamiyefle bağ

(1) Mchmed Âkif: Bayazıd Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328, No. 48[230] s. 274. □ Mchmed Âkif: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 30[212] s. 63. Aynı eser, s. 63. □ Mchmed Âkif: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 32[214], s. 102: "Ey cemaati nûslimin; siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Amal vudsunuz, ne Kurtsunuz, ne Lâzsmız, ne Çerkezsınız! Siz ancak bir milletin ef radısınız ki o da milleti muazzamalı İslamiyedir. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız, kavmiyet gayretine düşülke de Müslüman olamazsınız." □ Mehmed Âkif: Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 16[198], s. 293[294]. □ Mehmed Âkif: Bayazıd Kürsüsünde Mev'ize. s. 374. □ Ahmed Nâim: Islâmda Davai Kavmiyet, s. 42. □ Ahmed Nâim: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328[1912, No. 30[212]).

lanmış olsunlar. "Devrîi Resalette" değil miydi? Ve nihayet, bu kitleleşme Kur'anın, içtimai şeriatın bir emri değil midir.

Şu halde, milliyet iddiasında bulunanlar, dine karşı gelmektedirler. Acaba, bilhassa Türkçüler cephesinde görülen bu karşı gelmenin, bu dini ihlal suçunun cezası var mıdır? Babanzade Ahmet Naim bu durumu da incelemiştir: Kavmiyet davası (asabiyeti kavmiye) din bakımından reddedildiğine göre, kavmiyet tahrikinde bulunanlar bağî'dirler (sapık ve azgındırlar). İslam dünyası felaketler içinde iken Türk dünyasına ağlanamaz. Bütün İslam Türklük namına matem tutamaz (1). Ahmed Nâim, halkın çifte ideale sahip kılınmamasını ve bakışların Kabe'den Turana çevrilmemesini Türkçülerden "niyaz" etmektedir (2). Aynı tavsiye Arap milliyetçilerine de yapılmıştır (3). Bununla beraber, eğer İslam kavimleri arasında sevgiye layık olmak bakımından bir ayırım yapılacaksa, Ahmed Naim

(1) Ahmed Naim: İslamda Dâvâi Kavmiyet, s. 41[42]47: "...yalnız Türklerle taraftarlık namına diğer akvamı İslamiyeye zulüm etmesinler. Mesela bu son felaketlerimizde Hindistan'dan Fas'a kadar bütün Müslümanlar müşterek oldukları halde yalnız Türklük namına matem tutarlarsa diğerlerine zulmetmiş olurlar. Musibetde olan Darüİslam iken bunları "Türk yurdu mahvoldu." demeleri muvafık mıdır?"

(2) Ahmed Naim: Aynı Eser, s. 15[18: "...Türkler!" hitabına bedel daima "Müslümanlar!" hitabını istimal ediniz. Hülâsa Türklüğe değil, İslam'a, zaten Müslüman olan Türklerle hizmet ediniz... Cengizin Yasasını bilmek, İlanın yurdunu tanımak. Altın Ordu'yu anmak bize lazım değil. Mazideki ışk ve tefahür edilmez. Bize Şer'i Mufî hammediyi, İslam yurdunu, mücahidini İslamı bilmek, tanımak lazım. Şerefi İslama karşı şerefi cinsiyet kale bile alınmaz." s. 15: "İslamiyet namına, insaniyet namına, âtisinden pek ziyade korktuğum Türklük namına sizden niyaz ederim, istiham ederim, halkı "çifte mefkure" sahibi etmeyiniz. İçinizde üç vatan sahibi olmak isteyenler varmış. Halbuki Türk meselidir, "çatal kazık yere girmez" derler. Siz bu çatal mefkureyi, üç başlı vatan kaygısını kimin kalbine sokabilirsiniz? Siz yine halis İslam gayesinden şaşmayınız."

(3) Aynı Eser, s. 18.

"velinimet olan Arapları" Türklerden daha fazla sevgiye layık görmektedir (1). Bu fikrinde de yalnız değildir (2).

Türkçülüğün dayanağı olan üç mefhum mahzurludur: İslamcılar nazarında, Türkçülerin bir de sosyal yanışı vardır. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" gibi üçlü bir amaca "üç başlı vatan kaygusu"na psikolojik bir katılma ve benimseme vakî olamaz. Üçüzlü bir gayenin gerçekleşmesine imkân yoktur. Zira, gayenin gerçekleşmesi, büyük bir aşkı gerektirir. Oysa aşk, üçe bölünemez. Kaldı ki din sevgisi bütün sevgilerden üstündür. Bu gayeyi ikilemeye de imkân yoktur. Bir kere bu ikilemeden de bir fayda çıkmaz. Sonra da, iki gayeden en yüksek olanı sevecektir. Türkler bakışlarını ya Kabe'ye yahut da Turan'a çevirdikleri vakit, gayelerden birine yüz çevirmiş olmayacaklar mıdır? İki tarafa bakmak, ikiz gaye taşımak ise bulanık bir idealdir. Bundan da hayır gelmez. İslamcılar milliyet hissinin İslamlığa nazaran ikinci plana atılması ve tehlikeli sayılması teziyle, Türkçülere karşı cephe almışlardır. Fakat haddi zatında, Türklük kurtarılacak isteniyorsa, İslamiyete sarılmak en pratik faydalar sağlar (3). Eğer "Pantura nizm" in gerçekleşmesi isteniyorsa, bu da yalnız Türklük

(1) Aynı Eser, s. 51052. s. 51: "Akşamı İslamiyyin kâffesini severiz. Fakat Arap kavmini sabıkai İslamiyelci, Hazreti Peygamber Sallâllâhü Aleyhi ve Sella me karabetleri, lisanları lisanı Kuran olması, nimeti İslamı neşrederek bütün müslimine veli nimetlik etmeleri dolayısıyla hepsinden hatta kendi kavmimizden ziyade severiz." s. Arap ve Türk (Mizan 1324, No. 69, s. 292).

(2) Süleyman Nazif, Ahmed Ağyef Beye açık mektup, Zikredilmiştir. " ...yalnız dinen değil, ilmen, ahlakan, medeniyeten de mürit ve mürebbibimiz olan Araplardan, aramıza ilkayı bürüdet emeyecek bir lisanı hümet ve ınsafla bahsediniz..."

(3) Ahmed Naim: Aynı Eser, s. 15116.

duygusu ile vücut bulamaz. Kısaca, "İttihadı İslam" fikriyle bir "İttihadı Etrak" (Türk Birliği) doğabilir, ama Türk-lük fikri tek başına "hiçbir şey doğurmaz". Başarısız kal-maya mahkûmdur (1).

İslamcılık cereyanı, kavimci ve milliyetçi (Türkçü) ce-reyana karşı aldığı bu menfi davranışa daima sahip olmuş-tur (2). Bu tutumu, işaret ettiğimiz gibi, bir hesap sorma dev-resi olan mütareke yıllarında devam ettirilmiştir. Mesela Ömer Rıza (Doğrul) milli birliğin sağlanması amacı ile, bir ahlak ve fikir tasfiyesi tavsiye ederken bu davranışın de-vamcısı olmuştur. Şerif Hüseyin meselesini ve Arap ayrı-lığını söz konusu ederken de, bu çeşit olay ve gösterilerin "ancak Kahtancılıkla (aşiret gayretkeşliği) Turancılığın" ve bunları yönelten yabancılığın fesatça buluşları olduğunu da belirtmiştir (3).

İslamcı Türkçüler

İslamcılık cereyanı içinde, Türkçülük cereyanına kar-şı almış olduğu bu cephenin aksi istikamette ayrılmış bir kolu vardır. Büyük nehirden ayrılan bu kol İslamcı Türk-çülüktür. Bu kol, milliyetin İslamiyete aykırı olmadığını sa-

(1) A. Süleyman: İslamiyet ve Türklük (Sebilüreşad 1328-1912, No. 9 - 191), s. 167.

(2) Mustafa Sabri: Dinî Mücedditler, s. 249 ve müt.

(3) Ömer Rızanın (Doğrul) bu üç yazısına bk. Alemlerinde Mevkiimiz (Sebilüreşad 1335-1919, No. 286. s. 394) - Yine O İleti Mühlike (Sebilüreşad 1335 - 1919, No. 390. s. 454) - Felaketlere karşı (Sebilüreşad 1335 - 1919, No. 18-417, s. 314)

vunmakla özelliğini kazanır. Şöyle ki: Milliyet duygularının uyanmasına engel olunamaz. Yaşanılan çağ "Milliyet asrıdır." XX. Yüzyıl medeniyetinin insanları din duygularından ziyade milli duygulara "mağlûp olmaktadır." Milliyet sevdası her yerde başarı kazanmaktadır. Her kavim kendi dili ve kültürü etrafında toplanmaktadır (1). Bu bakımdan İslam Birliği Kur'anın emri olan "uhuvvete" (kardeşliğe) dayanan "cemaat" (toplu halde bulunma) nasıl gerçekleşecektir? Bütün Müslümanları bir araya getirmek bugün için mümkün müdür? Milliyet çağı olan XX. Yüzyılın şartları içinde Müslüman milletleri bir arada toplamaya imkân yoktur (2). Öyleyse yapılacak iş, milliyetlerden mürekkep bir çeşit federasyon, bir "Aile-i İslamiye" (İslam Ailesi), bir İttihad-ı İslam (İslam Birliği) kurmaktır (3). Çeşitli açıklamalardan alınacak sonuçlara göre, bütün Müslüman milletlerin Türklerle, Türk milletiyle birleşmelerinde menfaatleri vardır. İttihad-ı İslam, Şeriatın emrettiği cemaat halinde yaşamak şartı ancak bu suretle gerçekleşir (4). Ne var ki, bu idare sistemi bir istibdat haline gelmemelidir (5). İslam Birliğinin, şimdiye kadar neden kurulamadığına gelince, bunlar çeşitlidir ve şimdiye kadarki açıklamalar

(1) Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğu s. 53 □ Halim Sabit, Mehmed Âkîf in milliyetle İslam birliğini bağdaştırıcı fikrinden bahsetmiştir (bk. Mehmed Akîf, milliyetçilik ve milliyetçiliği s. 587).

(2) Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğu, s. 53.

(3) Şeyh Muhsini Fânî: Aynı Eser, s. 51 □ Said Halim: İslamlaşmak, s. 25.

(4) Azmzade Refik: Zikredilen eseri, s. 818. Kavmi Cedit Ubeydullah Efî ganî: Mucizai Peygamberi, s. 124.

(5) Azmzade Refik: Aynı eser, s. 31.

dan çıkarılabilir (1). İslamcı ve Türkçüler, milliyet prensibinin kabulünde fayda görmüşlerdir. Bu fayda, hem Müslümanlık, hem Türklük, kısacası Osmanlı İmparatorluğu bakımından büyüktür. Ve siyasi bir faydadır.

Önemli bir mesele daha var: İslamcılık Türklükle bağdaşabilir mi? Siyasi bakımdan, XX. Yüzyıl dünyası içinde milliyetçilik prensibinin faydası açıktır. Milliyei ayın zamanda, şeriatın icaplarına da uygundur. Zira, şeriat İni millî gerçekler ve inançlar üzerinde kurulur. İbadet kısmı bir tarafa, sağduyuya uygun düşen gelenekleri, millî kamınları ve kaideleri Şeriat ta benimsemiştir. Bunların OP kalkmasını istemez. Peygamberlerin ödevi din ve clüty'• alanlarında insanları yollarını kaybetmekten korumaktır Tarih müşahedeleri gösteriyor ki, din milliyeti bozma/, ak sine kuvvetlendirir. Dinin koyduğu kanunlar, birmilleliu re fanını ve saadetini sağlayacak değerdedir (2).

İslamcı-Türkçü cephe içinde, Ubeyduüah Efganî, bazı özelliklere sahip bir teklifte bulunmuştur. Yazara göre Müslümanlığı "Kavmi Atık" (Eski Kavim) çöktür müştür. Durumu tarafsız İslam felsefesi açısından görmci ve incelemek gerekir. Bu felsefenin siyasi umdeleri kısaca şöyle özetlenebilir: Din olarak bilfiil İslam Birliği, mezhep olarak da Türk-Osmanlı Halifeliği. Arap kavmine karşı duyulan hayranlık yerini Türklere bırakmalıdır. Türkler, şanlıları ve yücelikleri ile, Arapları da Hristiyan istilasının şerrin

(1) Said Halim: İslamlaşmak, s. 31.

(2) Mehmed Nusret: Nazariyatı Fıkhiye ve Adatı Milliye, 1340-1923, s. 14, 15, 19.

den ve fesadından kurtarmışlardır. İmparatorluğun bütün musibetlerine karşı duran bütün unsurları koruyanlar Türklerdir. Efganî, Osmanlı İmparatorluğu'nu iğneli bir tarifle anlatmıştır: Arap, Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Arnavut vesairenden mürekkep bir "keşkülü mes'elet" (meseleler torbası). O kadar ki, bunlar arasında Türk hâkimiyeti adeta erimiştir. Türk, Türklüğünü kaybedecek dereceye düşmüştür. Netice itibarıyla, bu unsurlar birer kavmiyet ve milliyet halinde ortaya çıktıklarına, unsurlar birliği (İttihadı Anasır) politikasının da zararları belli olduğuna göre, Türkler kendi milliyetlerini anlayıp kursaydılar bu felaketler başlarına çökmemiş olacaktı. Zira, milli şuurun oluşu sayesinde, başka milletler tarafından çevrilen entrikalar neticesiz kalabilirdi (1) Türkler birleşerek milliyetlerinin esaslarını öğrenmezlerse ve öğretmezlerse, "hep birden ittiadı kavmiye tesisine uğraşmazlarsa", başka milletlerin gayeleri ve kötü niyetleri kendileri için büyük tehlike teşkil edecektir. Kavimcilik meselesi, Kur'an siyasetine aykırı değil midir? Şeriatça cezayı gerektirdiği söyleniyordu, bu doğru mudur? Sorulara müsbet cevap verilse bile, cezaya Türklerden önce milliyetlerini vücuda getiren Arnavudların çarpılmaları gerekmez miydi? Cemaat kaidesinden sadece İslam birliğini anlayanlara gelince, Efganî nazarında, İttihadı İslam manevi olmak şartıyla mevcuttur. Zira bütün Müslümanlar Hilafetin merkezine tam manasıyla bağlı bulunsaydılar, ittiadı İslam İngiltere kadar muazzam bir donanmaya, Almanya gibi müthiş ordula-

rı) Kavmi Cedid Ubeydullah Efganî: Zikredilen Eseri, s. 8, 74, 114, 115, 119, 121 ve 125.

ra malik olurdu. Senede şer'an tediyesi gereken zekât Beytülmal (Devlet) hazinesine gönderilse, muazzam bir bütçe vücuda gelirdi. Fakat bu böyle olmamıştır. Türkün Türkten başka yardımcısı yoktur. Her şeyin maddi kuvvete bağlı olduğu bir devirde, ittihadı İslam manevi kuvvetle kurulamaz. Realist bir sonuca varalım: Türkler bir millet halindtirleşmeğlidir. Türkçülük "farziyandır". (Her Müslümanı ayıtsız şartsız yerine getireceği ödevdir).

30 Osmanlıcılık (İttihadı anasır) ve İslamcıu ,

İslamcılar, Meşrutiyetin ilk yıllarında, ittihad I.M. (İmparatorluk içindeki etnik unsurlar birliği) meseleğmüttefiktirler. Devri Resalette, Peygamber birçok ab'melerle gayri müslimlere türlü haklar tanımıştı. Dun.. • gayrı müslim tarafından da teyid edilmiştir (1).

Sosyal bakımdan, devletin dini, resmen İslam olunula beraber, gayrı müslimlerin de saadetini garanti eder. Şeriat hükümleri "Onların da saadetini gerçekleştireceği için hiçbir şikâyet hakları olamaz (2)". Ayrıca Manastırlı' İsmail Hakkı Efendimin kaydettiği gibi, uhuvveti İslan yanında, bir de uhuvveti vataniye, vatan kardeşliği van Ve bu uhuvvetler birbirine aykırı değildir. Vatan kardeşi

(1) Mihran K. Boyacıyan: Ahidnamei Mübarekc, s. 314. Muhammed 1 la midullalı. Corpus des Traités et Lettres Diplomatiques de l'Islam à l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes.

(2) Salâhaddin Asım: tçtimaiyat ve Şeriatı Islâmiye (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 28), s. 26 Musa Kâcım: İslamda Usulü Meşveret ve Hümiyet, s. 9.

ği, bir toprakta yaşayanları bağlayan rabıttır. Bir devlet idaresinde bulunanlar, müslim, gayrı müslim cümlesi vatan kardeşidir. Ermeni, Bulgar, Rum, Musevî... hepsi bir hükümete tâbidir. Ve "bütün Osmanlılar kardeşler, hepsinin hukuku birdir". İslam hükümetine Tanrının emanetleridir. Bu bakımdan "Allah bize siyasi ders" vermiştir. Kaldı ki akıllıca bir Batılılaşmanın neticesi de, onlarla temastır. İbadetlerine iştirak etmemek şartıyla, Batı tekniğini iktibas etmemiz bakımından faydalı olabilir (1). İttihadı İslam da ittihadı anasıra muhalif değildir.

Balkan yenilgisinden itibaren, İslamcılar iki cephe karşısında kalmışlardır. İslamiyeti yeni bir mağlubiyete uğratan Hıristiyan Avrupa (Batı) ve bu yenilgi karşısında beliren milliyetçilik... Bir bakıma, Hıristiyanlığın dışarıdan tahrik ettiği parçalanmayı, milliyetçilerin iç siyasette körükledikleri iddia edilebilirse de, bütün felaketlerin sebebi, görüldüğü gibi, kavmiyet ve milliyet ceryanı mensuplarına yüklenmektedir (2). Türkçülük (milliyetçilik) İslamcılara yıkıcı ve Devlet hayatını tehlikeye sokan bir ceryan olarak görünmüştür.

(1) Manastırî İsmail Hakkr: Mevâiz (Sıratı Müstakim 1324÷1908, No. 5 ve 18). s. 79, 287.

(2) Said Halim: Buhranlarımız, s. 9, 18,21÷22 ÷ Said Halim: Taassup, s. 6 ÷ Mehmed İzzet: Mir'atı Meşru'iyet, s. 24 ÷ Kavmi Cedid Ubeydullah Efğanî: Zikredilen Eser, s. 119.

İslamcılık Cereyanı -II

Tarık Zafer Tunaya

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya,
İslamcılık Cereyanı adlı
bilimsel çalışmasını
yazmaktaki amacını şöyle
açıklıyor:

'Bu kitabı yazmakla,
Türkiye'mizin en önemli bir
sorunu üzerine eğildiğimiz
kanısındayız. Bu bir öğretici
ve araştırmacının en doğal
ödevidir. İncelemeler
gösteriyor ki ortada bitmeyen
bir savaş var ve Türkiye'nin
önemli sorunlarından biri de
çağımıza uygun çözümlerini
beklemekte...

Bu çözümlerin, aydın
çevrelerce aranmaya
başlanması zamanı çoktan
gelmiştir.

Yalnız dikkat: 'Çağımız
sabırsızdır.'

Prof. Dr. Tarık Zafer
Tunaya'nın geniş kapsamlı bu
ilgi çekici bilimsel
çalışmasını, gelecek cuma
günü yine gazeteniz
Cumhuriyetle birlikte
alacaksınız.

İSLAMCILIK CEREYANI

2

Dizgi – Baskı – Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İ S L A M C I L İ K

C E R E Y A N I

İ 2 İ

İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca
Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler

P r o f . D r .

T A R İ K Z A F E R T U N A Y A

C u m h u r i y e t G A Z E T E S İ N İ N
O K U R L A R İ N A A R M A Ğ A N İ D İ R .

İÇİNDEKİLER

VII

İSLAMCILIK CEREYANINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURTULUŞ YOLLARI

1 Sosyal ıslahat: İlim ve eğitim alanında yenilikler ..	9
İlim alanında.	10
Medreseler.	11
2 Siyaset alanında ıslahat: İttihadı İslam.	12
İttihadı İslam nasıl kurulabilir?.	14

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE İSLAMCILIK CEREYANI VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

BİRİNCİ AYIRIM MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYAT İÇİNDE

I

SOSYAL VE HUKUKİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

1 Meşrutiyet rejiminin övgüleri ve yorumları.....	16
2 Çeşitli savaşlarla ilgili vesikalar ve fetvalar.	17
3 Devletin güvenliği ile ilgili karışmalar.	19

\

hukuki hayat üzerindeki tesir örnekleri	20
munların Şeriata uygunluğu meselesi	20
ların örtünmesi	22
5 . v Kadınla evlenme (taaddüdü zevcat) meselesi..	23
25 . < > İUiii uay ata karışma örnekleri.....	25
ello hakkında fetva	26
26 ., <d sanatlar alanına karışma.....	26
akkında düşünceler	27
Bayramında kurban paraları	27
saat meselesi	27

II

RLER VE KARIŞMALAR

10 İslamcılarının iktidar ve muhalefetle ilgileri	29
İttihat ve İcrakki ile ilgi	29
Muhalefetle iigi	31
İslamcı demekler	36
20 Dinin siyasete aleS edilmesi v< bir irtica olayı örneği	
olarak "31 Mart 1325' (13 Nisan 1909) Vak'ası ..	39
31 Mart Hareketimin fikir yönü: Volkancı görüşlerin	
ana hatları ve diğer görüşler	41
İttihadı Muhammedi Fırka:	44
Siyasi gelişmeler	47
31 Mart Olayları	52
Öncü olaylar	
31 Mart 11 Nisan 1325 (13 24 Nisan) Olayları . .	53
31 Mart Vak'asının yorumlan	59
Volkancı yorumlar	59

Basındaki diğer yorumlar.	60
Prens Sabahattin'in yorumları.	60
İlmiye'nin yorumu	61
31 Mart Vak'asının sonuçları.	62
Abdülhamid'in hali	62
Çok partili rejime indirilen darbe.	64
31 Mart Vak'asının İslamcı cephe tarafından mahkûm edilişi	64
31 Mart Vak'asını irtica olayı olarak kabul etmeyen yorumlar.	65

İKİNCİ AYIRIM İSLAMCILIK CEREYANININ BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

I MİLLÎ HÂKİMİYET YOLU İLE LAİK DEVLETE GEÇİŞ HAREKETİNİN UYANDIRDIĞI TEPKİLER

10 Devrimci hareketlerin şeması.	70
20 Gayede ikilik.	71
30 İlk devrimci köprübaşı: Millî hâkimiyet prensibi	71
40 "Taç giyen millet": Saltanatın kaldırılması.	73
Muhafazakar çevrelerin tepkileri ve yorumları	
50 "Genç Cumhuriyet ve eski muhalefet".	81
Ağa Han'ın Mektubu	
60 "Tarihin Yılan Hikâyesi": Hilafetin kaldırılması	85
T.B.M.M.'de tartışmalar	

Terakkiperverler.	91
Şeyh Said isyanı.	92

II

DEVİRİM HAREKETLERİ VE İSLAMCILAR

i □ Türk Devrimi ve kadın.	95
1925 İslamcılarına göre Türk kadını (ATIF HOCA'NIN FİKİRLERİ).	96
2□ Şapka meselesi ve tepkileri.	101
Rize Olayları ve ötesi.	103
3□ Bilmeyen savaş: Laiklik.	105
4□ Laik ve Devrimci Cumhuriyete hücumlar.	110
Menemen Olayı (1930).	111
Bursa'da Arapça Kzan Olayı (1933).	113
Siirt'te Şeyh Halit oğlu Abdülkuddüs'ün.	114
İskilip Olayı.	114

İSLAMCILIK CEREYANINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURTULUŞ YOLLARI

İslamcı görüşlerle ileri sürülecek çareler, İslamın son kalesi Osmanlı İmparatorluğu'nu ve bu yoldan bütün İslam dünyasını kurtarma formülleridir. Bilhassa imparatorluğun kalkınmasını ön planda tutarak ileri sürülen teklifler iki noktada özetlenebilir. Her iki teklif kategorisi de, İslamcı ideolojisinin aksiyon tarafını teşkil ederler.

10 Sosyal ıslahat: İlim ve eğitim alanlarında yenilikler

İslam âlemini geriliğe düşüren sebepler hatırlanırsa,, belki de aynı kaynaktan doğan iki durum müşahade edilebilir. Uhrevî ve dünyevî saadet (din ve dünya) kaidelerini kapsayan İslamiyet, anlaşılmamıştır. Cehalet ve atalet onu tanınmayacak bir hale getirmiştir. İslam dünyası tefrika içindedir. İslamiyet hakkındaki cehalet ve İslamların kavimler halinde, kavmiyet ve milliyet davasıyla parçalanmış olmaları... İşte hastalık buradadır. Bunu tedavi etmek gerek.

İslamiyetin bihakkın anlaşılması ve islamların dinleri hakkında bilgisizlikten kurtulmaları için İslamcılar gayet önemli esaslar üzerinde durmuşlardır.

İslamın nurunu neşredebilmesi, XX. asır medeniyetine uygun sosyal yapılar için, her şeyden evvel Taklit kapısının kapanması, İctihad kapısının da açılması lazım

Çünkü "Babı İctihad meşhut" değildir. Yeni içtihadlar ma mümkündür. İmparatorluğun yükselişi için de tek çıkar yol buudur. Şu halde, bu kaide neticesi halinde çıkacak teklifleri de iki kısımda toplamak mecburiyetindeyiz: 1. İctihad devrimini gerektiren ilim ıslahatı, 2. Maarif devrimini gaye edinen öğretim ıslahatı.

İlim alanında

Bu alanda ıslahat içtihat kapısının tekrar açılması esassından başlatılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu, hakiki bir İslamiyet anlayışına dayanılarak yeniden kurulabilir. Ancak bu suretle aydınlığından ve inkılapçılığından bahsedilen İslam dini, eski ve medeniyet kurucu enerjisine tekrar kavuşabilir. İslamiyet ilmin düşmanı değil, en samimi ko- ruycusudur (1). Modern ilim anlayışı ile Kur'an arasında bir ayrılık tasavvur olunamaz (2). İslamiyetin geriliği ancak cehalete, yani İlmîye sınıfının bozulmasına hamledilebilir. Bu insanlar ve müesseselerdir ki Kur'anı yanlış tefsir etmişlerdir. Din gerçeğini siyasete feda ederek, Cinci Hocalar kalıbında imparatorluğu karanlık içinde bırakmışlardır. "Babı İctihad" bu yüzden kapanmıştır. Babı İctihad açılabilir ve açılmalıdır da... Zira, içtihad devrimi ikiliği ortadan kaldıracaktır. İslamın insan aklına değer veren İcmai Ümmet ve Kıyası Fıkahı kaynaklarından tekrar faydalanma yoluna gidilebilecektir. Fakat bu kapı cahiller için değil, bir ilim heyetine açılmalıdır. İslam dinini anlayıştaki ip-

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 65. M. Şemseddin: Müslümanlık Âleminde intibah Emareleri, s. 113.

(2) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 32,34,35.

tidâilik ve bilgisizlik bu suretle ve kökünden temizlenir.

Bu usul her zaman için değerlidir (1). Bu bakımdan "Medresei Aliyei İslamiye" (Yüksek İslam Medresesi) gibi bir teşkilatın kurulması da düşünülebilir (2). Hukuk bil-hassa Mecelle ıslahatı da böyle bir dini eğitim organizasyonunun eseri olmalıdır. Yalnız derhal belirtmek lazımdır ki, Mecelleyi değiştirmek diye bir ıslahat İslamcı cereyanın müşterek istekleri arasında sayılamaz. Küçük Hamdi Hoca bu bakımdan karardır: Mecellenin sonsuz kaynağı olan Fıkhın genişliğini görmeyip de bizi Fransız Kanunu Medenisinin doğrudan doğruya kabulüne götüren kimse-lerin basiretlerini ve infaflarını uyandırmak gerekir (3).

Medreseler

Medreselerin, imparatorluğun yükselme devresindeki rolü asla inkar edilemez. Ne var ki Meşrutiyet medresele-ri artık bu durumda bulunmaktan uzaktırlar. Bu bakımdan maarif sahasındaki ıslahata önce medreselerden başlamak gerekir. Meşrutiyette medreselerin ıslahı (ıslahı Medaris) 1910 yılından itibaren başlamıştır. Bu tarihte imparatorluk içindeki bütün medreselerin sayısı 2490'dır (3). 1910 yılın-da kabul edilen ıslahat programının dikkate değer tarafla-rı vardır. 27 Eylül 1330 (1914) tarihli Nizamnameye göre, medreseler dört kısma ayrılmıştır: (1 Tâli Kısmı Evvel, 2

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 406.

(2) Şeyh Muhsini Fânî: Aynı Eser, s. 617,17,27 25, 51 M. Şemseddin: Aynı Eser, s. 160, 168 M. Şemseddin: Bir milleti sefaletle saik kuvvetler ve kur-taracak eller, s. 300 Said Halim: İslamlaşmak, s. 30131.

(3) Beyanüllhak (1 Mart 1327, No. 104) s. 1731 1732.

Tâli Kısmı Sâni, 3^ü Âlî, 4^ü Medresetül Mütetassisin). Talebe sayısının 2960 olacağı tespit edilmiştir. Müfredat programında değişmeler olmuştur. Coğrafya ve Tarih gibi "fünnunu cedide" (modern bilgiler) öğretiminin ahkâmı Şer'iyeye uygun olduğuna dair Şeyhülislam fetva vermiştir (13 Eylül 1326-1910). Ayrıca felsefe ve Türkçe derslerinin de okutulması kararlaştırılmıştır.

Bu ıslahat yapılırken İslamcı cereyan mensupları daimî surette hareketi desteklemişler ve açıklamışlardır. Medreselerin nasıl yüksek bir gaye ile kurulduklarını, bugün ise fonksiyonlarını yapamaz bir duruma düştükleri, seviyesiz duruma bir çare aranmasını daima belirtmişlerdir. Hatta, öğretimin Arapça yapılmasını ve Arapça'nın Osmanlılar Arap olmayan unsurlar içinde yayılmasının sağlanmasını ileri süren tekliflere de rastlanmıştır (1).

Medreselerin yanında Ticaret ve San'at muallim mektepleri açılması da istenmiştir.

Daha sonra, 1918 yılında, yüksek bir İslam ilmî teşkilâtının merkezî organı olarak Darülhikmeti Islâmiye kurulmuştur. Gerek medreselerin ıslahatında gerekse Darülhikme'nin kuruluşunda, iktidar partisi olan İttihad ve Terakki'nin büyük hissesi vardır. 1911 yılından itibaren Türkçü İslamcı bir programa sahip olan iktidar partisi, icraatında her iki cereyanı az çok birleştirmek yoluna gitmiştir.

2^ü Siyaset alanında ıslahat: İttihadı İslam

Cemaat kaidesinin siyasi adı İttihadı İslamdır (İslam

(1) Aydın Nebusi Abdullah: Islâhî Medaris-i Kadîm, İstanbul 1328-1912, s. 21.

Birliği). Filhakika Müslümanların birleşik, din kardeşlerinin daima birlik halinde bulunmaları, geniş bir ümmet devletine vücut verecektir. İslamcı görüşler İttihadı İslam konusunda birleşiktirler. Yalnız burada bazı noktalan belirtmek gerekir.

İttihadı İslam, şeriatı içtamiyeye cevap verdiği nispete, Birinci Cihan harbinden önce İslam ve Osmanlı dünyasında görülen yabancı ve Avrupa baskısına karşı yekpare bir ağırlık olacaktır. Ayrıca, şunu da ilave etmek lazımdır ki, İslam ittihadı ergeç kurulacaktır, ittihadı İslamm kurulması medeniyet için bir zarardır. Şu halde, İslam ittihadı, geniş bir İslam devleti muhakkak surette lazımdır.

İslamcılar, İslam unsurun evvela, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ittihadını istemektedirler. Bununla beraber, bütün İslam kavimlerinin, büyük bir devlet halinde birleşmeleri kadar ulvî bir ideal de tasavvur etmemektedirler tçtihad birliğine dayanan geniş İslam ittihadı kadar İslamiyetin zaferini yeryüzüne perçinleyecek hangi siyaset şekli mevcut olabilir?

Fakat bugün tek müstakil devlete bile sahip olmayan bu birliğin gerçekleşmesi kolay olmayacaktır. Bu zorluğu anlamak için, birliğin kurulmadığını kısaca araştırmak faydadan hâli değildir. Evvela, milliyet ırk gibi sebeplerden ötürü İslamın cihanşümul yüksek mahiyetine, İslam kardeşliğine dayanan bir kitle kurulamamıştır. Hakikî Müslümanlar, hikmet ve adaletle bağılı olarak birleşebilirlerdi (1). Asıl büyük engel Batı'nın, Doğu İslam üzerine çullanması, medeniyet koruyucusu maskesinin düşmesidir. Batı menfaat hırsı ile İslamı ve son kalesi Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak emelindedir. İttihadı İslam bu emele karşı bir reaksiyon da sayılabilir: "Şark Şarklılarındır" (2).

(1) Said Halim: İslamlaşmak, s. 31.

(2) Azmzame Refik: İttihadı İslam ve Avrupa, s. 15,74.

İttihadı İslam nasıl kurulabilir?

İslamcılara göre, bu ittifadın, kısa zamanda gerçekleşmesi, fiilen başarılması imkânsızdır, İttihad evvela manevî olacaktır. Din bağı Müslümanları toplayacak, birleştirecektir. İctihad ıslahatı, maarif ve terbiye alanlarının ıslah edilmiş ve canlandırılmış müesseseleri bu birleşmede önemli rol oynayacaklardır (1). Ancak bu devirden sonra, siyasi bir ittifadı İslamdan bahsetmek mümkün olabilir. Fakat bu geniş ülke ve kitlelerin idaresi, bu büyük devletin şekli ne olacaktır? Bu konuda fazla bilgiye rastlanmamakla beraber, birleşmenin uzak da olsa bir ideal halinde beslenmesi istenmektedir. Zira Müslümanlar idealsiz kalmışlardır.

Yalnız, mesele tamamen aydınlanmış olmasa bile, çeşitli noktalara açıklık vermek gerekir, ittifadı İslam, Müslüman fertlerin birliği mi, yoksa Müslüman milletlerin birliği mi olmalıdır? Sosyal ve siyasi bakımdan, Müslüman milletler birliği olması, XX. Yüzyılın, milliyet çağının zaîruretlerindendir. Ne var ki, birçok İslamcı düşünür ve yazarlar bu alanda açıklık vermemişlerdir. Üzerinde daimi surette durdukları (Aile-i İslamiye = İslam Ailesi) teorisine göre (2), İslam Birliğine milliyetçi gelişmelere tâbi kılma eğilimi sezilmektedir. Bu teoriye göre, Müslüman milletlerden vücut bulacak birlik iki safhada gerçekleşecektir. Birinci safhada, her İslam kavmi (ya da milleti), kendi milliyet alanında gelişmeli, yani önce kendi milliyetini idrak ederek, millet haline gelmeli, mümkün olduğu takdirde bağımsız bir devlet olarak kurulmalıdır. İkinci safhada, bütün Akvamı Muhammediye (Müslüman kavimler) birleşmeli ve bir İslam Birliği vücuda getirilmelidir.

(1) Aynı Eser, s. 19, 76.

(2) Şeyh Muhsini Fânî: Felâhı Doğru, s. 51 Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğru, S. 53-58.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE İSLAMCILIK CEREYANI VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

Olayların yıldırım hızıyla birbirini takip ettikleri Meşrutiyetin siyasi hayatı içinde, fikir cereyanlarının bu olaylar karşısındaki davranışları siyasi hayata girdiklerini gösterir. Siyaset olaylarını yorumlayışları, anlatışları ve halk efkârına takdim edişleri, fikir cereyanı mensuplarını aktif bir siyasi kuvvet haline getirmiştir. Bu bakımdan Meşrutiyetin olayları ve fikirleri arasındaki bağılılık hemen ortaya çıkar. Bu bağlantı İslamcılık cereyanında daha açık olarak görülür. Sebepleri de bellidir. Büyük kararların alınmasında Babı Meşihat'ın tasvibi gerekir. İmparatorluğun teokratik bir yapıya sahip oluşu böyle bir hukuki ve siyasi tasarrufu, dinî devlet birliğinin ifadesi olarak gerektirmiştir, islamcılık Cereyanı, bütün diğer cereyanlardan daha fazla ve daha tesirli bir şekilde, yalnız siyasi hayata değil, tümü ile umumi hayata, sosyal hayata karışmak ve tesir etmek imkânını aramış, bu imkânı bol bol elde etmiştir. İslam dininin yapısı icabı, ferdin iç hayatını, Tanrısı ile münasebetlerini düzenlemekle yetinmemiştir. Aynı zamanda, ferdin fertlerle ve devletle (iktidarla) olan münasebetlerine de daimi surette karışmak, kısacası hukuki hayatı da din ilkelerine uygun olarak, düzenlemek yollarına başvurmuştur. Her çeşidiyle, sosyal ve siyasi meseleler hakkında Osmanlı vatandaşlarını aydınlatmak istemiş, onlara bu meseleler karşısında birer davranış kaidesi ve yolu çizmiştir. Sosyal hayata bir ahlakilik

getirmek istemiştir. İslamcı cephenin bu özelliği, dini açıdan yapılmış bir Meşrutiyet tablosu verecek değerdedir. Aynı zamanda, dinin siyasete veya siyasetin dine alet edilmesi, din adamlarının siyasi hayatın aktif birer unsuru haline gelmeleri gibi, gerçekten ilgi çekici örnekler de verir.

I

MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE SOSYAL VE HUKUKİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

10 Meşrutiyet Rejiminin Övgüleri ve Yorumları

Doktrinal çalışmaların yanı sıra, İslamcı cephe mensupları fikirlerini geniş halk kitlelerine indirmişlerdir. Bu yazılarıyla ve vaazlarıyla olmuştur. Siyasi bakımdan, İslamcılar, bilhassa 10 Temmuz hareketinin başladığında, bu hareketi halka İslam âleminde vuku bulan inkılâblann son halkası olarak tanıtmaktadırlar. Eski olmayan bu fikir istibdad idaresi altında da müdafaa edilmişti (1). Fakat 10 Temmuz hareketi İslamın yeni bir zaferi olarak gösterilmektedir. Halk büyük ümidin heyecanı ve vaazların huşuu içinde minberlerden, İslamiyetle Meşrutiyetin aynı şey olduklarını dinlemektedir. İstibdad otuz iki senelik, hainler çalışmasıyla vücuda getirilmiş bir "hufrei evhad" (korkular uçurumu) idi. Müslümanlar bu uçurum içinde inlemekte idiler. Fakat "Padişahımız (yani Abdülhamid)," âdeta icraatı Peygamberiye, eseri resaletpenahiye iktifa etti. O mesleki tuttu.. Zamanı gelin

(1) Zühdi: Yedigün Muhtasar Tarihi Meşrutiyeti Osmaniye, s. 3.

ce arzuyu ümmeti yaptı. Ve bunu teyid etti, yeminle, kasemle. . bizzat kendisi Kur'ana el basarak (1). Millet kendisi küllü şer'den kurtarmıştır ve nihayet otuz iki senelik zinciri esaret kırılmış ve sahiplerinin yüzüne fırlatılmıştır. Meşrutiyet, İslamcı dilinde bir hidayeti ilâhi, bir intikamdır. Tanrının azamet ve celâlini göstermesidir (2). Fakat istibdadın faili ve hürriyeti ilân eden padişah aynı olduğuna göre, bu intikam nasıl izah edilebilir? İslamcılar bu hususta meskûtturlar.

Meşrutiyet ve hürriyet medhiyeleri yalnız mevzilerde değil, meşhur İslamcı şairlerin manzum eserleri ile de halka duyurulmuştur (3). Bununla beraber, büyük ümidin hareketi gevşedikçe, nifak, cehalet, milliyet ve taklid sebepleri, iktisadî esaretin felaketleri, ümitsizlik ve hayal süku- tile baş başa, Şeyhülislam Beyannamelerinde dahi büyük vuzufla belirtilmiştir (4).

2 Çeşitli savaşlarla ilgili vesikalar ve fetvalar

İmparatorluğun ardı ardına çeşitli savaşlara katılmış olması, islamcı cephenin tasvipleriyle, bazen de tenkitleriyle, karşılanmıştır. Her savaşın, her cihadın resmî ve İslam-

cı) Manastırî İsmail Hakkı: Mevâiz (Muhaniri Serezli Eşref Edip □ Sıratı Müstakim 1324 □ 1908, No. 4) s. 63.

(2) Aynı Eser, s. 63 ve devamı, s. 90 □ Manastırî İsmail Hakkı'nın seri makalelerine bk. Usulî Meşrutiyete karşı husemayı milletin itirazatına müdafai muhikka (Sıratı Müstakim 1324 □ 1908, No. 14, 15, 18, 20, 22) □ Manastırî İsmail Hakkı: İslamiyetin bahsettiği hümiyei âmme (Sıratı Müstakim 1324 □ 1908, No. 23, 24, 25, 26, 27) □ Manastırî İsmail Hakkı: Kurve-i Teşriiye tâbirine dair Sıratı Müstakim 1324 □ 1908, No. 25).

(3) Midhat Cemal: Meclisi Mebusan □ İran Seferinin manzumesi (Sıratı Müstakim 1324 □ 1908, No. 18, s. 276, 277) □ Mehmed Akif: İki Gün Sonra (Sıratı Müstakim, No. 22, s. 341) □ Tahiriülmevlevî: Teranei Millî (Sıratı Müstakim, No. 23, s. 398) □ Osman Fahrî: 31 Mart (Sıratı Müstakim No. 46, s. 311).

(4) Şeyhülislam Musa Kâzım: Beyanname.

cı yorumuna Şeyhülislam fetvalarında rastlanır. İslamcı görüş, sırasıyla, Trablus Savaşı'nda görüşünü bildirmiştir. Balkan Harbi'ne gelince, önce Hıristiyanlık   Müslümanlık mücadelesi şeklinde, milliyet davası güdenlere Allah'ın verdiği bir ceza olarak umumi efkârâ tanıtılmıştır. Bu yenilgiden kurtulmak için Şeyhülislamlık Kapısı bir tedbir düşünmüştür: Okullarda 4444 kere bir duanın okutulması. Bu husus bir tamimle mekteplere bildirilmiştir. İslamcı cephenin eğitim alanına nüfuz edebileceği de bu suretle, bir kere daha, görölmüştür.

Birinci Dünya Savaşı, gene Şeyhülislamlığın Cihadı Ekber Fetvasıyla, ilân edilmiş ve yorumlanmıştır. Fetvanın savunduğu ana fikirler şöyle özetlenebilir: "İslamlık bir te-cavüz karşısmdadır. İslam ülkeleri istila ediliyor. Müslümanların esir edilmesi muhakkaktır. Bu sebeple bütün Müslümanların Padişahı Cihadı Ekber'i emrediyor."

Âyeti celilesi hükmünce bütün Müslümanlar üzerine cihad farzolmuştur. Bu arada, İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ hükümetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımcıları (muinleri) bulunan Almanya ve Avusturya ile savaştıkları için, büyük azaba müstahaklırlar ve yaptıkları Müslümanların zararmadır. Bunlarla savaşılacaktır (1).

Sadece resmî vesikalarla yetinilmemiştir. Açılan harpleri desteklemek ve dinen meşruiyetlerini ispat ve izah et-

ti) Cihadı Ekber ilânını bildiren Hattı Hümayun ve Fetva için bk. İslam Mecmuası 1330 1914, Cilt I, s. 440 441  Ayrıca 4 Muharrem 1333 tarihli Şeyhülislamlıkta toplanmış olan "Meclisi Âli'i İlmî" (Yüksek İlmî Kurul) tarafından yayımlanmış olan Beyanname için bk. İslam Mecmuası 1330   1914, Cilt I, s. 455   459.

mek gayesiyle, bütün cih Cihadı İslam doktrini her vasıta ile, camilerde vaazlarla, beyanname ve "irşadiye" broşürleriyle halka duyurulmuştur (1).

3 Devletin güvenliği ile ilgili karışmalar

Osmanlı İmparatorluğunun, teokratik yapısını şekillendiren önemli bir örnek de, Babı Meşihat'm bizzat bir iktidar partisi ağızyla ve üslubuyla yayımladığı tamimlerde ve Beyannamelerde görülür. İleride teferruatı ile açıklanacak olan 31 Mart hareketi ordu tarafından bastırılmış ve Meclisler ve hükümet tarafından takbih edilmişti. Fakat üçüncü bir kuvvet olan İlmiye'nin bu hareket hakkındaki değer hükmü Şeyhülislamlık Beyannamesiyle duyurulmuştur. Beyannamede ileri sürülmüş olan anafikirler Meşrutiyetin siyasi hayatını açıklamak bakımından ilgi çekicidirler. Şeyhülislam diyor ki: Meşrutiyet ilan edildikten sonra gösterilen sevinç Müslümanlar arasında bir uyanıklığın husul bulduğu sanılmıştı. Din namına ayrılık ve anarşi çıkarılmayacağı ümidi az da olsa belirmişti. Fakat bu ümidin "pek boş olduğu" görülmüştür. Asırlardanberi İslam dünyasını yaralayan ve din adına "siyasi entrikalar çevirmek istidadında bulunan ve İslam âleminin duçar olduğu felâketleri kâfi görmeyen pek çok kimseler hâlâ içimizde yaşamaktadır. Otuzbir Mart hâdisei elîmesi" bunun en büyük şahididir (2).

(1) Bursalı Mehmed Tahir: Fezaili Cihad hakkında müellifati Osmanîye (Sebilüreşad, No. 46 228, s. 347-348) Hacı Abdülhamid, Hâmid Elberzençî: Fezaili Cihad ve Ükûlümre itaatın vücudu ve gazzatı müşîmînc inatı hâvî dinî, vatanî, askerî Risalei Irşadiye Mehmed Hâlis: Cihadı Ekber Hasan Fehmi: Cihad hakkında Kürsü İslamdan bir hitap.

(2) Beyanname için bk. s. 142.

Bu çeşit vesikaların hepsinde din-devlet ayrılmazlığı tekrarlanmıştır. Şeyhülislamlığın Müslümanlar üzerindeki otoritesi teyid edilmiştir. Meşrutiyetin sosyal ve siyasi hayatını İslami kaidelere intibak ettirilmesi lüzumu bilhassa belirtilmiştir.

4 Hukuki hayat üzerindeki tesir örnekleri

İslamcılar Osmanlı toplumu içinde ferdi ve kolektif hayata müessir olmayı, birbirine girift her iki yaşama iplânına bir ahlakilik sağlamayı fonksiyonlarının icabı, kendilerine verilmiş bir "mission" (hususî vazife) saymışlardır (1).

Kanunların şeriatı uygunluğu meselesi

Genel olarak fikirleri açıklanırken görüldüğü gibi, İslamın hukuk kaynaklarından elde edilen kaidelerin, şeriatın bir Anayasa mahiyetine sahip olduğu iddia edilmiştir. Böylece, şeriat yalnız normal kanun koyucusu değil, Anayasa koyucusunu da bağlamaktadır ve hukukî normlar hiyerarşisinde zirveyi işgal eder. Şeriat, anayasadan da, Anayasaya uygun olması gereken bütün hukuk kaidelerinden de üstündür. Şeriat devlet hukuk nizamına tamamıyla hâkim kılınmalıdır. Bütün hukuk normları ona uygun olmalıdır. Nitekim, 1876 Kanunu Esasî'si, 1909'da tâdil edilirken, 118. maddeye eklenen fıkra bunu gösterir: "Kavanin ve nizamın tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacatı za-tî) Şevketi: Medarisi İslamiye Islâhat Programı. (İstanbul 1329), s. 6.

mana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muame-
lât esas ittihaz kılınacaktır.."

Bu noktada, İslamcılar iki olay üzerinde durmuşlardır: Kanunlar şeriata aykırı olamaz. Teşriî Meclisler ancak şeriata uygun olmayan kanunlar yapabilirler. Aksi takdirde, İslami esaslara uygun olmayan kanunlar ise, bir Müslüman toplumu içinde hukuki bir değere sahip olmamalıdır. Kanunların şeriata uygunluğunu İlmiye [başta Şeyhülislam olmak üzere] kontrol edecektir. Ve, umumi hayatta İslami kaidelere, İslamca yaşayışa, aykırı kaide ve davranışlar da ortadan kaldırılmalıdır.

İslamcılar önce "Teşri" terimi üzerinde durmuşlardır. Teşri, gerçi kanun koymak (vaz') anlamındadır. Teşri, "tesis şeriattır", şeriati vazetmektir. Parlamentonun fonksiyonunu ifade etmek için bu terimin kullanılması ise "bir cür'ettir". Bu tâbir değiştirilmelidir (1).

Kanunların, daha doğrusu, şeriata uygun olması gereken parlamento tasarruflarının, yapılmasına gelince, bunları ancak bir mütehassıslar heyeti yapmalıdır. Bu heyet ise tîmiye'dir: ".. Ne hacet, mütehassıs ulemamıza bir salâhiyet verilsin. Her idari şube hakkında ahkâmı şer'iyeden istinbat ile birer kanun yazılsın. Olvakit münkirleri de (inkarcıları da), gayrı münkirleri de, müslimi de gayrı müslîmi de görsün ki kanun nasıl olur, kanuna itaat, temini adalet nasıl olur?" (2)

Olaylar 31 Mart 1325'e doğru hızla ilerledikçe, İlmi

(1)MustafaSabri: Cevabım (Beyanülhak 1324[1908, No. 17, s. 382[384).

(2) Mustafa Nakî (Sivasî Selim Efendîzâde): Bir Mütalâa (Beyanülhak 9 Mart 1325 [1909, No. 25, s. 586).

ye mensuplarının Mebusan Meclisi üzerine, bu bakımdan, manevî bir baskı yapmak istedikleri görülür. Meclis teşriî yetkisinin sınırlarını şeriatla bulmalıdır. Meselâ "Cesri Mustafa Paşa ahaliî Islamiyesi tarafından Meclisi Meb'uî san Riyasetine" sunulan tahrir bu mahiyettedir. Kütahya Ulemai Kirammın dileği aynı konudur. Volkan sütunları ise bu dileklere daima açık tutulmuştur.

Kadınların örtünmesi

Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye göre, hürriyetler sadece kanunla değil, dini kaidelerle de sınırlanır. Böylece, İslamcı cereyana göre, hürriyetlerin tanziminde pozitif, mer'î hukuk kaideleri üstünde bir hudut daha bulunmasıdır ki, bu da şeriatır. İşte, kadınların örtünmesi (tesettürü nisvan) de bu dini sınırlardan birisidir. Şer'î oluşu ona meşruiyetini sağlar. Bu kaideye riayet edilmemesi toplum içinde büyük karışıklıklar yarattığı gibi, İslam dinine hakaret de sayılabilir. Hatta, tesettüre riayetsizlik anayasaya da aykırıdır. Zira Kanunu Esasimin 4. ve 13. maddeleri gereğince Osmanlı Devletinin resmi dini İslamdır. İcra organı (Padişah ve Hükümet heyeti) dinin koruyucusu ve emirlerini yerine getiricisidirler. Şeriatın emrettiği şeylerden biri de muhadderatı Islamiyenin (Müslüman kadınlarının) kendilerine mahrem olmayan kimseler karşısında örtünmeleridir: Yani saçları da dahil, bütün vücutlarını süslü olmayan bir şeyle, şehvet çekmeyecek bir elbise ile örtmekten ibarettir (1).

İcra organı bu hükme riayeti sağlamaya mecburdur.

(1) Musa Kâzım: Külliyyat, s. 253/254.

Nitekim, hem Şeyhülislamlık (1) hem de icrai ve sivil bir otorite olan istanbul Muhafızlığı (2) müştereken harekete geçmişlerdir: Kadınlar örtülü gezinmeye, alışveriş bahane-siyle her yere girip çıkmamaya niyet etmelidirler. Aile re-isleri bu hususta dikkatli bulunmalıdırlar. Eğer, kadınlar, islam adabına ve milli terbiyeye aykırı hareket ederlerse, hak-larında gayet şiddetli kanun müeyyideleri tatbik edilecek-tir. Bu arada, kadınlar hakkında âdaba aykırı yayım yapmış olan Şaka gazetesi de kapatılmıştır (3).

Kadınların örtünmesi, hürriyetleri sınırlandıran bir kaide sayılmıştır, islamcı cephenin sosyal hayata müdahale vası-talarından en önemlisi olmuştur.

Çok kadınla evlenme (Taaddüdü zevcat) meselesi

Birden fazla kadınla evlenme de, Meşrutiyetin sosyal hayatını fazlasıyla meşgul etmiş meselelerden birisidir, is-lamcılara göre, çok kadınla evlilik, ki şer'an dörtten fazla olamaz, ne insanlığa, ne medeniyete, ne de anayasaya ay-kırıdır. Zira, taaddüdü zevcat birçok bakımlardan lüzumlu-dur. Evlilik, maksada dayanır: Tenasül (cinsî ihtiyaç) ve if-feti muhafaza. Taaddüdü zevcat her ikisini de gerçekleştiri-r. Sonra, nüfusun artmasına âmil olur. Kocaların, başka kadınlarla gayri meşru münasebetlerini önler. Nihayet, in-sanlar çeşitliliği severler. Bu onların tabiatında vardır. Mu

(1) Tesettürü nısan hakkında, Beyannamei Mesihatpenâhi (Sebîlüneşad 1328 1911, No. s. 69 76).

(2) İstanbul Muhafızlığının Beyannamei için bk. İldam (1 Ocak 1328 1913, No. 5713)

(3) Bu havadisî Tanzimat gazetesi vermiştir (1327 1911, No. 7 30, s. 2).

sa Kâzım Efendi şu enteresan hükme varmıştır: Keşke çok kadını idare edecek kudrette erkekler olsa da "m zarii en sal" olan birçok kadın, evlerde hareketsiz kalıp da koca  masalar (1).

İslamcı cereyanın bu ısrarı karşısında, Türküler telifçi bir hal şeklinde karar kılmışlardır: Cevaz müessesesi-nin genişletilmesi ve uygulanması. "İ tima  Usul  Fıkıh" araştırmalarına girişmiş olan T rk l k cereyanı mensup-ları, "cevaz'ın ahkâmı şer'iyeden olmadığını" ispata çalışıyorlardı. Devlet Başkanı, şer'i bakımdan yapılması ve-ya yapılmaması emredilmemiş fakat caiz olan şeylerin hep-sini tanzim edebilmek, emretmek veya yasak kılmak husu-sunda çok geniş yetkilere sahiptir. Taaddüdü zevcat da şe-riatın "Emr  nehyetmediği" (yapınız yapmayınız demedi-ęi) olaylardandır. Devlet Başkanı olan Halife ( l lemr) is-terse çok kadınla evlilik müessesesini toptan kaldıracabilir ve-ya muayyen şekillere ve şartlara bağlayabilir.

T rk l k iktidar partisi programında yer ettiği için, savunulan fikirlerin kanunlaşması mümkün olmuş ve "hu-kuku Aile Kararnamesi" vücuda getirilmiştir (2).

İslamcılar olayların bu yönden gelişmesi karşısında, ta-bii olarak, harekete geçmişlerdir. Nisbeten yumuşak karşı-layışlara bilhassa 1919 yılında, Mütarekenin intikamcı ha-

fi) Musa Kâzım: Külliyat, s. 263. .

(2) H. V. Velidedeoğlu, Aile Hukuku (İstanbul 1960).

vasi içinde, yerlerini çok şiddetli ve ithamcı cevaplara bırakmışlardır (1). "Hukuku Aile Kararnamesi"nin şeriat ah-kâmına ve "maslahatı üramefe (halkın menfaatine) tamamen aykırı olduğu da ileri sürülmüştür (2).

İslamcılarla Türkçüler arasındaki bu çatışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllenmiş bir derdini günün meselesi yapmıştı. İmparatorluk hukuk nizamının Şer'iî Urfî iki kaynağa dayandığı belirtilmiş ve urfi alanın genişletilmesi, yeniliklerin bu laik kapıdan girmesi sağlanmak istenmiştir. Türkçülerin tezi böylece, klasik ıslahat formülü olan "Şer'i Şerifin yeniliklere uydurulması" metodunun yenilenmesi oluyordu (3). İslamcılar ise, Şer'iî alanın daralma-masım temine çalışmışlardır. İmparatorluk içinde, her şey yeniden alınabilmiştir.

5 Umumi Hayata Karışma Örnekleri

İslamcı cephe mensupları sadece genel prensipleri savunmakla yetinmemişlerdir. Bunların hayata hâkim olmalarını istemişlerdir ve tesettür meselesinde görüldüğü gibi, teokratik devlet otoritesinin bunların gerçekleştirmesini, riayeti mecburi kaideler haline getirmesini istemişlerdir. Dini vecibeler İslamcılara göre hukuki ve siyasi birer mükellefiyet olmalıydı. Meşrutiyetin anarşik hali içinde

(1) Emenaklı M. Saffet: İslamiyette İzdivaç (Beyanülhak, 13 Aralık 1326
1910, s. 1694-1696).

(2) Sadrettin: Hukuku Aile ve Usulî Muhakematı Seriyeye Karamameleri
Hakkında (Sebilürrüşad, cilt 18, No. 445, 23 Ekim 1335 1919, s. 29-31).

(3) Bu ayırım için bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batıl-laşma Hareketleri, s. 910.

fert, münasebetlerini bu kaidelere uygun olarak ayarlamalıydı.

Bu bakımdan İslamcılar günlük hayatı bütün olayları hakkında genel prensipleri uygulamışlar ve netice çıkarmak yoluna gitmişlerdir. Bu olaylardan bazıları üzerinde durulabilir.

Düello hakkında Fetva: İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey ile Priştine Mebusu Hasan Bey, bir Parlamento çekişmesi dolayısıyla, düello etmeyi düşünmüşlerdi. Şeyhülislamlık derhal harekete geçmiş veya geçirilmiştir. Zira bu iki tarafın birbirinin kanını akıtmasına dayanan bir adam öldürme fiiliydi ve "Şeriatı Garrayı Ahmediye"ce (İslami kaidelere göre) yasaktı (1). Bu suretle, kanunların tanzim etmediği bir hususu, dini otorite tanzim etmiştir.

Güzel Sanatlar Alanına karışma: Meşrutiyet sanat hayatında da bir serbestlik yaratmaya başlamıştı. Bu gelişme karşısında İslamcı cephe derhal harekete geçmiştir. Mesela tiyatrolar eğlenceden başka bir şey değildir. Ermenaklı M. Saffet Hoca'ya göre, gece sabahlara kadar tiyatrodan alınacak bir ibret dersi tedris kürsüsünde beş dakikada elde edilebilir. Ne yazık ki, tiyatrolar sadece "eğlencelik" halinde kalmamışlardır. En aşağılık sefalet derecesine düşmüşlerdir. Öyleyse tiyatrolar "bu memleket için, ahlaki fâzılâ İslamiye için" bir yıkılış ve bir gerileme alametidir (2).

Heykel için de aynı şekilde cephe alınmıştır. Şeriat esaslarına göre, heykel yapmak yasaktır (3). Hele Güzel Sa-

(1) Sıratı Müstakim (19 Mayıs 1327 = 1911, Cilt 6, No. 143, s. 208).

(2) M. Saffet: Tiyatrolar (Beyanülhak, No. 78,6 Eylül 1326, s. 1504-1505).

(3) Heykelin Men'i sebepleri hakkında Darülhikmeti İslamiye'nin cevabı (Ceridei İlmiye, 1341 = 1922, No. 78,79, s. 2567-2570).

natlar (Sanayii Nefise) Resim sınıfı talebelerinin, "bir çingene karısının tabii şekilde" model olarak resmini yapmaya teşebbüs etmeleri, İslamcı cephe tarafından hürriyetin kötüye kullanılması olarak yorumlanmıştır (1). Mektep müdürü Hamdi Bey talebelerin bu isteklerine mani olmuş, gençlerde Maarif Nazırına ve Sadnâzama şikâyetle gitmişlerdir. 1909 yılı Mart ayında cereyan etmiş olan bu olay, hayli gürültülü olmuştur.

Sigorta hakkında düşünceler: Mütareke devresinin İttihadçı düşmanı ve Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi önce İslamiyetin "böyle bir şeye" (Sigortaya) ihtiyacı yoktur. Eğer memleketin ihtiyacı varsa, bu kendi kusurudur. İslamlığın kusuru değil. İslam dini sigortayı kabul etmez. Tıpkı kumar gibi (2)...

Kurban Bayramı'nda, kurban paraları Donanma Cemiyeti'ne verilebilir mi?: İslamcılar bu soruya gayet şiddetli bir "hayır"la cevap vermişlerdir (3). İktidar partisinin girdiği bir çeşit laik hareket de bu suretle önlenmek istenmiştir.

Alafranga saat meselesi: 1910 yılında, Coğrafya ve Tarih gibi modern ilimlerin medreselerde öğretilmesine da

(1) Beyanülhak, (No. 26, 16 Mart 1325, s. 617-618). Mesele, Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar) sınıfı talebesinin bir çingene karısının şekli tabiiide model makamında çıplak olarak resmini almaya teşebbüsü üzerine, mektep müdürü Hamdi Beyin mani olması üzerine talebenin gürültü ederek sadarete başvurmaları üzerine çıkmıştır.

(2) Mustafa Sabri: Dini islamda hedefi münakaşa olan mesailden: Sigorta ve kumar (Beyanülhak, No. 100 ve 102, 21 şubat 1327-1911, 7 Mart 1327-1911, s. 1858-1861, 1890-1894).

(3) Mustafa Sabri: Kurban paraları ve donanma ianesi (Beyanülhak, No. 90, 91, s. 1710-1717).

ir Şeyhülislam Fetvası verilmişti. Bu büyük ıslah hareketi yanında, İslamcı cereyan mensupları bir olay üzerinde durmuşlardır. Şirketi Hayriye Boğaziçi'ne işlettiği vapurların gidiş geliş saatlerini alafranga saatle ilan etmiştir. Buna gülmek mi, yoksa ağlamak mı lazımdı?

Açıkça görüldüğü gibi, Meşrutiyet'in hiçbir fikir akımında şahit olunamayacak şekilde, İslamcılar sosyal hayatın bütünü üzerine tesir etmek yetkisine sahip olduklarına kanidirler. Teokratik bir devlet içinde, bu ödevin kendilerine ait olduğunu savunmuşlardır. İslamcılık cereyanının ideolojik karakteri de bu suretle belirir.

II SİYASİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

1 İslamcıların İktidar ve Muhalefetle İlgileri

Muhafazakâr bir toplumun eğilimlerini temsil edebilmek iddiası ile, Meşrutiyet'in iki büyük partisi, birbirinin amansız hasmı İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf, program ve aksiyonlarında İslamcı görüşlere yer verdikleri gibi, İslamcı cereyan mensupları içinde taraftar ve aleyhtarlarını bulmuşlar ve makalelerden vaazlara kadar öğülmüş ve yerilmişlerdir.

İttihad ve Terakki ile ilgi

İttihad ve Terakki, Meşrutiyet'in başında, bizzat liderlerinin isimleri anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa Sıratı Müstakim sayı falarında(1) savunulmuş ve öğülmüştür. Sıdk ile (doğrulukla) çalışanlardan, yıllarca işken celere göğüs gerenlerden kurulu "muhterem ve mukaddes bir cemiyet" olarak halk efkârına tanıtılmıştır (2). O kadar ki, o varken başka partilere ihtiyaç yoktur (3). Übeydullah Efgani, Hürriyet ve İtilafın İslamcı cepheye rastlayacağı bir hasımdır.

Buna karşılık, İttihat ve Terakki'nin kongre kararların

(1) Sıratlı Müstakim 1327 No. 162 (s. 91-92), No. 163 (s. 110-114), No. 164 (s. 129-133), No. 165 (s. 141-146), No. 166 (s. 161-162), No. 167 (s. 176-178) İttihat ve Terakki'nin beyanname ve 1327 Kongre mukareratı bu sayı ve sayılarda aynen nesredilmiştir).

(2) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaz (Sıratlı Müstakim 1324, No. 7 s. 110).

(3) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaz (Sıratlı Müstakim 1324, No. 36 s. 160).

da ve programlarında, islamcı tezler ve dini davranışlar gittikçe artan bir önem kazanmışlardır. 1324 (1908) tarihli ilk siyasi programında yalnız 1293 (1876) Kanunu Esasi'sine olan bağlılık teyit edilmiştir (madde 1). 1325 (1909) tarihli değiştirilmiş programında bu yönde hiçbir açıklanmaya rastlanmamaktadır 1329 (1913) programında ise, İslamcılık maarif alanında söz konusu edilmiştir. Siyasi hayatta uygulanması istenen dini davranışlar asıl 1332 (1917) kongresinde kararlaştırılmıştır. 1911 'den itibaren, gittikçe artan bir tempo ile İttihat ve Terakki Türkçü ve İslamcıdır. Yalnız bu terkip kendisini bir çeşit din-devlet ayrılığına götürmüştür⁽¹⁾). Şeyhülislamlıkla (Meşihatı Celile) Adliye Nezareti arasında bir vazife bölümü yapılmıştır. Şeyhülislam- lık dinin yayılması, itikatların düzeltilmesi, din işleriyle görevli memurların artırılması, camilerin ve mescitlerin düzenlenmesi, Müslümanların Hilafet makamı ile bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi gibi yalnız dini işlerle uğraşacaktır. Bunun yanında yargı alanına giren yetkileri alınacak, Şer'îye Mahkemeleri de bütünü ile Adliye Nezareti'ne bağlanacaktır. Parti programının bu yönde tadili de kararlaştırılmıştır. Nitekim bu durum, 1918 yılında, Meclisi Mebusan'da müzakere edilmiş ve Darülhikmeti İslamiye (kısa- ca Darülhikme) müessesesi kanunu çıkarılmıştır. Bu yüksek dini müessese Şeyhülislamlığa bağlı ve ona, görevinde yardımcı olacaktır⁽²⁾. Kısmi bir laiklik esası bu suretle gerçekleştirilmiş, fakat Darülhikme'nin kongresini topla-

(1) İttihat ve Terakki'nin programındaki gelişmeler için bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 201-206; Tank Z. Tunaya: Hüriyetin İlanı, s. 50-52, 73, 74.

(2) İttihat ve Terakki 1332 Kongresi, s. 25; Müessese 12 Ağustos 1334 (1918) tarihinde açılmıştır. Açılış tefsilatı için bk. Sebülreşad 1334, No. 565, s. 18-19; Atı 1334, No. 21, 22, 36, 59.

diği 1918 yılında, İttihat ve Terakki de son kongresiyle kendisini feshederek tarihe göçmüştür(1).

İttihatçıların Türkçü - İslamcı - Batıcı bir üçgen üzerine kurulu tavizci ve telifçi politikaları İslamcılık cereyanı içinde, evvelce de görüldüğü gibi tam bir tasvibe mazhar olmamıştır. Ve ağır tenkitlere hedef olmuştur (3). İttihad ve Terakki'nin Türkçü elemanları İslamcılığın gelenekçi gidişini zamanın gereklerine göre ıslah ve uygulamak yoluna da gitmişler ve İslam Mecmuası bu çevrenin yaygın organı olmuştur. Bu yenilik eskileri daha da fazla kızdırmış, İslamcılık cereyanı mensuplarının tenkitlerini ve ittihatçılara karşı muhalefetlerini şiddetlendirmiştir.

Muhalefetle ilgi

İkinci Meşrutiyetin hemen bütün siyasi partileri gibi, 1327 (1911) yılının muhalefet deltasını kendinde birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası da, "ittihadı anasır" ve mezhep hürriyeti kavramları yanında, İslamcı bir eğilime yer vermek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki'den daha fazla bir açıklıkla Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının 14. maddesinde durumu belirtmiştir: "Devlet-i Osmaniye'nin dini İslamdır". İttihadı anasır ve hürriyeti mezhebiye bu fıkrayı takiben söz konusu edilmektedir. Partinin 1328 (1912) Umumi Kongresi'ne hâkim simalardan birisi ise bizzat İslamcı ve İlmiye'den Konya Mebusu Zeynelâbidin Efendi olmuştur (2). Fırkanın tertiplediği gece dersleri arasında Kur'anı Kerim kursları ve din dersleri ön planı işgal etmiştir (3).

(1) Minber 1334, No. 2 - Zaman, 6 Ekim 1918 (1334).

(2) İham 1328 (1912), No. 79/263, 80/264.

(3) İham 1328, No. 88/272.

İttihat ve Terakki 'nin iktidarı terketmesinden sonra, mütareke devresinde, eski durumuna binaen en nüfuzlu görünen Hürriyet ve İtilaf 1335(1919) beyannamesinde İslamı hiç bir esastan bahsetmemektedir (1). 1336(1920) senesinde kurulan "Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası" bizzat sabık bir Şeyhülislamın öneyak olduğu bir ayrılığın eseridir. Bu hizbin, Hürriyet ve İtilaf programına getirdiği özellikler arasında, bilhassa öğretimde talebeye İslami ve milli bir terbiye verilmesiyle ilgili madde kayda değer (madde 3)(2). Zeynelâbidin ve Mustafa Sabri hocaların tesiri bu tasilatta görülmektedir(3).

Hürriyet ve İtilaf düşmanlığı Anadolu'da başlamış olan Türk Devrim hareketine de karşıt bir cephe olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü, itilâfçılara göre, Anadolu hareketi bir çeşit ittihatçılıktı. Hürriyet ve itilaf, kendisini memleket siyasi hayatının tek büyük kuvveti sayarak, iki rakiple savaşmak taktiğinde karar kılmıştır: ittihat ve Terakki zihniyeti ve Anadolu'da İstanbul'a karşı yönelen hareket. Cephe müşterektir. İtilâfçılar en önce, ittihat ve Terakki islamcılarının düştükleri büyük bir hatayı belirtmişlerdir: Birinci Dünya Savaşı'm ilan etmiş olan Cihadı Ekber Fetvası çeşitli yönlerden İslam esaslarına uygun değildir. Zira, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye göre, Cihad Fetvası, "Fetvâ vahaneî Âlide mukayyed ve müseccel olmadığı gibi" gerekli vasıflara da sahip değildir (4).

(1) Söz 1335 (1919), No. 74.

(2) Bu hareket için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 449.

(3) Alemdar 1336 (1920), No. 566/2866.

(4) Mustafa Sabri: Cihadı Ekber Fetvası Hakkında: "... Cihad Fetvası Fetvâ Şer'îye usulü kavaidine göre esasen yanlış tanzim edilmiştir... Hülasa fetva, galip çıkmayacak devlette ittifakı kabul etmez ve hiçbir zaman da kendisim sükût ettirecek bir yanlışlığa düşmez. Fakat mehakimi şer'iyeyi adliyyeye nak

Fetva İttihat Hükümeti kadar dine uygunluğu da, ayağa düşürmüştür. İstanbul hükümetinin ve Hürriyet ve itilafın İslamcılarını vaazlarında hem İttihatçıları hem de Anadolu hareketini hazırlayanları yermişlerdir. Ayasofya kürsüsünde Hafız İsmail Hakkı Efendi, iki düşmana ateş püskürmek tedir. İmparatorluğun başına gelen bütün musibetlerin sebebi "umuru ehline tevdi" etmediği bilmemekten, bunu temin edecek teşkilatı vücuda getirememekten neş'et etmiştir". Osmanlıları Allah cezalandırmıştır. Bir zamanların Balkan harbi hakkındaki görüşü, 1920 senesinde, Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla ortaya atılmaktadır: "Reşid, Ali, Fuat Paşaların makamlarından Kâmil Paşa'yı kovan, Said Halim'i, Talat'ı getiren, emanetullahı zayi eden kavmin başka ne görmesi beklenebilirdi"(1). Loyd Corc'un sözleri doğrudur. Dünyaya yüksek sesle anlatmak ve bağırarak lazımdır ki, "İngilizlerle harp eden ve el'an da etmek isteyenler İttihatçılarıdır, Yeniçerilerdir". Osmanlıları yerden yere vuran da hâlâ Alman entrikasıdır(2). Hafız İsmail Hakkı Efendi'ye göre taraflar ve cepheleler artık belli olmuştur, bir tarafta "bu vatana, bu dine, bu millete candan bağlı olmayan beş on kişiye uyan harp mes'ulleri, taktik ve tehcir failleri, sârikler, kardaş, vatan-daş, ana baba ocağı söndürenler" var; bir tarafta da "Şeriat, Halife, hükümet, millet" bulunmakta.

lederek fetva ile kazanın yekdiğerinden tefriki iddiasında bulunan İttihat hükümeti, "menfaat Almanya ile ittifak emektedir" tarzındaki hükmü cihat fetvasına dercederek, yani kazayı fetvaya hallederek hükümetleri ile beraber fetvayı şer'iyeyi de tezvil etti" (Alemdar 1334 (1918), No. 71317 21 Kanunuevvel, başmakale.

(1) İzmirli Hafız İsmail Efendi'nin Altıncı Mevizesi (Alemdar 1335[1919, No. 458[2758).

(2) Yedinci Mevize (Alemdar 1335, No. 265, s. 2).

İttihatçılar ellerine Osmanlı İmparatorluğu gibi kaç imparatorluk geçse "tahrip ve imhasına hazır kimselerdir"(1) Ocakçılık, itttihatçılık ile yeniçerilik arasında ne fark var? Osmanlı tarihinin ana hattı şudur: Millet her zaman masum, hükümdarlar "ekseriyetle mazlum "dur. Fakat fesat hep yeniçeriliktir(2).

İttihatçılar hakkındaki sözler Anadolu hareketini de içine alır. Böylece bir halk hareketi karşısında İsmail Hakkı Efendi derhal direnmektedir: "islam hükümdarsız olamaz, Cumhuriyet olamaz"(3)

İttihatçıların fenahlıkları aynı minberlerden tasdik edilirken^), Şeyşhülislam Dürri Zade, fetvası ile, Anadolu hareketi liderlerini "Kuvayı Milliye adı altında", Anayasayı çiğneyerek fitne ve fesat çıkaran haydutlar olarak şeriatata göre idam edilebileceklerini ilan etmiştir(5). Bu dini otoriteden kuvvet alan Örfi İdare Divanı Harbi de Anadolu liderleri hakkındaki hükmünü vermiştir. Zamanın bazı gaze

(1) Alemdar 1325 (1919), No. 486[2786, s. 3

(2) Alemdar (1335, No. 496[2794, s. 3.

(3) Alemdar 1335, No. 496[2796, S. 3.

(4) Hafız İsmail Efcndînin vaazından: "... Lakin nafiye... Cihana azmîle ilan edilen fetvalar, Hattühümayunlar, beyannamelerle âsiler taayyün etmiştir" (Alemdar 1335, No. 486[2786, s. 3).

(5) idam karar 11 Mayıs 1336 (1920) tarihinde verilmiştir. 12 Mayıs tarihli Takvîmî Vekâyide yayınlanan karar metninden idama mahkûm olanlar arasında şu isimler görülmektedir: Mustafa Kemal Efendi (Atatürk), Ali Fuat Paşa (Cebeşoy), Kara Vasîf, Dr. Adnan (Adıvar), Halide Edip (Adıvar). 15 Haziran 1336 (1920) tarihli diğer bir kararla idama mahkûm edilenler arasında da şu isimler okunur: Mıralay İzmirli İsmet (İnönü), Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa, Celâlettin Arif Bey, Hamdullah Suphi, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Camî, Ankara Müftüsü Mehmet Rifât (Börekçi), (Takvîmî Vekâyî, No. 3882, 21 Haziran 1336 [1920], No.3[bk.5.

İslamcı Dernekler

Osmanlı devletinin kurtuluşunu İslamcı ilkelere, şeriatın tam uygulanmasına bağlamış olan çevreler, iktidar ve muhalefet saflarına katılmakla yetinmemişlerdir. Meşrutiyet yılları boyunca İslamcı fikirleri programlaştırarak kurulmuş olan derneklere ve partilere rastlanacaktır. Bunlardan bir kısmı, programlarındaki hükümlere göre tamamen din ve hayır müesseseleridir. Bir kısmı da siyasi parti olarak kurulmuşlardır. Ne var ki "siyasetle uğraşmadıklarını" iddia etmiş olan kurumlar, İslamcı cereyanın fert ve toplu

Elccvap: Allahütaâlâ a'lcım olur.

Ketebehülfakir Dünizade Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma.

Bu surette Haliefi müsaleyha Hazretleri tarafından bûğatı mezburun ile mu'katele için tayin olunan askerler mukateleden imtina ve firar eyleseler mürtelî bi kebire ve âsim olup dünyada taziri şedide ve ukbada azabı elime müstahak olurlar mı. Beyan buyuruldu.

Elcevap: Allahütaâlâ a'lcım olur.

Ketebehülfakir Dünizade Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma.

Bu surette bûğat ile muharebe hakkında sâdır olan emri Sultaniye itaat etmeyen Müslümanlar âsim ve taziri şer'îye müstahak olurlar mı. Beyan buyuruldu.

Elcevap: Allahütaâlâ a'lem olurlar.
Ketebehülfakir Dünizade Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma.
Bk. Takvimi Vekayi, 11 Nisan 1336 (1920) Pazartesi, No: 3824

lum hayatlarını düzenlemesi gerektiği tezi hatırlanırsa, siyasi olaylara karşı kayıtsız kalmamışlardır. Bunlardan bir kısmı siyasi istekleri perdelemeye ve gerçekleştirmeye yaramışlardır.

Dernekler arasında bazıları bilhassa kayda değer. Mesela Cemiyeti İlmiye-i İslamiye 31 Mart Vakası dolayısı ile siyasi hayata karışarak, bir irtica olayını yorumlayarak önemli bir rol oynamıştır(1). İslam dinini yaymak, gereklerini anlatmak ve siyasi garez ve düşmanlıklardan korumak üzere daha 1908 yılında kurulduğu ilan edilen "El İslam Cemiyeti" bu arada sayılabilir(2). 1911 'de bütün tarikatların mensuplarını bir arada toplamak amacı ile kurulmuş olan Cemiyeti Sûfiye, şeyhleri, dervişleri ve tarikat ehlini aynı bayrak altında toplamak isteğinin mahsulü olmuştur(3). Mütareke devresinde, ittihatçıların din-devlet adlı iki kardeşi ayırmalarından derin bir üzüntü ve hiddete kapılmış olan ilmiye mensupları, siyasi hayatta kendilerini kuvvetle hissettirmiş olan dernekler kurmuşlardır. 1919 yılında kurulmuş olan Tealii İslam Cemiyeti, fert ve toplum hayatına bütünü ile karışmak amacını "Nizamname-i Esasi"sinde belirtmiştir. "Fırkacılık" emellerine hizmet etmeyeceğini, daha doğrusu siyasetle uğraşmayacağını belirtmesine rağmen, yalnız siyasetle uğraşmıştır. Gelişen Ana

1] İleride temas edilmiştir. Bk. s. 119 ve müt.

2] El İslam Cemiyetine Mahsus Nizamnamedir. (Sene 1324).

Bu vesika bize Sayın Lütü Eroğlu tarafından verilmiştir.

3] Cemiyeti Sûfiye Nizamnamesi, 1329, Ahkâmı Umumiye kısmına bakılmalıdır. Bu vesika da Lütü Eroğlu tarafından sağlanmıştır.

dolu hareketini baltalamak için Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemiştir.(1) 1921 yılında gizli bir misyoner teşkilatı örneğinde kurulmuş olan Tarîkî Salâh Cemiyeti de aynı yolu takip etmiştir.(2) Cemiyeti Müderrisin (1919) ve Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (1921) de bilhassa hatırlanmalıdır.^(3) İsimleri sayılmış olan dernekler bu alanda kurulmuş olanların yalnız bir kısmıdır.

Dernekler yanında İslamcı karaktere sahip bir siyasi parti de vardır: 31 Mart Vak'asından birkaç gün önce kurulmuş olan ittihadı Muhammedi Fırkası (Fırkai Muhammediye). Bir irtica olayının mihrakı olan bu teşekkülün rolü 31 Mart Vak'ası ile ilgili olarak görülecektir.(4) Bu parti dışında, diğer bütün siyasi partiler, önceki müşahedelerimizin çerçevesi içinde kalmışlardır.

Şu halde İslamcı cereyan mensupları, siyasi ya da gayri siyasi mahiyetlerde gruplaşmışlardır. Meşrutiyetin genel hayatı içinde sadece birer yazar, birer öğütçü ve vaiz olarak görünmezler. Aynı zamanda yazı ailesi, dernek ve parti kurucuları olarak, bir siyasi kuvvet olarak ortaya çıkmasını bilmişlerdir. Tamamen aktif bir rol oynamışlardır. Siyasi hayatın bütün unsurlarından faydalanarak, iktidar veya muhalefet saflarında yahutta bağımsız saydıkları bir kalıp içinde ideolojik davranışlarını devam ettirmişlerdir. Türk

(1) TankZ. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 462-463. Tealîli İslam Cemiyeti Nizamnamesi Esası ve Dahilisi (1335)

(2) Tank Z. Tunaya: Aynı Eser, s. 453,468-469.

(3) Cemiyeti Müderrisin Nizamnamesi Esası ve Beyanname (1337) Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (Vahdet 17 Mart 1921).

(4) İleride temas edilmiştir. Bk. s. 122.

Devrimi, başlangıç yıllarında, bu teşkilatı hesaba katmak mecburiyetinde kalmıştır. Laik devlete gidiş bu teşkilatın engelleri ile karşılaşmıştır.

2 □ Dinin siyasete alet edilmesi ve bir irtica olayı örneği olarak "31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) Vak'ası"

İkinci Meşrutiyet'in en ilgi çekici olaylarından biri olan 31 Mart irtica hareketinin kaynakları ve sebepleri hakkında, çeşitli iddialar vardır. Zamanın, hatta günümüzün siyasi ve şahsiyete dayanan görüşleri arasından sıyrılıp gerçeğe varmak hayli zordur. Olayın, daha sonraki bir devrede, bir "irtica hadisesi" olmadığı, İttihat ve Terakki tahrikinin eseri olduğu da ileri sürülmüştür.(1)

Objektif bir görüşle bakılınca mesele şöyle belirir: 31 Mart Vak'ası bir hizbin eseri midir, yoksa memleketin içinde bulunduğu şartların tabii bir sonucu, o şartların neticesi midir? Taraf tutan söz ve kalem çatışmalarının bunaltıcı havasından kurtulduğumuz takdirde, sorunun ikinci kısmında gerçek payı vardır. Zira bir tahrikin varlığı kabul edilse bile, Meşrutiyet toplumunu kaplayan sosyal ve siyasi şartlar her zaman için 31 Mart gibi korkunç olaylar doğurabilirdi.^(2) 31 Mart olayları mahiyet itibarıyla, İslamcılık cereyanını soysuzlaştırmaya götürmüş olan bir irtica (gericilik) hareketidir. Bir kere bu hareket fikri bakımdan

(1) Bu görüşlere ileride temas edilmiştir. Bk. s. 143.

(2) Meşrutiyeti kaplayan dertler hakkında Bk. Tank Z. Tunaya: Hüniyetin İlanı, s. 56166. □ Salname-i Servetü'nün 1325 (1909), s. 105111.

beslenmiştir. O kadar ki, hareketin İttihat ve Terakki tarafından veya ikinci Abdülhamit'in tahriki ile vücuda getirildiği kabul edilse bile, bunlardan ayrı bir teşekkül ve çevre tarafından desteklenmiş, hatta benimsenmiştir. "31 Mart Vak'ası"nı öz malı, Osmanlı Devletini kurtaracak bir devrim saymış olan çevrenin mensupları fikirlerini evvela Volkan gazetesinde toplamışlardır.

Vak'adan çok kısa bir süre, sekiz gün önce Beyanna me'sini yayımlamış olan bir siyasi parti, İttihadı Muhammedi Fırkası, işin aksiyon cephesini üzerine almıştır. (23 Mart 1325[16 Mart 1909]. Vak'adan altı gün önce, Ayasofya Camii'nde okunan Mevlûtdan sonra, Volkan başyazarı ve partinin kurucularından Derviş Vahdeti bir nutuk vermiş ve Fırka'nın kuruluşunu resmen ilan etmiştir (26 Mart 1325[8 Nisan 1909]. Muhalefet çevreleri bu hareketi desteklemişler, olayı İttihat ve Terakki diktatoryasının sonu olarak yorumlamışlardır. Prens Sabahattin ve birleşik muhalefet grubunun davranışlarında bu özellik görülür. Yine, Vak'adan önce ve sonra, İstanbul'da ve diğer şehirlerde, 31 Mart olaylarına öncülük eden ve devam ettiren olaylar bu harekete basit bir tahrik eseri damgasını vurmamıza engel olmaktadır. Varmak istediğimiz sonuç odur ki, 31 Mart Vak'ası belli şahısların ve çevrelerin tahriki ile başlamış olsa bile iki bugün hâlâ olayın sebepleri hakkında zaten fazla bilgiye sahip de değiliz başlatıcıların hesaplarını altüst etmiş ve toplumun içinde din ve mukaddesat istismar

cılığının ne kadar vahim yıkıntılar yapabileceğini açıkça deñ lillendirmiş olan Osmanlı tarihinin "meşhur" ve koyu bir irtica hareketidir.(1)

1031 Mart Hareketinin Fikir Yönü: Volkancı görüşlerin anahatları ve diğer görüşler

31 Mart Vak'asını hazırlayan ve destekleyen fikir alanındaki çalışmaları incelemeden bu hareketi anlamak zor olacaktır. Belli bir hareket yapıldıktan sonra, onu yorumlayan fikirlerin değeri inkâr edilemez. Fakat insanlar kolektif bir harekete geçmeden önce ferdi şuurlarda tek tek harekete geçme hamlesini doğuran, birlikte savaşmak enerjisini sağlayan fikirlerin rolü de azımsanmamalıdır. Aksine bu fikri ve manevi haznede aksiyonun kalkış noktalanın buluruz. İşte, 31 Mart Vak'asından kısa bir müddet önce Der

(1) Bu konuda son yularda ve günlerde yayımlanmış bazı eserlerin çoğı, bu hükümde müttefikler. Bilhassa bk. Mustafa Baydar: 31 Mart Vak'ası (İstanbul 1955); Haluk Y. Şahsuvaroğlu: 31 Mart Vak'ası (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1951); Tank Z.Tunaya: 31 Mart Vak'ası (Vatan, 10 Mart 1949); L. Eroğlu: 31 Mart İşyanı İstanbul'da Dördüncü Avcı Taburunun İşyanı (Aylık Ansiklopedi, No: 60, Nisan 1949, s. 1716|1719); Mustafa E. Elöve: 31 Mart Vak'ası (Vatan, 13 Nisan 1955); Halis Özçelik: 31 Mart Vak'ası (Tercüman, 5 Ekim 1955); Mustafa E. Elöve: 31 Mart Vak'ası (Vatan, 13 Nisan 1956); Tank Z. Tuna'ya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 75, 243,245,262,265|266, 267,269|270,273; Cevat R. Atılhan: Tarih Önünde ve İlim Işığında 31 Mart Faciası (İstanbul 1956); Ali Cevat Beyin Fezlekesi ikinci Meşrutiyetin ilanı ve otuzbir Mart Hadisesi (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara (1960); ismail Hami Danişmend: 31 Mart Vak'ası (İstanbul 1961).

Görüldüğü gibi, Vak'a aktüalitesini kaybetmiş değildir. Yazarlarımız zaman zaman üzerine eğilmek ve tahliline girmek ihtiyacını duymaktadırlar.

viş Vahdeti'nin(1) idaresindeki Volkan gazetesi ve bu gazetede toplanmış olan kişilerin teşkil ettikleri yazı ailesi tarihimizin bir irtica hareketine manevi gidasını vermiştir.(2)

Volkançı fikirler, İslamcı bir açıdan önce Meşrutiyeti sonra da iktidar partisini, ittihatçıları şiddetle tenkit etmişlerdir, yıkıcı fikirlerini şu noktalar üzerinde toplamışlardır:

Osmanlı Toplumunun Gerileme Tablosu:Volkançı lara göre, Meşrutiyet rejimini ilan etmesine rağmen Osmanlı devleti acınacak bir haldedir. Bir kere, her tarafta açlık ve iktisadi sefalet vardır, "Vatan aç ve çıplaktır." (3) Ahlakı bile henüz istikrar peyda etmemiş bir toplumda, ahlak zayıflığından başka ne görülebilir ki... Herkeste yalancılık ve vefasızlık... Yüzyıllardan beri bozulmuş olan "ahlakı umumiye", gerekli ilerlemeleri birdenbire elde edemez.(4) İmparatorluk çökmekte... Bu çöküşün esasları Batı'nın ahlakındadır. Gerçi imparatorluk bir Meşrutiyet ilan etmiştir, fakat Meşrutiyet istibdada parmak ısırtacak dereceye gelmiştir. Meşrutiyet idaresi zulüm getirmiştir, bir (Şeytanlar Devri) olmuştur. Hüriryetler gasbedilmiştir. Ar

(1) Derviş Vahdeti'nin kısa biyografisi için bk. Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 111-118).

(2) Volkan isimli gazete Derviş Vahdeti'nin başyazarlığı altında çıkmıştır. Vahdeti bu gazeteyi çıkarmak için Abdülhamitten para yardımı istemiştir. (Ali Cevat Beyin Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 45). Volkan 5 Şubat 1324 (1908) tarihli 49. sayısından itibaren İttihatı Muhammedi Fırkasının yayın organı (mürevvici efkân) olduğunu başlığı altında ilan etmiştir.

(3) Faruki Ömer: Bugün Nasıl Mesaiye Muhtacız? (Volkan 1324, No: 28, s. 314); Volçetrinli Hafız Şevket Fevzi: Meclisi Meb'usan ve Dahiliye Nazırının Enzan dikkatine (Volkan 1324, No: 81, s. 314).

(4) Vahdeti: Buhrani Vükela (Volkan 1324, No: 46, s. 213).

tık bu durum böyle devam edemez. Rüşvet, lüzumsuz iş-
ler, hırsız memurlar devleti doldurmaktadır. Herkes ümit-
sizlik içinde... "Altı aylık Meşrutiyetimiz böyle mi olacak-
tı?"

Volkancılann yapıcı tekliflerine gelince...

Osmanlı Devleti ne gibi esaslara dayanmalıdır? Vol-
kancılar her şeyden evvel, Jön Türklerin ve İttihatçıların düş-
manıdırlar. Meşrutiyet Şeriat'm muhafızı olmalıdır. Ne var
ki "Avrupa ahlakı ile tahalluk eden dört beş şahıs"bu va-
zifeyi yerine getiremez. Devleti kurtaran, Meşrutiyeti kuran
ordu, İttihat ve Terakki'nin ıslahına da himmet etmelidir. Fa-
kat asker askerliğini bilmelidir. Asker kalmalıdır. Siyaset
alanından çekilmelidir. Ordu ile İlmiye sınıfı müttefikler.
Parlamentoda, kanunların kaynağı "Şeriatı Ahmediye" ol-
malıdır. Şeriatı uygun olmayan kanunlar kanun sayılmaz.

Maarifalanında, Medreseler ıslah edilmelidir. Medre-
seler Milleti Osmaniye'nin saadet temelidir. Vahdeti ve ar-
kadaşlarına göre, her çeşit ıslahat İslam siyasetine dayan-
malıdır. Bu devlette, fertleri birbirine bağlayan dindir. Yok-
sa Lehistan gibi parçalanmak mukadderdir. Osmanlıları din
birliği kurtaracaktır. Bediüzzaman Kürdi Said (Saidi Nur-
si), programı ile Volkanlıcılara katılmıştır ve bu çevreye ait
görüşlerin uygulanmasına öncülük etmiştir.(1) Volkan aî

(1) Bediüzzaman kendisinin 31 Mart hadiselerindeki rolünü inkâr etmek-
te ve fakat "Divanı Harbîli Örfî"i önündeki müdafasında gene de 31 Mart ola-
yına kaynak teşkil eden fikirleri ve bu olayın dayandığı esas inançları savunmak-
tadır. Bediüzzaman o zamanki fikirlerinin 1957 yılında daha çok hayatîyet ka-
zandığını da, o yılda bastırdığı müdafanın önsözünde de belirtmekten çekinme-
miştir. Bk. Bediüzzaman Said Nursi: İki mektebli musibetin şahadetnamesi ve-
yahut Divanı Harbîli Örfî (Samsun 1957).

lesi tezlerini üç noktada toplamışlardır: 10İttihat ve Terakki düşmanlığı, 20Jön Türk düşmanlığı, 30İlmiye sınıfı ile aynı ödeve sahip orduya dayanan, Batı'dan sadece tekniğini alacak bir idarenin Şeytanlar Meşrutiyeti yerine geçmesi.

Fikirler böylece şekillenmiş, siyasi bir parti kuracak kadar taraftar bulmuşlardır. Volkan muhalefet cephesinde yer almıştır. Yayınlan her tarafa ulaşmaktadır. Artık "Fırkayı" kurmak zamanı gelmiştir.

İttihadı Muhammedi Fırkası(1)

Beyannamenin ana hatları (2): Partinin dayandığı zihniyet beyannamesinde açıkça belirir. Nasıl ki Amerika'da Cizvitler ve Misyonerler, Avrupa'da Kari Marx'ın Cemiyeti Beynelmilel'i (herhalde İkinci Enternasyonal olacaktır.) Anarşist partileri, Jön Avrupa teşekkülleri varsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda da zaten var olan Müslüman kardeşliğine dayanarak İstanbul'da (Darülhilafe'de) İttihadı Muhammedi ismiyle bir fırka (siyasi parti) kurulmuştur. Bu müslümanları müşterek bir çatı altında toplamak ve birleştirme teşebbüsüdür. Kaldı ki Meşrutiyet rejimi de çok partili bir sistemi gerektirir. Partisiz Meşrutiyet verimsizdir. Şu kadar ki ittihadı Muhammediye'ye üye olmak başka partilere girmeye engel olmaz. İttihadı Muhammedi kapalı bir teşekkül

(1) Bu parti hakkında şu makale ve kitaplarımıza bk. Anne Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları (Teksir makinesiyle basılmıştır), s. 127-128; Türkiye'de İlk İrtica Partisi, İttihadı Muhammedi Fırkası (Vatan, 16 Mart 1949); Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 261-275; Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 11-18.

(2) Beyannamenin tam metni için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, 270-271.

değildir. Kaplayıcı bir partidir. Üyelerinin, yani Muhammedi'lerin ödevi Şer'işerife uygun hareket etmektir. İttihadı Muhammedi'nin amacı "Milleti muazzamai İslamiyeyi" esaretten kurtarmaktır. İttihadı Muhammedi'nin muhalefeti sırf siyasi planda kalmayacaktır. Fırka, şeriat ahkâmına ve umumî hukuka aykırı her türlü hareket ve faaliyete karşı koyacaktır. İktidar partisini İttihat ve Terakki'yi bu bakımdan kontrol edecektir. Bu iddiaların, 3 Mart 1325-16 Mart 1909'da kaleme alındığı unutulmamalıdır.

Programın ana hatları (1): İttihadı Muhammedi, teokratik devlet yapısını kuvvetlendireceğini ilan etmiştir. Partinin asıl başkam Hazreti Muhammet'tir (madde 1). Partinin gayesine gelince, ahlak ve siyaset kaynağı olan Kur'anı Kerim'in şeriatı Mutahhara'nın devamına gayret etmek ana prensiptir. Parti bütün dikkatini parlamentoya çevirmiştir. Teşri organı muhafaza edilecektir. Çıkaracağı kanunlar şeriate uygun olmak zorundadır. İlgi çekici noktalardan birisi, Nizamiye Mahkemelerinin de Şer'i kanunlara göre hüküm vermeleridir. Ayrıca bütün İslam dünyasının taarruzdan korunması için çalışılacaktır (Madde 3).

Tüzüğü bakımından, İttihadı Muhammedi disiplinli bir partidir. Zaten tüzük ve programı kaynaşmış durumdadırlar. Programın büyük bir kısmı teşkilata, dahili nizamname ile ilgili hükümlere tahsis edilmiştir. Fırka bütün Osmanlı ülkesine şubeleriyle kök salacaktır. Bir yenilik olarak imparatorluk dışındaki Müslüman memleketlerine va

(1) Programın tam metni için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 271.

ızlar (bir çeşit misyonerler) gönderecektir (madde 5, h fıkrası). Diğer partilerle münasebete gelince, Cemiyeti Muhammediye adalet, müsavat ve hürriyet esaslarına en fazla saygı gösteren siyasi teşekküllere iyi gözle bakacaktır. Fakat hiçbir siyasi partiyle birleşmeyecektir. Bugünün terimleriyle ifade edilmek istenirse, İttihadı Muhammedi Fırkası klerikal, dinci (anti laik), ihtilâlcidir, İslamcı bakımdan da beynelmilelci, yani İslam milletleri arası bir karaktere sahiptir.

Fırkanın uyandırdığı tepkiler (1): İttihadı Muhammediye Cemiyeti kısa zamanda İlmiye mensupları arasında büyük rağbet görmüştür. Partiye üye olmak için Volkan'a ricalar dolu mektuplar gönderilmiştir (2). Meclisi Mebusan'ın şeriatı kaynak edinmesi yolundaki teklifler önemle yayımlanmaktadır. Parti programının 3. maddesi taşralı hocaların takrirlerinde yer almaktadır. Hatta Cemiyet'in kurulup genişlemesiyle Müslümanlığın yayılması arasında bağlantı görülmektedir. "İslamiyet onsekiz sene zarfında bir taraftan Maveraünnehre, Kafkasya hudutlarına, bir taraftan da Mısır ülkesine, Kıbrıs Adasına, İstanbul civarlarına kadar saye saldıgı gibi, cemiyetimiz de onsekiz ay zarfında bütün âlemi İslamiyeti ihtiva edecektir (3).

(1) Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 262 ve müt. Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 15

(2) Bir hocanın üyelik ricasını bildiren mektubundan",..Ümmeti Muhammedi irşada memur bulunduğumuz için dainizi dahi defteri İttihadı Muhammedi'nin en edna mevkîine kaydî kabul buyurmanızı..." (Volkan 1324/1908, No. 52).

(3) 18 Mart 1325 tarihli beyannameden (Volkan, No. 9)

İktidarın Muhafazakâr Çevreleri tahrik eden tedbirleri: Siyasi hava, mart ayının sonuna doğru kararmaya, fırtına alâmetleri belirmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki, bir iktidar partisi olarak, iç ve dış meseleler arasında sıkışmış ve otoriter bir yola sapmıştı. Otuz küsur yıllık bir istibdat rejiminden henüz kurtulduklarını sananların şaşkınlığı yerini sert bir muhalefete bırakmıştı (1).

İttihat ve Terakki, kurtarıcı bir organ olarak önce orduda ve idare cihazında geniş tasfiye hareketine girişmiştir. Ordudan önemli sayıda alaylı zabıtlar atılmış, birçok meşûr açıkta kalmıştır (2). Orduda ortaya çıkan bazı hareketler durumun nezaketini arttırmıştır (3).

Daha sonra İlmîye mensuplarının askerliği hakkında Mebusan Meclisi'ne verilmiş olan kanun tasarısı bu çevreyi kızdırmıştır. Ve nihayet subayların erlerine laik öğütler vererek, askerlikte din meselesi aranmadığını, namaz kılmak bahanesiyle talimden ve terbiyeden geri kalmamaya çağını bildiren sözler ve emirler İlmîye'nin öfkesini arttırmıştır (4). Durum padişaha bir şikâyet olarak bildirilmiş. Abdülhamit Harbiye Nâzırı'nın dikkatini çekmiştir. Öyle bir iklim içinde yaşanmaktaydı ki, ordudaki üniforma değişikliği olayı ile kadınların açık saçık gezmeleri arasında derhal bir bağlantı kurabiliyorlardı.

(1) İttihat ve Terakki'nin tutumu ve gelişmeleri hakkında şu kitabımıza bk. Hümiyetin İlanı, s. 31-52.

(2) Mustafa Baydar: Zikredilen Eseri, s. 61-10; İsmail Hami Danişmendî: Zikredilen Eseri, s. 18-23.

(3) Ali Cevat Beyin Fezlekesi, Zikredilmiştir, s. 19,47.

(4) 1 ve 2 nolu notlarda yazılı kitaplara bk.

Önemli bir mesele, umumi efkârı altüst ettiği kadar, İttihatçıların dikta yoluna gidişlerini açıkça göstermiştir. Bu da İttihatçı fedailerin muhalefet saflarındaki gazetecileri öldürmeleri olmuştur. 24 Mart 1324 6 Nisan 1909 Salı gününü çarşambaya bağlayan gece, Köprü üstünde Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey öldürülmüştür (1). Bulanık hava ertesi gün muhalefet gazetelerini ve büyük bir kitleyi harekete getirmiştir.

Volkan'ın lavları: Siyasi olayların bu tarz bir geliş içinde, Volkan, muhalefet cephesinin lideri olarak ortaya çıkmaktadır. Volkan ailesinin fikirleri geniş akisler uyandırmaktadır. Meşrutiyetin Besa merkezi Firzovik'te ilk reaksiyon belirmiştir. İttihadı Muhammedi, Cemiyeti Muhammedi olarak anılmakta, bütün İslam dünyasının kurtuluş ümidi olarak görülmektedir. Teokratik yapının kuvvetlendirilmesi şube tamimlerine geçmiştir: Din devlete hâkim olmalıdır. Avrupa delisi üç dört adama devletin idaresi emanet edilirse, kanunlar da kötü bir "garpcılığın" eseri olur. Bunlar, "üç günlük tahsillerine mağrur olan" Jön Türklerdir. Daha doğrusu ittihatçılardır. Bunlarla savaşmak gerek(2).

(1) Bu olay hakkında bk. Serbesti, (26 Mart 1325 sayısı); Köprülü Cinayeti ve Elkân Umumiye (Siperi Salka 1325, No. 45, s. 314) Osmanlı (26 Mart 1325 sayısı).

(2) Mehmed Emin Hayretî: Fevran (Volkan 1325, No. 82). Vahdeti: Alaylı 1 Mektepli zabitanla askerler: "...bir milletin malının, ırzının, canının muhafazası ancak meşrutiyeti idaremizin bakasıyla kaim olduğundan, bu nimetin muhafazası uhdenize muhavvel bir keyfiyettir, daima kalbinizde besleyeceğiniz bir şey varsa da meşrutiyetle hüniyetimizdir, bu meşrutiyet ki: Şeriatımız, anıma kaimdir, hep birden muhafazasına çalışalım, yalnız dikkat edelim ki: Avrupadan gelmiş, dört tane henfi nâşerif, bizi Avrupulıların bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehalik edemesünler, mesela: kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahud bir Müslüman hürdür diye meyhaneler, kâhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim." Volkan 1325, No. 82). Erbilî Fakih Veli Zade M. Bedreddin: Millet-i Asker-i İttihad ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325, No. 81. Vahdeti: Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica (Volkan: 1325, No. 108).

Volkan, zamanın nispeten laik eğitime tabi tutulmuş herkese çatabilecek durumdadır. Fakat Muhammedi'lerin özel bir tezi vardır, ittihatçılar karşısında, devletin iki temel unsuru yer alır: ilmiye ve ordu. Bu iki kuvvetin ödevleri de birdir. Asker nasıl meşrutiyeti ilan etmişse, bu sefer de memleketi ittihatçıların pençesinden kurtarmalıdır. Oñ nun vazifesi burada biter. Fakat ilmiye'ninki devam eder. Vatanı kurtaran ordu siyaset alanından çekilince, devletin idaresi de hocalara kalmış olacaktır.

Bu Osmanlı tarihinde, muhafazakâr çevrenin daima imdadına çağırıldığı bir hükümdür(1). Bu esastan çıkarılacak sonuç da şu olacaktır: İlmiye sınıfının idaresi altına giren devlet içinde şariat sosyal, hukuk ve siyasi hayata hâkim olacaktır. Volkancıların üzerinde durdukları bu fikir, ilmiye sınıfının idareciliği kısmında bazı ufak değişmelerle, islamcı cereyanının bütününe teşmil edilebilir(2).

Volkancıların hürriyet anlayışı da ilgi çekicidir. Hürriyet Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlak ilkelerini kabul etmek değildir. Şariat dışında hürriyet yoktur. Ve bu hürriyet anlayışı cinsi davranışlarla meyhane edebiyatının ötesine geçmemiştir: "... Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut da bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler kârhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.^)" Bu derece basit ve bilgisizcesine açıklanmış hür

(1) Bu konuda bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri (İstanbul 1960), s. 14-15.

(2) Daha önce bu noktaya temas edilmiştir, bk. s. 100.

(3) Vahdeti: Alaylı Mektepli zabitanla askerler (Volkan 1325/1909, No. 82).

riyet anlayışı herhalde demokratik bir rejimin kuruluşu için yeter sayılamazdı.

31 Mart'a yaklaşan günlerde, Volkan İttihadı Muhammedi'nin yayın organı olmuştur. Fırka ile ilgili haberleri arasında bir tanesi ilgi toplayıcıdır. İttihadı Muhammedi bir denizcilik şirketi kuracaktır. Adı "İttihadı Muhammedi Cemiyeti Şirketi Bahriyesi" olacaktır, islam dünyasına pek büyük hizmetler edeceği bildirilen bu şirketin vapurlarında camii şerif bulunacak ve içki kullanılmayacaktır⁽¹⁾.

Gene 31 Mart'a (13 Nisan 1909) yaklaşan günlerde Volkan, iktidar partisinin aldığı tedbirlere lavlarını saçmıştır. Alaylı subay ve askerleri, tensikata uğrayan memurları teskin edici yazılar yanında orduyu kıyama sevk etmektedir. Asker, hiçbir zaman Avrupa'dan frenkleşerek dönmüş dört tane sarhoş için askerlik etmemelidir. Zira bu kişiler vatanperver değildir, işte parola: "Asker, millet sizden bu dakikada hizmet bekliyor. Düşününüz, inanınız yapmız"(2).

Hasan Fehmi'nin öldürülüşü olayında isyan hakkı belirtilmiştir: "Ya şehidi hürriyet Hasan Fehmi Bey'in katilini bulmalı, yahut malum olan beş kişiyi vatan haricine çıkarmalı. Bu ikiden maadası milletin galeyanını teskin edemez... işte mezalim, işte Meşrutiyet. Çaresi ise umumi bir ismail ümmet!..."(3).

Vak'adan on gün önce (3 Nisan 1909) ittihadı Mu

(1) Volkan 4 Mart 1325 (1909), No. 76.

(2) İttihat ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325, No. 81).

(3) Vahdeti: Teskini Heyecan Muhal (Volkan 1325, No. 102, Başbakale); Vahdeti: Halife İslam Abdülhamid Hazretlerine Açık Mektup (Volkan 1325, No. 104, s. 1).

hammedi Fırkası 'nın dini bir törenle açılacağını Volkan iletmiştir. O gün "bircümle ümmeti Muhammed" Aya Sofya Camii'ne davet edilmiştir. Halk akın akın cami avlusuna gelmiştir. Fırka, okunan mevlütten sonra açılacaktır. Kürsüde halka öğütler verilmiştir. Mevlütten sonra Vahdeti muhafızlarıyla çevrili olarak Yerebatan'a doğru, tekbirler getiren softalar korteji ile ilerlemeye başlamıştır. Meşrutiyet basını kalabalığı 100 bin kişiye yaklaştırmıştır. Halbuki bir gün önce İttihat ve Terakki'nin aynı yerde, hürriyet şehitleri için okuttuğu mevlüt gayet sönük geçmiştir. Kortej, Volkan idarehanesi önünde durmuş, İttihadı Muhammedi Fırkası da resmen açılmıştır(1).

Siyasi kuvvetini idrak eden Volkan ailesi iktidar karşısında sındadır ve girişeceği harekete diğer muhalefet gazetelerini de davet etmektedir. "Acele et Mizan. Arş ileri Serbesti İmdat Osmanlı! Sebat et İkdâm! Hakperest matbuat, hep hücum edelim! İşte kal'ai istibdat! İşte şehidi hürriyet, zincirlere bağlanıyor. Bize imdat diye kollarını uzatıyor. Kale ise zayıftır, sihri iledir ki kuvvetli görünüyor. Kale muhafızları da sihirle bağlı! İşte Volkan... Sancaktarlık vazifesiyle ilerliyor. Arş ileri! Şehit olursam da siz dönmeyiniz! Zira zafer bizdedir. Emin olunuz ki Hak bizimledir. Müfteriler. Kâmilin namusu ikmal edilecektir, ikmal!"(2).

Volkan yalnız kalmamıştır. Vahdetimin "hutbe usulü ve nidalı feryatlarla" harekete çağırdığı bütün gazeteler Vak'ayı alkışlayacaklardır. Volkan nasıl muhalefet saflarında

(1) Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 151-16.

(2) Vahdeti: Hacamatı Ahrarane (Volkan 1324-1908, No. 49, s. 1).

da yalnız kalmamışsa, İttihadı Muhammedi de diğer muhalefet partileri tarafından desteklenmiştir. Ahrar Fırkası bunlardan birisidir. Yalnız daha önce de belirtildiği gibi bu alanda liderlik Muhammedi'lere aittir (1)...

31 Mart olayları

Elverişli ortamı bulan fikirler ve kişiler çeşitli hareketlere geçmiştir.

Öncü olaylar(2): 31 Marttan birkaç ay önce muvaffak olamamış iki hareketten bahsedilir. Bunlardan birincisi Kör Ali Vakası'dır. Kör Ali isimli bir hoca, 7 Ekim 1908 günü, Fatih Camii'nde, öğle namazından sonra cemaate ezeli irtica parolasını vermiştir: "Din ve şeriat elden gidiyor! Oruç tutulmuyor! Kadınlar yüzleri açık geziyor!" Meşrutiyetin büyük ümitlerle ilanından üç ay sonra, Volkan'ın lavlarını saçmaya başlamasından dört beş ay önce, Kör Ali olayları birbirine bağlayan bir irtica olayının başında, bir çeşit Kabakçı Mustafa davranışları ile gittikçe kabaran bir kalabalığın başında Yıldız Sarayı'na gitmiş, Abdülhamid'e ve yakınlarına şeriatın nasıl elden gittiğini tekrarlamıştı: Meyhaneler kapanmalıydı. Fotoğraf çekirmek yasaklanmalıydı. İslam kadınları sokağa çıkarılmamalıydı. Kör Ali'nin suç ortağı bir hoca, başmabeyinciye açıkça: "Kanunu Esasi'yi istemiyoruz" demiştir. Kör Ali bizzat Abdülhamid'e:

(1) Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 245.

(2) Her iki olay hakkında bk. Sabah 1324/1908 (No: 6841, 6848, 6858, 6869, 6876, 6877, 6935); Boşboğaz (6 Ekim 1324/1908, No. 21, s.2); Mustafa Baydar: Zikredilen Eseri, s. 8; Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 15.

"Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapanmalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor" demiştir. Vaka güç bastırılmış, elebaşılar asılmıştır.

Bu hareketi birkaç gün sonra bir ikincisi takip etmiştir. Beşiktaş'ta bir Müslüman kadının Hristiyan bir gence kaçması üzerine, galeyana gelen bir kitle, Rum gencinin bulunduğu karakola hücum ederek, polisin gözü önünde öldürmüşlerdir. Öldürme sebebi aynıdır: "Şeriat mahvoluyor! Zira ırz ve namus gâvurların ayakları altına atılmıştır!"

Bu olayların yönünde yürüyerek, bu zihniyetin tezahürlerine tutuna tutuna daha koyu irtica hareketine varmak mümkündür.

31 Mart - 11 Nisan 1325 (13-24 Nisan 1909)
olayları:

Rumeli'den İstanbul'a getirilmiş en seçkin birlikler, ikinci, üçüncü ve dördüncü avcı taburlarıydı. 4. Avcı taburu Taşkışla'ya yerleştirilmişti.

"Vak'a", Taşkışla'ya yerleştirilmiş olan 4. Avcı Taburu eratının subaylarını kışlaya hapsedtikten, hatta bir kısmını ağaçlara bağladıktan sonra sabaha karşı Sultanahmet meydanında toplanmalarıyla başlamıştır. Meydanda toplanmış olan beş altı bin asker sabahın ilk saatlerinden itibaren silah sesleriyle İstanbul halkını dehşet içinde uyardırılmışlar ve hareketi, Muhammedi'lerin devlet prensibini bağırarak ilan etmişlerdir: "Şeriat isteriz!"

Askerlerin başında Hamdi Çavuş, Bölükemini Meh-

met, kamacı ustası Arif vardır. Meydanda toplananlar siya-
si isteklerini beş noktada toplamışlardır. Bunlar, "meydan
istekleridir"(1):

1▯ Kabinenin toptan çekilmesi; 2▯ Volkan'm ilan etti-
ği dört beş "herifi naşerif "in sınır dışı edilmesi (Bunlar Me-
busan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat,
Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler olarak belirtilmiştir); 3▯
Harbiye Nazın Ali Rıza Paşa ile Birinci Ordu Kumandanı
Mahmut Muhtar Paşamın azledilmesi; 4▯ Alaylı subaylar-
dan açığa çıkanlarak mağdur edilenlerin yerlerine geri alın-
ması; 5▯ Ahkâmı Şer'iyenin (dini kaidelerin) tamamen uy-
gulanması; 6▯ Bu harekete katılanların affedilmesi.

Askerler arasında ilmiye mensupları bilhassa göze
çarpmaktadır. Hamdi Çavuş'un karşılığı olarak İlmiye'nin
lideri Ahmet Rasim Avni Hoca'dır. İrşat heyetleri halinde
kışlalar ziyaret edilmekte, bütün eratin bu olaya katılınala▯

(1) Sözü edilen olaylar hakkında s. 117,1. nolu notta zikredilen makale ve kitaplar dışında bk. Mahmut Muhtar Paşa: Maziye bir Nazar, s. 101 ▯ Mehmet Memduh: Esvatı Sudur (1328), s. 52 ▯ Ahmet Saip: Tarihi Meşrutiyet (13288), s. 86 ▯111 ▯ Mehmet Murat: Tatlı Emeller Acı Hakikatlar (1330); Şerif Paşa: Mülcahedei Vatanıye (1330), s. 22▯28. Olayların takibi için zamanın gazeteleri: Osmanlı 1325 No: 22,29,33, 34,35,37,38,39,42,44,46▯48,70); Hümiyet 1325 (No: 15, 16); Kadıköyü 1325 (No: 2); Şikâyet 1325 (No: 2); Siperi Saika (No: 7); Salnamei Servetifinun 1326 (No: 2); Siperi Saika (No: 7); Salnamei Servetifinun 1326 (1910), s. 110 ve müt. makaleler: Lütfi Fikri: Ne elim mazhariyet (İfham 1912, No. 111/295); Celal Nuri: 31 Mart (Edebiyatı Umumiye Mecmuası, Cilt 3, No: 62▯63, s. 593 ▯ 596); Utarit ve Servetifinun'un özel sayılan (1325); Tarihi vakalardan 31 Mart Vakası'nın iç yüzü (Büyük Gazete No: 20,21▯10,17 Mart 1927); Süleyman Kâni İrtem: Saray ve Babalının iç yüzü (Akşam 12 Haziran 1936); yine bk. Ahmet Bedevi Kuran: İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler (1949), s. 278, Ahmet Bedevi Kuran: Osmanlı İmparatorluğundan İnkılap Hareketler ve Milli Mücadele, s. 460▯471.

n telkin edilmektedir. Kısa bir süre içinde İstanbul'un çeşitli semtleri asker kontrolü altına alınmıştır. Askerler surlar üzerine ateş etmekte, ölüm vakaları artmaktadır. İstanbul'un üzerine bir dehşet ve anarşi havası çökmüştür.

Mebuslardan bir kısmı meclise girmeye muvaffak olmuşlardır. Bu arada Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey'e benzediği için, Lazkiye mebusu Aslan Bey de Hüseyin Cahit Bey sanılarak öldürülmüşlerdir. Bahriye Nazırı Rıza Paşa yaralanmıştır.

Bu "cehennemi gün"ü anlatan bir mebusa göre Mecliste kırk kadar mebus toplanmıştır. Meclis askerinin kordonu ve kontrolü altına girmiştir. Askerlerin himayesinde Meclise heyetler gelmekte, bu heyetlerin başında hocalar bulunmaktadır. İstekleri kanşıktır, esassızdır ve ithamlarla doludur. Bir manga kadar askerle Meclise giren Ahmet Rasim Hoca ve temyiz azalannndan Haydar Efendi, kürsüden itham, tehdit ve taleplerini bildirmiştir. Bunlar da "Meclisteki isteklerdir."

Bir kere mebuslar içinde dinsizler vardır, bunlar temizlenmelidir. Sonra azınlıklar istese de istemese de İslam ilkeleri kanunların temeli olacaktır. Şariat bütün fert ve devlet hayatına nüfuz etmeli ve düzen vermelidir. Mebuslar dindar olmalıdır. Avrupa bize karışamaz, ondan pervamız yok. Kızıl erkek talebeleri bir arada okutacak "İnas mektepleri" şeriata aykırı olduğu için lüzumsuzdurlar: "Hüseyin Cahit şariat hakkındaki makalelerini kimseye yutturamaz."

Neferler, bu sözleri dinledikten sonra "işte bizim isteğimiz budur" demekte ve aksakalın bir alaylı yüzbaşı sıralar üzerine çıkarak şariat uğrunda hayatını feda edeceğini söylerken, askerler ağlaşmakta ve nutuk şöyle bitmektedir:

Alaylı yüzbaşı açığa çıkarılmıştır, çoluk çocuk sahibidir, mağduriyeti şeriatı aykındır(1).

Başlarında, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey bulunan mebuslar, kabineye itimatsızlık beyan edilmesi ve çekilmesini istemişlerdir. Meclis saray ve isyancılar arasındaki temasları mabeyn başkâtibi Cevat Bey sağlamakta, şeriat isteklerini cevaplandırmaktadır.

Başta Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey olmak üzere, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve bütün nazırlar çekilmişlerdir. Tevfik Paşa sadarete getirilmiş, Padişah Hattı Hümayununda şeriat esaslarına "bir kat daha dikkat olunması" mı bildirmiştir. Yeni kabine, vilayetlere gönderdiği bir telgrafta Vak'ayı yumuşak bir görüşle tahlil etmiş ve isyancıların topyekün padişahın affına mazhar olduklarını resmen bildirmiştir(2).

31 Mart Vakası on bir gün sürmüştür. Bu süre içinde Osmanlı başkentine neferler ve alaylılar hâkimdir. Silah depolan emirleri altındadır(3). İlmiye sınıfına mensup bir

(1) Babanzade İsmail Hakkı: Cehennem bir gün (Yeni Gazete, 17,18 Nisan 1325/1909)

(2) Vakadan önce ve sonraki resmi tebliğ, tamim ve diğer vesikalar için bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi; Zikredilmiştir, s. 88/100.

(3) Cemiyete yazılan askerler vardı, cemiyet ile askerlerin bağlılığına bir misal olmak üzere şu havadis ve yazılar zikredilebilir: "Yaşasın ittifakı Muhammedî (Alay (5) Tabur (4) namına Tabur kalem odasında müşahidem Mehmed Hulusi, Nuri, Mehmed Nuri, Mustafa bin Ömer Remzi, Ali Rıza, Hasan bin Ali, İbrahim bin Mehmed, Haliz Yakup, Mehmed Cemal" (Völkən, 18 Mart 1325) Diğer bir ilan da şudur: "Asker arkadaşlarımızdan rica. Muazzaz kardeşler. Şerif atı Gazatı Ahmedîyenin kabulü için emiş olduğumuz nümayişte peakende hizmetlerde bulunan rüfelanın noksan eşihalan Tophane fabrikasında yenilmiş idi. Eshihanın bir kısmı hâlâ fabrikaya teslim edilmediği cihetle herkes bulunduğu mevkiye usulî ve çile teslim edilmesi ve bir de vatandaşlarımızın yedlerinde mini eşihâ görüldüğü takdirde alınıp gönderilmesini Şeriat Muhammedîye namına rica ederim, zira millet malıdır, ziyanına çalışan indehas menfur olacak gibi indü dullahta mesuldür. Tophane Sanayi Alayında Erzurumlu Halis Abdullah" (Völkən, 4 Nisan 1325) "Umum Asker kardeşlerimize bimaşhar" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir: "1 Nisan sen 1325 tarihli Medisi Mebusan dairesinin önünde içtima eden askeri şahenin eflân herkeşe malum olmuştur. Cenabı Allah'ın yardımıyla arzuımıza nail olduk ve bu hareketimizi Dövel emeliyyeye varınca kadar takdir ettirdik. Şükürler olsun askerlik namına şu kazanmış olduğumuz namı celil ile ifihar emeliyiz... Nizamiye Alay 1 T. 3 K. 2 Çavuş Çekiş Ahmed, Birinci Nisan T. 2 Emni Bölük Çekiş Said Bey" (Völkən, 5 Nisan 1325).

çok hoca da manevi destek olmuşlardır(1). "Mektepliler", bilhassa Harbiye talebesi bu harekete hiçbir suretle iştirak etmemişlerdir.

İktidar partisi olan İttihat ve Terakki'nin idarecileri bilhassa Selanik'e sığınmışlardır. İstanbul'da fırka kulüpleri basılmış, Tanin ve Şurayı Ümmet matbaaları yağma ve tahrip edilmiştir. Hareket İttihatçılar aleyhinde bir seyir taktip etmiştir. Bununla beraber yeni olan her şey şeriatı aykırıdır diye tahrip edilme yoluna gidilmiştir. Rivayetlere göre kıravatlar koparılmış, kahvelerdeki resimler indirilmiştir. Hürriyet sarkılan yasak edilmiş, plaklar kırılmış. Açık saçıklık iddiasıyla kadınlar tehdit edilmiştir. Kadın dernekleri basılmıştır. Bu hareketin adı da "çok şükür şeriatı kurtardık" olmuştur. Mektepli insanlar birer düşman görülmüştür. Birçoğu yaralanmış, bir kısmı öldürülmüştür. İstanbul hürriyetle şeriatın çarpıştırılmak istendiği kanlı bir meydan haline getirilmiştir. Bozuk düzen fikirlere İslamcı bir şekil giydirerek, şahsi menfaatler tatmin edilmek istenmiştir.

(1) Askerlerle Volkanlı Ulemanın birliğini gösteren şu yazı ve ilanlar ilgi çekicidir:

Vahdeti: Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica "... Mesela dördüncü Avcı Taburu Altıncı Alay namına kadınlarımızın Beyoğlu'nda vs. mü-nasebetsiz mahallerde, öyle açık saçık gitmemelerini talep ediyor. Evet: biz de sizinle beraberiz. Lakin, bize matbuata biraz müsaade ediniz ki, şimdiki halde pek büyük işlerle meşgulüz, onları yoluna koymak için çalışalım, badehu, o sizin dediklerinizin kaffesi olmazsa o vakit süngülerle en evvel beni öldürünüz." (Volkan 1325, No. 108) □ Aynı sayı, s. 4'te şu ilan okunmaktadır: "İslam kadınlarımız Bedestan Çarşısı Kebirinde ve Beyoğlu cihetlerinde ve bazı bed mahallerde dolaşmaları ve dükkanlar içinde ahzı ita eylemekte oldukları Şer'î Şerif hilafından olduğundan hamiyetmendan İslam kadınları bu halden feragat eylemeleri umum asker kardaşlarımız tarafından ihtar olunur. Umum askerler" [Osmanlı (6 nisan 1325), s.3: "... Dün ulemayı kıramdan müntahap bir heyet taraf tarafışla ve taburları dolaşarak efradı asakiri Osmaniyeye vaiz ve nasihatla bulunduktan soma devam ve bekayı meşrutiyet hakkında gayet müessir dualar okumuşlardır."

Nihayet Rumeli'nin çeşitli merkezlerinde reaksiyonlar başlamış, Selanik'te bir miting tertip edilmiştir. İttihat ve Terakki Teşkilatı Saray'ı bir telgraf ve tehdit yağmuru na tutmuşlardır. Alelacele kurulan "Hareket Ordusu" İstanbul üzerine yürümüş, 24 Nisan 1909 tarihinde şehre girmiştir. Türk Devriminin müstakbel liderleri bu hareketin bastırılması olayında birbirlerini tanımışlardır. Peyki Şevket gemisi kumandanı Hüseyin Rauf Bey (Orbay) Ayastafanos (Yeşilköy) telgrafhanesinde Mahmud Şevket Paşa'nın yanma girdiği vakit, Paşa İstanbul'a yürüyen kıta kumandanlarından Ali Fethi Beyin (Okyar) telgrafını okuyor ve karşısında duran Hareket Ordusu Erkânıharbiye Reisi Mustafa Kemal Bey'e (Atatürk) bu telgrafın karşılığını yazdırıyordu. Aynı gün İsmet Bey'in (İnönü) birliği de Yıldız Sarayı'nı kuşatmış bulunuyordu (1).

Vak'anın sonu da sarsıntılı olmuştur. Divanı Harpler geniş ölçüde idam karan vermişler, İstanbul'un belli başlı meydanlarında kurulan sehpalara, başta Vahdeti olmak üzere Vak'a faillerinden birçoğunun cesetlerini teşhir etmişlerdir.

Vak'anın serpintileri: 31 Mart'ın öncüsü olayları hatırlatan şekillerle, Osmanlı ülkesinde yer yer başgösteren gerici hareketlere de rastlanmıştır. Bunlar 31 Mart'ı devam ettirmişlerdir. Fakat yanmalarıyla sönmeleri arasında uzun bir süre yoktur. Zamanın salnameleri ve basını bazı serpinti hareketlerden bahsetmişlerdir. Tanin'e göre Bergama, Karahisar, Adana, Erzurum, Diyarbakir, Van, Medine ve Şam'da cereyan eden olaylara askerler de katılmışlardır

(1) Haluk Y. Şehsuvaroğlu: Zikredilen Makale.

(1). Salmamei Servetifünün, 1909 (1325) yılının olaylarını tahlil ederken özellikle Adana Vak'ası üzerinde durmuştur. Adana'da yağma ve yangınlar arasında silahlı çarpışmalar olmuştur. Mersin bu olayın tesiri altında kalmıştır. Erzurum Vak'ası da, sarsıntılı geçmiştir. Her iki harekette, kısa zamanda bastırılmıştır (2).

31 Mart Vak'asının Yorumları

Volkancı Yorumlar: En geniş yorumlara, İttihadı Muhammedi tarafından tamamıyla benimsenmiş fikirler halinde, Volkan sütunlarında rastlanacağı tabiidir. Şeriat kaidelerinin günlük hayata uygulanması örneklerini de aynı gazetede bulmak kabildir (3).

Volkancılar, vak'ayı, İttihadı Muhammedi Fırkası'nın gayesini gerçekleştirci bir olay olarak karşılamış ve selamlamışlardır. Volkan'ın 31 Mart'ı öven satırları arasında, hareketin sevkü idaresiyle, büyük işlerle meşgul olduğu okunmaktadır. İttihadı Muhammedi bu zaferi kendine maletmiş ve diğer siyasi partilere nazaran bir üstünlük kazandığını açıklamıştır. 31 Mart Vak'ası, fırkanın Gebze şubesine göre, Meşrutiyet İnkılâbını tamamlayan, sosyal ve dini bir harekettir. Zira Meşrutiyetin başından beri İslam milleti üzerine çökmüş olan zulüm ve istibdat bu dini inkılâp ve Tanrı kudretiyle kahredilmiştir (4).

(1) Tanin (10,11,15 Mayıs ve 4,11 Haziran 1325 tarihli sayılar).

(2) Salmamei Servetifünün 1326 (1910), s. 114-115.

(3) Bk. s. 138, not. 2.

(4) Gebze Şubesi'nin bir mektubundan (Volkan 1325/1909, No. 108., s.

4) Mehmet Emin Hayreti: Beyanı Hakikat (Volkan, 1325, No. 109, s.112)

Basındaki diğer yorumlar: Volkancı görüşleri devam ettiren diğer gazeteler de aynı tezleri savunmuşlardır. Meşrutiyet tehlikede değildir. Bilakis tehlikede olan Meşrutiyeti "şanlı askerler" kurtarmıştır. İttihatçı zulmü son bulmuştur. Serbesti'de İvanzade M. Süleyman "hakikat gizlenemez" demekte ve yeni hareketi selamlamaktadır. Yaşasın Meşrutiyetin tek koruyucusu olan şariatımız (1). Zaten bütün gazeteler, halk nazarında ne oduğı belli olmayan şeriatı "yaşasın" nidalarıyla selamlamışlardır. Miñzan'da Murat Bey Osmanlı askerlerinin dünya tarihinde görülmemiş bir kahramanlık gösterdiğini belirtmiştir (2).

Prens Sabahattin'in Yorumları: 31 Mart 1325 hadisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde kara bir leke addedilmeden evvel, Hareket Ordusu'nun 11 Nisanda İstanbul'a girmesinden ve hadiseyi irtica olarak tavsif etmesiyle patlak verdiği tarih arasındaki kısa müddet zarfında, ortalama yoruma tabi tutulmuştur. Bu ortalama yorum, Ahrar fırkasının neşir organı olan "Osmanlı" gazetesi ve "Sultan zade Sabahaddin Beyin beyannamelerinde" görülmüştür. "Sultan zade Sabahaddin Bey" hareketi takbih etmemektedir. İtihadı Muhammedi'nin bilhassa istinad ettiği, hadise kahramanı iki unsura hitaben neşrettiğı açık mektuplarda, ulema ve askere muvaffakiyet temennisinde bulunmaktadır. Ulemanın "bugün her zamandan ziyade" çalışması gerektiğini işaret eden Prens, meşrutiyeti yad illerde uzun

(1) Hakikat Gizlenemez (Serbesti, 2 Nisan 1325); Şeriat Esası Meşrutiyet (Serbesti), 4 Nisan 1325).

(2) İnkılâbı Sahih ve Teşekkürat (Mizan 1 Nisan 1325).

seneler müdafaa edenler adına kendilerine şükranlarını sunmakta ve teşübbüsü şahsinin (ademi merkezîyet ibaresi ile birlikte değildir) bir ayetle temhirini hatırlatarak vatan-daşlar arasında uzayıp giden garazlara derhal ve kati bir son vermeğe çalışmalarını Osmanlı menfaatleri namına rica ve kendilerine muvaffakiyet temenni etmektedir. "Asker kardeşlere" hitaben kaleme aldığı mektubunda ise, Prens Saḥbahaddin askerlere şeriat istemelerine mukabil şeriat emrine muti, bulunmaları icap ettiğini hatırlatmaktadır. Prens endişeleri bilhassa askerlerin şeriat tatbiki maksadıyla tevessül ettikleri kati ve sarkıntılıklar üzerinde toplanmaktadır. Prens Sabahaddin'in bu tavsiyelerinden şu neticeye varmak mümkün olabilir: Gerek ulema, gerek asker vazifelerini yaptıkları takdirde bu hareketle vuku bulan tahavvüleḥrin yani İttihad ve Terakki hâkimiyetinden kurtulan meşrutiyetin muvaffakiyeti muhakkaktır. Prens'in ve Osmanlı gazetesinin varmak istedikleri netice budur (1).

İlmiye'nin Yorum: Ortalama yorum bahsinde "Cemiyeti İlmiye-i İslamiyenin" 3 Nisan tarihli beyannamesini de hatırlamak icap eder. Bu beyannamede, "Meb'usanı kiramın" hayatlarından endişe ile istifa etmek arzuları reddedilmekte, istifa edeceklerin hainḥi vatan addedilecekleri bildirilmektedir.

Ortalama yorumdan kasdımız, 31 Mart Vak'asının irticaine değil, hükümet ve İttihad ve Terakki hâkimiyetinin değişmesine istikbal için ümid bağlanmasıdır.

(1) Prens'in Osmanlı gazetesinde çıkan, açık mektupları: Sultanzade Sabahattin Beyfendinin Ulemai Kirama Hitaben Açık Mektupları (5 Nisan 1325)ḤAsker Kardeşlerimize (1 Nisan 1325).

Ayrıca bazı gazeteler de ümide bağlanmışlar. 31 Mart-11 Nisan süresince mevcut anarşi havasını toz pembe göstermek yoluna gitmişlerdir. İttihad ve Terakki'nin saptığı dikta sisteminin bütün muhalifleri 31 Mart hareketinde, İttihadçılann iktidardan uzaklaştırılması ümidini ve bir kurtuluş ışığını görmüşlerdir. Siyasi partilerin "Heyeti Müttefikai Osmaniye" halinde birleştirilmesi teşebbüsü bu ümidin bilhassa Osmanlı gazetesi tarafından açıklanan bir sonucudur (1).

31 Mart Vak'asının Sonuçları:

Abdülhamid'in hali: İslamcı görüşlerin soysuzlaştırılması olarak bir irticai harekete bağlanması üzerine, Osmanlı tarihinin büyük olaylarından birisi ortaya çıkmıştır. İkinci Abdülhamit, şariat ilkelerine dayanılarak, İttihad ve Terakki Kabinesi'nin Şeyhülislamı Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin Fetvası, "Ehli hal vel akd" olan Meclisi Umumii Milli'nin (Ayan ve Mebusan Meclisleri) tasdiki ile hal edilmiştir. Osmanlı tahtını "Millet padişah bulur, padişah millet bulamaz" sloganının sahibi Beşinci Mehmed Reşat işgal etmiştir.

Hal' fetvası ve Meclisi Mebusan kararı klasik üslupları içinde ilgi çekici noktaları kapsamışlardır.

(1) Heyeti Müttefikai Osmaniye'ye katılan siyasi demekler ve partiler şunlardır: "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti.

Fetva şu anahatta dayanıyordu: Zulmü itiyad edinmiş . olan, mslmanlarm İmamı Abdlhamit iyiliğe dnmeye yemin etmişken, sznde durmamış, byk fitne çıkar- makta ve mukatelede ısrar etmiştir. lkenin her tarafından "mahlu" tanındığına dair haberler gelmektedir. Kendisi- nin yerinde bırakılması tehlikeli, uzaklaştırılması faydalı- dır. Bu bakımdan iki yol vardır: Kendisine tahtından fera- gat teklif edilebileceği gibi hal'i de mmkndr. Karar meclise aittir (1).

 Osmanlı Ahrar Fırkası Emeni Dağnakstyun ve Rum Cemiyeti Siya siyesi Fırkai İbad (Demokrat) Amavut Başkim Merkez Kulb Krt Teavn Kulb Çerkes Teavn Kulb Bulęar Kulb Mlkiye Mezunın Kulb Ce- miyeti Tıbbiye Osmaniye ve sair kulp ve heyetler ile, blumum ceraiidi Osma- niye" bk. Trkiye'de Siyasi Partiler, s. 275276.

(1) Abdlhamid H'nin, şeyhlislam Mehmed Ziyaeddin imzalı hal fetva- sı, Osmanlı teokrasisine ait bir vesika olmak bakımından nemlidir. Fetvanın tam metni şudur: "İmaml Mslimin olan zeyd bazı meseali mhimme şer'i yeyi ktbli şer'iyeden tay ve ihraç ve ktbli mez kreyi men ve hark ve ihrak ve beytlmalde tebzir ve israf masuğ şeri hilafında tasamuf ve bilâ sebebli şer'i kati  habs ve tağıbli raiyye ve sair gne meزالimi itiyad eyledikten sonra salâha rcu etmek zere ahd u kasem etmişken yemininde hanis olarak emval ve umur mslimini bilklliye muhtel kılacak fitne azime ihdasında ısrar ve mu katele İka etmekle meneali mslimin zeydli mezburun tegallbn izale ettikle- rinde bilad İslamiyenin cevabili kesiresinden mezburu mahlu tanıdıknna dair ahbar mtevaliye vrud edip mezburun bekasında zarar muhakkak ve ze- valinde salâh melhuz almağın zeydli mezbura imamet ve saltanattan feragat tek- lif etmek veya hal eylemek sureterinden hangisi erbeli hail  akd ve evliyyalı umur tarafından ercah grlrse icrası vacip olur mu?"

Elcavab: Olur

Ketebuhu elfakir EsSeyid Mehmed Ziyaettin ufiye anhu"
(Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir s. 148).

Halifelik akdini çözen ve bağlayan unsur (Ehli hal vel akd) olarak toplanan Osmanlı Parlamentosu da, Fetvada gösterilmiş olan yollardan ikincisini seçmiş ve İkinci Abdülhamit İslam halifeliğinden ve Osmanlı Sultanlığından ıskat edilerek meşru Veliahd Mehmed Reşat'ı "islâs etmiştir." (1)

Çok partili rejime indirilen darbe: 31 Mart Hareketi'nin diğer sonuçları bilhassa üzerinde durulmaya değer, ittihad ve Terakki iktidarda kalmış, memleketi büyük bir terör havası sarmıştır. Örfi idare ilan edilmiş. Divanı Harpler kurulmuştur. Muhalefet susturulmuş, umumi efkâr rejimi büyük bir darbe yemiştir. Zaten çelimsiz olan siyasi partilerin büyük bir kısmı ortadan kaybolmuş, bir kısmı bu arada İttihadı Muhammedi ve Ahrar Fırkaları kapatılmıştır. Muhalefetin birleşik kitle haline gelmesi için 1911 yılını beklemek gerekir (2).

31 Mart Vak'asının İslamcı cephe tarafından mahkûm edilişi: 31 Mart hadisesi, Osmanlı tarihinde, umumi olarak, bir irtica felaketi halinde tavsif edilmiştir.

(1) Abdülhamit H'in Osmanlı Parlamentosu (Meclisi Umumi'li Milli) tarafından kabul edilmiş olan hal kararının metni şudur:

"Bin üç yüz yedi senesi Rebiülahirinin yedinci ve bin üçyüz yirmi beş senesi Nisanın ondördüncü Salı günü saat altı buçukta Ayan ve Mebusandan mürekkep Meclisi Umumi'li Milli halinde içtima eden heyette okunan ve zîlri Şeyhülislam Mehmet Ziyaettin Efendi imzasıyla mümi bulunan fetvayı şer'ide münderic şıkayyiden hal'ciheti rüchanlı müdellel ile bilittifak tercih ve kabul olunarak Sultan Abdülhamidli Sani Hilafetli İslamiye ve Saltanatlı Osmanîye'den ıskat ve Veliahdli meşru Mehmed Reşad Efendi Hazretleri Sultan Mehmed Hanlı Hamiş unvanıyla makamlı hilafet ve saltanata is'ad ve iclas edilmiştir. (Takvimi Vekayi, No. 194, 15 Nisan 1325 (Ali Cevat Beyin Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 153)154.

(2) Bu hususta daha fazla bilgi için şu kitabımıza bakılabilir: Hüriyetin ilanı, s. 17.

"Cemiyeti İlmiyei İslamiye Merkezi Umumisi" 8 Nisan Beyannamesiyle, mukaddes İslam namını siper ederek teşekkül eden İttihatı Muhammedi Partisi'ni tel'in etmekte ve halk ile ulema arasındaki iyi münasebetleri yaraladığını bildirmektedir. "Volkan" ceridesine gelince, böyle bir "varakparenin" okunması dahi insanda tereddüt ve şüphe uyandırır mahiyettedir. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ise, vaazlarında tehlikeyi evvelce keşf ve işaret etmiş bulunmaktaydı. Sırat-ı Müstakim, Ha'l Fetvası ve Meclisi Umumu Milli Kararnamesine eklediği yazısında, "Cemiyeti İlmiyei İslamiye"nin fikrine tamamıyla iştirak etmiştir. Adana vakası hakkında Camiülezher Şeyhülmeşayihî (rektörü) Şeyh Selimülbeşerî ilmi öğütte bulunmuştur. Hindistan müslümanları Abdülhamid'in meşru hal'ini, ve mes'ud Osmanlı devrimini alkışlamışlardır (1).

31 Mart hadisesi bu suretle İslamcı cephede büyük bir ifrat ve irticai bir ayaklanma olarak kaydedilmiştir. Bununla beraber, 31 Mart-11 Nisan süresi içinde, İlmiye çevresinin topyekün aynı kanaatte olduğunu söylemek güçtür.

31 Mart Vak'asını irtica olayı olarak kabul etmeyen yorumlar: Bu yorum bilhassa İttihatçılar iktidardan düştükten sonra ileri sürülmüştür. Yahutta memleket dışında İttihatçılara karşı bir muhalefetin görüşü olarak belirmiştir. Bir bakıma, Ayasofya Meydanı'ndaki toplantı Firzovik Besasını andırır. Şeriat istemek zulm istemek değil

(1) Beyannamenin tam metni için bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 134.

dir. Ve nihayet 31 Mart bir irtica hadisesi değildir (1). Şerif Paşamın bu fikrini Mizancı Murat Bey düzeltcektir. Bu yanm kalmış bir harekettir. Makyavelci bir takım kimseler ve başsız kalmış Avcı taburlarının yersiz hareketleri sonunda "matlûp hasıl olamamıştır" (2). Asıl hükmü, isyancıların meydan isteklerini Meclis kürsüsünde dile getiren Ahmet Rasim Avni Hoca mütarekenin bulanık iklimi içinde vermiştir. "31 Mart hadisesi bir hareketi irticaiye değildi" (3). Bu tezlere göre bir tahrik eseri idi. Tahrikçi ise İttihat ve Terakki idi.

Bugün de 31 Mart Vak'asının gerçek sebeplerini bilmiyoruz. Hareketle ilgili yapımlar serbestçe seçtikleri vesikaları konuşturmakta dırlar (4). Bir kısmı da bu "fa"cia'mm tahrikçilerini başka alanlarda aramakta dırlar. (5)

Gerçek odur ki, 31 Mart Vak'ası, nereden ve kimden tahrik görmüş olursa olsun, geriliğin tesiri altında kalabilen bir toplumun tabii mahsulüdür, bir din istismarcılığı örneğidir, özü bakımından da koyu bir irtica olayıdır.

*

Görüldüğü gibi, İslamcılık cereyanı sırf teorik bir hareket halinde kalmamıştır. İdeolojik bir role sahip olarak,

(1) Şerif Paşa: Mücahedd Vatanıye (1330), s. 22/28.

(2) Mehmed Murad: Tatlı Emeller Acı Hakikatlar (1336), s. 79.

(3) Ahmet Rasim (Avni, hoca): 31 Mart Hadisesi Bir Hareketi İrticaiye Değildi (Aemdar, 1335, No. 167/1477) □ A.R.: Akşamın İtirazına Cevap Aemdar 1325/1919, No. 169/1479).

(1,2) İsmail Hami Danişmend ve Cevat R. Atılhan'ın zikredilen eserleri bu durumun örnekleridir.

siyasi hayata kanşmış, olaylar yaratmış, yorumlamıştır. Bir umumi efkâr yapıcısı olmuştur.

Siyasi partiler islamcı görüşlere çeşitli açılardan bakmışlardır. Hıristiyan unsurların da yer aldığı geniş bir ülke içinde, bazı partiler İslamcılığı bir eğitim meselesi, medrese ıslahatı olarak kabul etmişlerdir. Bazı partiler ise, din - devlet ayrılmazlığını, meşrutiyet müesseselerinin kaynağı saymışlardır. Bir kısım partiler bu alanda sessiz kalmışlardır.

İslamcı fikir ve davranışların siyasi partiler tarafından benimsenmesi herşeyden önce bir taktik meselesi sayılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu demokratik anlamda bir siyasi hayata ve çok partili rejime ilk olarak 1908'de kavuşmuştu. Geleneklere ve "Asiyai itikatlara" bağlı bir toplum içinde partiler kitlenin, seçmenlerin isteklerine uygun hareket tarzları bulmakla devliydiler. İslami teokratik bir saltanat kadrosu içinde, İslamcı cephe mensuplarının ileri sürdükleri fikir ve teklifleri karşılamakla zorunlu idiler. Bu çok zor olmuştur.

Bununla beraber, asıl mesele, dini inanç ve davranışları, şahsi ve siyasi çıkarları perdelemek, dini siyasete alet etmek amacı ile yapılmış hareketlerdir. Bunlar koca bir imparatorluğu köklerinden sarsmış kanlı olaylardır. 31 Mart Vak'ası bu olaylar bütünü içinde gerçek yerini bulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK CEREYANININ BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

I

Milli Hâkimiyet Yolu ile Laik Devlete Geçiş Hareketinin Uyandırdığı Tepkiler

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (TBMMH) her çeşidi ile saltanat ve teokrasiyi reddeden bir devlet ve hükümet sistemi olarak vücut bulmuştur. İmparatorluğun yerine geçen bu yeni siyasi kadro içinde de, teokratik bir yapının doktrincisi ve en kuvvetli fikir akımı olan İslamcılık cerayadını, bilhassa meşrutiyet yılları boyunca elde ettiğı hâkim mevkii ve kazançları devam ettirmek iddiasından vazgeçmemiştir.

Türk Devrimi, bilhassa meşrutiyet devresi içinde gelişen Türkçü (milliyetçi) ideallerin izlenimini çektikleri milli devlet formülünün gerçekleştiricisi olmuş aksiyon yönünü teşkil etmiştir. 1920'de hazırlanan bu hareket gerçekleşme safhalannda muhafazakârların ve bilhassa ilmiye sınıfına mensup bir çevrenin reaksiyonları ile karşılaşmıştır. Bu reaksiyonlar teokratik saltanattan, laik ve demokratik Cumhuriyet'e geçilirken derece derece, açık veya gizli, zayıf veya kuvvetli bir şekilde devrim hamlelerini İslamcı açıdan yorumlamaya, değerlendirmeye, çoğu zaman da durdurmaya, halk hareketleri uyandırmaya te-

fi) İnkılabın Mübrem Mantığı (Hakimiyeti Milliye, 27 Şubat 1924).

şebbüs etmişlerdir. İnkılapçılar bu reaksiyonlar karşısında "devrim mantığı"ndan hareket etmişler, fakat İslamcı tezlerden faydalanmayı, başlangıçta, ihmal etmemişlerdir.

1 □ Devrimci hareketlerin şeması

Devrimi gerçekleştirme hareketleri şu safhalardan geçerek uygulanmıştır: 1 □ Milli hâkimiyet prensibine dayanan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulü, 2 □ Saltanatın İlgası (102 Kasım 1922); 3 □ Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923); 4 □ Hilafetin ilgası ve maarif sisteminde yeniliklerin kabulü (3 Mart 1924); 5 □ Devrimci hareketlerin yapılışı (Tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka ve kıyafet yeniliği gibi hareketler); 6 □ Laikliğin Türk hukuk düzenine ve Anayasa sistemine ithali (1928, 1937).

Kısa bir deyimle, teokratik (İslami) bir monarşiden, laik □ demokratik sisteme, milli hâkimiyet kanalından ulaşılmıştır. Şeması çizilen hareketlere evvela terkihi bakımından İlmiye'ci üyeleri bol, muhafazakâr temayülü de barındıran bir organ (TBMM) tarafından başlanmıştır (1920-1923). Meclisin sonraki dönemine devrimci üyeler hâkim oldukları için, başlangıçta kendisini muhafazakâr sayan bir muhalefete rağmen, bu gibi hareketleri daha süratle kararlaştırmışlardır (1927 ve ötesi). Tek parti rejiminden çok parti rejimine geçildiği tarihten itibaren de, muhafazakâr fikirler serbest açıklanma imkânını bulmuşlar, Türk Devriminin dayandığı prensipler ve gerçekleştirmeler, şiddetli tenkitlere tâbi tutulmuşlar ve oy istismarcılığının konusu olmuşlardır. Pek tabii olarak, umumi efkâra

mal edilmiş olan bu meseleler, TBMM'ni tesirleri altında bulundurmuş, mebuslar ve hükümetler bu iniş çıkışlara tabi olmuşlardır. Devrim olayları ve karşılaştıkları tepkiler bu anahat boyunca incelenmelidir.

2 □ Gayede ikilik

Her devrim organı gibi, TBMM de, ilk döneminde, aralarındaki doktrin farkları ne olursa olsun yalnız ve yalnız, "memleketin kurtuluşu" fikri gibi genel, özel fikirleri unut turucu bir ideal etrafında birleşmiş kimselerden mürekkepti. Üstelik bu üyeler Meşrutiyetin acı tecrübelerine sahiptiler. Çeşitli vesikalara dayanılarak TBMMH'nin gayesi şöyle açıklanabilir: Hilâfet ve Saltanatı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmama¹). Bu gaye bir tezadı barındırıyordu. Milli hâkimiyet, saltanatın reddi demektir. Reddedilen bir şeyin kurtarılması ise tezadın ta kendisiydi. Fakat ihtilal geçici bir süre için çeşitli fikir ayrılıklarını aynı potada eritmeye çalışmıştı. Gerçekten, Meclis'te hem devrimcileri hem de muhafazakârları yanyana, aynı aksiyonda birleştirmek gerekmişti.

3 □ tik Devrimci Köprübaşı:

Milli Hâkimiyet Prensibi

İnkılapçılar, TBMM'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na ait bir organ olmadığına inanmışlardır. Asıl gaye milli ve

(1) Tank Zafer Tunaya: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakterleri.

demokratik yeni bir devlet kurmaktı. İnkılapçılar, TBMM'ni bir "Müessisan Meclisi" (Kurucu Meclis) olarak kabul etmişlerdir. İnkılapçı görüş ilk olarak kuvvetini yeni bir Anayasa'nın, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun müzakeresi sırasında göstermiştir. Encümen sözcüsü TBMM'ni şöyle tarif etmiştir: Meclis, belki bir devrim mahsulü değildir, fakat bir devrim "âmilidir" (yapıcısıdır)(1). Bu kanunun 1. maddesi, Türk Devrimi için fevkalade önemli olan milli hâkimiyet prensibini kabul etmiştir: "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstennittir." Muhafazakâr mebuslar, bu yeni esası şer'an açıklamış, şeriata uygunluğunu belirtmişlerdir (2) Oysa ki, bu madde bütün bir devrim mantığının hareket noktası olmuş ve devrimle bağdaşmayan müesseseler bu prensipten çıkarılan sonuçlara dayanılarak yıkılmıştır. Milli hâkimiyete uygunluk, eski devrin şeriata uygunluk tezi yerine geçmiştir^). Böylelikle, milli hâkimiyet yapıcı bakımdan demokratik bir sistemin temeli, yıkıcı bakımdan da teokratik bir saltanatın tasfiye prensibi olmuştur. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu Türk siyasi tarihi ve hayatı içindeki önemli yerini bu suretle almıştır.

(1) Söz, Yunus Nadi Bey'e aittir. (TBMM Zabıt Ceridesi, c. 6, s. 129, yeni baskı).

(2) Mesela Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, Erzincan Mebusu Osman Fevzi Bey bu fikirdedirler (aynı eser, s. 330).

(3) Mesela, 1923 genel seçimine Dokuz Umde'lik Beyannamesiyle giren Halk Fırkası (CHP), şu esası ilan ediyordu: (... bilcümle havanın tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin alelumum tasarrufatında, terbiyei umumiye ve iktisat hususunda hâkimiyeti milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır." (Tank Z. Tull naya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 580).

4 □ "Taç giyen millet": Saltanatın Kaldırılması

Milli hâkimiyet prensibinden çıkarılan ilk sonuç, doğrudan doğruya altıyüz yıllık Osmanlı saltanatının ilgası olmuştur (1 Kasım 1922). İstiklal Savaşı'nın zaferle bitmesi, Batılı devletleri müzakereye girişmek zorunda bırakmıştır. Bu istek Babı Âli'ye bildirilmiştir. İmparatorluğun son Sadrazamı Tevfik Paşa durumu bir telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Telgraf Meclis'te beklenen fırtınalı havayı yaratmıştır.

Meclis'te beliren fikirler heyecanlı mahfazaları içinde, Türk devrimcilerinin içlerini dökmelerine en büyük imkânı vermiştir. Bu safhada, Meclis'te hâlâ İslamcı açıdan olayları açıklayanlar vardır ve bunlar saltanatın ilgasını şer'an ispat yoluna gitmişlerdir. Genel olarak, olayları laik açıdan yorumlayanlar, saltanatın reddiyesini demokrasiye dayamışlardır. Onlara göre, "Saltanata alışmış imparatorlar, milli hâkimiyetten canavar gibi korkarlar." Var olan Osmanlı saltanatı değil, milletin saltanatı"dır. İstanbul'da bulunan padişah bir haindir, o ve adamları "Lloyd George'un polisleridir." Nihayet İstanbul'da meşru bir hükümet yoktur. 23 Nisan'da TBMMH'nin kuruluştur basit "bir isyan değildi. Milli hâkimiyet ve istiklalin, Sevres muahedesine rağmen bütün dünyaya ispatı" olmuştur.

İslamcı görüşlere sahip olan mebuslar da bizzat Kanun Esasi'nin şer'i şerife aykırı olduğunu, İslam dünyası□

ının bağımsız ve koruyucu devletinin Türkiye olduğunu ile-
ri sürmüşlerdir(1).

Fakat asıl mesele şuydu: İslamiyet hükümeti emretti-
ğine, Padişah aynı zamanda Halife olduğuna göre, saltanat
kaldırılınca, Halife maddi iktidardan yoksun kalmayacak
mıdır? Meclis bu soruya kesin olarak "hayır" demiştir ve
meseleyi şöyle çözmüştür. 1 - Bir kararla Osmanlı İmpara-
torluğu'nun yıkıldığını, Türkiye Hükümetinin İmparator-
luk yerine geçtiğini, milli sınırlar içinde imparatorluğun
varisi olduğu ilan edilmiştir(2). 2 - ikinci bir kararla Os-
manlı Saltanatı kaldırılmıştır. Niçin bir Umumi Heyet ka-
rarı ile de, özel bir kanunla değil? Cevabı tarihi metinde
açıkça yazılıdır: Çünkü, 1921 Anayasasının 1. maddesiyle
ilan edilmiş olan milli hâkimiyet esası zaten her türlü şah-
si hükümet ve saltanat şekillerini kaldırmıştır(3). 3 - Hila-

fi) TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24 (1960), s. 173,276,190,294, 306,311,
312. Bu konuşmalar aynı bir kitap halinde toplanmıştır, bk. Büyük İnkılabımız
(Ankara 1338).

(2) Kararın metni: "Osmanlı İmparatorluğunun inkiraz bulup, Türkiye
Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair heyeti umumiye karar.

Karar no, 307 30/10/1338 (1922)

Osmanlı İmparatorluğu'nun müntakiz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi
Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorlu-
ğu yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde yeni varisi olduğuna ve Teş-
kilatı Esasiye Kanunu ile hukukî hükümleri milletin nefsine verildiğinden ista-
nbul'daki padişahlığın madum ve tarihe müntakil olduğuna ve İstanbul'da
meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarına Büyük Millet Meclisi'ne
ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi me-
murlarına tevdi edilmesine ve Türk hükümetinin hakkı meşru olan makamı hi-
lafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi." (TBMM
Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 311)

(3) Kararın metni şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet meclisinin Hukukî Hâkimiyet ve Hükümlerinin
Müessesili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı:

Karar no. 308 1/2/11/1338 (1922)

Bir kaç asırdır saray ve Babıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet
azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe

fete gelince yerinde bırakılmıştır, monarşinin teokratik vasfına dokunulmamıştır. Halifelîğin dayandığı Türkiye Devleti'dir. Halifelik Osmanlı hanedanına aittir ve TBMM

intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan saray ve Babıali aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını bîteşkil harici düşmanlar saray ve Babıali ile fiilen ve mül sellean ve malum müşkilatı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş, bugünkü halas gününe vasıl olmuştur.

Türk Milleti saray ve Babıali'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun isdar ederek onun birinci maddesi ile hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile İcrai ve Teşrii kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilanı, sulh akdi gibi bütün hukuku hü'l kûmranıyı milletin nefsinde cem eylemiştir.

Binaenaleyh; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti (yine o zamandan beri padişahlık mertû olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiç bir meşû ve gayri ecnebi kuvvete ve muzaheretü Milliyeye malik olmayıp bir zillî zail halindedir. Millet şahsî hükûmranlık ve saray halkı ve etrafının sefahati esasî üzerine müessesese bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti idaresi tesis ve vaz etmiştir.

Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların elan hukuku hilafet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahsçylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tefvîk Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acip ve hilafî mavakkâ bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi berveçhi ati mevaddı neşri ilana karar vermiştir:

1] Teşkilâtı esasiye kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hü'l kûmranısını mümessilî hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti manevyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bil-fil istimal ve İradei Milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanınamaz karar verdiğî cihetle misakı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı Hâkimiyeti Şahsiyeye müstenit olan İstanbuldaki şekli hükümeti 16 Mart 1336 (1920)dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakıl addeylemiştir.

2] Hilafet; hanedanı âli Osmana ait olup Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet ve eslah oları intihap olunur.

Türkiye Devleti makamı hilafetin istinatıdır."

Bu karar için bk. TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 328.

ilmi ve ahlaki bakımdan en liyakatli olan bu hanedan mensuplarından birisini Halife seçer. Nitekim Vahidettin'in kaçışı üzerine, Meclis kendisini Şer'îye Vekilinin fetvasıyla hal' etmiştir (18 Aralık 1922), Şehzade Abdülmecit Efendi'yi Halife seçmiştir(1). Ne var ki, saltanatın kaldırılmasına karşılık, teokrazi, bir Meclis Hükümeti sistemiyle devam ediyordu. Demokratik bir düzenle bağdaşamayan bu müessesenin de kaldırılışı milli hâkimiyet yolu ile laik devlete geçme oluşunun başka bir safhası olmuştur.

Fakat, devrimci bir organın giriştiği bu hareket bazı muhafazakâr çevrelerin reaksiyonları ile karşılaşmıştır.

Bu reaksiyonların ifadesini Afyonkarahisar (O zamanki adı ile Karahisarı sahip) mebusu Mehmed Şükrü Hoca'nın broşüründe bulmak mümkündür. Muhafazakâr

¶ Fetva Meclisin 18 Aralık 1922 (18.11.1338) birleşiminin 5. oturumunda okunmuştur.

Okunan Fetva metni:

Minel Tevlik

İmamül müslimin olan zeyid düşmanın umumi müslimin aleyhinde mucibi mahvı olan tekalifi şedidesini bilâzaruretin kabul ile hukuku islâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müsliminin müdafaatın mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilâl ve istikası mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkâraneve devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makâmı Hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekte şer'an münhalı olur mu?

Elcevap ¶ Allâhu a'lem bissevâp olur.

Ketebehül fakir afa anhülğani

Mehmed Vehbi

Bu suretle hukuk ve menafî İslâmiyeyi sıyaneten Makâmı Hilâfete lâayk bir zata erbabı hal ve akt tarafından biyat olunmak vacibolur mu?

Elcevap ¶ Allâhu âlem olur.

Ketebehül fakir afa anhülğani

Mehmet Vehbi

Aynı oturumda yeni Halife seçimine geçilmiş ve 163 iştirakin, 148 oyu ile Abdülmecit Efendi Halife seçilmiştir. (Selim Efendiye 3 oy, Abdülhalim Efendiye 3 oy verilmiş, 9 kişi çekimser kalmıştır). (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, e. 24, S. 564-565).

bir cereyanın temsilcisi olarak umumi efkarda hayli merak uyandıran bu fikirleri şöyle özetlemek mümkündür: İslam hükümeti, saltanatın ilgasıyla, kaldırılmış değildir. Meclisle Halife arasında hiçbir ayrılık yoktur. "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir." Halifelik müessesesinin maddi (siyasi) iktidara ihtiyacı vardır. Çünkü Halifelik hükümet demektir. Halife siyasi iktidan kaybederse, İslam dünyasında buhranlar çıkar. "Hükümsüz, istiklalsiz, hürriyetsiz bir hilafet" olamaz. Şu halde: TBMM'nin tabii başkanı halife olmalıdır. Devletin kanunları ve hükümetin kararları halife tarafından tasdik edilmelidir. İslam milletleri üzerinde halifenin yetkilerine geline, bu hükümetler müracaat ederse kendilerine birer menşur verilmelidir.

Şükrü Hoca'nın fikirleri muhafazakâr çevrenin tezi olarak karşılanmıştır. Osmanlı saltanatının kesin ve enerjik bir devrim hamlesiyle tarihe intikal ettirilmesi, meşrutiyetin klasik parlamento adamı Lutfi Fikri Bey'i de harekete geçirmiştir.

Lutfi Fikri Bey özel üslubu ve tenkitçiliği ile TBMM hükümetinin dayandığı Meclis hükümeti sistemini, "Hukuku Esasiye" (Anayasa Hukuku) bakımından ve Refet Paşa'nın İstanbul'da verdiği nutuklara dayanarak ele almıştı. Ankara'da kurulmuş olan devrim hükümetinin felsefesi, Osmanlı Meşrutiyeti geleneklerine fazlasıyla bağlı Lutfi Fikri Bey'e göre, yanlıştı. Bir kere padişahlar milliyet duygularının gelişmesine engel olmazlardı. Reissiz bir hükümet sistemi farz etmek ise anayasa açısından yanlıştı. İcra organının (kısaca hükümetin) ortadan kaldırılıp, bütün saltanat yetkilerinin bir mecliste toplanması isabetli bir

görüş olamazdı. Refet Paşa'nın deyimi ile "müstemirren hükümet eden ve saltanat süren" TBMM'nin "hata etmeyeceği ne ile malumdur?" Bu meclisi kim kontrol edecekti? Meşrutiyetin felaketli olaylarının sebebi asla hükümdarlık makamı değildir, fakat ihtilal hükümetleriydi. Meşrutiyet Meclislerini "evet efendimci" hale getiren Talat Paşa gibi komitacıların ilerde ortaya çıkıp da TBMM'ni aynı şekilde sokmayacaklarını kim temin edebilirdi. Yapılacak tek şey yeni seçime giderek seçmenlerden oy isterken "Padişahlığın ilga edilip edilmeyeceği" meselesini onlarla tartışmaktır. Lutfi Fikri Bey'e göre, fevkalade hal içinde seçilmiş TBMM birinci dönemi saltanatı kaldıramazdı. Yeni bir seçim yapılmalıydı. Bu seçimde oylar saltanatın kaldırılıp kaldırılmayacağı seçmenlerle tartışılarak alınmalıydı. (1)

Olaylar, eski parlamento adamının istediği şekilde gelişmemiş, Meclis saltanatı ilga etmiştir. O zaman Lutfi Fikri Bey, hiç bağdaşamayacağı Şükrü Hoca'nın tezine katılmıştır: Halifelik "hükümeti cismaniyesiz" (siyasi iktidardan yoksun) olamazdı. Ve Halifeye yazdığı bir açık mektupta kendisine yerinden ayrılmasını, istifa etmesini, "ölüm tehlikesi bulunsa bile", tavsiye etmiştir. (2).

İstanbul basını ile Ankara basını arasında şiddetli bir düellonun başlamak üzere olduğu da böylece anlaşılmıştır.

(1) Lutfi Fikri: Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefriki Kuva Mesaili (İstanbul 1338) s. 9, 12, 14, 15, 19, 20, 23.

(2) Tevhidi Efkâr 15 ve 20 Kanunuevvel 1923 tarihli sayılarında bu konuda bilgi vermiştir. Ayrıca Akşam (15 Teşrinisani 1339) ve Tanin (10 Teşrinisani 1339) gazetelerine de bakılmalıdır.

Saltanatın ilgasını ve kardeşi Halifeliği yalnız bırakmasını doğru bulmayan görüşler genel olarak tenkit edilmiştir.

Önce Şükrü Hoca'ya bizzat Meclis içinden cevap verilmiştir. Verilen cevaplarda milli hâkimiyet esası savunuluyordu. (1) Aynı cevaplarda üzerinde durulan bir nokta da, halifeliğin saltanattan ayrılabilceği teziydi. Halifenin siyasi iktidara sahip olmasının şart olmadığı ilmi ve İslami bakımlardan ispata çalışılıyordu. (2) Türkiye padişaha, krala, imparatora ihtiyacı olmayan bir devletti. Bu devletin bir reise ihtiyacı yoktu: Siirt Mebusu Halil Hulki, Muş Mebusu İlyas Sami ve Antalya Mebusu Rasih Hocaların, Şükrü Hoca'nın risalesine yazdıkları bir "reddiye" de şu satırlar aynen okunur: "Türk Devletinin Reisi yoktur. Binaenaleyh evleviyetle Padişah da kabul edemez. Ne kadar çırpmsanız, milletimiz ne bir Reisicumhur, ne de bir kral nasbma tevessüs etmez." (3)

Bu fikir ilk safhanın fikriydi ve İstanbul'da Ankara'nın temsilcisi Refet Paşa tarafından daha da kuvvetli ifade edilmişti: "...Burada söylediğim gibi meşruti bir hükümdarlık ile Cumhuriyet riyaseti arasındaki fark filanın

(1) Hakmiyeti Milliye'nin (1922) şu başyazılarına bk. Hâl da Usanmadılar mı? (31 Teşrinievvel), Tarihi Bir Celse (10/3 Teşrinisani).

(2) Süleyman Nazif'in fikri: "İslamın düşmanları ile ittifak ederek, onların harimi İslamı tutuşturan alaylarına Hilafet Ordusu namı ile gönüllü askerler terfîk eden bir halifevi, İslamın en necip kavmi olan Türk, hilafeti İslamiyeden ıskat ederken, Hilafeti de hülefaya aleti istibdat olan saltanattan tecrit etmek istedi. Buna kimsenin bir şey demeye ne hakkı var, ne haddi (Tarihin Yılan Hikâyesi, İstanbul 1922), s. 70.

(3) Hoca Halil Hulki, Hoca İlyas Sami, Hoca Rasih: Hâkimiyeti Milliye ve Hilafeti İslamiye (Ankara 1341), s. 34.

(4) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 541, not 5.

sulbünden gelip gelmemekten ibarettir... Bu milletin başına bu kadar beladan sonra bir de Cumhur Reisi intihabı beğliyesini sarmaya ne lüzum var." (4)

Lutfi Fikri Bey bu fikirleri tenkit etmiş, fakat kendisi de ağır tenkitlere maruz kalmıştır. (1)

Saltanatın ilgası genel olarak iç ve dış basında, ihtiyatlı bir üslubun sınırları içinde, müspet karşılanmıştır. (2) Fakat, meseleler ve olaylar hızla gelişmekteydi. Devlet Başkanlığı tesis edilecek, Halifelik de kaldırılacaktı.

Saltanatın ilgası, görüldüğü gibi bilhassa muhafazakâr çevreleri sinirlendirmiştir. Kaldırılması lehinde ve aleyhinde İslamcı deliller ve açıklamalar bulmak zor olmuştur. Şu kadar ki, saltanatın ilga edilişi İslamcı cepheyi, Meşrutiyetin sosyal hayatı içinde kazandığı kuvvetinden düşürmüş, vesayet iddiasını hiçe indirmiştir.

Saltanatın kaldırılışı, milli hâkimiyet esasının normal bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Bilhassa Ankara basını bu olayı "milletin saltanatı" olarak alkışlamıştır. (3)

Padişahın başından alınan taç, Türk milletinin başına ge-

(1) Çeşitli yazılara ilave olarak bk. Fuad Şükrü: Halk Saltanatı (İstanbul 1338) ve Mehmet Ekrem: Nazariyatı hukukiye muvacehesinde Türkiye İnkılabı ahiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Dersaadet 1338).

(2) Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi neşriyatından (Zamanın Basını Yayın Genel Müdürlüğü) 1923'te, saltanatın ilgası ile ilgili, iç ve dış basında, çıkmış yazı ve demeçleri bir kitap halinde toplamıştır: Hilafet ve Milli Hâkimiyet (Ankara 1339).

(3) Hatta bugünün "Saltanatı Milliye Bayramı" olarak kutlanması, Mecliste teklif edilmiştir. Teklifi yapan İsmail Suphi (Soysallıoğlu)dur. (TBMM Zabıt Ceridesi c. 24, s. 314).

çirilmişti: "Taç giyen millet" meşrutiyetçi bir yazarın, cumhuriyetçi bir ilhamla bulduğu terim olmuştur. (5) Bu olaydan sonra "Babı Âli", "Babı Hâli" (Boş Kapı) olmuştu. (2)

5 "Genç Cumhuriyet ve Eski Muhalefet"

Cumhuriyet rejimine geçiş, Türk Devriminin gerçekleştirici safhalarından ikincisidir. Aslında, bu geçiş beklenen bir olaydı. İstanbul basınının heyecanlı siması Hüseyin Cahit (Yalçın) bunda hiçbir fevkaladelik bulmuyordu: "...Anadolu'da BMM mukadderatı vatana bilfiil hâkim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye'de Cumhuriyet teessüs etmişti. Atılan toplar bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız bilfiil vaki olan bir hal-i tespit ederek meşkukiyeti izale ediyor." (3). Olay, İslamcılık çerçevesine, bazı vasıtalı hareketlerden ötürü girmiştir.

Halifelik henüz ilga edilmemiştir. Halk Fırkası (sonra CHP) içinde liderler seviyesinde bir kaynaşma vardır. Yeni bir parti doğması beklenebilir. Bu partinin daha muhafazakâr olması da tahminler içindedir. Gazi Mustafa Kemal İsmet Paşa ekibine muhalif liderleri İstanbul'da Halifeyi ziyaret edebilmektedirler, kendilerini tutan İstanbul gazetelerinde övülürnekte, beyanatları yayınlanmaktadır. Bu ara İstanbul ve Ankara basını şiddetli bir polemik dü-

(1) Celal Nuri: Taç Giyen Millet (İstanbul 1339).

(2) Buluş Hâkimiyeti Milliye'ye aittir. (9 Teşrinisani 1922).

(3) Hüseyin Cahit Yalçın: Yaşasın Cumhuriyet (Tanin, 31 Teşrinievvel 1339), Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler s. 540 ve müt.

ellosuna girişmişlerdir. TBMM'nde İcra vekilleri sık sık istifa etmekte, seçimleri zor olmakta ve mütecanis bir heyet teşkil etmemektedirler. 1920'de kurulmuş olan Meclis hükümeti sistemi iyi bir anayasa mekanizmasına dayanmamaktadır. İnkılabın ilk yıllarındaki birleşik cephe yer yer ayrılmış, fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin hükümet şekil tarif edilememektedir. 1924 yılının "Almanac Hachette"i Türkiye'yi şöyle tarif etmiştir: "İrsi Halifelğe dayanan dini demokrasi hükümeti." (1)

Cumhuriyet böyle bir siyasi iklim içinde, TBMM'nde 158 üyenin ittifakı ile (tam sayı 286'dır) kabul ve ilan edilmiştir. (2) •

Ankara, yeni hükümet şeklini hayati bir şartın yerine getirilmesi olarak açıklamıştır: Cumhuriyet, devletin iç ıslahatını ve dış güvenliğini gerçekleştirecek bir sistemdir. "Milletin refahı, saadeti ve hatta en basit manasında hayatı ve teneffüsü bunu amirdir." (3)

İstanbul gazetelerinden birçoğu, bu olayı küçümseyerek, soğuk bir şekilde karşılamışlardır. Mesela Tevhidi Ef-kâr, Türk tarihinin bu dönüm noktasını umumi efkârâ şöyle sunmuştur: "Buhranı Vükelâ pek ani bir surette tebdili mahiyet ederek bir şekli hükümet ve cumhuriyet meselesine inkılap ediverdi (4) , ,

(103) Cumhuriyetin ismi, şekli ve kurveti başlıklı imzasız başyazı (Hâkimiyeti Milliye, 15 Kânunuevvel 1923).

(2) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair kanun (No. 364, 29.10.1923) □ Tevhidi Ef-kâr, oy sayısını az bulmuştur (31 Teşrinievvel 1923).

(4) Tevhidi Ef-kâr (30 Teşrinievvel 1339[1923]). □ Ebuzziyade'nin şu başyazılarına bk. Efendiler İstical Ediyorsunuz! □ Efendiler Devletin adını taktınız, işlerini düzeltebilecek misiniz? □ Hilafet Meselesi □ Ankara Kendini Düzeltmelidir (30 □ 31 Teşrinievvel, 1, 9, 13 Teşrinisani sayılan).

Aynî gazeteler liderler arasındaki anlaşmazlıkları artırıcı yayımlara yer vermişlerdir. Bu arada Rauf Bey (Orbay) Vakıf ve Tevhidi Efkâr gazetelerine verdiği beyanatta Cumhuriyetin zamansız ve çabuk ilan edildiğini ileri sürmüştür. (1) Celâlettin Arif ve Muslihittin Âdil gibi profesörler mütereddittirler. (2) Polemik çok şiddetli bir şekilde girmiştir. İstanbul basınında çıkan şiddetli başyazılarından birisinin, Ebuzziyade imzası ile başlığı şu idi: "Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?" (3)

Ankara basını "genç Cumhuriyet"in karşısına "eski muhalef"i çıkarttığını belirtmiştir. (4) Şer'iye Vekili Mustafa Fevzi Efendi Cumhuriyetin acele olarak ilan edilmediğini bu rejimin İslam dünyasının ilk şekli idaresi olduğunu ve ona dönüldüğünü açıklamıştır. (5)

Hüseyin Cahit "Derviş Vahdeti Sâni" ilan edilmiştir. Bu

(1) Ali Fuat (Cebeşoy) Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in demeçleri için bk. Tevhidi Efkâr (31 Teşrinievvel ve 1 Teşrinisani sayıları).

(2) Tevhidi Efkâr'ın anketine verdikleri cevaplardan bu anlaşlmaktadır (31 Teşrinievvel sayısı, s. 2).

(3) Ebuzziyade: Bizi korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır? (Tevhidi Efkâr, 1 Teşrinisani 1923).

(4) Edime Mebusu Şeref'in seri makaleleri: Hâkimiyeti Milliye, İnkılaptan İstikrara (Hâkimiyeti Milliye, 29/30 Mart, 5 Nisan 1923) □ Hâkimiyeti Milliye (1923) de çıkan şu yazılara bk. Yakup Kadri (Karaosmanoglu): Hüriyet ve Cumhuriyet (3 Kânunusani); Milli Cumhuriyetin Milli Hüriyeti (3 Kânunusani); İnkılâbımızın Tekâmülü (7 Kânunusani); Hamdullah Suphi: Hüseyin Cahit Bey'e ve Diğerlerine Cevabım (4 Kânunuevvel); Kütahya Mebusu Recep (Peker): Talin'e Cevabım (2 Kânunuevvel); Ağaoğlu Ahmet: Hüseyin Cahit Bey'e Cevabım (6 Kânunuevvel); Tanin ve Derviş Vahdeti Sâni (11 Teşrinisani) □ Akı Selimin Galebesi (30 Teşrinievvel); Müfşitler Hadlerini Bilmelidirler (4 Teşrinisani); Yakup Kadri Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet (1 Kânunusani).

(5) Hâkimiyeti Milliye (3 Kânunuevvel 1923):

(6) Hâkimiyeti Milliye (4 Kânunuevvel 1923).

düelloyu nihayet Gazi (Atatürk) sonuçlandırmak istemiştir: "Cumhuriyetimiz zayıf değildir. Bedava da kazanılmış değildir. Savunmak için lazım olan her şeyi yapmaya hazırız." (6)

Karşılıklı çarpışmanın seyrini bir olay değiştirmiştir.

İsmailiye mezhebinin dini lideri Ağa Han ve arkadaşları Emir Ali, Başvekil ismet Paşa'ya (inönü) bir mektup göndererek saltanatın ilgası ve cumhuriyetin ilanından ötürü Halife İmamın islam dünyasındaki yerinin tereddütler uyandıracak derecede sarsıldığını, tesirinin gevşemekte olduğunu, devletler üstü bir mahiyete sahip olan Halifelik müessesesinin zayıflamasıyla duyulan iltirabın büyük olduğunu, bu durumun nifak hâsıl edebileceğini bildirmişlerdir. Ağa Han ve arkadaşına göre Halifenin nüfuz ve şerefi hiçbir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden az olmamalıydı. Sonuç: İşte bu ve bunlara benzer diğer sebeplerden dolayı Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, Hilafet ve İmametın Müslüman milletlerin güven ve saygısına la-ik bir mevkîe getirilmesini ve böylece Türkiye'de kuvvet ve şeref bahşedebilmesini saygı ile TBMM'den ve onun büyük ve ileriye görür reislerinden istirham eyleriz." (1)

Başvekil'e gönderilmiş olan mektup İkdâm, Tevhidîefkâr, Tanin ve Trabzon'da çıkan İstikbâl gazeteleri tarafından yayınlanınca, istiklal Mahkemesi kurularak İstanbul'a gönderilmiştir. Gazetecilerin bir kısmı tevkîf edilmiş, eski "ariza"sından ötürü Lutfi Fikri Bey de bunlara katılmıştır.

(1) Mektubun tam metnini Tevhidî Efkar, İkdâm ve Tanin yayınlamışlardır. Tevhidî Efkar 6 Kanunuevvel sayısında (s. 29) metin yayınlamıştır. Biz aynı mektubu özetlemeye çalıştık. Mektup aynı zamanda, Trabzon'da Faik Ahmet (Barutçu) Beyin başyazarı olduğu İstikbal gazetesinde de yayınlanmıştır.

(1) Mevkuflar 1 Teşrinisani (Kasım) kararına (saltanatın İlgası) ve Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine muhalif harekette bulunmakla itham edilmişlerdir.

1923 yılının son ayında cereyan eden muhakeme sonunda çeşitli beraat ve mahkûmiyet kararları verilmiştir.

6 □ "Tarihin Yılan Hikâyesi":

Hilâfetin Kaldırılması

Milli hâkimiyet kanalı ile laik devlete gidiş yolu üzerinde saltanat engelleri iki safhada yıkılmıştı. Halifeliğe dokunulmamış olmasından ötürü, muhafazakâr çevreler mensupları da bu oluşları müspet karşılamışlardı. Halifelik, saltanatın daimi bir köprübaşı gibi kalmıştı.

Cumhuriyetin ilanı sıralarında, Halife Abdülmecid'in isitfa edeceği havadisı yayınlanmıştı. Fakat bizzat halife bu söylentiye yalanlamıştı. Abdülmecid demecinde İslam dünyasının işleriyle meşgul olduğunu, siyasetle ilgili olmadığını yapılan yayınların üzerinde hiçbir tesiri olmayacağını bildirdikten sonra şöyle devam ediyordu: "İslam aleminde şahsıma itiraz vaki olursa çekilirim. Ben asla bir yere yapışıp orasını bırakmayacak bir taba malik değilim... Hakkımda müminlerin teveccühü baki kaldıkça hilafet makamından çekilmekliğime sebep görmüyorum." (2)

(1) İstiklâl Mahkemesi tevkif müzekkeresinden: "...Hilafetin hâkimiyetini iade ve temin ve bunun etrafından beslenen âmâl ve ihtirasatı hariciyeye muhtabık bir vaziyet ihdas etmek maksadı ile gönderilen bu mektubun derci suretiyle efkân umumiyeyi ifsat ve teşviş eylemek..." (Hâkimiyeti Milliye, 9 Kânunuevvel 1923) □ TBMM İstiklâl Mahkemesi'nin vazife ve salâhiyetlerini 14 Kânunuevvel 1923'de müzakere etmiştir.

(2) Bu demec için bk. Tevhidi Efkar (9 Teşrinisani 1923). Demec Cumhuriyetin ilanından sonra verilmişti.

Bazı memleket dışı çevreler, bilhassa Hindistan Müslümanlarının sesini duyulduğunu iddia eden organlar hali-felik makamının zayıflayıp sarsıldığını ve taze bir kuvvet sağlanması, müessesenin ıslahı için yeni gayretlere, bu arada bir kongreye ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdi. (1)

Memleket, hatta Meclis içinde de Halifelik tartışılıyor ve konuşuluyordu. (2) Mesela Men'i Müskirat (içki yasa-ğı) Kanunun kaldırılması için Meclis'te çoğunluk sağla-namayacağını demecinde belirten, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi Hilafetin Âlî Osman'dan alınmasının doğru olmadığını da bilhassa açıklamıştı. (3)

Her şey bu teokratik müessesenin kaldırılmasına doğru gidiyordu. TBMM.I. Dönemini bitirmiş, 1923 seçiminden sonra II. Dönemine girmişti. Dönemi açış nutkunda, Reisi-cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, ilk işareti vermiştir: "...intisabı ile mutmain ve mesut bulunduğumuz islam dini-nin işlerini, yüzyıllardan beri âdet edinildiği gibi bir siyaset mevkii vasıtası olmaktan kurtanp yükseltmek bir gerçeğin müşahedesi oluyor. Kutsal ve "lâhutî" olan itikat ve vicda-nımızla ilgili şeyleri karışık ve "mütelevvin" her türlü men-faatlere ve ihtiraslara sahne olan siyasetten ve siyasetin bü-tün unsurlarından kesin olarak ve bir an evvel kurtarmak

(1) Bombay Chronicle gazetesinden naklen havadis, Tevhidi Efkâr da yayınlanmıştır (4 Kânunuevvel 1923).

(2) Hilafetin ilgası lehinde Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi'nin makale-leri zikre değer. Saffet Efendiye göre icrai ve teşrii kuvvetler TBMM'nde topla-nmakla aydınlar içtihat kapılarından içeri girmişlerdir (icthât Kapılan   Hâkimi-yeti, 3 Mart 1924). Ayrıca şu iki yazı: Türkler ve Kur'anı Kerim   Ehli Bedr ve Kuvayı Milliye (Aynı gazete, 18 Şubat ve 6 Mart 1924).

(3) Tevhidi Efkâr (14 Teşrinisani 1923).

milletin din ve dünya saadetinin emrettiği bir husustur. İslam dininin istekleri ancak bu suretle sağlanabilir (1).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre hukuk düzeninde "idarei maslahat" ve hurafelere bağlılık, Türk milletini uyanmaktan alıkoyan en ağır bir kâbustu. Oysa, Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz"dı (2).

Mesele Halk Fırkası Grubu'nda müzakere edilmiş Hilâfetle birlikte Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin de ilgası ve Tevhidi Tedrisat Kanunu tasarısı ile kabul edilmiştir. Bu tasan, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek 430 sayılı kanun olmuştur.

TBMM'nde halifelîğin leyh ve aleyhindeki fikirler muhtelif vesilelerle zaten belirmişti. Bu tartışmalar Şer'îye Vekâletini de ele almıştı. Mesela, 1924 Şubatının son günlerinde İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü ile İsparta Mebusu Hafız İbrahim arasındaki tartışma konusu Şer'îye Vekâleti olmuştur. Saraçoğlu'nun Şer'îye Vekilinin de hükümetle beraber düşecek, siyasi sandalyeye oturtulmuş olmasını belirtmesine karşılık, Hafız İbrahim; "Hükümet kıyamete kadar bakidir. Hükümetin dini İslamdır. O vekâlet te bakidir. Onu şahsi kanaatler yıkamaz" (3) demiştir.

Saraçoğlu'nun Adliye Vekâleti bütçesi dolayısıyla "Hiçbir kanunumuz yoktur ki milli olsun. Bütün kanunlar Arap ve ecnebi kanunlarının bir halitasıdır" sözleri, Hafız efendinin şu cevabı ile karşılanmıştır: "Sen bunun hakkında söz söyleyemezsin, o ahkâmı dini mübînün kuvvei kudsiyesi'dir"(4).

(1) Hâkimiyeti Milliye (2 Mart 1924). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 318.

(^ Aynı eser, s. 317.

(3) Hâkimiyeti Milliye (26 Şubat 1924).

(4) Hâkimiyeti Milliye, Aynı sayı.

1924 yılında hâlâ Meşrutiyetin gözü kapalı İslamcılığı vardı. Bunlar Meclis içinde, sanki başka bir dünyada yaşıyor gibi, eski sözleri tekrar etmekle teşrii vazifelerini yaptıklarına kani idiler.

Halifeliğin kaldırılması ile ilgili birleşimler, 3 Mart 1924'te yapılmıştır. Müzakereler gayet uzun olmuştur. Urfa Mebusu Şeyh Saffet (1), Adliye Vekili Seyyid (2) halifelik müessesesinin tarihi oluşunu ve devrini yaşadığını, bozulduğunu, siyasi iktidarın müstebidane bir kullanılma şeklinden başka bir şey olmadığını "Usulü Fıkh" bakımından açıklamışlardır.

Bu konuda muhalefet Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey tarafından yapılmıştır. Zeki Bey'e göre, TBMM 1923 seçimi sonunda, bazı umdeler kabul edilerek, toplanmıştır. Soru şudur: Bu ana umdeler içinde, böyle milli geleneklerimizi birdenbire sarsmak ve yıkmak usulleri de var mıdır? Memleketin iktisat ve iç meselelerini hallettikte bu mu kaldı? Bendeniz öyle görüyorum ki, henüz bunun zamanı gelmemiştir." Zeki Bey, ilave ediyordu: "...Bendeniz mutedil liberal ve aynı zamanda müthiş bir İttihadi İslam taraftarıyım. Memleketin siyaseti namına Hilafetin ilgasını kabul ederek düşmanlarımın eline vermek istemem." (3)

(1) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924). [Ayrıca bk. s. 163, not 2.]

(2) Seyyit Bey, Hukuk Fakültesi Usulü Fıkh müderrisi idi, Hilafet hakkındaki görüşleri klasikleşmiştir. 3 Mart 1924 birleşimindeki uzun ve ilmi konuşması aynı bir broşür halinde yayımlanmıştır. Bk. Hilafetin Mahiyeti Serisi (Ankara 1340/1924). Bu nutuk Cumhuriyet gazetesinde 24 Mayıs 1924 tarihinden itibaren tefrika edilmiştir. Ayrıca aynı müellifin şu eserlerine bk. Usulü Fıkh Dersleri (İstanbul 1330/1914) Hilafet ve Hâkimiyeti Milliye (1924).

(3) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924).

Şeyh Saffet Efendi ve Seyyit Bey'in İslamcı bakımdan yaptıkları açıklamalardan sonra, Başvekil İsmet Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşünü gayet açık ve mantıklı bir şekilde belirtmiştir. Hilafetin ilgası ile "Ahkâmı İslamiye"nin icrasına hâlel gelmeyecektir. İstiklal Savaşı esnasında, gayenin hilafeti kurtarmak olduğu vaad ve iddiasına gelince "milletler mukaddes mefkureler için toplanırlar ve mukaddes gayelere yürürler." İstiklâl Savaşı'nda Halifelik makamı bu davayı desteklememiştir. Aksine, halife bütün nüfuzunu kullanarak milletin varlığı aleyhine hareket etmiştir. Başarımız, halifelğin Türk milletinin istiklâli üzerinde hiçbir rol oynamadığını apaçık göstermiştir. "...İstanbul, Türklerin elinde kaldı, niçin kaldı? Makamı Hilafetin fetvasına karşı isyan edip muzafferiyet temin edenlerin muzafferiyetinden dolayı kaldı. Ve ilanihaye de Türklerin elinde kalacaktır..."

Dış politika alanında, halifelik makamının durumu da, Başvekilin açıklamalarında yer almıştır: Halifelik milletler ve hükümetler üstü bir makam sayıldığına göre, evvelî liemirde Türk milletinden kendi tutumuna tabi olmasını isteyecektir. Sonra diğer İslam hükümetlerinden kendi politikasına tabi olmalarını isteyecektir. Böylece bağımsız devletler halifenin politikasını takibe zorunlu tutulacaktır. Bu olamaz. Olamamıştır. Bu yüzden Müslümanlar birbirlerini yemişlerdir. "...Biz bütün milletler gibi, Müslüman milletlerin de istiklâlini istiyoruz. Yoksa böyle müstakil hükümetler, müstakil olduktan sonra istiklâllerini tamamlamak için bir noktaya merbut olsunlar esasının müdafii değiliz. Bunu düşünmüyoruz. Düşünemeyiz..."

Türkiye seviliyor ve sayılıyorsa bu Hilafet makamı var diye değildir. Türk milletinin varlığından, onun İslamiyete olan hizmetlerindendir. Şimdiye kadar var olan saygının, Halifelik kalktı diye devam etmemesine engel yoktur. Türkiye "Hilafet bizdedir" sebebini ileri sürerek diğer müslümanlara siyasi ödevler yüklemek fikrinde değildir. Sonuç: Türkiye'nin bağımsızlığı, Türkiye'nin varlığı için her idealden önce gerekli bir esastır. Bu esasa uygun olarak Yüksek Meclis'in vereceği karar Türk milleti için saadet kaynağı olacaktır. (1)

Halifeliğin kaldırılışı ve Âli Osman Hanedanı üyelerinin milli sınırlar dışı edilişi, daha sonra öğretimin birleştirilmesi (Tevhidi Tedrisat), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması gibi hareketler yer yer tepkiler uyandırmıştır. Bu tepkiler bazı Şeyh ve Hocalar tarafından yapılan hareketler dolayısı ile ortaya çıkmıştır. Askeri Hoca isminde biri Silifke'de bir mümayiş düzenlemiş, İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiştir. Bursada, Reşadiye ve Adapazar'da benzer olaylar cereyan etmiş ve bastırılmıştır (2).

Halifeliğin ilgası bir kanunla olmuştur. Kanunun 1. maddesinde, İslami bir esas görülür: "Halife haPedilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülğadır" (3).

Halifelik de, milli hâkimiyet prensibinden çıkarılan bir sonuca göre kaldırılmış oluyordu.

Fakat herşeyden önce, Halifeliğin kaldırılışı, Türkiye

(1) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924).

(2) Cumhuriyet, İkdâm ve Hâkimiyeti Milliye gazetelerinin 1924 Mayıs ve haziran sayılarından, bu olayları takip etmek mümkündür.

(3) Lûtfî Duran: Türk İdare Mevzuatı (İstanbul 1954), s. 281-310.

Cumhuriyeti'nin "dinî demokrasilik" gibi garip bir özelliğine son vermiştir. İslamiyetin kuruluşunu takip eden yıllardan beri süregelen tartışmaları Türk sosyal çevresinden çıkarıp atmıştır. Zaten İslam dünyası da meseleyi çözemiştir. 1926'da Kahire ve Mekke'de, 1931'de Kudüs'te, 1932 Madras'ta, 1945'te Cenevre'de bu amaçla yapılmış olan toplantılar hiçbir sonuç vermemiştir (1). Zamanımız için gerekli sayılmıyacak, fonksiyonunu yapamamış olan, fakat dokunulmaz sayılan, aslında özü boşalmış bir müessesenin kaldırılışı, bir gerçeği ortaya koyan kesin ve devrimci bir hareket olmuştur. Teokratik bir yapının sonu olmuştur. Bununla beraber laik bir demokrasiye götüren yolun bütün engelleri ortadan kaldırılmış değildir.

Halifeliliğin ilgası ile, mesela Şapka Kanununun kabulü gibi olaylar arasında, muhafazakâr çevrelere kuvvet vererek, laik devlet yapısına yeni hücumların yapılmasına, doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde, fırsat veren iki olaydan bahsetmek gerekir.

TerakkiperverTer

1924 yılı sonlarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası TBMM'nin elektrikli havası içinde kurulmuştur (2). Kurucular arasında cumhuriyetin ilanını zamansız bulan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi, İstanbul Darülfünununda batılılaşma hareketlerini tenkit eden Kâzım Karabekir Paşa gibi şahsiyetler bulunmaktadır. İstanbul basını kendilerini desteklemiştir.

(1) Louis Milliot: Introduction à l'étude du droit Musulman (Paris 1953), s. 89.

(2) Bu partinin kuruluşu ve çalışmaları hakkında bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler, s. 606 ve müt.

Basındaki bazı yorumlar hilâfına Terakkiperver'ler, halkçılardan daha muhafazakârdırlar. Nitekim programının 6. maddesi "Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmet-kardır" prensibini koymuştur. İki partinin arası, daha doğrusu iki partideki şahsiyetlerin arası bu sebeple açılmıştır ve şiddetli bir mücadele başlamıştır.

Bu sırada Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, Takriri Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Başvekil Fethi Bey (Okyar) Fırka mensuplarından bazılarının birçok yerlerde irticai istismar edici faaliyette bulunduklarını Meclis'e bildirmiştir.

Yahya Kemal (Beyatlı) Hâkimiyeti Milliye'deki başyazısında Terakkiperverler'e ateş püskürmektedir (1). Fırka, İcra Vekilleri Heyeti karan ile kapatılmıştır (2).

Şeyh Sait isyanı

Nakşibendi tarikatından Şeyh Said'in isyan hareketine geçişi 13/14 Şubat 1925 gecesine rastlar. Silahlı kuvvetleri Genç vilâyet merkezini basmışlardır. Yayılmaya başlayarak mart ayının ilk günlerinde Osmaniye ve Ergani'ye girmişlerdir. İsyân büyümüş ve askeri kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu ideolojik bir savaştı. Askerler bu sefer din adına değil vatan adına savaşmışlardı. "...Bu seferki cidal bir mefkure harbi olarak tanınacaktır. Türk tarihinde, askerlerimiz ilk defa olarak mefkureleri uğrunda asil bir maksatla harp etmişlerdir." (3)

Bu sözler, laiklik prensibinin yeni bir açıklaması idi.

(1) Aynı Eser, s. 612, Not 36.

(2) Aynı Eser, s. 612, Not 39

(3) Aynı Eser, s. 614, Not 3.

DEVİRİM HAREKETLERİ VE İSLAMCILAR

10 Türk Devrimi ve Kadın

Devrimci hareketlerin gayesi, yaratıcı bir ilim zihniyetine dayanarak modern bir toplum, demokratik bir devletin kuruluşu olmuştur. Türk Devrimi bu amacına erişmek için, cehaletle, hurafelerle ve bu yoldan da reaksiyoner (gerici-mürteci) çevrelerle ve bilhassa ilmiye sınıfı ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Türk Devrimi'nin karşısında görülen bu engeller garip bir Batı ve Batılılaşma düşmanlığına veya anlayışına sahiptiler. Tezlerini iki önemli noktaya dayamakta idiler: 10 Batı medeniyeti Hıristiyanlığın eseridir. Müşterek medeniyet sayılamaz. Bu medeniyet kabul edildiği takdirde "din elden gider." 20 Batılılaşma birtakım kötülüklerin Türk toplumuna ithali olmuştur. Aslında Batı'dan sadece teknik alınmalıdır.

Gayet kısa olarak dokunduğumuz bu tezi islamcılık cerayanı ve muhafazakâr çevreler her fırsatta belirtmiş ve uzun uzun işlemişlerdir. Erzurum Mebusları'ndan Ziya ve Raif Hocalar(1) TBMM'de, köklü devrim hareketleri yapılırken, İstanbul gazetelerinden bazdan ile hemfikir olarak, bu tezin savunucuları olmuşlardır. Raif Hoca'ya göre, Batılılık "Barlara ve fuhuşhanelere Müslüman kadınlarının

(1) Ziya Hoca'nın Hamdullah Suphi (Tannöver) ile tartışması için bk. Tanık Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 107-108.

gitmesi" şeklinde tecelli ediyordu. Hoca, 1925 bütçe müzakerelerinde meşhur sözlerini söylüyordu:

"...Bazı türediler medeniyet denildi mi kelimenin bütün manası ile garplılaşmak istiyorlar... İngilterede erbabı namustan hiçbirisi bar denilen fuhuşhanelere ayak atmazken, bizde birtakım edânî islam kadınlarını barlara ve tiyatro sahnelerine kadar çıkardılar... Malûmu âliniz her tarafta salgın bir halde devam eden fuhuşun tevessüüne meydan vermemek ve belki menetmek elzem iken, İslam kadınlarını temettü mukabilinde vesikalarla fuhuşa sevk ediyorlar..."(1)

1925 İslamcılarının Göre Örnek Türk Kadını (Atıf Hoca'nın fikirleri)

Beğenilmeyen devrim kadınına karşılık, Türk kadını nasıl olmalıydı?

Meşrutiyet İslamcılarının büyük bir dikkatle inceledikleri kadının sosyal hayattaki yeri, 1925'te İskilipli Âtîf Hocanın kalemiyle yeniden ele alınmıştır. Âtîf Hoca, yalnız değişen dünya şartlarına göre değil, aynı zamanda değişen Türkiye içinde, değişmez fikirlerin savunuculuğu ödevini yerine getiriyordu.

Türk Devrimi, "safha safha" gerçekleşiyordu. Değişmeye mecbur bir toplum içinde, Türk kadınına verilen sosyal yeri anlayabilmek için "Tesettürü Şer'i" (Şeriata uygun örtünme) broşüründe ileri sürülmüş olan fikirlere kısaca göz atmak yeter(2). Adı geçen broşürde, Türk kadınına "örtünme" konusu içinde nazara alıyordu. Şöyle ki:

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, II. D, II. İçtima senesi, C 13, s. 490.

(2) İskilipli Mehmet Âtîf Tesettürü Şer'i (İstanbul 1339/1923) Bütün kitap özetlenmiştir.

Müslümanın Türk kadını iki çeşit örtünme kaidesiyle bağlıydı. Birinci kaide: Buluğa erdikten itibaren, başı dahil olmak üzere, bütün vücudunu bürüyecek bir çarşafıla örtünmesidir. Bu kıyafetteki bir kadın, şeriatın izin verdiği ölçü dışında/ mahremi olan erkekler dışında hiç kimseye vücudunun hiçbir uzvunu gösteremez. İkinci kaideye göre de meşru bir sebep olmadıkça evlerinden çıkıp yabancısı (namahrem) erkeklerle temas edemez.

Bu kaidelere bağlı olan Türk kadınının sosyal hayatındaki durumu ve davranışları gayet ilgi çekicidir.

Bu kadının bütün özelliği her şeyden önce, gözündeki sürme, parmaklarındaki yüzük, ayağındaki gümüş halka gibi "açık süslerini" (ziyetti zahire), gerdandaki kolye, kulaktaki küpe, koldaki bilezik gibi "görünmez süslerini" (ziyetti bâtına) ve bunların takıldığı vücut kısımlarını mahremi olmayan erkeklerle göstermemesidir. Sadece yüzü ile elleri görünebilir. Erkekler bu yerlere şehvetsiz olarak bakabilirler. Kadın sadece vücudunun bazı kısımlarını göstermek şeriatça yasak sayılmaz. Mutad konuşması dışında herhangi bir şekilde konuşamaz, tabii şarkı da söyleyemez. Zira nağmesi de haram sayılacaktır. Aslında bu kadının bütün vücudu örtünmek gerekir, fakat yolda yürüyebilmesi için bir gözü açıkta kalabilir. Elbisesi, vücudunun azalan belli olacak derecede dar olmayacaktır. Kumaşı ince olmayacaktır. Yoksa, Müslümanın Türk kadını diğer milletlerin kadınları mevkiine düşer. Bunlar şeriata göre mel'undurlar. Günahkârdırlar. Bu şekilde giyinmeyen bir kadın Müslüman sayılamaz.

Bu kadın, hangi erkeklerle konuşabilir, temas edebilir ve karşılarında çarşafsız bulunabilir?

Müslümanın Türk kadını ancak "13 sınıf" erkek karşısında örtünme kaidesinin sertliklerine tâbi değildir: Kocalar, babalar,

kaymbabalar, oğullar, üvey oğullar, kardeşler, erkek kardeşlerin oğulları, kızkardeşlerin oğulları, köleler, şehvetten kesilmiş ihtiyar veanîn kişiler, henüz murahik ve baliğ olmayan çocuklar, dayılar, amcalar. Şeriat, bir kadının bu 13 çeşit erkekle münasebetine, تنها veya kalabalık yerlerde de olsa, cevaz verir.

Bundan şu büyük ve önemli sonuç çıkar: Müslaman Türk kadını, bu 13 kategori erkek dışındaki erkekle han, otel, apartman, okul, dersane, hükümet dairesi, bağ, bahçe ziyafet sofrası veya meclisi; çarşı, pazar gibi yerlerde, zaruret olmadıkça, temas ederse, haramdır, evinin dış vazifelerini görmek kadına ait değildir. Çarşıya, pazara çıkamaz. İşini takip edemez. Ancak zirai hayatta kocasına yardım edebilir. Kadınlar herhangi bir bilgiyi ya kadınlardan, mahremeleri olan erkeklerden ya da şehvetten kesilmiş erkeklerden öğrenebilir. Bunun dışında, mesela, kız talebelerin erkek öğretmeni, erkek talebelerin de kadın öğretmeni olamaz.

Bu şekilde örtünmeye niçin lüzum duyulmaktadır? Daha doğrusu örtünmenin "hikmeti teşriiyesi" nedir? Niçin insanları bu şekilde giyinmeye ve davranmaya zorlanır? Önce tesettürün faydaları gözden geçirilebilir: Örtünme, kadımları evlerinde kalmaya, ev işlerini görmeye, çocuklarının yetiştirilmesiyle meşgul olmaya sevk eder. Kan-koca arasında işbirliği ve iktisadi yaşamayı sağlar. Ahlaksızlığı ve fuhuşu önler. Kocanın kansından şüphe etmemesini mümkün kılar.

Sosyal hayatta bu derece faydası görülen örtünme müessesesinin, kanunlaşması, riayeti mecburi kaide haline gelebilmesinin sebepleri, cevap verdiği ihtiyaçlardan doğar. Örtünme sosyal huzuru sağlar. Zira erkeklerle kadınların münasebeti aşkı, sevgiyi tahrik eder. Gayri meşru isteklere yol açar. Fuhuşun doğmasına amil olur. Tesettür ise, fuhuşu önler. Fuhuş, sadece ceza ile önlenmez. Fakat medeniyet (bir anlamda Batılılaşmak) yüksek bir ahlak getirmiyor.

Sonuç: Örtünme kurallarına riayet etmeyen, açık saçık gezen kadın günahkârdır. Dinin dışına çıkmış olur. Dinî inkâr etmiş olur.

Âtîf Hoca, siyasi hayatı ilgilendiren önemli bir sonucu da şöyle tespit etmiştir: Bunca faydası görülen örtünme kuralına uymayanları, bunları sözle, yazı ile ve fiilleriyle örtünme kuralına uymamaya sevkedenler devleti idare edenler tarafından cezalandırılmalı ve bu şekilde hareket etmelerine mani olunmalıdır. Devleti idare edenlerin (evliyayı umurun) ödevi budur. Dini bir ödevdir bu. Daha doğrusu, "tesettürü" sağlamak bir amme hizmeti olmalıdır. Hükümet edenler bu şer'i vazifelerini yerine getirmezlerse, Allah nazarında mes'uldürler ve cezalandırılacaklardır. Devlet idaresini üzerine almış olanlar, Müslüman kadınlarına fuhuş vesikası verilmesine, meyhane, kârhane, umumhane, bar ve danslı yerlere gitmelerine engel olmayanlar veya bu hareketlere kayıtsız duranlar Allah tarafından büyük cezalara çarptırılacaklardır.

Görülüyor ki, 1925 yılının değişen yurt ve dünya şartları, Birinci Dünya Savaşı sonrasının yeni bir sosyal kadrosu içinde, Türkiye'de kadın eve kapatılacak, eşit haklara sahip kılınmayacak, şehvet uyandıracak bir nesne olarak kabul ediliyordu. Peçesinin bir tarafını açarak tek gözü ile insanlar içine girecek kapkara kadınla erkek bir arada yaşayamayacak iki yabancı mahluk haline getiriliyordu.

Âtîf Hoca'nın açıklamaları, Türkiye'nin siyasi hayatını tamamen değiştirecek esasları içine almıştır.

İstenen Teokratik bir devlettir. Sosyal hayata tamamen dini esaslar hâkim olacaktır. Devlet idarecileri ya hocalar olacaklar ya da hocalar devletin idaresini ele alacaklardır. Çünkü din kuralları en iyi onlar bilecektir. Devlet işi ile din işi aynı olacaktır. Laiklik tam manasıyla yok olacaktır.

Bütün İslamcılar, deyletin ahlaki esaslarını bu fikirlerle açıklamışlardır. Samimi olanlarının, görüşlerini ilmileştirmeye cehdedenlerin yanında, İslamcı görünüşler altında şahsi ve siyasi çıkarlarını savunanlar da vardır. Sonuncular İslamcılığı dejenere etmişlerdir. İrticai isyan hareketlerinin yapıcıları bunlardır.

Bu çevrelerin açıklamalarından varılacak sonuç açıkça görünmektedir: Türk Devrimi, Batılılaşma perdesi altında her çeşit ahlaksızlıkları getirmişti. Çünkü Batıdan, yalnız ve yalnız teknik alacağımıza, maneviyat da almaya kalkışmıştık.

Bu garip iddialar karşısında sarhoşluğun, fuhuşun, meyhanelerin tarihini incelemek gerekmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in Ziya Hoca'ya verdiği cevabın benzerini, Süleyman Nazif, Âtîf Hoca'ya vermiştir: "...Kumarhaneler, umumhaneler, barlar vs... gibi sefahat âlemlerini Avrupa icat etmedi... Fakat Beyoğlu'ndaki barlardan, kulüplerden ve Kömürcü Sokağı'nın temellerinden daha eski olan Anaî dolu'daik karı ve köçek oyunları da Garp medeniyetinin masum diyarımıza saldırttığı, bid'atlerden olduğunu Hoca Efendi iddia edebilir mi?"(1).

Her devrim hareketi karşısına çıkan zihniyet belli zihniyetti ve "eski muhalefeti". Çok "eski" idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan her ıslahat hareketinin karşısına çıkan zihniyetin, yirminci yüzyıl şartları içinde değişmiş şekli idi. Fakat öz aynı kalmıştı, hatta çoğu zaman aynı sözler tekrarlanıyordu. Statik, durgun ve zamanlarca taassup ve hurafelerin tesiri altında kalmış kitlelere hükmetmek isteyen, kendisini bu kitlelerin vasisi sayan zihniyet bu idi.

(1) Süleyman Nazif: İmana tasallut (şapka meselesi) (İstanbul, 1342), s.8

20 Şapka Meselesi ve Tepkileri

Türk Devriminin gerçekleşmesinde, kanun yolundan azami derecede faydalanma yoluna gidilmiştir. Neticede, saltanat ve teokrasi müesseseleri bir bir tarihe gömülürken, İslamcı çevre mensupları tepkilerini ihmal etmemişlerdir. Şapka Kanunu (28 Kasım 1925) yeni bir alevlenme doğurmuştur.

Yenilik hareketlerinin kıyafete de teşmil edilişi, muhafazakâr çevrelerce bir şekil meselesi olarak görülmemiştir. Bu esası ilgilendiren bir değişme, islâm kurallarını çiğneyen bir bid'at bir dinsizlik sayılmıştır (1).

Bazı Belediyeler (mesela Gerede) müftü ve imamlar müstesna olmak üzere, ahalinin sarık ve yazma sarmasını, yeni olmayan serpuş ve şalların kullanılmasını yasak etmiştir. Daha sonra, Vekiller Heyeti 2 Eylül 1341 (1925) tarihli ve 2413 numaralı bir kararname ile memurların şapka giymesini istemiştir. Mesele, Meclis'te tartışma konusu olmuştur.

Davayı umumi efkâra duyurmak ve anlatmak kampanyasını bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal açmış ve 1925 Ağustosunda sonlarında İnebolu, Kastamonu ve Çankırı'da ilk konuşmalarına hâkim fikirler şunlardı: Türkiye medeni olmaya mecmurdu. Zira medeniyet ateşi karşısında durulamazdı. O, karşısında duranları ateşiyle yakar, geçerdi. Türkiye halkı aile hayatı ile, yaşayış tarzı ile medeni olduğunu göstermek zorundadır. Medenilik iç ve dış görünüşler, şekil ve esas bakımından zorunludur. Bi

(1) Bu konuda Âtîf Hoca'nın Frenk mukallitliği ve şapka risalesini ne yazık ki bulamadık. Süleyman Nazif'in İmana tasallut kitabından ve Âtîf Hoca'nın bu kitap içindeki cevaplarından faydalanabildik.

zim aleacaip kıyafetlerimiz milli midir? Hayır. Beynelmi-
lel midir? Hayır. Şu halde kıyafetsiz bir millet olamaz.

Turan kıyafetini araştırıp ihya etmeye lüzum yok. Me-
deni ve milletlerarası kıyafet, cevherli milletimiz için laik
bir giyimdir. Bu giyimi alacağız, "Ayakta iskarpin ve fotin,
bacakta pantolon, yelek, gömlek, kıravat, yakalık, ceket ve
bittabi bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siperi
şemslî serpuş. Bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun
ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gi-
bi, frak gibi, işte şapkamız." (1)

Devrimci lidere göre, fes Yunan serpuşudur. Bunu
giymek caizdir de, şapka niçin giyilemez? Bizans papazla-
rının özel elbisesi olan cüppe niçin giyilir? (2)

Şapka kanunu, bu kampanya sonunda kabul edilmiş-
tir. Meclis'te bu kanunun anayasaya aykırılığı ileri sürül-
müştür. Bursa mebusu Nureddin Paşa'nın bu iddiasını Ad-
liye Vekili Mahmut Esat Bey cevaplandırmıştır:
"...Hürriyetin nasibi irticâın elinde oyuncak olmak de-
ğildir... Memleketin menfaatini iltizam eden şeyler, hiçbir
vakit Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhalif olamaz, olma-
makla mukayyettir..." (3)

1924 yılında cereyan etmiş olan irtica gösterileri, 1925
Kasımının sonlarına doğru artmış ve genişlemiştir (4).

(1) Şapka meselesi ve gelişmeleri için Hâkimiyeti Milliye, Cumhuriyet ve
İkdam gazetelerinin Ağustos/Ocak 1925, 1926 sayılarına bakılmalıdır. □ Ayrıca
bk. Mustafa Selim İmece: Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebo-
lu Seyahatleri (Ankara 1959).

(2) Mustafa Selim İmece: Aynı Eser, s. 45-47.

(3) TBMM Zabıt Ceridesi, DII, İct. 3. C. 19, s. 249-250; Tank Z. Tuna-
ya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 128-130.

(4) Hâkimiyeti Milliye, Cumhuriyet, İkdam gazeteleri Ağustos/Ocak
1925-1926 sayılarından bu olaylar takip edilebilir.

Rize Olayları ve Ötesi

Rize olayı bunların en genişidir. Hükümetin, zorla şapka giydireceği, kadınların çarşaflarını açacağı, Kur'anı kaldıracığı yolundaki propaganda 25 Kasım 1925 günü meydan vaesini vermiştir. Hareket Of ilçesine de yayılmış, iğfal edilmiş köylüler silahlı bir isyan teşebbüsüne geçmişlerdir. Nakşibendi tarikatı mensuplarının bu olayda da tesiri görülmüştür. Hareketin Giresun'da da tepkileri olmuştur.

Erzurum olayı daha sonradır. 1925 Ocak ayı içinde bir pazar günü okunan mevlûttan sonra, hocalar bir yürüyüş yapmışlar, halk kendilerine katılmıştır. Muhakeme esnasında bu harekette "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" ile "İslâm Teali Cemiyeti" kurucularının rolleri tesbit edilmiştir.

Maraş olayı da camiden başlatılmıştır. Camii Kebir'den çıkan bir kısım tahrikçiler, Süleyman oğlu Mahmut önde ve elinde bayrak "Şapka giymeyeceğiz" bağırışlarıyla yürüyüş yapmışlardır.

Çerkeş'te cami kapısına şapka aleyhtarı beyannameler yapıştirılmıştır.

Olayların büyümesi üzerine hükümet kuvvetleri harekete geçmiş, hareketler bastırılmıştır. Ankara'da İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

İrtica olayları ile ilgili olarak, İstanbul'da da tevkifler yapılmıştır. "Frenk Mukallitliği ve Şapka", "Tesettürü Şer'i" kitaplarının yazarı İskilipli Âtîf Hoca, Tahirülmevlevî, yazarlardan Ömer Rıza (Doğrul) ve bazı kitapçıları bunlar arasındadır. Mahkeme birçok idam cezaları vermiştir. Bu arada Âtîf Hoca da idam edilmiştir (1).

(1) Aynı gazetelere bakılmalıdır: Ayrıca bk. İskilipli Âtîf Hoca Nasıl İdam Edildi? (İstanbul, 1952).

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin faaliyeti, beklenen irticai direnmeleri cezalandırmak bakımından tabii sayılıyordu. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre, bu "tabii" idi. Türk Devrimi büyük işler başarmıştı. "Şarkta ilk kere, demokratik bir cumhuriyet kuran O'dur. Şarkta ilk kere köylüyü efendi diye ilan eden O'dur. Şarkta ilk kere dini dünyadan ayıran odur. Şarkta ilk kere medeni beşeriyetin müşterek bir aile olduğunu ilan ve bu aile efradı arasındaki hâilleri kaldırmaya azmeden O'dur... İşte bugün bu muazzam esasları ilk kere olmak üzere kabul ve ilan eden herhangi bir muhitte, aksülâmellere, irticai mukavemetlere intizar etmek pek tabii idi" (1).

Son idam hükümlerinin infazından bir iki gün sonra Ankara Hukuk Mektebi'nde, Adliye Vekili Mahmut Esat İhtilaller Tarihi dersine başlıyor ve ihtilâli genç kuşaklara tarif ediyordu: "İhtilâller mazlum beşeriyeti efendiliğe, hakkına, benliğine ulaştıran fikir akınlarıdır." (2) Bu satırların yazıldığı tarihte, bu sözleri dinlemiş olan genç talebeler bugün 50 yaşını aşmışlardır (2).

Bu olaylarla, kesif irtica olayları devresi kapanmış sayılabilir. Devrim iktidarları bir kontrol hakkı kazanmıştı. Bununla beraber Türkiye yeni bir savaşa hazırlanıyordu.

3 Bitmeyen savaş: Laiklik

Türk Devriminin temel ideolojik prensibi olan laiklik,

(1) İstiklâl Mahkemelerinin Faaliyeti (Hâkimeyi Milliye, 4 Ocak 1926).

(2) Hâkimiyeti Milliye (31 Ocak 1926) Türk inkılap Tarihi derslerine 30 Ocak 1926'da başlanmıştır.)

daha başlangıçta irticain ve temsilcilerinin reddi olayına dayanmıştır. Milli hükümetin resmi yayım organı olan Hâkimiyeti Milliye, ilk sayısında ve ilk başyazısında durumu açıkça belirtmiştir: "...İlanı Meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe (milli hâkimiyete) çok yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica kokusunun tazyike başladığı hürriyetler, bir taraftan mukadderatı memlekete bilârekabet vaz'iyed eden, ihtirasın bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek, ric'i hareketlere sebep olmuş ve millet hissetmeyerek, bir lahza elinde tuttuğunu zannettiği hâkimiyeti başından beri velvedar eden fırtınalara kap-tırmış bulundu" (1).

1920'den 1924'e kadar yapılan hareketler ve yıkılan saltanat müesseseleri, laik devlet yapısının, yeni temelleri üzerinde biraz daha yükselmesini sağlamıştı. Bu safhada, laik "demokratik devletin kuruluşu hanedan ve İlmîye'çilerle savaşa dayanmıştır. Türk Devrimi belli bir "mantık"a dayanıyordu. Esas prensipten çıkan sonuçlar Devrimin fikrî temelini vücuda getirecekti. Hâkimiyeti Milliye "inkılabın Mübrem Mantığı" başlıklı başyazısında bu müşahadeyi tespit etmiştir: "...Bir milletin mukadderatında cüz'î iradeler, yalnız o milletin, maşerî ruhunda mevcut temayüllerle tercüman olmakla müessir olabilirler!.. Fakat inkılabı millet yapıyorsa, hiçbir zaman unutmamalıdır ki, onu yaptıran başlıca âmil de hanedan ile Babı Meşihat'tır... (2).

Hanedan (Saltanat), Hilâfet, Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgasından Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulün

(1) Hâkimiyeti Milliye, No. 110 Ocak 1920

(2) İnkılabın Mübrem Mantığı (Zikredilmiştir.)

den sonra laiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası programlarındaki gelişme olayına tâbi kalmıştır.

1923 genel seçimine Fırka, teokratik bir müessese olan Halifelîğin İslâm milletleri arasında en yüksek bir makam olduğunu, beyannamesinde belirterek girmiştir. (1)

Durum 9 Umde'nin, milli hâkimiyet prensibinin zafarını ilan eden 2.ncisinde söz konusu edilmiştir (2).

1923 genel seçiminden sonra, TBMM İkinci Döneminde önemli kararlar almıştır. Cumhuriyetin ilanı, Hilâfetin ilgasını devrimci hamleler takip etmiştir. Laiklik prensipi, milli hâkimiyet prensibinin normal bir gereği, devrimci gelişmelerin bir şartı sayılmıştır.

1918 yılında ise laiklik esası devrimci karakteri ile, Anayasaya (1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na) girmiştir. "Laiklik Tadilâtı" olarak anılan bu değişmelere göre, "laiklik esası" kanunileştirilmiştir (3).

Mesele hâlâ bazı dini esasları muhafaza eden 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndan, devlet teşkilâtına hâkim olan "dini"liğin çıkarılması idi. 2. maddedeki "Türkiye Devleti'nin dini, İslâm dinidir" ibaresi çıkarılmıştır. TBMM'nin yetkilerini belirten 26. maddedeki "Ahkâmı Şer'iyenin Tenfizi" kısmı da çıkarılmıştır. 16 ve 38. maddelerde Reiscumhur ve mebusların yeminlerindeki "Vali

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 580-582.

(2) Aynı Eser, s. 580

(3) Prof. Ali Fuat Başgil: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri (İstanbul 1957, s. 120) Prof. Yavuz Abadan ve Prof. Bahri Savcı: Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış (Ankara 1959), s. 72) Tank Z. Tunaya: 1924 Anayasası'nın İdeolojik Karakteri (İstanbul 1959), s. 15 ve müt. Teksir makinesiyle Kilyos Semineri için hazırlanmıştır.

lahi" terimi de çıkarılarak "namusun üzerine söz veririm" ibaresi konmuştur.

10 Nisan 1928'de kanunlaşan bu değişimlerin dayandığı sebebi, Malatya Mebusu İsmet Paşa (inönü) ve 121 arkadaşının tadil teklifinde bulmak mümkündür: Milli hâkimiyetin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet şekli laik ve demokratik cumhuriyet olduğuna göre, laik devlet esasına aykırı fıkraların Anayasadan çıkarılması gerekir. Din devlet ayrılığı, devletçe ve hükümetçe dinsizliğin desteklenmesi anlamına gelmez. Dinin idare edenler elinde alet olmasını önler. Çağdaş hukuk ilminden ve tarihten edindiği tecrübeleri gözönünde tutan Türk inkılabı, din ile devlet işlerini karıştıran ve türlü zorluğa sebep olacak tohumları saklayan maddeleri kaldırarak Anayasaya açık ve resmi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti'ne pürüzsüz bir şekilde gerçek durumunu vermiş olacaktır (1).

Tasan derhal kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır.

Laiklik, CHP'nin en önemli kongrelerinden birisi olan 1931 Kurultayında, partinin Altı Ok'u arasına girmiştir. Bu seretle 9 Umde tadil edilmiş ve CHP'nin ideolojik prensipleri gözden geçirilmiş oluyordu. Daha sonra, 1935 Kurultayı CHP'nin hukuki ve fiili karakterine son fırçayı vurmuştur. Bütün milletle intibak halinde, bütün milleti üyesi sayan, kendinden başka, kendine rakip bir teşekkülün varlığını kabul etmeyen, devletle aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizması ile kaynaşmış, kaplayıcı bir tek parti.

Bu durumun son ifadelerinden birisi Altı Ok'un Ana

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, DIII, lçt. I, C.3, s. 125

yasaya konmuş olmasıdır. CHP Umdelerinin 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunumun 2. maddesinde yer alması Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının teklifi ile gerçekleşmiştir. Teklife göre, devletin şekli yanında siyaset ve idare alanında takip edeceği "ana vasıfların" (bugünkü deyimle, ideolojik prensiplerin) anayasanın esas hükümleri halinde gösterilmiş olması gerekiyordu (1). Bunlar arasında, laiklik de vardı. Zira, "Bu memleket kâhinlerinin ve gayrı mesullerin vicdanlara amil olmasından devlet ve millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür." (2) Meseleyi bu suretle açıklamaya başlayan Şükrü Kaya ilave ediyordu: "...Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikliğin hududu ve çerçevesi budur... Hiçbir din kendisini müdafaa için Türkler kadar azimkar, Türkler kadar fedakâr bir millet bulamamıştır." (3).

CHP Umdelerinin Anayasaya girmesi, sonraları ağır tenkitlerin konusu olmuş, "milletin bağrına saplanmış altı ok"tan bahsedenler bulunmuştur. Fakat, bu umdeler ve bunlar arasında laiklik bir Anayasa prensibi, kanun koyucuların hareketlerine bir sınır olmuştu. TBMM, Türkiye'nin siyasi iktidarları laikliğe aykırı kanun çıkaramayacaklar, herhangi bir tasarrufta bulunamayacaklar, anti-laik bir politika takip edemeyeceklerdi.

CHP programlarından Anayasa maddelerine geçen la

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, D V, İçt. C. 16, s. 89.

(2) Aynı Eser, s. 559, 560.

(3) Aynı Eser, s. 561

iklik prensibi devrimci çevrelerin benimsemesine karşılık geniş tenkitlere ve hatta silahlı hücumlara maruz kalmıştır.

Aslında laiklik prensibi, Türkiye'de hiçbir zaman din ile devletin mutlak ayrılığı olmamıştır. Din, devletin amme hizmeti olarak benimsediği bir konudur. Siyasi iktidar, tarihi tecrübelerin ışığı altında, dini suiistimalden korumak ve dini çevrelerin siyasal ve sosyal vesayetini önlemek gayesiyle, din işlerini kontrolü altında tutmuştur. Fakat bilhassa 1945'ten sonra, Seçmen çoğunluğunun oylarını toplamak ve muhafazakâr temayüle sahip kitleleri kazanmak amacı ile, din işlerine karşı aldığı kesin ve devrimci tutum bırakılmıştır. CHP'nin kapısını açtığı taviz politikası 1945'ten, çok partili rejime geçildiği tarihten itibaren başlamıştır. DP iktidarı zamanında ise taviz, hızlı bir gelişme sonunda, yerini din istismarcılığı politikasına bırakmıştır.

40 Laik ve Devrimci Cumhuriyette Hücumlar

1945 tarihine değin, gerici çevreler, tarikatlar ve muhafazakâr aydınlar, Cumhuriyet şekline ve laiklik, devrimcilik prensiplerine karşı devamlı ve açık bir kampanya açmamışlardır.

Bununla beraber, yeni devlet şekline karşı beslenen eski kinin, birkaç yıl ara ile, silahlı hareketler halinde ortaya çıktığı görülmüştür. Bu olayların hepsi de "din adına" İslâm dinini, teokratik devlet şeklini savunma amacı ile yapıldıklarını iddia etmişlerdir. Fakat esasında Kabakçı Mustafa'dan Derviş Vahdeti'ye giden bir hat, Türk Devrim hareketleri karşısında belirmiş olan reaksiyoner zihniyetle birleşmiş, eskiyi devam ettirmek istemiştir.

Menemen Olayı (1930)(1)

Olay 1930 yılının 22 Aralık'ta patlak vermiştir (1). Nakşibendi tarikatı mensubu Derviş Mehmet ve beş arkadaşı, Menemen yolunda Kese köyüne uğramışlardır. Burada halka İstanbul'un sarıldığını, 770 bin kişi olduklarını söylemişlerdir. Menemen'e gidilince, camide sabah namazı kılındıktan sonra, Derviş Mehmet Ankara Hükümeti'ni ıskat edip, Abdülhamid H'nin oğlu Selim'i Halife ilan edeceğini cemaate bildirmiştir. Camiden, üzerinde (Innafe tah nake...) yazılı bayrak alınmış, hükümet konağı önüne gelinmiştir. Burada Derviş Mehmet kendisini Mehdiî Resul ilan etmiş, halka şapkalarını çıkartıp, kendisiyle beraber zikre başlamalarını emretmiştir.

Bu sırada duruma bir askeri müfreze müdahale etmiştir. Derviş Mehmet elden giden dine hizmet ettiğini bildirmiştir. Müfreze Kumandanı genç bir yedek subay olan Kubilay, Derviş Mehmet'e teslim olmasını ihtar etmiştir. Derviş, arkadaşı Şamdan Mehmet'e verdiği bir emirle Kubilây'ın öldürülmesini istemiştir. Binden fazla insanın tekbir sesleri arasında öldürülen genç subayın başı testere ile gövdesinden ayrılmış ve bayrağın ucuna takılarak halka gösterilmiştir. Kanı, Derviş Mehmet tarafından içilmiştir. Asilerin reisi tekrar halka hitap ederek: "Ya eheyyl Müslimin, Halife Abdülmecit hudutta bekliyor, kalkınız Müslümanlığı kurtaralım" diye bağırmıştır. Yirmi dakika süren feci ölüm olayından sonra jandarma kıtası asiler üzerine ateş açmıştır. Yobazlar kendi-

li) Olay için bk. TBMM Zabıt Ceridesi, DIII, C. 24, s. 4 Baydar: tCubi lay, s. 12 Cumhuriyet (27,31 Aralık 1930 ve 10 Ocak, 1931 sayıları)

lerine ateşin tesir etmeyeceğini iddia etmişler, hükümet kuvvetleri üzerine ateş açmışlardır. Derviş Mehmet ve bazı arkadaşları çarpışma esnasında ölmüşlerdir.

Yapılan incelemeler sonunda olayın Nakşibendi Hareketlerinin bir zinciri olduğu, tarikat şeyhlerinden Esat Efendi, Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in idaresi altında cereyan ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu grubun memleket dışı temasları da olduğu ortaya çıkmıştır.

Menemen Olayı, Cumhuriyetin yedinci kuruluş yılında, Türk sosyal hayatında büyük tepkiler yaratmıştır. 30 Aralıkta fevkalâde toplantıya çağırılan Vekiller Heyeti, Menemen hareketinin irticai karakterini memlekete duyurmuştur. 31 Aralıkta, CHF Grubu'nda yaptığı açıklamalarda Başvekil İsmet Paşa olayın özelliklerini belirtmiştir: Hilafeti geri getirmek, şeriatı (teokrasiyi) tesis etmek, Türk devriminin getirdiği siyasi ve sosyal düzeni yıkmak. Aynı gün Menemen, Manisa, Balıkesir ve Antalya'da yapılan tevkiflerin sayısı 2200'ü bulmuştur. Menemen ve dolaylannda sıkı yönetim ilan edilmiştir. Bu sırada yurdun her tarafında irticai tel'in eden toplantılar yapılmıştır. 3 Aralık'ta Muğlalı Mustafa Paşa Başkanlığındaki Divanı Harp kurulmuştur.

TBMM'nin 1 Ocak 1931 birleşimleri fevkalâde heyecanlı olmuştur. Başvekil İsmet Paşa olayla ilgili demecinde, Menemen hareketini tarihi irtica gelişmelerine bağlamıştır. Bu, "Yüzlerce seneden beri dini siyasete alet itti-haz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü" idi. "Bu zavalılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar..." Zira, dünya işlerinden din işleri aynalı yıllar geçmişti.

Divanı Harp duruşmaları 15 Aralık 1931'de başlamıştır. Duruşmaları halk efkârı büyük ilgi ile takip etmiş, Şeyh Esad'ın Nakşibendi Halifesi sayılması olayı, ilgiyi büsbütün artırmıştır. 28 kişi idam edilmiş ve birçok ağır hapis cezaları verilmiştir.

Menemen olayı, İslamcı cereyanın soysuzlaştırması-na dayanan bir irtica hareketidir. Nakşibendi hareketlerinin özelliklerini taşır (1). Önceki hareketlere bağlandığı gibi, diğer hareketleri de kendisine bağlar. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri cereyan etmiş olan en önemli ve geniş irtica olayıdır.

Bursa'da Arapça Ezan Olayı (1933)

1933 Şubatının ilk gününde cereyan eden olay, Nakşibendi tarikatına mensup Kozanlı İbrahim ve arkadaşlarının tertibidir. O gün öğle namazından sonra Ulucami'den çıkan cemaate, İbrahim ve arkadaşları "Dinini seven bizimle gelsin" ihtarında bulunmuşlardır. Etraflarında biriken kalabalıkla, ayetler okuyarak, gürültülü bir yürüyüşle Evkaf müdürlüğüne gitmişlerdir. İbrahim ve arkadaşları Vakıflar Müdürüne irticaın zamanın şartlarına bürünen sorusunu sormuşlardır: Başka yerlerde Arapça ezan okunduğu halde niçin Bursa'da Türkçe ezan okunuyor?

Vakıflar Müdürü Vilayet emri cevabını verince, kalabalık vilayet Konağı önüne gitmiştir.

Zabıta kuvvetleri bu sırada olay yerine gelmişler, ka-

ri) Basile Nikitine: Les Kurdes, s. 198.

labahk dağıtılmış, elebaşlar yakalanmıştır. Adaletle teslim edilen suçluların büyük bir kısmı cezalandırılmıştır.

Siirt'te Şeyh Halit ve oğlu Abdülkuddüs'ün maceraları (1935)

Beşiri ilçesinin Kayıntar köyünde oturan Halit kendisini Nakşî Şeyhi ilan etmiş ve küçük bir grup ta toplamıştır. 1935 yılı Aralık ayında, müritlerini Erüh ilçesinin bazı köylerine propaganda yapmaya memur etmiştir. Müritler, gittikleri yerlerin halkını Şeyh Halid'e boyun eğmeğe, Mehdî olarak tanımaya zorlamışlardır. Halk kendilerine inanmayınca, bu sefer adam öldürmeye ve yaralamaya başlamışlardır. Hükümet kuvvetleri bu garip hareketi bastırmış, elebaşları yakalayıp cezalandırmıştır.

Maceranın ikinci kısmını Halit'in oğlu Şeyh Kuddüs üzerine almıştır. Hükümete kızarak dağa çıkmış, şeyhlik ve tarikatçılık hareketlerine başlamıştır. Fakat devrim hükümetinin devamlı takipleri sonunda Suriye'ye kaçmıştır.

İskilip Olayı (1936)

Menemen Olayı'ndan sonra, irtica hareketlerinin en önemlisi sayılan bu olay 1936 yılı Ocak ayında İskilip'te cereyan etmiştir. Kahramanı Nakşibendi tarikatından Kayserili Ahmet Kalaycı'dır. Amacı, destekleyicileriyle beraber Nakşi tarikatını yaymak olmuştur. Elebaşlara göre, namaz ve oruç farz değildi. Kendileri 40, 70 ve 90 günlük yemini oruç usulleri icrat etmişlerdi. Nakşi Şeyhi ulûhiyete (ilâhî bir karaktere) sahipti. Ona tapmak gerekirdi.

Hareket kısa zamanda bastırılmıştır.

1923'ten 1945'e değin, laik ve demokratik bir cumhuriyete yapılmış olan bu saldırganlıklar hep din namına harekete geçme iddiasına dayanmıştır. Merkezi otoritesini kaybetmiş, ülke üzerinde tam bir disiplin sağlayamamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, bölge bölge hükümlerlerini ilan etmiş olan bu dini derebeyler Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız, milli ve mütecanis yapısı içinde, "milli" bir devlet örgüsü içinde, imtiyazlarının ve çıkarlarının sarsılmasına rıza gösterememişlerdir. Giriştikleri hareketlerin müşterek özellikleri anarşik, ayırıcı ve fevkalade iptidai fikirlere dayandıkları için gerici (irticai) dirler. Ayrıca bu hareketlerin memleket dışı bağlantılarını da hesaba katmak gerekir.

Türk Devriminin yobazlığa, irticaa, hatta muhafazakârlığa karşı kesin davranışlara sahip olduğu bir devirde oylarına ihtiyaç duymadığı çevrelere karşı aldığı tedbirler bu tarz olayların süratle bastırılmasını, açık ve geniş propaganda faaliyetine meydan vermemelerini siyasi hayata karışmamalarını sağlamıştır. Çok partili rejime geçildiği tarihten itibaren durum değişecektir.

İslamcılık Cereyanı -III

Tarık Zafer Tunaya

Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun Derleme Kolu Yardımcısı (1933) ve uzmanı olarak çalışan M, Şakir Ülkütaşır, yazdığı "Atatürk ve Harf Devrimi" adlı çok ilgi çekici kitabı için şunları söylüyor:

"Cumhuriyet Türkiyesi, dil devrimine Alfabe devrimi, yani Latin aslından gelen yeni Türk harflerini kabul ve uygulamakla işe başlamış oldu. Yüzyıllardan beri kullamlagelefi Arap alfabesi, ancak bu dilin kendi özelliklerine göre kurulmuş olup, Türk fonetiğine hi^ uymayan bir yazı sistemiydi. Bu alfabe, kuruluşu bambaşka ulan Türkçe'nin ses varlıklarını doğru ve tam gösterecek zengin bir araç olamamıştı. Yazımının en önemli yönü, sözcükle ünlülerin (sesli) gösterilmesi idi; Arap alfabesiyle böyle bir yazım sağlanamıyordu. Bu nedenle bize ünlü harfleri gösteren, okunması, yazılması dilimizin yapısına uygun bir alfabe gerekti, işte Cumhuriyet, bu sorunu büyük ve başarılı bir devrimle gerçekleştirdi." Sorunu, tarihsel kökeniyle birlikte anlatan bu kaynak kitabı, gelecek cuma günü yine gazeteniz Cumhuriyetle birlikte alacaksınız.

Dizgi  Baskı  Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İSLAMCILIK CEREYANI

İ 3 İ

**İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca
Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**

**Prof. Dr.
TARIK ZAFER TUNAYA**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

iii

1945-1950 DEVRESİ: ÇOK PARTİLİ REJİM İÇİNDE MUHAFAZAKÂR VE DİNCİ CEREYANLARIN SIYASI HAYATA KARİŞMALARı

1	Din ve Siyaset	11
	Yıpranan Tek Parti Rejimi	11
	Parti Programlarında Din Meselesi	13
2	C.H.P'nin Değişen Tutumu	
	1945'in Getirdikleri	16
	1947 Kurultayı	18
3	D.P.'ye Gelince	21
4	1945-1950 Devresinde Gelenekçi Fikirlerin	
	Yasama Alanına Karışması	22
5	1945-1950 Devresinde Gelenekçi Çevrelerin	
	Belirttikleri Belli Başlı Meseleler:	24
	C.H.P'nin Lâiklik Anlayışını Tenkit	25
	Kur'an Diliyle İbadet - Kur'an Yazısı	29
	Dil Devrimi	30
	Din Eğitimi	31
	Komünizm Meseleleri	33
	İslamiyet ve Reform	35
	Mezhep Çekişmeleri	37
	İslâmiyette Sosyal ve Demokratik Düzen	38
	Batılılaşma Meselesi	39
6	İslamcılık Cereyanının Bu Devre İçindeki	
	Özellikleri	40
7	İktidar Partisi Olarak CHP'nin Gelenekçi	

Baskı Karşısındaki İcraatı	.42
(Türebelerin Açılması)	
80 Laik Devlete Yeni Bir Hücum: Ticâniler	.44

IV

1950-1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

10 Din vc Siyasi İktidar.	47
Devrimlerin Parçalanması	
20 Yasama Alanında	49
Arapça Ezan.	50
"Sağ Cereyan Tehlikesi Yoktur!".	51
Bütçeye İslâmî Bakışlar.	52
Dini ve Peygamberleri Kanun Yolu ile Korumak	53
Devlete Resmi Din Teklifi	55

V

LAİK CUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

10 Ticaniler.	57
20 İki Olay.	57
Malatya Suikastı	57
"Büyük Cihad".	58
30 Yeni Bir Nakşibendi Hareketi: Ulueami Olayı (1957).	58
40 Nurcular.	59
50 "Tutan-Tutmayan" Devrimler.	66
"Devrim Yobazları".	66

Ayrıma Varış	68
"İrtica Yoktur Efendiler"	69
60 Milli İman Cephesi'nden Vatan Cephesi'ne.	70
Londra Uçak Kazasının Yorumlan.	71

Vİ

27 MAYIS VE SONRASI

10 Millî Birlik Komitesi'nin Tutumu	73
20 Anayasa Hazırlıkları İçinde	74
İstanbul Ön Tasarısı	74
Prof. Başgil'in Tezi	77
Siyasal Bilgiler Tasarısı	78
30 Kurucu Meclis Devresi	79
1961 Anayasası	80
Temsilciler Meclisi'nde Laiklik Meseleleri	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

I

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER VE TÜRKİYE 83

BİRİNCİ AYIRIM

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER 84

1	İslâmiyetin karşılaştığı güç mesele.	84
2	Reformcu Fikir Cereyanları.	86
	Arap Kolu (Vahabîlik ve Selefiye).	88
	Hint ve Pakistan Kolu.	91
	Özellikler.	92
3	Reform Hareketleri.	93
	İç ve Dış Engeller.	93
	Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler	95

İKİNCİ AYIRIM

... VE TÜRKİYE

1	Meşrutîyet İslamcıları.	97
2	Cumhuriyet Rejimi İçinde Gelenekçi Çevre.	99

II

İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

	(İslâm Dünyasında ve Türkiye'de Varılan Sonuçlar)	105
1	Milliyetçilik (Millî Devlet) Meselesi.	105
	İslâm Dünyasında	
	Meşrutîyet İslamcıları.	107
	Cumhuriyet Gelenekçileri	108
	Türk Devriminin Davranışı.	109
2	Demokrasi Meseleleri.	110
	İslâm Dünyasında.	110
	Meşrutîyet İslamcıları.	112
	Cumhuriyet Gelenekçileri.	112
	Türk Devriminin Davranışı.	113

30	Laiklik Davası	116
	İslâm Dünyasında Meşrutiyet İslamcıları	116
	Cumhuriyet Gelenekçileri	116
	Türk Devriminin Davranışı	119
40	Hilâfet Meselesi	121
	İslâm Dünyasında	121
	Meşrutiyet İslamcıları	122
	Cumhuriyet Gelenekçileri	122
	Türk Devriminin Davranışı	122
50	Ekonomik Mesele	123
	İslâm Dünyasında	123
	Meşrutiyet İslamcıları	125
	Cumhuriyet Gelenekçileri	125
	Türk Devriminin Davranışı	126
60	Komünizm Meselesi	126
	İslâm Dünyasında	126
	Meşrutiyet İslamcıları	127
	Cumhuriyet Gelenekçileri	127
	Türk Devriminin Davranışı	127
70	Feminizm Hareketleri (Kadının Toplum	
	İçindeki Yeri).	128
	İslâm Dünyasında	128
	Meşrutiyet İslamcıları	130
	Cumhuriyet Gelenekçileri	130
	Türk Devriminin Davranışı	131
80	Son Görünüşler	131

BİBLİYOGRAFYA

ALFABETİK FİHRİST	137
------------------------------------	------------

III

1945-1950 DEVRESİ: ÇOK PARTİLİ REJİM İÇİNDE MUHAFAZAKÂR VE DİNCİ CEREYANLARIN SİYASİ HAYATA KARIŞMALARI

1 Din ve Siyaset

Yıpranan tek parti rejimi

Cumhuriyet rejimi içinde 1945 yılına kadar, CHP'nin hâkimiyeti, fiili bir tek parti rejimi olarak devam edegelmiştir. Ne zaman partiler çoğalmışsa, muhafazakâr ve dinci fikirler ve temayüller saklandıkları yerden siyasi hayatın yüzüne çıkmışlardır. 1924 (Terakkiperverler) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası) denemeleri bunu göstermiştir. Bu yoldan ortaya çıkan cereyanlar Devletin varlığı için tehlike sayılmış ve çok partili rejim denemelerini akamete uğratmış, partilerin hayatına mal olmuştur.

1945 yılından itibaren Milli Kalkınma Partisinin kuruluşu ile (18 Temmuz 1945) açılan çok partili rejim cumhuriyet rejiminin en uzun devresidir ve 27 Mayıs hareketi ile açılan bir parantez müstesna, onaltıncı yılını doldurmuştur. Ve Türkiye'nin siyasi hayatına köklü değişimler getirmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İlaik Fırkası, Cumhuriyet Fırkası (ve daha sonra Partisi) adlarıyla 1919'da memleketin kaderine hâkim olan CHP devrimci, geniş (gayri mütecanis yapılı) bir siyasi teşekküldü. 1945'te Genel Başkan ve Devlet Başkanı İnönü, Meclisi

açış nutkunda, muhalefet partilerinin çoğalmasının iyi karşılanacağını söylediği zaman, CHP'nin ardında çeyrek yüz-yılı aşan bir mazi vardı. 1945 yılındaki siyasi bilançosunda görülen maddeler kabarık sayılabilirdi: İhmale uğramış bir kitleyi kaldırmak için muhafazakâr çevrelerle savaşarak yapılmış olan devrimci hamleler, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ve bilhassa köyde hissedilen yüklemeler, liberal ve devletçi iniş çıkışlarla artan ekonomik çıkmazlar, Varlık Vergisi olayı, devletçilik politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluklar. Bu hareketler tek parti rejiminin şartları içinde çalışan bir Meclisin koyduğu kanunlar yolu ile yukarıdan aşağı bir yönde gerçekleştirilmeye çalışılmıştı.

1945'ten önce, muhalefet kitlesi hazırды. 1945'te dünyaya şartlarının da yardımı ile CHP'ye karşı muhalefet başlamıştı. DP geniş hoşnutsuzluğu bir iptidai madde olarak kullanmasını bilmiş ve geniş bir kitle kendisini benimsemiştir. Tek parti iklimi değişince de, çeşitli fikir akımları, bu arada meşrutiyet İslamcılarını, değişik şartlar altında, devam ettirmek isteyen bir cereyan da ortaya çıkmıştır. Bu cereyan Türk Devrim hareketlerinin karşısında yer almış, muhafazakâr çevreleri dile getirmiş ve muhalefetin destekleyicisi olmuştur. Bu fikirler, iktidarların tereddütlü ve maksatlı tutumları ile siyasi hayattaki tesirlerini gitgide arttırmışlardır. Bu artma bilhassa DP iktidarının ekonomik buhranı içinde, oy toplama politikasının gelişmesi ile orantılı olmuştur. Çok partili rejim, sosyal hayat içinde bastırılmış, fakat için için yaşamaya devam etmiş olan dinci cereyanları canlandırmıştır. Bunlar kendilerini meşrutiyetin İslamcı cereyanına bağlamışlardır.

1945 'ten günümüze kadar geçen onaltı yıllık çok partili siyasi hayat içinde dini meseleler ve olayların şu bakımdan özellikleri vardır: DP'nin iktidara geçiş tarihine değin (22 Mayıs 1950), CHP'nin tutumu ve siyasi olaylar henüz devrim kanunlarının tesiri altındadırlar. DP iktidarının başlayışından itibaren ise devrimlerin zayıfladığı ve muhafazakâr kitlenin iç politika üzerindeki kuvvetinin arttığı görülmüştür. Oy pusulası bu değişik tutumların temelinde yatmaktadır.

Parti programlarında din meselesi

1945 Temmuz'undan itibaren DP'nin işbaşına geçmesi safhasına kadar, Türkiye'de 24 siyasi parti ve teşekkül kurulmuştur. Beş yıllık kısa bir dönem içinde kurulmuş olan bu teşekküllerin büyük bir kısmı din ve gelenek konuları, laiklik konuları hakkındaki tutumlarını programlarında belirtmişlerdir.

Bu devrenin siyasi hayatında ve muhafazakâr cereyanının ortaya çıkışma en önemli örnek Millet Partisi'nin programından alınabilir. 1948 senesinde dini reform isteyen bir grup Demokrat Parti'den ayrılmış ve Millet Partisi'ni kurmuştur. Parti sosyal hayatta geleneklere ve örf ve âdeea geniş önem verilmesine taraftardır. Partinin ana programının 7. maddesine göre, parti "içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük hisselerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuzu dışında kalır." Ana programın 8. maddesine göre de, "Parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır." Ge

ne partinin ana programının 12. maddesine göre, parti laikliği esas itibariyle kabul etmekle beraber din işlerinin ayrı bir teşkilat elinden idaresini, bu teşkilatın muhtar bir teşkilat olmasını istemektedir. Parti ayrıca ilk ve orta tedrisata din dersleri konulmasını da uygun görmektedir. (1) Bu şekilde, Millet Partisi ana programı İkinci Meşrutiyet'in İslamcı cereyanını temsil etmemekle beraber, siyasi platforma girdiği zamanki havaya oranla daha İslami ve muhafazakâr bir görüşün örneğini vermektedir. Din işlerinin müstakil ve muhtar bir idarenin eline verilmesini istemek Türkiye'de o güne dek hâkim olan laik düzene aykırıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi hayatta ortaya çıkan bazı partiler de, etkili olmamakla beraber, muhafazakâr görüşün temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan 1945 senesinde kurulmuş olan **Milli Kalkınma Partisi**, dış politika sahasında "İslam Birliği" Şark Federasyonu projesinin gerçekleşmesini istemiştir. (2) Parti tüzüğü'nün 19. maddesine göre maarifte her şey ahlak ve milli anane esasına göre ayarlanacaktır. (3) Parti idarecilerine göre Cumhuriyet Halk Partisi komünizme yakın esasları benimsemiş bulunmaktadır. 1946'da kurulmuş bulunan **Sosyal Adalet Partisi**'nin gayesi "Dünya Müslümanları Birliği'ni desteklemek" olacaktı. (4) Aynı yıl içinde kurulmuş bulunan Çiftçi ve Köylü Partisi de ananelere bağlılığını belirtmiştir. (5)

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 719

(2) Nuri Demirağ, İ. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)

(3) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 644

(4) Tank Z. Tunaya: Aynı eser, s. 693

(5) Tarık /.. Tunaya: Aynı eser, s. 695

1946'da kurulmuş diğerk bir parti olan "**Arıtma Koruma Partisi** █ **ARK**" 'da, dinci siyasi bir parti olduğunu tüzüğü-nün birinci maddesinde açıklamıştır. (1) 1946 yılında ku-rulmuş diğerk bir siyasi parti de "**İslam Koruma Parti**█**si**"dir. Bu partinin adı parti olmakla beraber, kuruluş dilek-çesinde her türlü siyasi faaliyetten uzak olunduğı belirtil-miş ve gayenin sadece İslamın yükselmesi, kuvvet kazan-ması, dayanışması olduğı açıkça yazılmıştır. (2) 1947 se-nesinde kurulmuş olan **Türk Muhafazakâr Partisi** de bu devrenin İslamcı siyasi davranışlarına örnek olarak göste-rilebilir. Partinin programında ve gayelerinde İslami esas-lar hâkimdir. (3) 1949 yılında kurulan **Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi**'de münevver dindarlığı destek-leyeceğini, dini cemiyetlerin serbestliğini ve teşkilatlan-masını arzuladığını açık bir muhafazakârlıkla programında göstermiştir. (4) Bu devre içinde kurulmuş dinci partilerin çokluğu, çok partili hayata geçişin din istismarına ve yeni bir İslamcı cereyanın ortaya çıkışında rol oynadığını gös-termektedir.

Bu devrenin açıkça dinci ve muhafazakârlıklarını be-lirtmiş olan partileri yanında CHP'nin laik davasında tutu-mu gözden geçirilmiştir. DP'ye gelince, kuvvetli bir mu-halefet kitlesine dayanan bu parti, dayandığı kitlenin bas-kısı altında 1950'den itibaren uygulayacağı bir din politi-kasının ilk tohumlarını serpmiştir.

(1) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708

(2) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708

(3) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 711. ayrıca bk. Kudüs Müftüsünün C. R. Atılhan 'a gönderdiği mesajı (Tasvir, 13 Şubat 1948)

(4) Tank Z. Tunaya: Aynı eser, s. 736

2 CHP'nin değişen tutumu 1945'in getirdikleri

İç politikanın değişen şartları içinde, iktidarda bulunan CHP, tüm olarak programını ve bu arada 6 Ok'un anlamlarını gözden geçirmek lüzumunu duymuştur. 1925 yılının Ziya Hocasını devrimci cephe adına tenkit eden Hamdullah Suphi, şimdi kendisi Ziya Hoca gibi konuşmaktadır. Parti içinde böyle bir değişimi haber veren olay 1945 yılında görülür. Daha sonra 1947 Kurultayı meseleyi esaslı şekilde ele almıştır.

1945 senesinde daha çok partili rejime geçilmeden, toplumda ilk defa bir dinde reform fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir iktidar partisinin içinden gelmektedir. Parti içindeki bir grubun reform konusundaki teklifleri şöylece özetlenebilir:

1 Dünya işlerini din işlerinden tamamiyle ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer almaması,

2 Kur'an ve din tatbikatının öztürkçe olarak tanzim ve tertibi.

3 İbadet yerleri Türkün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Halkevine benzer bir şekle ifrağı.

4 Ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi ve ezcümlerle, sarık, cübbe gibi din tatbikatında kullanılan her nevi kıyafetin ilgası.

5 İbadet usul ve zamanlarının tanzimi.

6 Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na ben-

zer bir teşkilat ikame edilerek, din teşkilatının devlet bünyesinden çıkarılarak millete mal edilmesi.

Reformcuların bu teklifleri parti içinde karşıt düşünceleri davet etmiş ve bu görüşe karşı cephe almışlardır. Buna göre, devletin din işlerini yeni baştan ele alması doğru değildir. İtikat ve amel'e taallûk eden mesailin devle tarafından tanzimi de müdahale teşkil eder. Bu bakımdan dinde reform gerekli olmakla beraber bu bir din ıslahatı olarak değil, bir kültür işi olarak yapılması doğru olacaktır.

Parti içindeki bu iki karşıt görüşü tartışan CHP müstakil grubu, ikinci fıkre yanaşmaktadır. Grubun din hakkındaki raporunda (1) itikat ve ibadeta taallûk eden hususların devletçe tanziminin, bir başka deyimle dini reform icrasının, laiklik esasına uygun düşmediği belirtilmektedir. Reforma din uleması kendi bilgi ve vicdanlarına dayanarak öneyak olabilirler. Ku'ranm öztürkçe olarak tanzim ve tertibi bir dil ve kültür işi olarak tetkik edilmelidir. İbadet yerlerinin tanzimi, ruhbanların kıyafeti, ibadet usul ve zamanının tesbiti gibi hususlar devlet işi olarak kabul edilemez.

Bu iki karşıt görüş, reformun gerekliliği üzerinde birleşmektedir. Ayrıldıkları nokta birinci fikrin reformu iktidar kudretiyle yapılabilecek bir iş olarak kabul etmesine karşılık, ikinci görüş tabii gelişime inanmaktadır. İktidarda bulunan bir parti içindeki bu iki görüş onun laiklik politikası üzerinde şüphesiz tesir edeceklerdi. Nitekim 1947 Kurultayı bu durumu bütün açıklığı ile ortaya çıkarmıştır.

(1) Bu rapor ve raporun tefsiri hakkında Reşit Ülker'in yazısı için bk. Vazife, 1957, sayı 40 s. 172.

1947 Kurultayı

Laiklik meselesi, CHP tüzük tadilatı sebebiyle 7. Kuşkurultay'da üzerinde en çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu Kurultay'da gelenekçi görüş devrimci bir parti içinde tekliflerini ortaya atmışlardır. Devrimci cephe ise, yeni tüzüğün laikliği tarif ve izah eden ifadesini korumuşlardır.

Gelenekçi cephe, açık olarak laikliğin reddiyesini yapmamıştır. Gayesi, uygulanmasını sert ve gerçek laikliğe aykırı bulduğu laikliği yumuşatmak ve gerçek olarak kabul ettiğı anlama getirmektir.

Din sosyal bir kuvvettir, bu kuvvete itibar eden milletler daima kuvvetli ve payidar olmuşlardır. Halbuki toplumumuz dinin gelişimine lakayd kalmaktadır. İnsanlar arasındaki içtimai tesanüt ancak din ile mümkündür. (1) Öyleyse, ne yapmak gerektir? Gelenekçi cephe bu tekliflerini iki üç nokta altında toplamaktadır:

1 Din manevi bir gıdadır. (2) Bunun için toplum hayatında dine önem vermek gerekir. Bizde memleketin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olan İslam dini, diğer dinlere nazaran aşağı durumdadır. İslamın dışındaki dinler lehine bir müsavatsızlık yaratılmıştır. (3)

2 Laiklik memleketimizde yanlış anlaşılmış ve uygulanmıştır. Gerçekte, laiklik eski ve Şark'ta da mevcut olan

(1) Abdülkadir Güncy'in konuşması, CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s. 449

(2) Şükrü Nayman konuşması, aynı Tutanak s. 451

(3) Sinan Tekelioğlu'nun konuşması, aynı Tutanak s. 450-451

bir mefhumdur(1). Laiklik bizde, gençliğin dinden habersiz, maneviyatsız gelişmesini yaratmıştır. Devlet müdahalesini doğurmuştur(2). Dine önem vermemek şeklinde görülmüştür. Batı'da ise din baş köşeyi işgal etmekte, laik memleketlerde dahi din önem kazanmaktadır. Bu şekildeki fikirlerin beyanı hiçbir zaman irtica değildir. Memlekette irtica yoktur(3). Laikliği gerçek anlamına getirmek için, gençliğe manevi gıda vermeli, Şark'a ilgi göstermelidir(4). Şark'a dini ilgi "hayatımız iktizasıdır"(5). Bu şekilde, hem bir İslam bloku kurulabilecek ve hem de bir din olarak ortaya çıkan komünizm önlenecektir.

3¶ Devletimizin resmi teşkilatı içinde iki müessese vardı: Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf İdaresi. Bunların devlet teşkilatı içinde oluşu dertlerin başıdır. Dünyanın her yerinde dini inançlar müstakil teşkilatlarını kurmuşlardır. Türkiye'de ise bu imkân İslam dinine tanınmamıştır. Memleketin ihtiyacı olan gerçek din adamları mektepler ancak müstakil bir diyanet işleri teşkilatıyla mümkün olabilecektir. Bu bakımdan, Diyanet İşleri ya müstakil bir teşkilat olmalı(6), ya da kendisine maddi ve manevi imkânlar tanınmalıdır(7).

4¶ Din manevi bir gıda, kuvvet olarak kabul edilince, yeni neslin bu bakımdan kuvvetli yetiştirilmesi gereklidir.

(1) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak, s. 454¶455; Yusuf Ziya Köscmen'in konuşması, aynı Tutanak, s. 4626

(2) Abdülkadir Güncy'in konuşması, aynı Tutanak, s. 449

(3) Emin Karpuzoğlu'nun konuşması, aynı Tatanak s. 454

. (4¶5) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak,

(6) Sinan Tekelioğlu'nun teklifi, aynı Tutanak s. 450, s. 458

(7) Şükrü Nayman'ın teklifi, aynı Tutanak, s. 451; Abdülkadir Güney de aynı fikirdedir, aynı Tutanak, s. 449

Bunun için de, hususi din derslerine imkân tanımak, mekteplere din dersi koymak, üniversitede ilmi bakımdan dini tedrisat yapılmak şarttır(1). Maddeye tapan toplumu uyar-mak, manevi ihtiyaçları tatmin etmek, ancak İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarını öğrenmek, onları tedris et-mekle mümkündür. Din derslerini öğretmek, vatanın ve milletin geleceğinin garanti edilmesi demektir. Toplum, ah-lak terbiyesi olan din tedrisatını istemektedir(2).

Gelenekçi cephenin fikirleri bu şekilde ortaya çıkınca devrimciler cevaplarını bulmakta güçlük çekmemişlerdir.

Devrimci cephe, dinin kötü politikacılar elinde siya-sete alet edildiği gerçeğini ortaya atmıştır(3). Türk ulusu-nun bekası ne dindedir, ne de imandadır. Türkün son kuv-veti, kendi damarlarındaki asil kandadır. Din Türkün ken-di vicdanıyla Allah arasındadır(4). Dünyanın hiçbir yerin-de de, laiklik gelenekçi cephenin anladığı manayı almamış-tır^). Din ile komünistliği önlemek birhayaldir. Komü-nizm bir din değildir. Komünizm, iktisadi bir doktrindir. Ona cevap vermenin, onu önlemenin yolu iktisadidir(6).

Bütün memleketlerde laiklik din düşmanlığı şeklinde başladığı halde bizde aynı durum görülmemiştir. Laiklik ha-reketinin başından beri memleketimizde din düşmanlığı ile

(1) Bu fikir Kurultay'da bütün gelenekçi cephe tarafından tekrarlanmıştır. Tutanak'ın şu sayfalarına bakılabilir: Vehbi Dayıbaş (s. 448), Abdülkadir Güney (s. 449), Sinan Tckclioglu (s. 451-452), Hamdullah Suphi Tanrıövr(s. 456-457), Yusuf Ziya Kösemen (s. 462)

(2) Şükrü Nayman, aynı Tutanak, s. 451

(3) Ali Kıza F.sen'in beyanından, aynı Tutanak, s. 461

(4) Cemil Sait Barlas'ın konuşmasından, aynı Tutanak, s. 460

(5)6) Cemil Sait Barlas'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 459 Tahsin Bangul oğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

laiklik aynı anlama gelmemiştir. Laiklikten inaksal Alkili ile kulun karşılıklı münasebetlerin ferdi oluşudur(1). Şark'a dönüşten İslam birliğinden bahsedilmektedir, Cihan Harbi'nde bizi baltalayanlar Müslüman Araplar değil midir? Hristiyan devletler birbirleriyle harp etmemekte midirler? Öyleyse dinin tesanüd unsuru olduğu düşüncesi nerededir. Akide, Türkün kendi benliğine ait bir meseledir. Onun için benliğimize, dilimize sahip olmak gereklidir(2). Mücadele hurafeye, örümcek kafaya, Kubilay'm kafasını mızrağa geçirenlere karşıdır. Laikliği umde alışın sebebi, "kara tassubun bir kene gibi milletin dimağına ve tefekkürüne yapışmasına son vermektir(3). "Ruhu alabildiğine Türk, düşüncesi alabildiğine Garpli bir millet olmayınca ayakta kalmamızın, yaşamamızın imkânı yoktur"(4). Gelenekçi görüşün fikirleri laiklik sınırını aşmakta, bütün sosyal hayatımızı dinle izah etmektedir(5).

7. Kurultay, gelenekçi cephenin tekliflerini reddetmek suretiyle devrimciliğini belirtmiştir.

3 DP'ye gelince...

Demokrat Parti de daha muhalefet saflarında iken 1949 senesinde topladığı ikinci büyük kurultayında İslamcı fikirler kendisini göstermiştir. Nitekim, partinin genel başkanı Celal Bayar söylevinde, laiklik ve dine hürmet esas

(1) Behçet Kemal Çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 463

(2) Cemil Sait Barlas'ı konuşması, aynı Tutanak, s. 460

(3)4) Behçet Kemal Çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 462-463

(5) Tahsin Banguoğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

larını birleştirmiş, Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını belirtmiştir. Bununla beraber dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu da ileri sürmüştür(1). Bu kurultayın enteresan bir olayı da, kurultayın üyelerinden birinin CHP'yi "irticayı körukleyen kuvvet" olarak göstermesi olmuştur(2). Demokrat Parti'n in din ve İslamiyet konusundaki daha İslamcı davranışları 1950 yılından, iktidarı elde ettikten sonra görülecektir.

4 1945-1950 devresinde gelenekçi fikirlerin yasama alanına karışması

Türkiye'nin yasama alanı dışındaki siyasi hayata paralel olarak, devrin karakterlerine uygun olan İslamcı fikirler yasama alanında, TBMM'de kendilerini göstermişlerdir.

Yasama organında İslamcı görüşler özellikle Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi için yapılan bir tadil teklifinde ve Halife-Sultanların mallarıyla ilgili bir sual sebebiyle Osman Nuri Köni'nin beyanlarıyla ortaya çıkmıştır.

Osman Nuri Koni, Sultanların mülklerinin ne durumda bulunduğunu sormuş ve bu mülklerin hususi şahıslara satıldığını belirtmiş, bunların padişahlara ve onların ailelerine ait olduğunu belirtmiş, bu teokratik ve monarşik ailenin haklarını korumuştur(3).

(1) Nazmie Sevgin: Celal Bayar Diyor ki (İstanbul 1951) s. 352. Aynı konuda bk. İskenderun konuşması (Vatan, 9 Ocak 1949) ve Ankara konuşması (Vatan, 25 Nisan 1949)

(2) Tarık Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 653 Not. 31

(3) Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre VIII, İqt. 3 Cilt 18, s. 443

Gene Büyük Millet Meclisi 'nde Kuran'ın Türkçe okunup okunmaması konusunda ortaya çıkan bir münakaşada, İbrahim Arvas ve Necati Erdem gibi milletvekilleri Kuran'ın elli milyon Müslüman tarafından Arapça okunduğunu, tercümesi halinde değerinden kaybedeceğini, belirtmişlerdi¹⁾.

Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil hususundaki tartışmalar, bu devre içinde Büyük Millet Meclisi'nde din ve laiklik konusunun en çok tartışıldığı devreler olmuştur. Gerçekten, 1949 senesinde hükümet tarafından yapılan bir kanun teklifi, gerici hareketlerin çoğalması karşısında bunları önleyecek kudretten yoksun Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin tadilini ve maddeye daha sert şekil verilmesini istiyordu. Bu teklif Büyük Millet Meclisi'nde uzun boylu tartışılmış ve değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebeplerini toplayan maddenin hukuki yönü bakımından yapılan tenkitler bir yana, fikir cephesi de tenkit olunmuştur. Bu tenkitler, İslamcı görüşlerin örnekleridir. Osman Nuri Koni'ye göre, bu şekildeki kanun teklifleri "dini İslama tecavüz, laikliğe külliye muhaliftir", bu şekilde dinsizlik korunmaktadır, din propagandasına dinin diline, ifadesine karışılmaz⁽²⁾. Sinan Tekelioğlu'na göre, laikliği korumak bahanesiyle girilen bu şekildeki kanunlar tamamen komünist kokusu vermektedir⁽³⁾. Necati Erdem'e göre bu şekilde dinsizliğe imtiyaz tanınmış, laiklik perdesi altında dinsizlik korunmuş olmaktadır⁽⁴⁾. Bu şe-

1) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 16, s. 450-451

(2) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 575

(3) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 579

(4) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 588, ayrıca bk. s. 668

kilde laiklik gerçekte tatbik edilmiş olmamakta ve bu perdede altında dinsizlik yayılmaktadır. Böylece Türkiye'deki gidiş laikliğe tamamiyle aykırıdır. Oysa demokratik rejimlerde devlet dine karışamaz. Şu halde din hürriyetini bu şekilde sınırlandıran kanunlar demokrasiye de aykırıdır, vicedan hürriyetine de.

İslamcı görüşlerin yasama alanına girmesi bu devrede mümkün olmuştur. Daha ilerde görüleceği gibi İslami (teokratik) devlet esaslarının müdafaa edildiğine, laikliğin tamamen reddedildiğine bu devre içinde rastlanmayacaktır.

50 1945-1950. devresinde Gelenekçi çevrelerin belirttikleri belli başlı meseleler

1945-1950 seneleri arasında, 1923-1945 seneleri arasında devrimleri koruyucu davranış bütün sapmalara rağmen gene de kuvvetini korumuştur. Bu sebeptendir ki laikliğe aykırıgidişi destekleyen, daha doğrusu böyle bir gidişi canlandırmaya çalışan fikirler azdır(1). İslamcılık cereyanının savunması belli bir kaç noktaya has kalmış, genişleyememiştir. Ayrıca, İkinci Meşrutiyet devresinin İslamcı fikirlerine yeni bir görüş eklenmiş değildir. Aksine İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirleri çok daha az bir kuvvetle ve bilgi ile tekrarlanmışır. Yapılan fikir çalışması devrimin yarattığı bazı yeni durumların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesinden ibaret kalmıştır. Bunların başında, okullarda din dersi okutulmaması ve Arapça ezan yasağı gelir.

(1) Aynı fikir için bk. Rusto: Politics and İslam in Turkey.

CHP'ünün laiklik anlayışını tenkit

Bu devrede rastlanan tek tük İslamcı fikirlere göre, Halk Partisi uygulamakta olduğu laiklik görüşü ile Türk halkının duygularını hiçe saymakta, kendi siyasi isteklerini topluma kabul ettirmek endişesiyle hareket etmektedir. Davranışları vicdan hürriyetine aykırıdır. Türk halkı yüzde yüz Müslümandır. Laiklik bu hisse aykırı düşen, "tenakuzlar" içinde yüzen bir kuraldır. Laiklik kuralı Türk'ün Müslümanlığı tanımamaya kadar götürülmüştür. Türk İslamlığı o derece benimsemiştir ki Türk'e yaklaşmanın tek yolu, onun vicdanına girebilmekle mümkündür. Demokrat Parti işte bunu benimsemiş ve yapmıştır. Halk Partisi'nin seçeceği en iyi yol dine hiç karışmamaktır. Bunun aksine hareket etmek için Halk Partisi'nin hiçbir yetkisi yoktur. Parti içinde din işleri ile ilgilenenler dine önem vermeyen, "frenkmeşreplerdir." Bu yola girmedeği takdirde Halk Partisi yıkılacaktır).

Bu görüş, dinin siyasi hayat içindeki rolünü ve oy üzerindeki tesirini İslamcı bir kalemle ortaya koymaktadır.

Aynı görüşe dayanan açıklamaları daha da derinleştirmek mümkündür: Dine hücum edebilmek için, bugünün ilmi esaslarını bilmek gereklidir. Bugünün ilmi ise, dinsizliği değil, dinin gerçekliğini ispat eder. Dinsizlik ilim önünde "izmihlal" etmiştir(2). Türkler için din ve millet sevgisi birbirine karışmış, tekleşmiş vaziyettir. Din sevgisi Türkün diğer sevgilerine de hız vermekte, kaynak olmaktadır(3).

(1) Halk Partisi'nin din siyaseti (Selamet, 21 Kasım 1947 No: 27), S. 15

(2) Lecomte Du Nouy: Dinsizliğin ilim huzurunda izmihlali (Selamet, 28 Kasım 1947, No: 28) s. 12

(3) Vatan sevgisi ve din sevgisi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29), s. 3

Hac da dini bir vazifedir ve vatani vazifesinden kaçınmayan Türk bu dini vazifesinden de kaçmmayacaktır(1). Türkiye'de, dini unutturmak şeklindeki laiklik, devrim yobazlığıdır ve artık ölmek üzeredir.

Bugünkü haliyle Türkiye dini bakımdan perişandır. Din adamı kıtlığı vardır. Laiklik bu değildir. Laiklik dini inkâr değildir. Laik memleketlerde de üniversitelerde din fakülteleri vardır(2). En büyük ilim müesseselerinin temel dine dayanır. Gençliğin ahlakını namusunu korumak için, bu nesli din ile ilgili bir hale getirmek şarttır(3).

Cumhuriyet Halk Partisi, dinin toplum üzerindeki etkisini anlamamış, din derslerine önem vermemek suretiyle yirmi sene müddetle milli vicdanı ezmiştir(4). Laiklik yanlış ve lüzumsuz kısıtlamalar şeklinde anlaşılmıştır. Laiklik gerçek anlamında bir vicdan, din hürriyetidir, bu esaslar ise îslamiyetin temelinde vardır(5). Bu esaslara aykırı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi laikliği dinden tamamen elini çekmek, dini konularla meşgul olmamak ve meşgul olanlara mani olmak şeklinde anlamıştır. Bu tutumu toplumda bir maneviyat ve ahlak buhranı doğurmuştur(6).

(1) Aynı yazı, s. 3

(2) Hamdullah Suphi Tanrıövr: Türkiye'de Din Meselesi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29) s. 3

(3) aynı yazı, s. 4, 5, 16.

(4) Eşrefedip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, Haziran 1948, No: 3) s. 34

(5) Yusuf Ziya Kösemen: Millet Hâkimiyeti □ Ahlak hâkimiyeti (Sebilürreşat, No: 5 1948), s. 73

(6) Yusuf Ziya Kösemen: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurmuştur (Sebilürreşat, No: 6. 1948) s. 88; Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No: 17, 1948), s. 264

Cumhuriyet rejimi boyunca, Meşrutiyetten kalma fikirleri zaman zaman belirten Sebilürreşat ailesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin din siyasetinden bazı sonuçlar çıkarmıştır: Bu Partinin tuttuğu yol komünizme giden bir yoldur. Cumhuriyet Halk Partisi yirmi sene müddetle, bilerek veya bilmiyerek komünizm umdelerine hizmet etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ecdadın dünya ve din işleri arasında kurduğu düzeni bozmuş, laiklik perdesi altında maneviyatı yok etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin bu hareketi siyasî bir irticadır(1).

Sebilürreşat, devrin Cumhurbaşkanı İnönü'den, partisinin din konusundaki tutumunu değiştirmesini istemektedir. Cumhuriyet Halk Partisi halkın sempatisini kazanmak, iktidarını korumak istiyorsa dinsizlik anlamına gelen lâiklik tatbikatından vazgeçmelidir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi dine önem verip ona döndüğü anda kuvvet kazanabilecektir. Hükümetler millî seviyeyi korumak bakımından halkın manevî ihtiyaçlarından elini çekemez(2). Bu ifadeler, siyasî gruplar üzerinde din yoluyla yapılan baskının örneğidir.

(1) Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, 1948) s. 264.

Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir. (Sebilürreşat, no: 9, 1948), s. 142

(2) Cevat Rifat Atilhan: Din davamız (Sebilürreşat, No. 10, 1948), s. 155; Hüseyin Saruhan; Lâik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, No. 18, 1948), s. 286 Siyasî İrtica (Sebilürreşat, No. 19, 1948), s. 304

Cumhurbaşkanımızdan bir istirhamımız var: (Sebilürreşat, No. 6, 1948), s. 86.

Yusuf Ziya Kösemen: Hükümet halkın manevî ihtiyaçlarından elini çekemez (Sebilürreşat, No. 8, 1948), s. 120.

Cumhuriyet rejiminin İslamcıları, 1949 senesinde Şemsettin Günaltay'ın başvekilliğe getirilişinden ümitlenmişlerdir. Günaltay, "medreseden yetişmiş bir İslam bilgini" olarak takdim edilmiştir. Fakat, ilk hükümet programı Türkiyenin dinî hayatında bir değişiklik bekleyenler tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Cemil Sait Barlas, Tahsin Banoğlugibi "din düşmanları" yine Kabinededir. Günaltay hükümet programında, devrimlerin o güne kadar olduğu gibi bütün şiddetiyle korunacağını belirtmiştir. Bu ifade, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dinsizlik şeklindeki laiklik ve devrimcilik anlayışının Günaltay zamanında da devam edeceğinin delilidir(1). İslamcılar, 1950 seçimlerine yakın bir tarihte, Cumhuriyet Halk Partisi hakkındaki fikirlerini kesin olarak açıklamışlardır. Bu parti, din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş,bağırma hançer saplamıştır. Müslüman toplumla bağdaşmasına imkân yoktur(2). Bu cereyan o tarihte mevcut diğer partileri de eleştirmiş ve dini tutumları bakımından değerlendirmiştir. Demokrat Parti, Halk Partisi'ne nispetle dini konularda daha serbest bir tutum takip edecek yolda görülmektedir. Bununla beraber, bu partinin de din siyaseti kesin olarak belli değildir. Parti Başkanı Celal Bayar, bu konuda kesin konuşmamaktadır(3). Halbuki Demokrat Parti dini tutumunu açık ve seçik biçimde ortaya koymak, toplumun inancını kazanmak zorunluğunda

(1)2) Eşref Edip: Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri (Sebilürreşat, Ne. 29, 1949), s. 57.

(3) Demokrat Parti'nin Din Siyaseti (Sebilürreşat, No. 27, 1949), s. 27.

dır (1). Millet Partisi'ne gelince Müslüman toplumun benimseyeceği bir din tutumunun savunuculuğunu yapmaktadır. Millet Partisi, Türkiye'yi gerçek laikliğe kavuşturacak, din-siz gidişi önleyecek bir partidir (2).

Görüldüğü üzere, İslamcı cereyan, 1945 yılından sonra Halk Partisi'nin devrimci saydığı davranışlarını dinsizlik olarak isimlendirmiş, dinin toplum üzerindeki baskısından faydalanarak siyasi bir sonuca varmak istemiştir. Bu davranış, ceza hükümlerinin sertliği karşısında kesin olarak belirememekle beraber gene de, ilk filizlerini vermiştir. 1950'den sonra Halk Partisi'nin yıpratılması için yapılan hareketler daha açık olarak ortaya çıkacaktır. Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağını kaldırmasından sonra da bu partiye karşı beslenen emniyetsizlik silinecektir.

Kur'an diliyle ibadet □ Kur'an yazısı

İslamcı cereyan bütün bu devre içinde Kur'an diliyle ibadet meselesi üzerinde de önemle durmuştur. Kur'an diliyle ibadetin engellenmesi, laikliğe aykırı gidişin en büyük örneği olarak gösterilmiştir (3). Gerçek laiklik, devletin din konularındaki tarafsızlığı olduğuna göre herkes istediği dilde ibadet etmekle serbest olabilmelidir (4). Bunun aksi, ibadetlere kanunun müdahalesi şeklinde anlaşılmak gerekir. İslamın izzet ve şerefini korumak isteyenler, serbest ibadete

(1) Aynı yazıyı.

(3) İbadetlere kanun müdahale edebilir mi? (Sebilürreşat No. 4, 1948), s. 60.

Bunlar "milli vahdetin temelini sarsıp, Türkçeye ihanet etmişlerdir"(1).

Din Eğitimi

İslamcı cereyanın bu devre içinde en çok üzerinde durduğu konu din eğitimi konusudur. Türk Devriminin en büyük hatası bu noktada olmuştur. Devrim, İlmîye sınıfına inanmamış, onun değerini küçümsemiştir. Gerçekte ise İlmîye sınıfı, İstiklal Harbi'nde büyük yararlıklar göstermiştir. Bu sınıf, mütevazî bir sınıftır(2). Medreseler yıllar yılı en üstün birer ilim merkezi ödevini görmüşlerdir. Medrese zihniyetini önlemek gayesiyle din dersi veren mektepler açmamak düşüncesi bâtil bir düşüncedir. Medrese zihniyetinin din mekteplerinde yer edişi, toplumumuzun dini düşüncesinin gelişimi bakımından önemli bir rol oynayacaktır(3).

İslamcı görüş, din okullarının, fakültelerinin açılması meselesini de laiklik prensibi açısından belirtmiştir. Türk halkının Müslüman olduğu kabul edildikten sonra, ona dilini öğretmek, din müesseselerini yaşatmak, İmam Hatip Okulları açmak, İlahiyat Fakültesi kurmak tabii birer gerektir. Bunlar laikliğe aykırı değildir. Laiklik bunları yapmaya mani değildir. Laiklik diye memleketin din hayatını kôrleten ifratlar esas laikliğe aykırıdır. Halkın önienmesi

(1) Aynı yazı, s. 221.

(2) Eşref Edip: din mektepleri Diyanet işleri Riyaseli'ne bağlanmalıdır (Scbilürreşat. No. 2, 1948), s. 25.

(3) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Scbilürreşat, No. 3, 1948) s. 37.

ni istediği de bu ifrat hareketlerdir(1). Din tedrisatı yapılmasına, din müesseselerine bağlmaya, din adamlarının "terfih" edilmesine memleketin ihtiyacı vardır(2). Bunlar da birer ihtisas işidir. Hükümet ihtisasa hürmet göstererek, işi bu mütehasısların ellerine vermelidir(3).

İslamcı cereyan 1947 yılından sonra, İslamcılık cereyanının başarı kazanmağa başladığını iddiaya girişmiştir. Akifin onikinci ölüm yıldönümünde, onun idealleri gerçekleşmek üzeredir. Bütün İslam âlemi ilerlemek, birleşmek istiklalini kazanmak yolundadır. Memleket içinde İslamı unutturmak siyaseti yere serilmiştir. Artık memlekette bir İslam inkılabı yapılmaktadır. Bütün Türk milleti Akif'in yolundan yürümektedir(4).

İslamcı cereyan, din hürriyeti alanında bir gelişmenin ortaya çıktığını kabul etmekle beraber, gene de uzun yıllar din dersleri okutturulmamasının, din mektepleri açılmasının sonuçlarını tartışırken Halk Partisi'nin bu konudaki davranışını "samimiyyetsizlikle" isimlendirmektedir(5). Halk Partisi din derslerini okullara koymakla beraber gerek takip ettiği metod ve gerekse okutulanlar bakımından, din dersi okutuyorum diye gene de dinsizlik yolunu seçmiştir^). İkinci bir hatası da, din derslerinin okutulmasını ve din mekteplerinin idaresini Diyanet İşleri Riyaseti'ne ver

(1) Ömer Rıza Doğrul: Kurultayda Din Davası (Selamet, 19 Aralık 1947, sayı 31), s. 2.

(2)3) Aynı yazı, s. 16.

(4) Ömer Rıza Doğrul: Âkifin Davası (Selamet, 26 Aralık 1947, sayı 32), s. 2.

(5) Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Aynı yazı.

meysiştir. Bu hareket tarzı bu iktidarın hâlâ dini teşekkül-
lere ve din adamlarına inanmadığını gösterir(1). Bu hizmet-
tin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, toplumda bir gü-
vensizlik yaratacaktır. Çünkü, Milli Eğitim Bakanlığı Tev-
hidîi Tedrisat Kanununun kabulünden sonraki davranışla-
rı ile toplumun infialini kazanmıştır(2). Bakanlığın gerçek
din adamı yetiştirilebilen tek eğitim müessesesi olan med-
reseleri kapatışı bunun delili ve sebebidir(3) Diyanet İşle-
ri Reisliği'ne din eğitimi konusunda yetki vermemek için
ileri sürülen, bu teşekkülün skolastik zihniyette olduğu id-
diası ise tamamiyle yanlıştır(4).

Cumhuriyet Halk Partisi bu davranışı ile devletin laik-
liğini bir kere daha çığnemiştir. Din eğitimini devlete ver-
mekle laik olmadığını bir kere daha göstermiştir(5). Halk
Partisi sırfrey kazanmak amacı ile din eğitimi konusunda
"taviz vermiş" olmaktadır(6).

Komünizm meseleleri

İslamcı cereyana göre, Komünizm bir ülkeye yerleş-

(1) Eşref Kdip: Din mektepleri Diyanet İşleri Riyaseti'nc bağlanmalıdır (Se-
bilürreşat, No. 2, 1948), s. 25; Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Sela-
met, 27 Şubat 1948, No. 41), s. 4.

(2) Din öğrelimi ve din müesseseleri hakkında (Selamet, 27 Şubat 1948,
No. 41), s. 5.

(3) Aynı yazı.

(4) Gökmcn'le mülakat (Selamet, 12 Mart 1948, No. 43), s. 5; Ömer Rıza
Doğrul: Skolastik devri ebediyyen kapanmıştır (Selamet, 12 Mart 1948 No. 43),
s. 2)

(5) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, No. 3,
1948), s. 34; Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Din mektepleri diyanet işleri riyasetine bağlanmalıdır Sebilürreşat, No.
2, mayıs 1948), s. 39

bilmek, orayı hâkimiyeti altına alabilmek için milliyet ve din duygularını yok etmek yolunu tutmaktadır. Bu şekilde manevi değerlerini kaybeden kitleleri komünist yapmak kolaylaşacaktır(1). Nitekim Türkiye'deki din düşmanları, yıllar yılı komünizm prensiplerinin yurttta gerçekleşmesine sebep olmuşlardır(2). Masonlar ve dinsizler yurdumuzda komünizmi gerçekleştirmek için çeşitli çabalar göstermişler, eğitim müesseselerine bile komünizm esaslarını sokmuşlardır(3). Şu bir gerçektir ki din düşmanlığı komünizm yoludur(4). Dinde reform yapacağız iddialariyle, Kur'anın hükümlerini bertaraf etmek modası komünizme götüren bir akımdır(5).

Bugün dünyada hatırı sayılır bir kuvvet kazanmış bulunan komünizme karşı duracak tek engel İslamiyet kalesidir. Çünkü dinsizler komünizmle mücadele edemezler, mücadele kuvvetini ancak İslamiyete inanmış olanlar kendilerinde bulabilmektedirler(6). Komünizmle mücadele ederken, sadece iktisadi tedbirlere başvurmakla yetinmek, komünizmi sırfiktisadi doktrin olarak kabul etmek çok büyük yanlış olur. Halbuki komünistliğin bir saldırgan, milli ve dini şuuru yıkıcı tarafı vardır. Bunun içindir ki, din ko

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 ocak 1948, sayı 14), s. 2

(2) 20 sene süren komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, s. 264

(3) Din düşmanı komünizm ile mücadele için manevi enerji lazım (Sebilürreşat, No: 2, 1948), s. 29

(4) Kızıl tehlike Hz. Muhammed'in bayrağı altında değil Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Sebilürreşat, No. 3, 1948), s. 40; Din aleyhtarlığı komünizm yoludur (Sebilürreşat, No. 6, 1948, s. 89

(5) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(6) Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak islamiyet kalesidir (Sebilürreşat, No. 9, 1948), s. 142

münizmle mücadele, ona karşı mukavemet için gerekli en büyük kaynaktır. Din sayesinde komünizm yere serilecek ve yenilecektir(1). İslamiyet, hürriyet, hak, aile ve cemiyet hayatı gibi değerleri inkâr eden komünizme düşmandır. Bir Müslüman komünist olamaz(2).

İslamiyet ve reform

İkinci meşrutiyet devresi içinde gördüğümüz bir İslamcı fikri bu devrede de aynen bulmak mümkündür. İslamiyet asla ileriliği önleyici bir yapıda değildir. İslamiyet, "tam manası ile bir teceddüt ve terakki dinidir"(3). İslam dini, esasları baki kalmak şartıyla, "şer'i hükümler" de bile yenilikçidir. Bu gerçeğin aksini Avrupalı İslam düşmanları ve sömürgeciler ortaya atmışlardır. Zaten "terakki" denilen şey "izafi" bir mefhumdur ve dünyada hiçbir şey mutlak olarak terakki etmez. Böyle olunca da İslamın terakkiye engel olduğu söylenemez(4). Bir toplumun gerçek gelişimi madde ve zevk gelişimi değildir. Ancak iman ve tapınma ile birlikte maddeten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Önemli olan, ahlak ve karakter gelişimidir. Hodbinliğin, ihtiraten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Ahlak ve karakter gelişimi önemlidir. Hodbinliğin, ihtirasın, faziletsizliğin yer ettiği bir toplumda gelişme ola-

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 Ocak 1948), sayı 34), s.2

(2) Ömer Rıza Doğrul: Komünizm, insanlık için en büyük felakettir, Selamet, 26 Mart 1948, sayı 45), s. 2

(3) Ahmet Haindi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1948, sayı 38), s. 7

(4) Aynı yazı, s. 6

maz. Hak ve vazifenin, diğerkâmlık ve sorumluluk duygularının yer ettiği bir toplumda gerçekleşebilir. Bunlar da Müslümanlığın savunduğu değerlerdir. Öyleyse İslamiyet gelişime mani olmak şöyle dursun, aksine gelişimi sağlayan bir dindir(1). Bu sebeptendir ki İslamiyette içtihad büyük bir önem verilmiş ve içtihad dinin kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir(2).

Bunun içindir ki dinde reform yapılamaz. İslamiyette bugün de İctihad Kapısı kapanmamıştır. Ama bu içtihadı yapmak için de gerçekleşmesi gereken birtakım şartlar vardır. Dinde devrim yapmak iddiası dinin kendisine olduğu kadar ilme de aykırıdır. Kur'anın hükümlerini bertaraf ederek yapılacak bir devrim, içtihad değil komünizmdir(3).

İslamiyet devamlı olarak ilme insani ve toplumsal gereklere önem vermiş, bu şekilde en yüksek medeniyetin temellerini atmıştır(4). İslamiyet, "ilim, sanat, ticaret, ziraat, ahlak, fazilet, aile ve cemiyet hakkındaki telakkileriyle en büyük inkılabı başarmıştır" (5). Bütün ilmi hareketler hep İslam memleketlerinde gelişmişlerdir. Medreseler ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Bütün bu gerçekler, İslamiyetin terakkiye (gelişime) engel olmadığını göstermek

(1) Aynı yazı, s. 6

(2) Aynı yazı, s. 7

(3) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(4) Ahmet Hamdi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1943, No. 38), s. 38, s. 7; Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bulmuş olacaktır (Sebilürreşat, sayı 17, 1948), s. 286

(5) Zeki Ali: İslam Medeniyeti (Selamet, 6 Şubat 1948, No. 38) s. 10-11, Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 13 Şubat 1948, No. 39), s. 4

tedir. Aksi bir iddia, "bâtıl itikattır"(1). Avrupa birçok ilmi ve teknik şeyleri İslamdan öğrenmiştir.

İslamiyet felsefeye ve ilme bu derece önem verirken Hristiyanlık ilim ve felsefeyi engellemiş cezalandırmıştır. Müslümanlığın gelişim devresi Batı'nın "tereddi", soysuzlaşma devresidir. Tarih olayları bu gerçeğin delilleridir.

İslam memleketleri medeniyetin en yüksek derecesine çıktıktan sonra neden bir gerilemeye uğramıştır? Bunun sebebi Batı'dır. "Müslümanların son yüzyıllarda uğradıkları gerileme ve zaaf ancak İslamın bu asil ve hayat verici ruhundan, bu ilim ve ışık ruhundan yine Avrupalıların muhtelif şekil ve surette yaptıkları tazyik ve tesir ile uzaklaşmış olmasından ileri gelmiştir"(2).

Mezhep çekişmeleri

Türk milleti yüzde yüz Müslüman bir millettir, bunun içindir ki Alevilik, Şiilik gibi İslamlığa sonradan sokulan ve İslam birliğini bozan cereyanları kabul etmez. Aksine hareket bazı siyasi gayelerle bu birliği bozmak amacını taşır. Aİİ Muaviye kavgası dini değil, siyasi bir kavgadır. Dine uygun değildir. Bu siyasi kavgayı yenilemek milli men

(1) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı Selamet, 20 Şubat 1948, No. 48), s. 67; Hakkı Şcnkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Sebilürreçat, sayı 20, 19489, s. 315

(2) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 67

faatlere de aykırıdır(1). Bugün islam âlemi, "yeni bir asrı saadet yaşamak üzeredir". İslam birliği ülküsü, bütün islam memleketlerinde hâkim bir düşünce haline gelmiştir!^). Bu ülküyü, çeşitli mezhep kavgalarıyla zedelememek gereklidir. İslamiyetin karşılaştığı tehlikeler müşterektir. Bu tehlikelere karşı İslam dünyasının da müşterek hareket etmesi gereklidir. Bu tehlikelerin başında da Filistin'deki Siyonist tehlikesi gelmektedir(3). Bunun karşısında İslam kardeşliğinin ifadesi olan İslam birliğini gerçekleştirmek gereklidir. Bunun gerçekleşmesine kimse mani olamayacaktır.

İslamiyette Sosyal ve Demokratik Düzen

İslamiyet, kardeşlik, ırk, renk, sınıf farkı tanımamak esaslarına dayanan bir dindir ve ahlaki demokrasinin esaslarını ortaya koymuştur. Kur'an Müslümanlığın anayasasıdır. Bu kitapta akla aykırı hiçbir şey yoktur. İnsanı daima daha ileriye götürme kuvvetine sahiptir. Akla önem verir,

• (1) Ömer Rıza Doğrul: İslam birliğini ve Türk birliğini bozmaya uğraşan neşriyata karşı (Selamet, 9 Ocak 1943, No. 34, s. 6)7

(2) Ömer Rıza Doğrul: İslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet, 16 Ocak 1948, No. 35), s. 4)5

(3) Sebilürrıçad mecmuasının 1946 senesinin koleksiyonu Filistin meselesinin tefsirleriyle doludur. Muhtelif yazılarda ileri sürülen, Filistin meselesinin İslamın müşterek meselesi olduğu, Siyonizm ve Masonluk tehlikesinin İslamlığı yeryüzünden kaldırmak gayesini güttüğü, mukaddes topraklardan Yahudileri sürüp çıkarmanın bütün İslamlar için dini bir vazife olduğu likridir. Raif Oğan ve Cevat Rifat Atilhan'ın muhtelif yazılan bu noktalara dokunmaktadır.

bütün insanlık âleminin birliğini tamr(1). Din ile maddi hayat en güzel uygunluğunu İslamiyette bulur. Ruhani ihtiyaçlar kadar maddi ihtiyaçlar da İslamca düzenlenmiştir. Diğer dinlerden farklı olarak gerçekleşmesi imkânı olmayan bir düzen Müslümanlığa da yabancıdır(2). Kardeşlik, insanlar arasında birlik, adalet, vicdan hürriyeti hep İslamın kabul ve emrettiği prensiplerdir(3).

İslam dini bu prensipleri ile dünyevi ve uhrevi bütün saadetleri tekeffül etmektedir(4). Bu dünyevi nizam ondört yüzyıl önce demokratik bir cumhuriyet olarak düzenlenmiştir(5). Din ile dünya işleri birdir, aksini iddia "son" yirmi senenin modasıdır!... Cahilane ve garazkârane" bir iddiadır. İslamda bu iki düzen birbirine sıkı sıkıya bağlıdır(6).

Batıllaşma Meselesi

Bu devre içinde, memleketimizde tazminattan beri ge-

(1) Hakkı Şcnkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir Scbilürreşal, sayı 20, 1948), s. 315; Yusuf Ziya Kösemen: Millet hakikati ahlak hakikati (Sebilürreşat sayı 5, 1948), s. 73; Ömer Rıza Doğru: İslam Peygamberi Hazretci Muhammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet, 23 Ocak 1948, No. 36), s. 607

(2) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı s. 7; Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Scbilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286, "ecdad din ile dünya işlerini en uygun ve güzel şekilde düzenlemişti. Cumhuriyet Halk Partisi Laiklik perdesi altında bu düzeni bozmuş ve memleketin manevi hayatında düzensizlik yaratmıştır."

(3) Yusuf Ziya Kösemenoğlu: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşat, sayı 6, 1948), s. 88

(4) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı, s. 7

(5) Ömer Rıza Doğru: Aynı yazı, s. 7; Sözü Özü (Scbilürreşat, sayı 5, 1948), s. 68

(6) Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286; Eşref Edip: Din mektepleri Diyanet işleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşat sayı 2, Mayıs 1948), s. 25

len batılılaşma hareketlerinin bir yorumu da, bilhassa 1948 senesinden sonra yeniden çıkmaya başlayan Sebilürreşat mecmuasında yapılmıştır. İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirlerini aynen tekrarlayan bu mecmua, batılılaşma konusunda da eski görüşleri yeniden ileriye sürmüştür.

"Garplılaşma" sadece teknik alanda yapılmalıdır. Doğunun kültür, maneviyat ve ahlakîyat alanlarında batılılaşmaya ihtiyaçları yoktur. Aksine Doğu, bu manevi değerler bakımından Batıya üstündür(1). Halbuki Tazminat'tan beri olagelen batılılaşma hareketlerinde yanlış yol tutulmuş ve batılılaşmak için Hristiyanlaşmanın şart olduğu zannedilmiştir^). Bu Doğunun Batı medeniyeti içinde erimesi felaketine sebep olmuştur. Tanzimatın gayesi tamamıyla Hristiyanlaşmaktır. İslamiyetin eski parlaklığını kaybetmesi de gerçek ruhunu kaybedip Hristiyanların baskısı altında kalmaları sebebiyledir(3). Avrupa Osmanlı devletini ve İslam medeniyetini çökertmiştir(4).

6 İslamcılık cereyanının bu devre içindeki özellikleri

Bu devre gerek İslamcı fikirler ve gerekse olaylar bakımından verimsiz bir devredir. 1923-1945 seneleri arasındaki, devrimci davranışları koruyan ceza hükümlerinin ve

(1) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, sayı 15, 1948), s. 227

(2) Eşref Edip: Garplılaşma hareketinde Hristiyanlaşma da var mıdır? Sebilürreşat, sayı 10, 1948), s. 146

(3) Ahmet Hamdi Akskili: İslamiyet ve terakki (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 7

(4) Eşref Edip: Tanzimat hareketi (Sebilürreşat, 1948, s. 106,124,140,203

canlı devrimci tutumun etkisi kısmen bu devre içinde de görülür. Bu bakımdan, toplumda var olan gerici cereyanlar kendilerini cesaretle ortaya atamamıştır. Buna karşılık demokratik çok partili hayata geçiş, oy endişesini doğurmuş, yukarıdan aşağı doğru bir dini duygulan okşama taktiğine bağlanan dine dönüş fikri yayılmaya başlamıştır. 1948 yılından sonra, gerek iktidar, gerek muhalefet partileri içinde ortaya İslamcı gruplar çıkmıştır.

İslamcı cereyan, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin yirmi yıllık laiklik anlayışını açık ve kâfi görmeyerek kınamaktadır. Şöyle ki memlekete yer eden laiklik gerçek laiklik olmayıp dinsizliktir. Tatbikat daima dinsizliği hazırlamak gayesini gütmüştür. Laikliğe aykırı olarak, dini konulara el atmıştır. Din tedrisatını esas Kur'an diliyle ibadeti, dini toplulukların kurulmasını engellemiştir. İslamcı cereyanın bu devre içinde üzerinde durduğu meseleler bunlardır Bunun dışında İslamiyetin gelişime engel olmadığı, İslamın yüceliği, fazileti gibi meseleler de üzerinde durulmuş konulardır.

İkinci Meşrutiyet devresinden farklı olarak Türk milletini kurtarmak meselesi Osmanlılığı kurtarmak problemi gibi ortaya çıkmamıştır. Belki de ceza hükümlerinin tehdidi ile devletin İslami esaslara göre düzenlenmesi fikri ileri sürülmemiştir. Sadece İslamiyetten uzaklaşmanın toplumda maneviyat buhranı doğurduğu ileri sürülen düşünceler arasındadır. İslamiyetin etik kurallarından uzaklaşmadığı, bunun ahlaksızlık, komünistlik, dinsizlik doğurduğu kabul edilmiştir. İslamın siyasi prensipleri ise söz konusu edilmemiştir.

Yukarıda belirtilen tezler dışında, bu devre, fikri gelişim bakımından İkinci Meşrutiyet devresine nispetle hiçbir yenilik getirmemiştir. İslamiyet, batılılaşma, manevi yükselme konularındaki fikirler hep aynı kalmışlardır ve Meşrutiyetteki samimilik, ciddilik ve bilgiyle savunulmuşlardır. Yalnız Arapça ibadetin, Arap harfleri ile eğitimin, laik rejimin getirdiği yenilikler aynı İslamcı görüş tarafından yorumlanmaktadır.

1945-1950 arasında beliren bu görüşler ve fikirler daha sonrasını hazırlamış, İslamcı fikirlerin ve buna dayanan olayların bütün gücüyle çıkmaları bakımından uygun ortam yaratmışlardır. Özellikle iktidarı eline geçiren siyasi grup üzerinde tesirlerini göstermişlerdir, bu grup iktidarı korumak bakımından dinin ve İslamcılarının önemli kudretini hissetmiştir. Din duygularını istismar etmenin oy toplamak bakımından etkili olabileceği, bir siyaset gerçeği sayılmıştır.

7 İktidar Partisi olarak CHP'nin gelenekçi baskı karşısındaki icraatı

CHP'yi 1946'da harekete getiren ve laiklik prensibini gözden geçirmeye zorlayan muhafazakâr baskı, samimi aydınlardan gerçek yobazlara kadar, çeşitli unsurları ve bu unsurların iddialarını kapsamıştır. Devrimlerin çeyrek yüzyıllık ömrüne rağmen, memlekette muhafazakâr bir kitlenin varlığı ortaya çıkmıştır. Seçmenlik ehliyeti, eşitlik ve genellikle prensiplerine dayanınca, kadın erkek, köylü kentli, bilgili bilgisiz, fakir zengin ayrımları oy vermede rol oynamadığına göre bu geniş kitlenin oyları iktidarı tayin edecekti.

ğinden, baskı karşısında direnme iktidarda kalmanın şartı sayılamazdı.

CHP'yi program değişmelerine zorlayan şartları, yeni kurulan partiler hazır bulmuşlar ve programlarına koymak zorunda kalmışlardır. Bu suretle her yeni program muhafazakâr baskıdan, derece farkı ile birer parça taşımıştır. Üzerinde bilhassa durulan noktalar, okullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okulları açılması olmuştur. Müşterek baskı karşısında CHP içinde yeni bir taktiğin tespiti kabule mazhar olmuştur. 1948 yılında taktik ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Hacca gideceklere ilk defa döviz müsaadesi verilmesi ve vizelerinin yapılışı hareket noktası olmuştur. 1946'da parti grubunda kurulmuş olan komisyonun hazırladığı esaslara uygun olarak, 1 Şubat 1949'da ilkokul programlarına ihtiyari din dersleri konmuştur. Gene 1949 yılı başında, imam-hatip kursları açılmıştır. Kursların amacı ehliyetli din adamları yetiştirmektir. Ortaokul seviyesinde idiler. İlk olarak 8 ilde açılan kurslar sonraları imam-hatip okulları haline getirilmiştir. CHP iktidarının son aylarında, 1950'nin birinci yarısı içinde bazı önemli olaylara şahit olunur: 1 Din adamlarının idaresi tekrar Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir (Mart) 2 Meşrutiyet İslamcılarının tanınmış siması Başvekil Şemsettin Günaltay, buharanlı bir safhada okuduğu hükümet programında İlahiyat Fakültesi açılacağını bildirmiştir. Ankara Üniversitesi Senatosu 7 Ocak 1949 toplantısında fakültenin açılış kararını vermiştir. 3 CHP iktidarının üzerinde hayli tartışılan bir hareketi de 1925 tarihli tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi ol-

muştur. Değiştirilen kanun, açılacak türbelerin listesini hazırlamayı Milli Eğitim Bakanlığı'na listenin tasvibini de Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Mart ayında çıkarılan kararname ile de 19 türbe açılmıştır!(1).

Türkiye'nin siyasi hayatı, oy ile kitle inançlarını okşamak olayları arasındaki nispete büyük bir yer vermişti. Bundan böyle radikal ve devrimci hamlelere girişmek zorlaşmıştır. CHP de yeni şartlar karşısında muhafazakâr çevresinin baskısına cevap vermek durumunda idi.

8 Laik devlete yeni bir hücum: Ticaniler

Ticanilik bir tarikat olarak 1930 yılında Türkiye'ye intikal etmiştir(2). Tarikatın genel başkanı Pir'i Kemal Pilaçoğlu'dur. Kendisine Efendi, Hazret sıfatları verilir.

Ticaniliği Türkiye şartlarına adapte ettiği söylenen Ta

(1) Bu konuyla ilgili vekiller heyeti kararı 30 Mart 1950 tarihli (No. 3/10990). (Resmi Gazetede No. 7487). Hazırlıkları bittikçe ilişik listede yazılı 19 türbenin umuma açılmasını bildirmektedir:

1 Ankara'da Hacı Bayram türbesi; 2 Bilecik Söğütte Ertuğrul Türbesi; 3 Bolu Göynük'te Akşemsettin Türbesi; 4 Bursa'da Osman Gazi Türbesi, 5 Bursa'da Orhan Gazi Türbesi, 6 Bursa'da Çelebi Mehmet (Yeşil Türbe) Türbesi, 7 Çanakkale Gelibolu Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi, 8 İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi, 9 İstanbul'da Yavuz Selim Türbesi 10 İstanbul'da Kanuni Süleyman Türbesi, 11 İstanbul'da ikinci Sultan Mahmut Türbesi, 12 İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi, 13 İstanbul'da Barbaros Hayrettin Türbesi, 14 İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi, 15 İstanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi, 16 Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi, 17 Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi, 18 Konya Akşehir'de Nasrettin Hoca Türbesi, 19 Urfa Caber Kalesi'nde Süleyman Şah Türbesi.

(2) Bu tarikat 1155 tarihinde Fas'ın Tcycan kasabasında doğmuş olan Ahmet Teycani tarafından 1216 yılında kurulmuştur. Kurucusunun adına izafeten tarikatın adı Ticiani olmuştur. Nakşi, Kadiri tarikatlarıyla karışık faaliyette bulunmuştur. Merkezi Fas'tır. Senegal, Hicaz, Medine, Mısır, Trablusgarp'ta yayılmıştır. Türkiye'ye intikali 1930 yılındadır. Ayrıca bk. G. H. Bousquet: LTs lam Maghrébin, s. 156, 157. Jean-Paul Roux: L'Islam en Occident, S. 241, 242, 276, 277.

rikat Şeyhi Kemal Pilavoğlu'nu(1), **Halifeler, Müritlerle Muhip**'ler takip eder. Ayrıca tarikatın aksiyon adamları olarak **fedai ve kahramanları** vardır. Şeyhe mutlak itaat şarttır. Sır ifşa edenler, Şeyh veya Halifesi tarafından **dil orucu** cezasına çarptırılır ve tayin edilen süre boyunca dil-siz gibi hareket ederler.

Cumhuriyet rejiminin karşısına, silahlı **Nakşibendi**'lerden sonra, 1949 yılında da **Ticani**'ler çıkmış ve Ankara (Çubuk ilçesi) ve Çorum'da (Şabanözü İlçesi) yayılmaya başlamıştır.

Ticani'ler de laik Cumhuriyetin temellerine saldırmışlardır. Tarikatın gayesi "Tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek" şeklinde özetlenmekle beraber asıl gayenin teokratik ve tarikatçı bir devlet sistemi olduğu anlaşılmaktadır: Atatürk devrimlerini benimsememek, laikliği şiddetle reddetmek, şeriatı esas almak, hareketleri destekleyen fikri temeller olmuştur.

Tarikat olarak, İslam amel ve akideleri içinde Ticaniliğin doktrinal yerini tayin etmek belli bir konudan uzaklaştırıcı bir inceleme olur. Ne var ki, Ticani'ler, İslam camiası içindeki yerleri ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti karşısındaki iddiaları ve davranışları bakımından, geri çevrelere kolaylıkla bağlanabilirler.

Ticani inancına göre, heykel puttur. Dinde heykelleri kırmak gerek. Türk kadınları Holivut artistleri gibi, "açık, saçık" gezinmemelidir. Türk Devrimi ve eserleri dinsizlikten başka bir şey değildir. Osmanlı Halifeliğini inkâr eden devrimin lideri

(1) 1323 yılında Ankara'da doğmuş olan Kemal "ilavoğlu, 1930 yılında Abdülkadir Medeni isimli bir Tieani'den, tarikatın Türkiye'de kurulması için ruhsat almıştır. Kendisine irşat müsaadesi verilmiştir. Belli başlı kitapları şunlardır: Komünizme Hücum, Din Rehberi, Saad Kelime-i Hazret-i Ali (1949), Muhammed Aleyhisselam'ın ahlakı ve âdetleri (1945), İbretler ve Hikmetler (1949), İlacılara Armağan, Arafat Duası, Kırk 1 İrkai Şerif Şerhi, Hadisi Şerif, Hazreti Muhammed'in Hayatı, Hak ve Bâtıl Dinler, (henüz bastırılmamıştır).

(Atatürk) "mel'undur" ve dinsizdir. Devrim "bizi putperest" yapmıştır. "Hükümet dinimizi tanımazsa, isyan haktır."

Bu tertip bir zihniyetin gelişebilmesi için elverişli havayı, 1945'ten beri başlamış olan çok parti sistemi hazırlamıştır. Köy köy, abone kaydı için dolaşan Ticani'ler şartları istismar etmişlerdir. Hürriyet, Türk Devrimi düşmanlığının da serbestçe açığa vurulması yönünde yorumlanmıştır.

Nitekim, Uzunköprü'de, Atatürk heykeline karşı bir imam "... Asmadığı hoca kalmadı. Orospu çoğaldı. Türk kızları tiyatrodan oynayamaz" diye bağırıştır. Ticani'ler 1941 'de kabul edilen Türkçe Ezan Kanunu'nu 1946'da tenkide başlamışlardır. Çeşitli yerlerde, ana yollarda, adliye koridorlarında tekbir getirmeye başlamışlardır. Nihayet 1949 Şubatında TBMM dinleyiciler kısmında, birTicani yüksek sesle Arapça ezan okumuştur.

Ticaniler, CHP iktidarı zamanındaki gösterilerine, DP iktidarının ilk yıllarında da devam etmişlerdir.

Görülüyor ki, doktrinal karakteri ne olursa olsun, laik devlete hücum edenler hemen daima aynı iddiaları süngü olarak kullanmışlardır.

1945-1950 devresi kendisini Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı sayan sistemsiz fikirlerin muhafazakâr bir kitleyi temsil ettikleri iddiasına şahit olmuştur. Bu cereyan laik ve devrimci Cumhuriyet hükümetlerinden, uyuşuk ve baskı altında kaldığı zamanların intikamını alma yoluna gitmiştir. Bu cereyan içinde samimi muhafazakârların sesleri duyulamaz olmuştur. CHP, bu baskı karşısında devrimci tutumunu tadil etmiştir. Yeni kurulan partiler muhafazakâr çevrelerin desteğini aramışlardır. DP bu desteğe bilhassa sahip olmuştur, vaatleri ve müstakbel iktidar politikasının dinamiklerini bu muhafazakâr karışıklık içinde bulmuştur.

IV

1950-1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

1 - Din ve Siyasi İktidar

14 Mayıs 1950 seçimi, yalnız DP için değil, laiklik ve devrimcilik prensiplerinden hoşnut olmayan kişiler ve çevreler için yeni bir devrin başlangıcı sayılmıştır. 1908 Meşrutiyetinde halkın Kanunu Esasi'den beklediği mucize gibi, muhafazakâr çevreler 1950 seçimini İslamın bir zaferi olarak karşılamışlardır.

Devrimlerin parçalanması

Fikir, özlem ve istek çeşitliliği bakımından karmakarışık bir kitleye dayanarak, onun dile getiricisi olduğunu, isteklerini gerçekleştireceğini vaadederek işbaşına geçen DP, İslamcı fikirlerin bol bol açıklandığı bir siyasi hayat içinde iktidar programını çizmek zorunda idi. Muhafazakâr çevreler birer siyasi kuvvet olduklarını, 1946'dan 14 Mayıs 1950 seçimine kadar, ispat etmişlerdi.

Açış merasimini Adnan Menderes, ilk hükümetinin programında yapmıştı. 29 Mayıs 1950'de TBMM'de okuduğu programında Türk Devrimi ele alınıyordu. Zamanın başvekiline göre, inkılaplar, **millele malolmuş ve olmamış**

şeklinde aynlanılabildi(1). Yeni yorum, Türk inkılabını bir bütün olmaktan çıkarıyordu. İdeolojik prensipler ve uygulamaları bakımından, 29 Mayıs'tan itibaren, **devrim yok devrimler vardı. Bunlar arasından, TBMM ne hâkim olan parti çoğunlukları (ki seçim sistemi Meclis üzerinde böyle bir hâkimiyet kurulmasına müsaıtti), tutmuş   tutmamış diyerek devrimi parçalayabilecekler, devrimlerin bir kısmı ilga edilebilecekti(1).**

DP, Atatürk  tanınan lidere sahip olduğundan, gerilik istismarcıları tarafından tutulmamıştır. Fakat gelişmeler, gericilerin haksız olduklarını göstermiştir.

Ezanı tekrar Arapçaya çeviren kanun DP'ye "İslami  yetin kurtarıcısı" unvanını vermiştir. Açılan türbelere, bir yenisinin, İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi'nin eklenmesi de bu yolda atılmış adımlardan birisidir. Kendisini iktidara getirenlere DP çok şeyler borçlanmıştı.

Siyasi hayatta görülen yenilikler arasında İslamcılığın gölgesi altında fevkalade bol bir yayın zikreder. Bu konuda çıkmaya başlayan gazete, dergi, kitap ve broşürün sayı itibarıyla tespiti çok ilgi çekici bir inceleme olacaktır. Yayın alanında, "27 senelik zulüm" idaresinden bahseden yazıların, Atatürk'e kadar uzanan hatıraların bilhassa m şa  hedecilerin gözlerinden kaçmasına imkân yoktur. Laikliğe,

(1) İlk Menderes hükümetinin programı bk. Mustafa Doğ n: Adnan Menderes'in konuşmaları, (İstanbul, 1957), s. 15; TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, c. 1 S.

demokrasinin şartı ve eski müesseselerin yıkılışı sebebi olduğu için, hücumların en şiddetlisi yapılmıştır. Saltanat ve Hilafet müesseselerini laiklik ve milli hâkimiyet prensipleri adına yıkmış olan CHP, 1950'ye kadar uğradığı hücumların en ağırına maruz kalmıştır: **Dinsiz parti**. Böylelikle Türkiye'nin siyasi hayatında partileri ve kişileri dinli ve dinsiz olmak üzere ayırma temayülü belirmiştir.

DP'nin gericiliğe yüz verme politikası ekonomik başarısızlıklarının bir sonucudur. Devrim aleyhtarı tutumu, hürriyetleri, ortadan kaldıncasına demokrasiyi zedelemesi, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Fakat baş hesabı ile "aritmetik" bir demokrasi anlayışı DP iktidarını muhafazası şartı sayılmıştır. Bunun için de toplumun din duygusunu kullanmak yoluna gitmiştir. CHP'nin laik devrimci tutumundan yakınan çevreler DP'yi kolaylıkla tutmuşlardır.

DP'nin muhafazakâr kitleye gösterdiği sempati karşılıksız kalmamıştır. Kendisine **Dini Kurtaran Parti** adı verilmiştir. Diğer partiler bu arada MP, ikinci planda kalmıştır. Sırf muhafazakâr kitleyi temsil etmek üzere kurulmuş olan bir parti, İslam Demokrat Partisi, bir müddet sonra kapatılmıştır. Büyük Doğu Cemiyeti de aynı akıbete uğratılmıştır. Bu partilerin İslamcı görünüşleri yanında Mason ve Siyonizm düşmanlıklarını da hatırlamak gerekir.

2□ Yasama Alanında

On senelik DP iktidarı içinde, TBMM siyasi hayatta beliren şekilleriyle, İslamcı fikirlerin savunuldukları bir yer olmuştur.

Arapça Ezan

Bu alanda en belirli taktik, laikliği kabul etmekle beraber, Türkiye'deki uygulamasını tenkittir. Bu teze göre Türkiye'de gerçek laiklik yoktur. Türkiye'de "Devlete bağlı din sistemi" vardır. Bu sistem demokrasiye, laikliğe ve İslamiyete aykırıdır. Müşahede, Prof. Başgil'e aittir ve laikliğe hücum eden çevrenin parolası olmuştur.(1)Bu tez ilk defa, Arapça ezan yasağının kaldırılması sebebiyle ortaya atılmıştır. Tarih 14 Haziran 1950'dir. Teklif: Arapça ezanı yasak eden Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesindeki son cümlenin kaldırılmasıdır. Hükümet, teklif sahibi iki milletvekili ile (İsmail Berkok ve Ahmet Gürkan) aynı kanaattedir: Arapça ezanın yasak edilmesi Müslümanların istedikleri gibi ibadet etmelerine engel olduğundan, vicdan hürriyetine, aykırıdır. Şu halde laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk doğurmaktadır.

Müslüman çoğunluğunun isteğine uygun olarak ezan Arapça okunabilmelidir. Eskinin etkilerinden kurtulmak için bu yola gidildiği gerekçesi yerinde değildir(2). Sabık iktidar (CHP), laikliği din düşmanlığı şeklinde getirdiğinden Arapça ezanı da yasak etmiştir(3). DP Arapça ezanı mümkün kılmak zorundadır. Çünkü seçmen DP'yi seçmekle bu isteğini belirtmiştir. Milli irade DP'ye Arapça ezanı serbest bırakmak borcunu yüklemiştir.

(1) Ali Fuat Başgil; Din ve Laiklik, s. 14:15-150.

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX: C. 1. Olağanüstü toplantı, S. sayısı 3, s. 2

(3) Ahmet Gürkan'ın tasarı gerekçesi. Aynı Tutanak Dergisi, S. sayısı 3, s. 2

Ezan konusu DP'nin ilk tavizi olmuş ve kanun teklifi çisi İsmail Berkok ve müzakereler sırasında Talat Vasfi Öz'ün de belirttikleri gibi halkın dini hisleri daha o zamandan milli menfaatlere üstün görölmüştür(1). Dini hissiyatın siyasi alandaki tesiri ile CHP de grup olarak bu konuda muhalefet etmemiş ve kanunu kabul etmiştir(2).

"Sağ cereyan tehlikesi yoktur!"

İslamcı cereyan, yasama organındaki direncini Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil ile ilgili göstermiştir. Laikliğe aykırı cemiyetleri ve propagandayı cezalandıran 163. maddeyi bulanık kavramlardan kurtarmak için 1950 yılında hükümet tarafından bir kanun teklifi yapılmıştır^). Meclisteki tartışmalar sırasında çeşitli milletvekilleri cezaları arttıran ve maddenin tatbik alanını genişleten kanun teklifini tenkit etmişlerdir. Bu baskı karşısında hükümet projenin bu maddeye ait kısmını geri almıştır. İleri sürülen tenkitler, bilhassa şu noktalar üzerindedir: Aynı kanun teklifi ile komünizmi de tecrim eden 141. madde cezası da sertleşmekte ve genişletilmektedir. Osman Bölük başı'ya göre bu kanun komünizm ile irticayı aynı seviyede

(1) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182-183

(2) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182

(3) Ceza Kanunu'nun 163. maddesi devletin laik, temel düzenini korumaktır. Devletin sosyal, iktisadi, hukuki ve siyasi temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak maksadıyla dini propaganda yapanlar veya cemiyet kuranlar cezalandırılmaktadır. Madde ceza kanununda 1949 yılında yapılan tadille bugünkü şeklini almış bulunmaktadır. □ Ayrıca bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s: 550-552

tutmaktadır. Gerçekte ise komünizm daha tehlikelidir(1). İrticayı cezalandırmak için yapıldığı ileri sürülen kanunlar komünizmi destekler, körükler mahiyettedir(2). Komünizmi ve irticayı cezalandırır mahiyette kanunları birlikte yapmak eski iktidarın taktiğidir. Bu şekilde komünizme taviz verilmek istenmiştir(3). Devrin Başbakanı da bu inançları desteklemiş ve kanun teklifini geri almıştır(4).

İslamcı cereyan laikliği ve devrimleri koruyan Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin 1949 yılında aldığı sert biçimine de karşı gelmişlerdir. Bu maddenin değiştirilmesini isteyen, yumuşatılmasını ileri süren Ahmet Gürkan'm teklifinde, gerekçe, bu maddenin vicdan hürriyetine aykırılığı, eski iktidarın dine ve dindarlara karşı bir gidiş tutturduğu şeklindedir(5).

Bütçeye İslamcı bakışlar

1951 yılı bütçe görüşmelerinde Şevket Ustaoğlu bütçede Diyanet İşleri Riyaseti'ne daha çok para verilmesini isterken, Batı hukukunun çürüklüğünü ileri sürmüştür. Oysa ki Müslümanlık bir bütündür. Sadece ahkam ve ibadetten ibaret değildir. "Alemşümül" bir medeniyettir. Onun büyük bir hukuk ilmi, usulü fıkıhı vardır. Hükümet bu meseleyi ele almalıdır(6).

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt. 10, s. 136

(2) Süreyya Endik'in konuşmasından, bk. Aynı Tutanak Dergisi, s. 1 49

(3) İbrahim Kirazoğlu'nun konuşmasından, Aynı Tutanak Dergisi, s. 177

(4) Aynı Tutanak Dergisi, s. 181

(5) TBMM tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt, 22, s. sayısı 163, s. 10

(6) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, topl, 1, cilt 5, 1951, s. 449-450

Yasama organında İslamcı cereyanın en geniş savunucusuğunu, 1956 bütçe tartışmaları sırasında Abdullah Aytemiz ve Ömer Bilen yapmışlardır. Abdullah Aytemiz'e göre laiklik ile İslam din ve hukukunda kabul olunan esaslar aynıdır. İslam çocuklarının İslam kaideleri ilmini öğrenmeleri gereklidir. Taaddüdü Zevcatm kaldırılması metres müessesesini yaratmıştır. Masonluğun açılması devrimlere ihanettir. Batıda dine daha çok önem verilmektedir. Din ihtisas ilim işidir, dini bilmeyenlerin bu konuda konuşmaları suçtur.

DP, tüzüğünün 14. maddesine göre okullara din dersi koymaya mecburdur. Şer'i cezaların korkutucu etkisi yeni ceza sisteminde yoktur. Bu yolda ilerlediği için DP tebrik edilmelidir. Özellikle Menderes'in Konya nutku tam bir Müslüman sözüdür(1). Ömer Bilen'e göre de Atatürk sadece devletin siyasi yapısını değiştirmiştir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" vecizesinden maksut ise Müslüman gençlerin kendi dinlerinin esaslarını bilmeleridir. Bunun için de İslamiyetin memlekette bütün kudretiyle hâkim olması şarttır(2).

Dini ve peygamberleri kanun yolu ile korumak

Son yıllar içinde yapılan bir kanun teklifi de İslamcı cereyanın meclis kürsüsünden resmi geçit yapmasına sebep olmuştur. Münip Hayri Ürgüplü tarafından yapılan teklif, CezaKanunu'nun 175. maddesinin değiştirilmesine ait

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X, cilt. 10, 1956, s. 480-483

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X. 1956, Cilt 10, s. 484-486 Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 190, not 114

ti. Bu teklif ile Ceza Kanunu'nun din hürriyetini koruyan ana hükümlerinin ruhuna aykırı olarak dinin kendisi ve peygamber, cezanın koruyucu hükümleri altına alınmak isteniyordu. Bu kanun teklifini savunanlar ve kanun tekilcisi, uzun müddet din derslerinden uzak kalan gençlerin moralini sarstığı, en yüksek maarifin din olduğu iddiasında bulunmuşlardı¹⁾. 11. devre mebusları "peygamberi tebciyetmekte-dirler"(2). Türkler bütün harpleri din sayesinde kazanmışlardır. Allah'ın ve Kur'anın iradesini bütün olarak kabul etmek gereklidir(3). Din hiçbir zaman gelişimi önleyici değildir, devrimciliğin tek yolu dini inkâr olmuştur(4). Türkiye'nin yüzde doksan dokuzu Müslümandır ve onlar bu kanunu destekleyeceklerdir. Laiklik bir züppelikten başka bir şey değildir(5). Bu kanunun kabulü ile bütün İslam alemi peşimizden gelecektir(6). Türkiye dini korumakla komünizme ve dış tehlikeye karşı da kendini korumuş olacaktır⁷⁾. Menderes'in de belirttiği gibi Türkiye dinden ayrılamaz. Yeni eğitim sistemimiz sadece maddeye önem vermiştir, din yardımıyla sosyal temellerin kuvvetlendirilmesi gereklidir(8). Bütün bu inançlara rağmen, devrimci çoğunluk kanunun komisyona iadesine karar vermiş ve teklif bir daha ele alınmamıştır.

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, 1957, Cilt 11, s. 113

(2) Ayni Ceride, s. U4 3e32

(3) Gazi Yiğitbaşı'nın konuşması, aynı ceride, s. 116

(4) Ayni konuşma, s. 117

(5) Mustafa Runyun'un konuşması. Ayni ceride, s. I 19

(6) Ayni konuşma, s. 120

(7) Mehmet Güçbilmez'in konuşması. Ayni ceride, s. 121

(8) Ayni Ceride, S. sayısı 68, s. 8

Devlete resmi din teklifi

Nihayet Fahri Ağaoğlu en büyük cüreti göstermiş ve İslam dininin resmi devlet dini olarak kabul edilmesi için bir kanun teklifi yapmıştır(1). Teklif sahibine göre Türkiye laik bir İslam devleti olmalıdır. Belirli bir devrede yapılmış her şeyi devrim olarak kabul ederek muhafaza etmek anlamında devrimcilik olamaz. Türkiye'nin İslamiyeti kabul ediş i, laikliğ e ve devrimlere aykırı değildir. Teklif, Mecliste görüşülmemiştir.

(1) Bk. Çetin Özek, Neden geriye? (Vatan, 4 Ekim 1959) – Tank Z. Tuna – ya: Aynı Eser, s. 189-190.

V LAİK CUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

Laikliği tehlikeye düşüren hareketler bazen tek bazen de kolektif olarak 1950-1960 devresinde de devam edegelmiş, prensip sürekli tartışmaların konusu olmuştur.

1- Ticani'ler

1946'da faaliyete geçen ve TBMM içinde Arapça ezan olayını çıkaran Ticani'ler(1), bu devrenin ilk irtica gösterisini yapmışlardır. Ana caddelerde, mahkeme salonlarında tekbir getirme, tarikat beyannamesi dağıtma, ayinler tertip etme faaliyetine bir yenisi eklenmiştir: Atatürk'ün heykellerini kırmak. Bu çeşit faaliyet 1951 yılında sıklaşmıştır(2). Bu münasebetle çıkarılan Atatürk Kanunu gereğince (25 Temmuz 1951) Kemal Pilavoğlu mahkemeye verilmiş ve onbeş yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir. Tarikat, bu tarihten sonra açık faaliyetlerini durdurmuştur.

2- İki olay

Malatya Suikastı

Olay 1952 Kasımında cereyan etmiştir. Bu tarihte Va-

(1,2) bk.s.220 - TicaniTerin çıkardıkları vakalar hakkında şu bilgiyi edinebildik: 1946'da 20 olay, 1947'de 7 olay, 1948'de 8 olay, 1949'da 9 olay, 1950'de 5 olay, 1951'de 2 olay kaydedilmiştir.

tan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman Malatya'da bir lise talebesi tarafından tabanca ile yaralanmıştır. Suikastın sebebi Yahudi düşmanlığı ve bizzat Yalman'ın fikirlerine karşı duyulan kızgınlık olarak açıklanmıştır. Suikast failinin bu davranışı, aynı zamanda İslam Demokrat Partisi programının, Yahudi aleyhtarlığına yer vermiş olan 19. maddesine de uygun düşmekteydi.

Bazı yabancı yazarlar, bu harekette İsrail'deki Yahudi hâkimiyetini protesto mahiyeti görmüşlerdir(1).

"Büyük Cihad"

Malatya suikastı günlerinde, bir DP mebusu, **Hasan Fehmi Ustaoglu** "Büyük Cihad" dergisinde laik devlet düzenine karşı hıncını belirtmiş ve şu hükme varmıştır: Türk milleti, Atatürk devrimlerine borçlu sayılamazdı(2). Umu mi efkârda hayli tepki uyandıran bu yazı, devrimci çevreler tarafından şiddetle protesto edilmiştir.

3 █ Yeni bir Nakşibendi hareketi: Ulucami Olayı

Gericiliğe müsamahalı bir iklim 1957 yılında Bursa'da meyvesini vermiştir. 1956-1957 yı İlan içinde, bilhassa Tavşanhan'dan Bursa'ya yerleşmiş olan birçok kimse, 1957 Temmuz ayında Ulu Cami'de bir cuma namazı gösterileri için fırsat bilmişlerdir. İçlerinden birisi beline kılıç takarak, hut

(1) Dankwart A. Rustow: Politics and islam in Turkey 1920-1955, (N. Frye: islam and the :cst, 1957, Mouton), s. 99

(2) Bu makale için bk. Büyük Cihad 3 Ekim 1952.

beye çıkan imama saldırmıştır. Kılıcı ile imamı ve bir polisi yaralamış, minbere çıkarak kendisini Mehdi ilan etmiştir. Olay şehirde büyük panik yaratmış ve bastırılmıştır. Olay Nakşibendi hareketlerinin özelliklerini taşımaktadır.

4 ■ Nurcular

Laik Cumhuriyet'e Nakşibendi ve Ticani hücumlarının yanı sıra, Nurcuların hareketleri de aynı safta yer almışlardır.

Hareketin başında 31 Mart Vak'asının kahramanlarından, Volkan yazarı ve İttihadı Muhammedi Fırkası kurucularından **Bediüzzeman Saidi Kürdi** bulunmaktadır(1).

Nurcuların lideri Cumhuriyet rejimi boyunca, doğdu-ğu köye izafeten **Saidi Nursi** adını almıştır(2). TBMM devresinde kendini unutturmamış ve o devrenin şartları içinde kendisinden bahsettirmiş olan Saidi Nursi, 1923'ten itibaren din ve itikat meseleleriyle meşgul olmuş, fakat hiçbir zaman laik Cumhuriyet rejimini tesvip etmemiştir. 1945'ten itibaren Nurculuk hareketinin "Üstad"ı sayılmıştır.

DP'nin dini hisleri oy toplama bahasına istismar politikası Nurculuk hareketlerinin ve gösterilerinin geniş bir müsamaha iklimi içinde serbestçe cereyanını ve gelişmesini sağlamıştır. Hükümet erkânı, Emirdağ ilçesinde "Üstad" ile buluşmuşlar, devrin Başbakanı Menderes 19 ekim

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 261 ve müt.

(2) Saidi Nursi'nin 1293 (1875)'te Siirt'in Nuris köyünde doğduğu çeşitli biyografilerinde belirtilmiştir. Ayrıca Bk. Eşref Edib; Risalei Nur (1952-1371), s. 17 ■ Sait Özdemir ve Tahsin Tola: Bediüzzeman Saidi Nursi, Nurculuğun toplu bir şekilde özetlenmesi hususunda Dr. Çetin Özek'in şu çok değerli eserinden faydalandık: Türk Hukukunda Laiklik (İstanbul, 1962), s. 126-140 ,

İlmi ilciyi ziyaret ettiği zaman, Nurcular kendisini HUM.m içinde I lilalet ve Saltanatı temsil eden iki tuğralı il baytağı olarak karşılamışlardır. Daha sonra, Saidi N m si memleket içinde seyahatlere çıkarılmıştır.

Kendi deyimince kültürünü KürdistanTn yüksek dağlarına borçlu olan ve kusurlarının "ümmilik ve acemiliğine" bağışlanmasını isteyen(1) SaidiNursi'nin hayatını tahlil eden gelenekçi yazarlara göre, Nurculuk bir "ekoF'dür. Okuma yazma bilmeyen Saidi Nursi'nin kâtiplerine yazdırdığı ilhamlara dayanan eserleri "Risalei Nur" başlığı altında toplanmıştır. Rivayetlere göre "otuzbeş sene bir gazetesini eline almamış" ve "en sevmediği şey siyaset" olan Nurcuların lideri, siyasi hayat içinde gayet hareketli bir rol oynamıştır.

Nurculuk doktrini hakkında henüz bir etüt yapılmış değildir. İlk bakışta komünizm ve masonluk düşmanı olduğu iddiasına dayanır. Risalei Nur'un ise bir üniversite olduğu, Nur talebelerinin altıyüz bini aştığı, gayesinin de "İmanı kurtarmak, kalplere ilahi irfanı yerleştirmek" ve "katiyen siyasetle uğraşmamaktan ibaret" olduğu söylenir(2).

Şu kadar var ki, Nurcular bütün bu terimleri değişik anlamlarda kabul etmiş ve yorumlamışlardır. Böylece doktrinlerinin anahatlarını ortaya çıkarmak mümkündür.

Önce İstiklal Savaşı'nı ele almak gerekir. İstiklal Savaşı, özellikle Saidi Nursi ve taraftarlarına göre, yeni, mil

(1) Bediüzzeman Saidi Kürdinin lîhristci maksadı ve efkârının programıdır (Volkan, 11 Mart 1225).

(2) Eşref Edib: Risalei Nur Müellifi Bediüzzeman Said Nur (İst., 1952) 1371), s. 13,33.

li, Batı medeniyetine dayanan bir Türkiye'nin kurulması için girişilmiş bir hareket değildi. İstiklal Savaşı'nın gayesi Saltanat ve Hilafeti, başka bir deyimle Müslümanlığı kurtarmak, "gâvurları atmak"tı(1). Oysa, Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu yapmamışlardır. Saltanat ve hilafeti, daha doğrusu teokrasiyi reddeden bir yapı vücade getirmişlerdir. Bu Türkiye Cumhuriyeti'dir(2).

Böylece Nurcular Türkiye Cumhuriyeti'ni değerlendireceklerdir. Nurculara göre Türkiye Cumhuriyeti bir "**askeri istibdat ve sapıklık**"tır (istibdatı askeriye ve dalalet)(3).

Nasıl vücut bulmuştur, sorusuna verilen Nurcu cevap da şudur: Kur'anla mürtedane (Müslümanlığı hiçe sayar) bir şekilde savaşılar, "bize hücum etmek için" girişilmiş bir zındık hilesidir. Mutlak istibdada **Cumhuriyet**, mutlak din sapıklığına **rejim**, mutlak sefahata **medeniyet**, keyfi cebre **kanun** adı verilerek kurulmuştur(4). Şu halde, Nurculara göre, Türkiye Devleti, değil yalnız İslam dinine, aynı zamanda ahlaka da aykırı bir yapıdır. Öyle bir yapı ki "camileri mihrapsız, köyleri imamsız, şeyhleri hırkasız, müritleri başsız" bırakmıştır(5).

Oysa bu devlet bir teokrasi olmalıydı ve olmalıdır. Nurcuların vazifesi böyle bir teokratik rejimi gerçekleştirmek olacaktır. Bu rejimin bazı şartları, hiç olmazsa, bugün sağlanmalıdır. Mesela: Devletin resmi dini olmalı, hükümet

(1) Saidi Nursi: Hutuvatı Sittc ve tuluat (İstanbul, taş basması tarihsiz), s. 10 ve müt.

(2) Saidi Nursi: Münazarat (tarihsiz), s. 17.

(3) Saidi Nursi Risalcı Nur Sönmez, (İstanbul 1961), s. 21.

(4) Saidi Nursi, Risaleli Nur Sönmez (İstanbul 1956), s. 21.

(5) Mehmet Kayalar: Nurdan Kıvılcımlar (İstanbul 1958), s. 13.

şeriatın koruyuculuğunu yapmalıdır. Anayasası Kur'an olmalıdır. Nurculara göre, milli hâkimiyet prensibinin anayasaya temel olması bir şartla değer kazanabilir; dinin resmen korunmasını teminat altına alırsa... Milli hâkimiyet prensibi dini bir anlama sahip kılındığı takdirdedir ki Türk milletinin haysiyetini rencide etmez. Devletin idaresi ise, bir Ulema Heyeti'ne tevdi edilmelidir. Saidi Nursi, istiklal Savaşı yıllarındaki teklifini tazeleyecektir(1). Bu heyetin adı Meclisi Mebusanı Mukaddes'tir ve şeriatı temel edinmiş bir devletin idaresini üzerine alacaktır(2).

Nurcular, 1924 Anayasası'nda yapılmış olan laiklik tadilatını gayet ağır tenkitlere maruz bırakmışlardır. Ve bunu "birkaç kişinin toplandığı bir Meclis"in eseri saymışlardır. Türkiye Cumhuriyeti anayasası, bu suretle, şeriat esaslarına aykırıdır(3).

İslamda reform, bir bakıma şeriat aleyhtarlığıdır. Bu açıdan bakılınca, sosyal alanda (hukuk düzeni dahil) yapılmış olan yenilikler, şeriata tamamen aykırıdır. Ceza Kanunu ile getirilen yenilikler bu arada sayılabilir. Bu alanda, Nurcular, ilk islam esaslarına dönmek arzusundadırlar. Hırsızın eli kesilmeli, mahkemeler şer'ileşmeli, hükümler din adına verilme] idir(4). Bu noktada, Vahabi'leri hatırlatan bir görüş vardır.

Nurcular milliyet meselesine de temas etmişlerdir. Milliyet tamamen dini bir bağdır, "gerçek milliyet İslamiyet

(1) Saidi Nursi: Hutbe'li Şamiyc (Antalya 1957), s. 80.

(2) Saidi Nursi: Mesnevi'li Nuriye (İstanbul 1958), s. 80.

(3) Saidi Nursi: Miinazarat, s. 18.

(4) Saidi Nursi: Hutbe'li Şamiye, s. 71.

tir"(1). İslam Birliği de, geniş bir ümmet halinde, bu yoldan gerçekleşebilir ve gerçekleşmelidir.

Saidi Nursi, Meşrutiyet yûlarındaki fikirlerine dönerek, Cumhuriyet Türkiye'si içinde gerçekleştirilmelerini istemektedir. Büyük bir açıklık ve kolaylıkla Osmanlılık'tan bahsedilebilmektedir. Osmanlılık, Nurcu İttihadı İslam sınırları içinde Türkiye'nin ve Türklerin siyasi şekli olarak gösterilmiştir.

Bu görüşler "siyasetten nefret ettikleri" söylenen Nurcuların görüşleridir ve tamamen **siyasidirler**. Pek tabii olarak, dini bir fikir ve yorum halitası içinden çıkarılmışlardır. Aslında laik bir devlet yapısının baştan aşağı değiştirilmesi sonucuna varırlar.

Nurcuların sosyal ve siyasal tekliflerini gerçekleştirecek en yüksek organ bir öğretim müessesesidir ve adı "**Medresetüzzehra**"dır(2). Kahire'deki **Camiülezhher**'in kardeşi olacaktır. Öğretim dili şu formüle dayanır: "Lisanı Arap vacip, Kürt caiz, Türk lazım"(3). İstanbul Üniver sitesi'nde bir **Nur Medresesi** açılmalıdır.

Görölüyor ki, Nurcular sadece devletin şekliyle yetinmeyerek, toplum içinde fertlerin yaşama tarzlarına da karışmak, ferdi ve sosyal hayatı kendi idiaiarına (İslamcı esaslara) göre düzenlemek istegindedirler. Nurcu görüşlere aykırı hareket edenler "Allah, mazi, ahlak, vatan, millet düşmanları"dırlar. Bu ruhsuz, dönek ve sapık insanlarla savaşmak, Nurcuların "mission"udur. Batılılaşma meselesi de

(1) Saidi Nursi: **Münazarat**, s. 90 100.

(2) Saidi Nursi: **Münazarat**, s. 109.

(3) Saidi Nursi: **Hanımlar Rehberi** (İstanbul 1958), s. 5 6.

bu acıdan görülmüştür. Batı müesseseleri külliye Müslümanlığa aykındır(1). Türk Devrimi'nin gerçekleştirdiği hareketler, mesela şapka giyimi, çarşafın terkedilmesi bu arada sayılabilir. Şapka giyimi, bir öz meselesidir ve "yüz veçhile" İslam geleneklerine aykırıdır. Çarşaf, kadın için bir "kale ve siper"dir(2). Kısa etekli kadınlar, iman ehline saldıran "kebair taşıyıcılarıdır. Çıplak bacaklar, cehennemde odun haline geleceklerdir(3). Bu tarz giyinenler Müslümanlığı reddeden kimselerdir. Çok kadınla evlenmeye de müsaade edilmelidir. Zira bir erkek inhisar altına alınamayacağına göre, birkaç kadınla evlenebilir. Bu bir hürriyet meselesidir. Aile, şer'i esaslara göre kurulmalıdır. Zira, metres müessesinin, fuhşun alıp yürüyüşü, boşanmaların çoğalması aileyi hep sefih Batı düzenine uydurmamızdan doğmaktadır(4).

Nurculuk, dini fikir ve yorumları içinde, siyasi ve sosyal planda uygulanmasını istediği fikirlere de yer vermiştir. Kısaca, Nurcular toplumun bütün hayatına karışmak ve düzenlemek iddiasındadırlar. Özetlediğimiz fikirleri insicamlı bir şekilde takdim etmemişlerdir. Fakat, Risalei Nur külliyyatı içine serpiştirilmiş olan ve bazı mensuplar tarafından ele alınmış olan görüşlerin gerçekleşmesini istemektedirler. Nakşibendiler gibi silahlı, Ticaniler gibi saldırgan faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bazı Nurcuların tehdit yollarına başvurmalarına rağmen cereyan daha ziyade

(1) Saidi Nursi: Mektuba! (Ankara 1958), s. 403.

(2) Saidi Nursi: 24 lem'a (Hanımlar Rehberi), s. 24, 27

(3) Saidi Nursi: Gençlik Rehberi (İstanbul 1951), s. 14¶15.

(4) Saidi Nursi: Hanımlar Rehberi, s. 24.

pasif mukavemet metotlarını, "ekoP'ün mensuplarını arttırma, bunları bir lider etrafında toplama ve bol yayın yollarını tercih etmişlerdir. DP'nin siyasi tutumu, Türk "Gan̈di"si olarak tanıtılan Saidi Nursi'nin tesir alanını genişletmiştir. TBMM'de Nurcu zümre arasından mebuslar girmiştir. "Ezanı Muhammedi'yi geri getiren" DP'yi, Nurcular ideallerinin gerçekleştircisi olarak sayıp övmüşlerdir. Nurcu liderin bir gezi esnasında ölümünden sonra cereyanın faaliyeti bir duralama safhasına girmiştir.

Bugün için Saidi Nursi'nin yerine geçen liderin kim olduğunu tespiti imkân yoktur. Yalnız cereyanın bir heyet tarafından idare edildiği söylenebilir(1).

Fakat her şeyden önce, Nurcular Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temel prensipi olan laikliğin karşısında cephe almışlardır. Bu bakımdan Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi gereğince takip edilmektedirler. Kaldı ki, görüşleri Türk Devrimi'nin bütün halinde reddine kadar varmaktadır ve İslamcılık cereyanını gerçek şeklinde, inhiraflardan kurtararak, temsil ettikleri iddiasındadırlar.

Siyasi hayatın gayet canlı olduğu bir devrede Türk Devrimi'ni toptan inkâr edici faaliyet ve görüşler, tabii olarak halk efkârını meşgul etmiş ve devrime bağlı çevreler tarafından protesto edilmiştir. Nitekim Saidi Nursi'nin 1960 yılı kışında çıktığı yurt gezisinin bir merhalesini de İstanbul teşkil etmişti. Bu kuvvet gösterisine karşı, İstanbul Üniversitesi bahçesinde gençlik bir protesto mitingi tertiplemiş

(1) Bu heyetin Zübeyir Gündüzalp, Tahir Mutlu, Sait Özdemir ve Mehmet Kayalar'dan müteşekkil olduğu rivayet edilmektedir. Görüleceği gibi, sözü geçen üyeler, bu alandaki yazılan ile tanınmış kimselerdir.

tir. 9 Ocak 1960 tarihinde yapılmış olan bu toplantıyı, DP iktidarı polis kuvvetinin zoru ile dağıtmıştır.

5 "Tutan   Tutmayan" Devrimler

Din meseleleri siyasi bir aktüalite olarak umumi efk arı işgal ederken, gençlere verdiği konferansları geliştirerek yayımlayan **Prof. Başgil**, laiklik esaslarını toplu bir tahli-le tabii tutmuş ve gelenekçi görüşlerin ilmi bir sentezini ha-zırlamak gayesini gütmüştür. Profesör Başgil, fikir hayatı-nın değişik bir safhasında, Türkiye'de din devlet ayrılığı-nın savunucusu olmuştur. Teklif ettiği İşlahat    safhada gerçekleşmeliydi: 1  Diyanet teşkilatına hiç olmazsa  ni-versite kadar muhtariyet verilmelidir; 2  Bu muhtariyet tan-zim edilmelidir; 3  "Yüksek İşlam İlimleri K llyesi" ku-rulmalıdır. Prof. Başgil, tekliflerini "Diyanet İşleri Teşki-latı Kanun Tasarısı" ile daha pratik bir şekle sokmuştur(1).

"Devrim Yobazları"

Nurcular laik hukuk düzenini için için yıkmak faaliye-tinde yalnız kalmamışlardır. 1960 yılının Mayıs sonlarına kadar, Türk Devrimi'nin eseri Cumhuriyet'in dinsizliği ve din düşmanlığı iki bakımdan ele alınmıştır. Evvela, 1923'ten 1950'ye kadar, CHP'nin din politikası daha şiddetli bir şe-kilde tenkit edilmiş, ikinci olarak da laiklik prensibinin ye-tersizliği ileri sürülerek "zamanın icaplarına uydurulması"

(1) Ali Fuat Başgil: Din ve Laiklik (İstanbul 1955).

istenmiş ve teklifler yapılmıştır. Bu tarz hücumlar ve tenkitleri sadece İslamcı bir cephenin yaptığı söylenemez. Devrime karşı ne kadar küllenmiş, için için gelişmiş, kabarmış husumet ve hınç varsa, hepsi bu "cihad" ta yer almış ve geniş bir edebiyatla açıklanmıştır. Kitap, broşür, dergi ve gazete, olarak çok bol ve çeşitli yayınların hepsini gözden geçirmeye imkân yoktur (1). Bununla beraber işledikleri temalar hemen hemen aynıdır ve günün olaylarına göre ifade ediliş şekilleri hariç, yenilikten yoksundurlar.

1923'ten itibaren yapılmış olan devrimci hareketler, CHP'nin iktidar kadrosu içinde, bir kere daha ele alınmış ve yapıcılarına yeni bir ad takılmıştır: **Devrim yobazları** (2). Devrimciler kötü ve acemi taklitçiler ve Batı hayranlarıdır. Siyonistlerin, komünistlerin ve Masonların tesiri altında kalmışlardır. Laiklik ve devrimcilik nedir bilmezler (3).

İslamcı diyebileceğimiz görüşler, aynı zamanda millî yetçi-ırkçı-Turancı bilinen bir çevrenin de katılımı ile, bazı meseleleri, devrimci hareketlerin tenkidi gayesi ile ele almıştır: Yılbaşını kutlama Müsümanlığa aykırı bir Batı adettir. Latin harflerinin benimsenişi (harf devrimi) "İncil dilinin kabulüdür." (4)

(1) Bu çevrenin yayım organı olan dergilerin belli başlıları şunlardır: Scbilürreşad. Hür Adam, Feüh, Serdengeçti, islamiyet.

(2) Devrim yobazları, (Hür Adam, No. 30, 30 Mayıs 1958) s. 15. Eşref Edip: Din ve Laiklik (Scbilürreşat, No. 78, 1950).

(3) Atılhan: Sömürgeci garp (Hür Adam No. 290-31 Ocak 1958) Sabri Aytemiz: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No. 313)

(4) İzzet Mühiirdaroğlu: İncil dilini milete maledilen İnkılap mı? (Scbilürreşad. No. 83-1950). s. 124. RaifOgan: Latin alfabesi ve uydurma dil (SebilürreşadNo. 85-1950), s. 47

Ayırımı varış . • '

İlk DP hükümet programında yer etmiş bir ayırım çevreyi derinliğine ilgilendirmiştir: Tutmuş ve tutmamış inkılaplar meselesi. Mesela Bey, Paşa gibi unvanların kaldırılışı tutmayan devrimlerdendir (1). Şapka ya da bere giyilmesinin "inkılapla alakası yoktur" (2). Bunlar milli vicdana muhaliftir, benimsenmemiştir, jandarma zoru ile başatırılamaz.

Bazımeseleler ise, devrimle değil, dinle ilgilidir. Kadınların örtünmesi İslami bir meseledir (3). Çarşafıa savaş, Türk kadının haysiyetine yöneltilmiş bir tecavüzdür (4). Kur'an Türkçe'ye çevrilemez ve Türkçe yazılamaz. Bu hem imkânsız hem de dine aykırıdır (5).

Öğretim alanına gelince, hümanizma bu alana giremez. Aksine okullarda Arapça okutulmalı ve din dersleri verilmelidir (6).

(1) Eşref Edip: Millete mal olmuş inkılaplar (Sebilürreşad, No. 80 1950)

(2) Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad, No. 87 1950 s. 189 190 No. 90 1950, s. 240). •'

(3) Sait Özdemir: İslamda kadının mevkii (Hür Adam No. 290 31 Ocak 1958), s. 2 4 Galip Girgin, Peyami Safaya mektup (Hür Adam, No. 322 1958) s. 8

(4) Necip Kunt: Çarşaf Meselesi (Hür Adam, No. 322 26 Eylül 1958) s.2

(5) Bu konu üzerinde sayısız yazılar yazılmıştır. Başlıcaları: Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul, 1958) Bu kitapta, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu 1 Ömer Nasuh Bilmen 2 Hasan Basri Çantay 3 Ali Fuat Başgil 4 İsmail Hami Danişmend 5 Şeref Güzelyazıcı 6 Fikri Aksay 7 Ahmet Aydın 8 Fikri Yavuz'un yazıları vardır. Ayrıca bk. Fetih sayı, 40 (10 Ekim 1958) 47 (24 Ekim 1958) 1 Ömer Özbaşına göre Kur'anın latin alfabesi ile Türkçe yazılmasını isteyenler Atatürk inkılaplarına karşı gelmektedirler. (Hür Adam, No. 326 s. 3)

(6) Raif Oğan: Latin alfabesi ve uydurma dil (Sebilürreşad, No. 85 1950) s. 47 2 mekteplerde din dersi (Sebilürreşad No. 51 1950) 3 Serengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam, No. 321 1958. s.3)

Bu çevre umumi hayata da karışır: Camilerin k.ışının da kulüplerin açılması, danslı çaylar Batılılaşmanın, devrimciliğin kötü tezahürleridir.

"İrtica Yoktur efendiler"

Bu fikirleri savunanlara mürteci denmesini, "irtica yaygarası" çıkarılmasını da bu çevre mensupları sinirli bir üslûpla reddetmektedirler, irtica diye bağırırlar asker kaçaklarıdır, "tabanlarına memleket toprağı bulaşmamış fitne fesatçılardır." Bunlar mukaddesata tekme vururlar (1). Bu fikirler, 1950-60 devresinde sırf islamcı bir açıdan ziyade gelenekçi görüşlerin ifadeleri olmuştur.

Bu çevre mensupları, Batı Medeniyeti karşısında, islam medeniyetinin özelliklerini ve faziletlerini belirtmek işteğindedirler. Ne var ki, gerçeğin unutulması için, "çeyrek asır (CHP devresi) yetmiştir (2). Her tarafı bir maneviyat ve medeniyet düşmanlığı kaplamıştır. Komünizm de bu yoldan girer. Ama onu nasıl önleyeceğiz? Bu düşünülmüştür. Komünizmle savaşta, zafere ulaştıracak olan iktisadi kalkınma değil, manevi değerlerdir (3).

İslamcı-gelenekçi çevre siyasi hayatta bazı değişiklikler istemiş, bunların kanun yolu ile, teşrii hayata karışarak yapılmasını ileri sürmüştür.

(1) Ali Fuat Başgil: İrtica yoktur efendiler (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), s. 371.

(2) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih, Haziran 1958, no. 37).

(3) Ali Fuat Başgil: Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), z. 379.

Siyasi hayata karışmanın çeşitli şekilleri arasında en fazla başvurulana, günün siyasi olaylarını iktidar leyhine fakat dini bir meşruluk tanıyarak, yorumlamak olmuştur.

DP iktidarı bu suretle bir övme edebiyatının mihveri olmuştur. Slogan şeklindeki vasıflandırmalardan bazdan dikkate değer. DP iman ve itikat cephesinin partisidir. (1) Memleket semalarını Arapça ezanla donatan iktidardır (2). Elli yıldır baskı altında olan Müslümanlık DP sayesinde kurtulmuştur. Asıl inkılap işte budur ve demokrasi inkılabıdır (3).

6 "Milli İman Cephesi"nden "Vatan Cephesi"ne

Bu vecizelerden ise siyasi bir sonuç çıkarmak gerekir. DP'nin iktidardan düşeceğini söylemek gaflet olur. Müslüman Türk milleti DP'yi iktidardan düşürmeyecektir. Şu halde maneviyat düşmanlarını da (CHP'yi) iktidara getirmeyecektir. (4) CHP'yi bir daha hortlamamak üzere, düşüren seçmenler kitlesi "milli iman cephesi" onu tekrar yere serecektir. Milli İman Cephesi "bir avuç solcuya" iktidar vermeyecektir (5).

Gelenekçilerin Milli İman Cephesi, siyasi şartlara uyarak Vatan Cephesi olabilir (6). Şöyle ki, CHP her zaman "karşı taraftır. Her zaman tetiktedir, pusudadır. Öyleyse, CHP'yi bir daha iktidara getirmemek için ne yapmalı? (7)

(1) Asil Türk milletinin evladlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952 No. 124) s. 375.

(2) Sinan Omur: Milli iman cephesi 1961 'de Halk Partisi'ni bir daha hortlatmak üzere yere serecektir (Hür Adam, 25 Ağustos 1959, No. 395). s. 1

(3) Asil Türk Milletinin evladlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952, No. 124) s. 375

(4) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler hortlamıyacaklar! (Fetih No. 37, Haziran 1958) s. 1

(5) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi (Hür Adam, No. 326, 7 Kasım 1958), s. 1

(7) Cevat Rifat Atilhan: Karşı taraf (Hür Adam 7 Nisan 1959, No. 357) s. 1.

Bu tehlikeyi, bir Hür Adam yazarına göre, Menderes'in açtığı bayrak altındaki, imanlı bir **Vatan Cephesi** önleyebilir (1). Aynı yazar, Ziya Gökalp'in üçlü formülünü tekleştirilerek vasıtayı keşfettiğine kanidir: Başvekilin şahsında Türkçülük, İslamcılık, Garpcılık tevhide (birliğe) gitmektedir. Bu tevhide de "Vatan Cephesi" sağlayacaktır(2).

Londra uçak kazasının yorumları

Din duygularını istismar eden bir iktidar partisinin gelenekçi kitle oylarını nasıl kazanabileceğini ve siyasetin din alanına girmesine karşılık, dinin de nasıl siyasete alet olabileceği 1960 yılında elle tutulacak kadar şekillenmiştir, esasında açıklanmıştır(3).

Din adına hareket edenler, İslamcı iddialarda bulunanlar daha fazla taviz istemişlerdir. 1960 yılında vuku bulan Londra uçak kazası derhal İslamcı yorumlarla donatılmıştır. Menderes, "Allah'ın şanı ulûhiyeti sayesinde" kurtulmuştur. Bunu yasama alanında tespit etmek gerekir. "İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten" anayasaya "Türk milletinin dini, İslamdır" kaydını koymak gerekir(4). Bunun yanında, mukaddesata küfredenler için cezai müeyyideler konmalıdır.

Karşılıklı taviz yolu 27 Mayıs ihtilaline kadar sürüp gelmiştir.

(102) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi? (Hür Adam, 7 Kasım 1958, No. 326), s. 1

(304) İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten: (Hür Adam, Mart 1959, No. 348)

■ Bu konuda bk. Tarık Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 188.

VI 27 MAYIS VE SONRASI

10 Milli Birlik Komitesi nin tutumu

27 Mayıs 1960 Hareketi, Milli Birlik Komitesi'nin "Direktifleri"ne hâkim "ana fikir"e göre "Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak" esasında açıklanmıştır(1).

Türk Devrimine dönüş onun salim tohumlarını geliştirmek, durdurulmuş olan gelişmeyi yeniden devam ettirmek anlamındadır. Milli Birlik hükümetleri de bu direktifler kadrosu içinde çalışmalarını programlaştırmışlar ve din meselelerini gerçekçi bir açıdan görmüşlerdir. Atatürk devrimine dönüş, her şeyden önce din istismarına dayanan oy toplama politikasına veda etmek demektir.(2) 1961 genel seçimine katılmadan önce partilerin istismar edilemeyecek belli prensipler üzerinde anlaşmaları için düzenlenmiş olan "Yuvarlak Masa Toplantısı" bu amacı sağlamak isteğinden doğmuştur.

27 Mayıs'tan bu yana (1961 Haziranının son günlerine kadar) Milli Birlik Komitesi din istismarcılığı politikasına karşı, devrimci tutumunu bütün kesinliği ile muhafaza etmiştir. Bu davranış, 27 Mayıs hareketini basit bir hükümet

(1) TC MBK Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960). "1 Ana fikir: Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız faziletli bir idare kurmak.

(2) Dr. Salahattin Tansel: 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler (İstanbul 1960) Ord. Prof. Enver Ziya Karal: 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu (İstanbul 1960).

darbesi olmaktan çıkaracak kadar önemlidir(1). Milli Birlik Komitesi daima yobazlığa karşı cephe almıştır. Nurculuk hareketleri ciddiyetle takip edilmiştir. Devlet ve hükümet başkanı, mezhep ayrılıklarının doğurabileceği tehlikelere çeşitli beyanlarında işaret etmiştir.

2 Anayasa hazırlıkları içinde...

İstanbul ön tasarısı

27 Mayıs 1960 sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından teşkil ve Ankara'ya davet edilen Anayasa Komisyonu üyelerine, Devlet Başkanı Cemal Gürsel yeni bir anayasa-ya ihtiyaç olduğunu belirttikten sonra, bu anayasanın her şeyden önce din istismarını önleyecek hükümleri ihtiva etmesi gerektiğini ilave etmiştir. 1 Haziranda başlayan çalışmalarda bu esas daima göz önünde bulundurulmuştur.

İstanbul ön tasarısı, din meselesini devlete hayli ödevler yükleyerek ele alınmıştır. Evvela ön tasan, 1. maddesi ile Türk devletinin "demokratik, sosyal ve laik bir cumhuriyet" olduğunu kabul etmiştir. Geniş bir "Temel Haklar ve Vazifeler" kısmına sahip olan İstanbul ön tasarısı (Madde 4 48. Ayrıca Siyasi hak ve münasebetler bölümü de buna ilave edilmelidir. Madde 49 57) laiklik davasını, din ve vicdan hürriyetleri ve teminatı kadrosu içinde ele almıştır.

Önce, eşitlik maddesinde "vicdani, dini inanç, kanaat

(1) Anayasa hazırlamak üzere kurulan Komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi ı ismet Giritli: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İstanbul 1961), s. 16 Serı ver Feridun: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İstanbul 1962), s. 66ı67.

ve düşünce" eşitliği tanınmıştır (Madde 8). Eşitlik, VKda ni, dini inanç, kanaat ve düşünce hürriyeti ile tamamlanmıştır (madde 11). Herhangi bir temel hürriyet gibi, hangi sebeple olursa olsun bu hak ve hürriyetin, kanun koyucu tarafından "özüne dokunulamıyacağı" bir Anayasa kuralı yapılmıştır. (Madde 7).

Din hürriyeti, İstanbul Ön Tasarısında hayli tafsilatlı bir şekilde düzenleme yoluna gidilmiştir. Sekiz fıkralık bu uzun maddenin (1) kapsadığı başlıca esaslar şöyle özetle

(1) Maddenin metni:

MADDE 12 Genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla, ibadet ve dini ayinler serbesttir.

Hiçbir kişi, zümre, grup, siyasi parti ve kamu teşkilatının herhangi bir parçası veya mensubu, dini ibadet ve ayin serbestliğini bozamaz, önleyemez veya kişileri ibadet veya ayinlere katılmaya zorlayamaz.

Devlet, Anayasa esaslarına uygun olmak şartıyla, halkın çoğunluğunun veya gerekli görürse, azınlıkta olan din veya mezhep mensuplarının din ihtiyaçlarını veya din eğitim öğretimini sağlayacak kamu hizmetleri koyar ve gereken teşkilatı kurar.

Ergin kişiler ve küçüklerin kanuni temsilcileri kendiliğinden istemedikçe, kimse din eğitim ve öğrenimine tabi tutulamaz.

Hiç kimse dini inançlarını doğrudan veya dolayısıyla açıklamaya davet edilemez veya zorlanamaz. Resmi belgelerde kişilerin din ve mezhebini gösteren herhangi bir kayıt veya işaret kullanılamaz.

Herhangi bir dinin teşkilatı veya mensupları, toplum veya Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde kendi inancı yönünde maddi veya manevi bir tesirde bulunmaya kalkışamaz; kişiler veya toplum üzerinde baskı yapamaz; başkalarının yaşayış ve inanış tarzını denetici davranışlarda bulunamaz ve böyle bir denetlemeyi isteyemez.

Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat sağlama maksadıyla dini ve dini duyulan veya her ne maksatla olursa olsun dince kutsal tanınan şeyleri istismar etmek veya kötüye kullanmak yasaktır. Bu yasağa aykırı hareket eden veya böyle bir tutumu teşvik eden kişiler özel kanuna göre cezalandırılır ve siyasi partiler ve teşekküller Anayasa Mahkemesince, dernekler yetkili mahkemeye temelli kapatılır.

(2) Prof. Bahri Savcı'nın Anayasa Öntasarısı hakkındaki muhalefet raporu, s. 405.

nebilir: 1 - Genel ahlak ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla ibadet ve dini ayin serbestliği, 2 - Devletin halk çoğunluk ve azınlığının mensup olduğu din ve mezhep teşkilatı kurabileceği, 3 - Dini inançların açıklanmaya zorlanamaması ve resmi belgelere din ve mezhep kaydı konulmaması; 4 - Din çevreleri ve teşkilatı yolu ile Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde tesir ve baskı yapılamaması; 5 - Siyasi veya şahsi çıkar için din ve dini duyguların istismar edilemeyeceği.

Bizzat Komisyon üyeleri arasında bu madde tenkit edilmiştir. Prof. Bahri Savcı'ya göre, maddenin 1. fıkrası, 1. Maddedeki laiklik esasına aykırıdır. (Prof. Savcı'nın de-yimi ile mütezaddır). Yalnız metinle değil, Tanzimattan beri devam eden sosyal yapıdaki tarihi gelişimle de tezada düşmektedir. Devlet eliyle din eğitimi, profesöre göre, gerici-likle savaşta müspet bilim eğitimi geliştirmektir. Devle-tin din ve mezhep ihtiyaçlarına cevap vermesi ise dini, doğ-rudan doğruya siyasetin içine atmak demektir.

Prof. Lütfi Duran, 3. fıkrayı sert bir tenkide tabi tut-muştur. Devletin dini mahiyette kamu hizmetleri kurup iş-letmesi, laiklikle asla bağdaşamaz. Prof. Duran'a göre la-ik Devlet, "vatandaşların yalnız dünya işleriyle meşgul ola-bilir ve onlardan aldığı vergileri münhasıran bu işlere tah-sis ve sarf edebilir. Ahret işleri kamu hizmetlerine konu ola-maz" (1).

(1) İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Profesörü, Dr. Lütfi Duran'ın Ana-yasa ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu s. 13.

Anayasa Ön Tasansında 12. maddenin bu muhtevayı kazanması, hiç şüphesiz, 1945'ten beri gitgide genişleyen ve gelenekçi çevrelere, oy toplama taktiği ile, tavizci bir davranışla yaklaşma, onların tesiri altında kalma olayının doğurmuş olduğu bir tepki olmuştur. 12. Madde, din işlerinin Devlet kontrolü altına alınması, "Şeriatçı" çevrelerin kendi gelişmelerinde serbest bırakılmaması ve toplumu baskı altına almaması cereyanının bir ifadesi sayılabilir. Bu maddenin laikliğe uygun düşmediğini ileri sürenler, belli ve denenmiş şartlar içinde, siyasi iktidarların yeniden "eski ve geri gelmesi istenmeyen" duruma düşebilecekleri endişesinden hareket etmiş olabilirler. Bununla beraber, maddenin mucip sebepleri mevcut olmadığından metnin ruhu-na nüfuz edilmesi zorlaşmaktadır.

Prof. Başgil'in tezi

Anayasa Ön Tasarısını hazırlamakla ödevli Komisyon geniş bir anket düzenlemiştir. Ankete cevap vermeyen Prof. Başgil fikirlerini basında yayınlamayı uygun bulmuştur. Bu fikirler gelenekçi çevrenin görüşlerini ve isteklerini temsil etmektedir. Profesör Başgil, 1952 yılından itibaren ileri sürmüş olduğu din ve laiklikle ilgili tezlerini 1960 yılında aynı ana hatlara dayamıştır. Şöyle ki: "Devlet ve din, her biri kendi sahasında muhtar ve müstakildir." Toplum içindeki din gruplarının teşkilatlanmaları Devletin laikliğinden doğma bir zarurettir. Tarikatlar ve mezhepler bu suretle dondurulmuş olmaktadır. (1)

(1) Ali Fuat Başgil: Din ve Laiklik (İstanbul 1955), Prof. Başgil tekliflerini, Yeni Sabah gazetesinde yazdığı "Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli?" (28.7.1960) ve "Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz hükümler" (31.7.1960) isimli iki makalede madde madde açıklamıştır. Ayrıca bk. ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul, 1960), s. 130 ve müt.

İstanbul Anayasa Komisyonu'na nazaran, çok daha kısa bir süre içinde hazırlanan, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin **Gerekçeli** Anayasa Tasarısı 11. maddesiyle meseleye daha sade bir şekil vermiş ve din eşitliği prensibi de aynı madde içinde yer almıştır. Maddenin son fıkrası dini eşitlik iddiasına dayanılarak ortadan kaldırılabilir bir devrim kuralına tahsis edilmiştir: **"Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır."** (1)

Her iki tasarının din meseleleriyle ilgili maddeleri kısa bir mukayeseye tabi tutulacak olursa, görülecektir ki, ihtilâlin ilk saatlerinde kurulmuş olan Anayasa Komisyonu tepkiye dayanan bir Anayasa vücade getirmek istemiştir. Yasama organlarına hâkim olan çoğunlukların, insanın temel hak ve hürriyetlerini, kanun koyucu sıfatı ile ne hale getirebileceği henüz pek yeni bir olay olarak İstanbul tasarısı üzerinde tesir etmiştir. Komisyon "Her şeyi kanun koyucunun iradesine" bırakmamak esastan hareket ettiği için tafsillatlı bir metin meydana gelmiştir.

Siyasal Bilgiler tasarısında politik tecrübenin varlığı her ne kadar açıkça görülüyorsa da, 1945'ten beri politika hayatını çıkmazlara sokmuş olan din istismarcılığı meselesinin çözümünü normal kanunlara bırakması. Türk Siyasî hayatının bir boşluğunu doldurmak sayılmazdı.

(1) Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi hakkındaki Görüşü. (Ankara 1960), s. 21. Madde'nin metni: "Madde 11 Hiç kimse din ve mezhebinden ve felsefi inancından ötürü kınanamaz ve farklı muameleye tabi tutulamaz. Kamu güvenliği ve adabına aykırı olmamak şartıyla her türlü ibadet ve dini tören serbesttir. Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır."

3 Kurucu Meclis Devresi 1961 Anayasası

6 Ocak 1961'de toplanan Kumcu Meclis'in bir kolu olan Temsilciler Meclisi kanunî vecibesini yerine getirerek bir Anayasa Komisyonu kurmuştur. Komisyon birinci müzakereye sunmak üzere hazırladığı metnin gerekçesinde **Sosyal, demokratik ve laik cumhuriyetin prensibini** Anayasanın genel esası olarak kabul etmiştir. Böylece, laiklik Türk Devriminin temel ilkelerinden biridir, demokratik bir zaruretin ifadesidir, bir devrim prensibi olarakta devam etmelidir. 2. maddesiyle laikliği devletin etik ve ideolojik prensiplerinden birisi olarak ilan etmiş olan 1961 Anayasası din ve vicdan hürriyetini, ferdi hak ve hürriyetler bütününe şâmil teminata bağladıktan sonra, laiklik esasını iki bakımdan koruma yoluna gitmiştir. **Evvela**, 19. maddesi ile Anayasa din ve ibadet hürriyetini ilan etmiş, din eğitim ve öğrenimini fertlerin isteklerine bırakmayı vicdan hürriyetinin tabii bir şartı saymıştır. Maddenin 4. fıkrası, din istismarını önlemek gayesine dayandırılmıştır. Bu yasak dışına çıkan (din istismarına sapan) kişiler cezalandırılacak, partiler de temelli kapatılacaktır (1).

(1) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (kabul tarihi 27.5.1961). 19. maddenin metni:

Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlak veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete dini ayin ve törenlere katılmaya dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, din veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkalarını bu yolda kıskırtanlar, kanuna göre cezalandırılır, dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır."

Saniyen, Türkiye Devleti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden 8 kanun 119. maddede sayılmış ve hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamıyacağı ve yorumlanamayacağı bir Anayasa kuralı haline getirilmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı da muhafaza edilmiştir (1).

Temsilciler Meclisi' nde Laiklik meseleleri

Temsilciler Meclisi, kurucu karaktere sahip olmakla beraber bütçe ve özellikle Anayasa müzakereleri sırasında, din meseleleriyle ilgili konuşmalar, 1950-1960 Meclis müzakerelerini hatırlatmamıştır.

Bu konuşmalar sırasmda, Anayasa Komisyonu metni

(1) Anayasanın 153. maddesi adı geçen kanunları şu şekilde sıralamıştır.
"Madde 153.

- (1.3) Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu;
 - 2.25 teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı, Şapka İktisası hakkında kanun;
 3. 30 teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı, Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve Türbedarlık ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun;
 4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk M.K. ile kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü;
 5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı beynelmil el erkamın kabulü hakkında kanun,
 6. 1 teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk harflerini kabul ve tatbiki hakkında kanun;
 - 7.26 teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı, efendi, bey, paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;
 8. 3 kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı, bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun
- "1961 Anayasasının bu bakımdan, tahlili için genç meslekdaşımız Dr. Çetin Özek'in özlü makalesine başvurulmalıdır: Türk Anayasa Hukukunda Laiklik Kuralı ve Gelişimi (ayrı bası) s. 82 ve müt.

ile getirilen laiklik prensibinin yeteri kadar açtk ve ilmi olmadığı, tasrih edilmesi gerektiği bilhassa tenkitler faslında belirtilmiştir. Fakat görüşler İslamcılık cereyanının ifadesi olmamışlardır. Laiklik kanunlarını koruyucu madde hakkında tenkitten fazla övgü yapılmıştır (1).

Anayasa Komisyonu Sözcüsü, tasarının tümünü savunurken, laiklik hakkında şu sözleri söylemiştir: "Laiklik meselesine gelince; biz laiklik prensibini Türk Devriminin koruyucu prensiplerinden en önemlisi ve demokratik bir zaruret saymışızdır. İkinci maddemizde bu prensibe yer verdik. Ve bunda kesin bir davranışa sahip olmayı da uygun bulduk. Laiklik bizim milli geleneklerimize göre incelenmiştir. Laiklik her şeyden evvel devlet idaresini, din müessesesini taassubun sultasından kurtarmaktır. Bu sebeple biz laikliği, biraz önce arzettiğim gibi, devletin hurafeler karşısında cephe almasını sağlamak ve hurafelere dayanan çevrelerin sosyal ve siyasi hayatımızı vesayet altına almalarını önlemek anlamında kabul ettik. Bu devrimci bir yoldur. Ve Türk devriminin çizdiği bu yolu takip etmenin hayati bir değeri, önemi ve tarihi sebepleri vardır. Bu bakımdan sosyal hayatımızı beşeri esaslara göre düzenlemekle görevli olan devlete bir görev yükledik ve kontrol hakkı tanıdık." (2)

(1) Hikmet Kümbetlioğlu'ya göre "inkılapları bir tarih hatırası olarak değil, bu devletin temelleri olarak muhafaza etmek mecburiyetindeyiz." TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C. 2. Otuzbeşinci Birleşim (31.3.1961), s. 421.)

(2) Sözcü, bu satırların yazarı idi bk. TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi C. 2 Otuzyedinci Birleşim (4.4.1961), s. 503. Ayrıca, Sözcülerden Dr. Muammer Aksoy'un açıklamalarına da bakılmalıdır (Aynı Eser).

Aynı / .akereleri ve basındaki akisler göstermiş
lı k, din meseleleri, ister laiklik ister islamcı görüşlerin ifa
(kısı şeklinde olsun, Türkiye'de geniş bir kitleyi ilgilendir-
mekte ve harekete getirmektedir. Türkiye'de, nasıl laikliğe
kuvvetle inanmış ve savunacak bir kitle varsa, onu yanlış yo-
rumlayacak ve seçmenler kitlesine yanlış anlatacak çevre-
ler de vardır. Gelecek yıllar laiklik ve din meseleleri Türki-
ye'nin sosyal hayatında önemli olaylara konu olacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

I

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER VE TÜRKİYE

İslam dini, XX. yüzyılda büyük dinlerin tabi olduğu gelişme seyrini takip etmiştir. Dünyanın büyük dinleri arasındaki müşterek noktalar, İslamiyetle Hinduizm, Budizm ve Hristiyanlık arasında bir bağlantı kurmuştur. Aralarındaki farklar da, İslamiyetin özel durumunu ortaya çıkarmıştır (1). Bunun yanında, Türkiye'de dinin sosyal ve siyasal hayat içindeki yeri, tepkileri ve yorumları (fikir cereyanları) meseleye ayrı bir önem vermiştir. Şu halde, genel planda varılacak müşahedelerin ve tezlerin, İslam dünyası ve memleketimiz bakımlarından, iki bölüme ayrılarak incelenmesinde zaruret vardır. Metodumuz da bu olacaktır.

(1) Büyük dinler arasındaki benzerlikler ve farklar için bk. H.de Glasenapp: Les Cinq Grandes Religions du Monde, s. 502 ve mût.

BİRİNCİ AYIRIM

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER

1 İslamiyetin karşılaştığı güç mesele

1 İslam dini, yüksek seviyeli, evrensel dinlerin en yenisi sayılır. Dünyadaki Müslümanların sayısı 400 milyon-
dan fazla tahmin edilmektedir (1). Müslümanlar, beş kıta-
ya da geniş bir kuşak halinde yayılmışlardır. Yalnız sıcak
iklimde değil, her çeşit iklim ve coğrafya şartları içinde ya-
şamaktadırlar. En fazla Asya ve Afrika'da yaygındırlar. Bir
tetkikçinin deyimi ile, "İslam dini hiçbir suretle sosyal çev-
renin esiri değildir. Sadece coğrafi bakımdan değil, aynı za-
manda insanın bütünlüğüne intibakı bakımından cihanşü-
mul (evrensel) olduğu iddiasındadır (2).

2 İslamm, dünya tarihinde fevkalâde önemli ve iler-
letici bir rol oynadığı kesin olarak kabul edilmiştir. Bu ger-
çeği tanımamak tarihi inkâr etmek olur. Fakat, Pakistanlı
din bilgini **Mahmud Hüseyin**'in belirttiği gibi, asıl mesele

(1) Bu 400 milyonun şu kollara ayrıldığı kabul edilmektedir: 1 Arap ve
Araplaştırılmış grup (50 milyon); 2 İran ve İranlılaştırılmış grup (50 milyon);
3 Türkler grubu (60 milyon); 4 Hint grubu (Pakistan dahil 100 milyon); 5 Çin
grubu (20 milyon); 6 Malezya ve Çin Hindi grubu (70 milyon); 7 Siyahiler gru-
bu (Somali, Svahili ve Habeşiler) (40 milyon); 8 Balkanlılar grubu (5 milyon).
400 milyon İslamm 150 milyona yakın bir kısmı (Türklerin 2/3'si, bütün Çin gru-
bu, İranlıların 1/10'i (Sovyetler ülkesindedir). bk. ESNA Cahiers Nord Africa
ins No. 62, 1958: La Société musulmane devant le monde moderne (ayrı bası).

(2) Pierre Rondot: LTslâm et les Musulmans d'aujourd'hui, C. 1, s. 24.

le bugün de İslam'ın insan hayatı üzerinde müessir bir âmil olup olmadığı, gelecekte de böyle bir rol oynayıp oynamayacağıdır. Bunun için de, İslam modern dünya meseleleri ve baskıları karşısındaki durumunu, çağımızın ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını tayin etmek zorundayız (1). Zira, modern çağın getirdiği değişimler, çok sarsıntılı, insanların hayat tarzlarını değiştirecek kadar derin ve hareketli olaylardır. Bugünün ihtilâlcı dünyası içinde İslam aktüel durumunu ve davranışlarını izlemek gerekir. Acaba, XX. yüzyılın siyasal, ekonomik meselelerine ve olaylarına İslam dini nasıl cevap aramış ve vermiştir?

3 İslam, diğer büyük dinler gibi, yeni zamanlarda karşılaştığı güçlükler nelerdir? Bunlar kısaca Hümanizma, rasyonalizm, tarihi maddecilik ve milliyetçilik olarak görünürler. Hepsi de, hem doktrin hem de aksiyon halinde, insanın Tanrı ile arasındaki bağılığa, iman müessesine hücum etmişlerdir. "Rönesans'ın çocuğu" Hümanizma, insan düşüncesinin yönünü değiştirerek materyalizmin kapısını açmıştır. Daha sonra rasyonalizm, yeni ilimlerin temeli olmuş, dini gayrı akli saymıştır. "İman açısından bakmak, akla gözlerini kapamaktır" formülü bir materyalizmin eşiğindeki neslin buluşudur. Tarihi maddeciliğe gelince, dine en şiddetli bir dille hücum etmiştir: "Din halkın afyonudur". Tarihi maddecilere göre din, gelecek dünyadaki iyilikleri vaadederek, fani dünyanın eziyetlerine, sosyal adaletsizliğe ve insanın insan tarafından, milletlerin milletler tarafından istismarına katlanmaya insanı alıştırmakta ve uyuştur

(1) Mahmoud Hussein: L'İslam dans la Société moderne, s. 89.

faiktadır. Dinlerin, bu arada İslamın temellerini sarsan, dinin kurduğu müesseselerin çoğunu yıkan bu ideolojik hareketler olmuştur.

4 İslam dininin bu ideolojik baskılar karşısındaki durumu, diğer dinlere nispetle farklı olmuştur. Diğer dinlerin sadece uhrevi olmalarına karşılık, İslam fert ve toplum hayatlarını, en ince münasebetlerine kadar, düzenlemek gayesini güder. İslam dini aynı zamanda dünyevîdir, siyasal ve toplumsaldır. Din ve dünya işlerini bağdaştırmak, ruhanî-cismanî alanlar arasında bir sentez yapmak ister.

5 İslamı, din olarak ve toplum düzencisi olarak, güç durumunda bırakan asıl önemli olay Batı ile teması olmuştur. İslam dünyası, Batı ile temasa geçtiği safhada, bir durallama devrine girmiş, bütün yaratıcılığı kaybolmuştu. Bedevi kitleleri medeni toplumlar haline getiren, büyük imparatorluklar kurucusu İslam dini ve âlemi, Batı ile arasındaki seviye farkını, yaratıcı mesafeyi acı bir gerçek olarak, Bağdat'ın alınışında (1258) görmüştür. Yeni bir dünya karşısında, o artık **eski**'yi temsil ettiğini açıkça anlamıştır.

2 Reformcu Fikir Cereyanları (1)

6 Batı, İslam dünyasını, özellikle teknik üstünlüğünden doğan baskısı altında bırakmıştır. Milliyetçi cereyan

(1) Reform cereyanları, memleketimizdeki gelişmelerin yerini tâyin edebilmek için, özet halinde açıklanmıştır. Bu konu memleketimiz için yeni sayıla bilirse de, İslamcılık hareketlerini inceleyen eserlerin hemen hepsinde vardır. Kitabın bibliyografya kısmında, okuyucularımız genel mahiyetteki eserlerin isimlerini bulacaklardır.

lar ümmetçiliği, laiklik teokratik monarşi şekillerini değiştirmiştir. **Patriyarkal** ve **ziraî** bir toplumdur, geniş ve **sınaî** (endüstriyel) bir sosyal organizasyona, kabileden devlete geçmek zorunda kalmıştır. İslam dünyasındaki buharanlar da böylece başlamıştır. Şu halde bugün varılmış olan müşahade şudur: İslam toplumu reformun zaruretiye inanmış, değişmesi, zamana uyması gereğini bir gerçek olarak kabul etmiş bir toplumdur. Batı seviyesine erişebilmek, medeni bir toplum olmak ve devlet kurmak, kısacası modern çağın bütün nimetlerinden faydalanarak yaşamak için iki yoldan birini seçmek gerekiyordu: **Birincisi**, bu seviyeye ulaşmak imkânlarım, bizatihi İslam dininin ve medeniyetinin unsurlarıyla sağlamak; **ikincisi**, tamamen Batı'ya iltihak ederek, sosyal değişme kanunlarının şartları içinde ve **dini mülâhazalar dışında**, Batı medeniyeti alanına geçerek gerekli seviyeyi bulmak.

70 Bunun için İslam dininin ilkeleri üzerinde yeniden düşünmek, bunları gözden geçirmek gerekmiştir. İslamın "ahkâmı zamana göre ayarlamak" imkânını vermiş olan yaratıcı **İçtihat Kapısı**'nın XIII. yüzyılda kapandığı söylenir. Müslüman toplumların kalkınması ile ilgili fikir hareketleri ise, **modernizm** veya **reform** cereyanları olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, üç kol halinde, ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, cereyanlar üç merkebden doğmuştur. Birinci kol, **Arap koludur**, ikincisi, **Hint koludur**, üçüncüsü, **Türk koludur**. Böylelikle, Batı'da biraz da yanlış olarak **Panislamisme**, bizim siyaset edebiyatımızda da **İslamcılık** adı verilmiş olan fikir cereyanı, ideolojik karakteriyle, İçtihat Kapısı'nın kapanmasından hemen hemen altı yüz

yıl sonra, hayli geç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kollar arasında müşterek noktalar, farklara nazaran çok fazladır. Gerçek özellikleri, İslamcı modernizm cereyanlarının, fikir planından kolaylıkla siyaset planına geçebilmeleri ve siyasi hareketlere vücut vermiş olmalarıdır.

Arap Kolu

8 Daha doğru olarak **Doğu kolu** ismini de almış olan bu koldaki reformcular iki grupta toplanır. Birinci grup **Vahabîlik** adını taşır. İkincisi, **Şeyh Cemalüddin Efganî**'nin öncülüğü ile başlamış ve **Selefiye** ekolünü kurmuştur.

9 **Vahabîlik**, kaynağını XIV yüzyılın büyük islam bilgini **İbni Taymiyya**'nın doktrinde bulur. XVIII. yüzyılda **Muhammed İbni Abdül Vahab** bu doktrini geliştirmiştir. 1748 yılında, **Abdül Vahab**'ın doktrini **Necd** Emîri **İbni Suud** tarafından uygulanmış ve bir çeşit devlet dini yapılmıştır. **Vahabî**'ler islam püritenleridir. Kur'an ve Hadis'ten başka kaynakları tanımazlar. Kanunun kesin olarak uygulanmasını isterler: Zina yapan kadın recmedilmeli, hırsızın eli kesilmelidir. Tütün yasak edilmeli, evliaların taziden vazgeçmelidir. Sakal traş edilmemeli, camiler süslü olmamalıdır.

Vahabîler Hindistan'da kısmî bir tesire sahip olmuşlardır. Asıl yeniliği Necd Emirliği'nde vücade getirmişlerdir. 1919'da askeri tipte ziraat birlikleri kurulmuş, daha sonra bunlar **İhvan** adını alarak kabilelerin yerine geçmiş ve göçebeliği önlemiştir. **İcma** ve **Kıyas**'ı bertaraf eden Vahabîliğin reformculuğu, İslamın asıl kaynaklarına, uzak maziye dönüşten ibaret kalmıştır.

10[¶] **Selefiye Cereyan:** Arap kolunun, diğerk ve hâlâ devam edegelen cereyanı bir Efganlı ile başlar. **Şeyh Cemaü lüddin Efgani** (1839[¶]1897) İslam dünyasının büyük reformcusu sayılır. Kendisini Mısırlı **Şeyh Muhammed Abduh** (1849[¶]1905) takip etmiş ve **Selefiye** hareketini kurmuştur. Onu da Suriyeli **El Kavâkibi** (1854[¶]1902), **Kasım Amin** ve **Râşid Rida** (ölümü 1935) takip etmişlerdir. **Daha sonra, bu kolda reformcu olarak Şeyh Abdürrazak** ile **Taha Hussein** görülür. Bu kol, Arap dünyasında ¶ Kuzey Afrika dahil¶ büyük tesir icra etmiş ve süratle siyasi plana intikal ederek sömürgecilikle savaşın ve Arap milliyetçiliğinin (milli kurtuluş hareketinin) fikri desteğini teşkil etmiştir. Sömürge idareleriyle savaş hareketleri bu doktrinden kuvvet almışlardır.

11[¶] **Şeyh Cemalüddin Efgani "Maddecilerin Reddiyesi" adlı eseri ile Batılı emperyalistlere hücum etmiş ve İslam dünyasındaki gerilemeden, dini değil hükümetleri sorumlu tutmuştur. El Kavakibi,** Hilâfet müessesesinin modern esaslara göre düzenlenmesi üzerinde durmuştur, üstatlarının yolunda asıl doktrini kuranlar **Şeyh Muhammed Abduh** ile **Râşid Rida** olmuştur.

12[¶] **Şeyh Abduh,** İslam dünyasının kalkınması ile ilgili yapıcı tekliflerini dört noktada toplamıştır: 1[¶] İslam dinini doğru yoldan saptırıcı tesirlerden ve hurafelerden temizlemek, 2[¶] Batılı metotlardan faydalanarak yüksek öğretim sisteminde değişiklikler yapmak; 3[¶] Müçtehitlerin tesirine kapılmadan, modern düşüncenin ışığı altında İslam doktrinini yeniden ele almak; 4[¶] İslamı Batı ve Hıristiyan

tesirlerine karşı savunmak. Şeyh Muhammedi Abduh, İslami bir rönesans taraftarıydı (1).

13 Raşid Rida, "Al Manar" (Meşale) adlı dergisiyle, Selefiye doktrinini, İslam dünyasının dini ve siyasi birliğini sağlamakla ödevli Hilafet müessesesi üzerinde yenilikler yapma yolunda geliştirmiştir. 1924'te bu içi boşalmış müessesenin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilga edilişi, bütün fikirlerini altüst etmiştir. Râşid Rida, reformculuğunu ayrıca şu noktalar üzerinde de, teksif etmiştir: Müçtehitler tarafından dondurulmuş içtihat müessesesini ve bu yüzden kapanmış olan içtihat Kapısı'nı yeniden düzenleyerek açmak; İslamı temsil ettikleri iddiasına dayanan, ilim dağarcıkları boş hükümetlerinin kötü tutumlarını meşrulaştırmaktan başka bir iş görmeyen İlmiye sınıfı mensuplarını (Ulema) kontrol altına almak; Batı hayranlığı yerine milliyetçi ve islamcı bir dayanışma koymak. Râşid Rida, İslam devlet ve hükümet sisteminin, gerçek İslam esaslarına uygun bir şekilde ıslahını ön plana almıştır.

14 Selefiye'nin reformculuğu iki Mısırlı bilgin tarafından, son zamanlarda, daha da geliştirilmiştir. Şeyh Ali Abdurrazık da modernizmini bir İslam rönesansına dayamıştır, "islamiyet ve Hükümet" başlığı ile Türkçeye çevrilen eserinde Şeyh Abdurrazık, Türk laiklik cereyanının tesciri altında kalarak, Kur'andan çıkardığı sonuçlara göre, İslam esaslarının laikliği menetmediğini ispata çalışmıştır. Reformculuk cereyanının Arap kolundaki son temsilciler

(1) Bu özetleme için bk. H.A.R. Gibb: Les Tendances modernse de l'İslam, s. 55 ve mut Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 239-240. J.P. Roux: L'İslam ven Occident, s. 208-209.

rinden birisi de Taha Hussein olmuştur. Birçok yeni fikirleri yanında, oruç müessesesinin mecburi olmadığı tezinde ısrar ettiği için, Camiülezher Üniversitesi Şeyh Abdürrezzak gibi kendisini de takbih etmiş ve üniversiteden uzaklaştırmıştır. Muhafazakâr üniversite, iki bilgini de, olayların zoru altında, görevlerine iade etmiştir.

Hint ve Pakistan Kolu

15 İslam reformculuğunun Hint ve bilhassa Pakistan kolu da, geniş mesafeler kazanmıştır. İlk adımı Seyyid Ahmet Bahadır Han (1817-1898) atmıştır. Agranın kuzeyinde Aligarh Üniversitesini kuran odur. Seyyid Ahmed Han, İslamın modern ilimlerle ve modern toplum şartları ile bağdaşabileceğini kuvvetle savunmuştur. **Seyyid Emir Ali** de aynı yolda yürümüştür. Daha yeni olarak, Hint Müslümanlarının reformcu liderliğini ünlü şair **Muhammed İkbal** (1876-1938) yapmıştır. "Pers ve Urdu dillerinde yazan bir şair, İngilizce yazan bir filozof, siyasal rolünü müdrik bir denemeci" olduğu söylenen büyük fikir adamının asıl rolü Hindistan'ın Müslüman cemaatine kuvvetini ispat ve geleceğini tayin şuurunu vermiş olmasıdır. Pakistan, kendisine bir kurulum vasfı tanımaktadır.

16 Günümüzde, bu ödevi Şeyh Muhammed Aşraf yüklenmiştir.

Hint kolu reformcuları da, diğerleri gibi îslami bir rönnesansın savunucularıdır. Bu gerçekleştirildiği takdirde de, hurafe ve batıl itikat pürüzlerinden temizlenmiş bir Müslümanlığın, modern medeniyet şartları ile tamamen bağdaş-

bileceği kanısına varmışlardır. Hint milliyetçiliği, bir çeşit rasyonalizmle birlikte, milli kurtuluş hareketlerine vücut veren bir cereyan halinde, reformculuğun meyvesi olmuştur.

Özellikler

17 □ Gayet kısa olarak özetlemeye çalıştığımız İslam reformculuğu, Arap ve Hint Kolları ile, Batıya karşı direnme yolunu seçmiştir. Batılılık tam bir kabule mazhar olmamıştır. İslami kaideler ve esasları üzerinde yeniden düşünmek, modern islam fikir cereyanlarının değişmez özelliği olarak kalmıştır, icabında İcma ve Kıyas müesseselerini bir tarafa bırakarak, XX. yüzyıl Müslümanmın sadece Kuran ve Hadis'ten yeni sosyal ve siyasal prensipler, yeni bir hayat felsefesi çıkarmalarını mümkün kılmak modernizmin, veya reformculuğun, hislerin ve hurafelerin esiri olarak değil de, aklın hâkimiyeti altında ulaşılmak istenilen gayesi sayılmıştır. Varılacak yeni sonuçlar İslamın eski müesseselerini bugünün icaplarına göre yorumlamak, değiştirebilmek, ilga edebilmek, aynı zamanda hurafeleri reddeden bir kafa ile yeni müesseseler bulmak şeklinde ortaya çıkacaktır. Ve çıkmıştır.

18 □ Bu fikri davranış karşısında, islamcı bir rönesansı, düşünme tarzlarında en ufak bir yeniliği kabul etmeden, isteyen ve özleyen muhafazakâr, gelenekçi bir çevre vardır. Bu çevre sadece romantik ve tarihi bir tablo içinde yaşar, islamcı rasyonalizm metodu bu çevrenin makbul saydığı bir ilerleme yolu değildir, islamcılık, olduğu gibi (bırakıldığı hali ile) bütün ilerdik unsurlarına sahiptir. Bu haliyle bedel

vilikten medeniliğe geçişi sağlamıştır. Kötü olan İslam kadelerinin uygulanışı, yanlış anlaşılışı ve onu doğru yoldan saptıran uygulayıcılarıdır. Bu evreye göre, Batılılaşma "dinin elden gitmesi", fert ve toplum ahlakının bozulmasıdır. Mesela çok kadınla evlenmenin kaldırılışı, metresliği, fuhşu, boşanmaları arttırmıştır. Diğer Batı müessesesi ve âdetlerinin kabulünde de benzer sonuçlar ileri srlmştir.

19 Modern İslam fikir cereyanlarının iki kutbu bu suretle belirir: Reformcularla, reform istemeyenler. Her ikisi de bir noktada birleşebilir: İslamcı rönesans, İslam dünyasında reform hareketlerinin reaksiyon yolu ile yapılması, cari bir metot olmuştur. Mısır, Suriye, Hindistan, Pakistan, Tunus gibi devletlerde bu metodun bellibaşlı gerçekleştirilme hareketleri cereyan etmiştir.

20 Fakat İslam dünyası içinde, Batılılaşma, "ağdaş olma" alanında bir metot daha vardır: Laik metot. Bu, Batılılaşmayı katılma (iltihak) sureti ile gerçekleştirme yoludur. Laik metot, dine karşı saygılıdır. Ne var ki, ferdi ve toplumsal devrimlerin gerçekleştirilmesinde dini görüşlere göre, dini çevrelere taviz vererek, din adına hareket ettiklerini iddia edenlerin patronluğu altına girerek hareket etmez. İslam dünyasında bu tutum istisnadır ve sadece Türk Devrimi tarafından bütün halinde uygulanmıştır.

3 Reform hareketleri

İ ve dış engeller

21 Reaksiyon veya katılma yollarından hangisi seçilirse seçilsin, fikir akımları hayli hareketli bir siyasi haya

tı çoğu zaman kanlı mücadeleleri desteklemişlerdir. İslam dünyasında, devrimci hareketler karşısına biri iç, öteki dış olmak üzere iki engel çıkmıştır. İç engel, din adına hareket iddiasına sahip, İslam esaslarını gayet dar olarak yorumlayan ve her yenilikçi hareket karşısında "din elden gitti" nakaratını söyleyen, gelenekçi (muhafazakâr) çevredir. Geri kalmış memleketler halkının dini duygularını istismar hususunda çok tesirli bir vasıta sayılır. Doğunun doğulu kalmasını, Batı medeniyetinin sadece tekniğini almak gerektiğini ana tez olarak savunur. Batı medeniyetini canlı bir bütün olarak kabul etmez. Bilâkis Hıristiyanlığın malı ve eseri sayar. Bu fikirleri savunan çevreler ve teşekküller bir bakıma ihtilalci de olabilirler.

22 Dış engel, yabancı baskısıdır. Yabancı ise Batı'dır. Batı da sömürgecidir. Medeniyet taşıyıcılığı iddiasının devletler hukuku alanında vücut verdiği şekillere göre metbu, hâmi ve mandater devlet olmuştur. Bugün ise vasideir. Batı, medeniyetini yayacağı alanlar üzerinde sömürgeci olunca, medenilik savaşına girecek kitleler bu savaşın ilk safhasını istiklallerini elde etme gayesiyle yaparlar. Batılılaşmak için, Batı ile savaşır. Batı karşısında Doğu'nun (Sovyet Bloku) tutumu tamamen farklıdır. **(1)**

23 Bu olaylar şeması bizi, İslam dünyasındaki milliyet hareketleriyle karşılaştırır. Bağımsız olmak isteyen milletler, bu durumlarını Batı ile Doğu arasında tespit etmek, iki ideoloji arasında kendi yollarını çizmek zorunda kalırlar. İslam dünyasındaki milliyetçilik hareketlerinde, Batı sade menfi bir

(1) Bu konuda bk. Tariz Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 230 ve müt.

rol oynamamıştır. Osmanlı ülkesinden bağımsız devletler çıkarmak için, bazı kavimleri desteklemiştir. Arap milliyetçiliğinin temelinde bir Batı (yabancı) desteği vardır.

24 İslam dünyasında, milli kurtuluş hareketleri, sömürgecilığe karşı girişilmiş ihtilallerdir. Fakat, belirtildiği gibi daima Batıcı ve laik bir yönde gelişmemişlerdir. Reaksiyon yolundan hareket ettikleri için dini (İslami) bir renk taşırlar. Yalnız, varmak istedikleri gayede anlaşılmış sayılmazlar. Tamamen gelenekçi ve muhafazakâr kuvvetler tarafından desteklenen hareketler de vardır.

Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler

25 Milli Kurtuluş hareketlerini destekleyen siyasi kuvvetler arasında Cezayir **Uleması Derneği**, Müslüman Kardeşler ve bugün Cezayir kurtuluş hareketini idare etmiş olan **Milli Kurtuluş Cephesi (FLN)** sayılabilir.

26 Cezayir Uleması Derneği XIX. yüzyılın sonlarında Abdülhamid **bin Badis** tarafından kurulmuştur. Tamamen barışçı yollarla gerçekleştirmek istediği gayesi şöyle özetlenebilir: İslam dinine yakışmayan yenilikleri (bid'atları) kaldırma yolu ile ıslahat, ilk çağların sadeliğine dönüş (İslamcı rönesans), hayır için çalışma ve Müslümanları kültürel metotlarla kalkındırma ve kurtarma. Derneğin 1955'te 200'den fazla okulda ders verdiği, tahminen 40.000 kişiyi de öğretim alanına soktuğu belirtilmiştir.

27 Müslüman Kardeşler'in (İhvan ül Müslümîn) kuruluşu 1927 yılına rastlar. Selef iye cereyanının mahsulü sayılır. Kurucusu Mısırlı bir öğretmendir: Hasan al Banna.

Şiddet taraftan bir teşekkül olduğundan suikastlerle ılgörme yollanm seçmiş ve Suriye'ye de yayılmıştır. Lider ölünce, yerini Şeyh Hasan el Hodeybi almıştır (Şubat 1949). 1952 Mısır ithilali dernekten faydalanmış sonra rakip ve zararlı görerek feshetmiştir (Ocak 1954). Buna karşılık dernek Abdülnasır'a suikast tertip etmiş, muhakeme sonunda 7 idareci ölüm cezasına çarptınmış, faaliyeti Camiülezhir Üniversitesi tarafından takbih edilmiştir. Suriye şubesi, Mustafa Sebai'nin başkanlığında bir siyasi parti şeklinde teşkilatlanmış seçimlere katılmış, Meclis'e üyelerini seçmiştir.

28 Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler, iki gelenekçi organizma örneğidir. Fakat her ikisi de, önce istiklalcidir: Sömürgeciliğe savaş ilan etmişler, Batının bu sakım politik tutumunu reddeden milli kurtuluş hareketleri içindeki yerlerini almışlardır. Milliyetçilikleri, kendilerini laik ve radikal reformculara bağlamamıştır. Ulema, İslam rönesansı ile yetinmiştir. Müslüman Kardeşlere gelince, islam dünyasındaki Batılılaşma cereyanlarına ve hareketlerine taban tabana zıt bir cephe almıştır. Teşekkülün gayesini ifade eden formül şu olmuştur: "idealimiz Allah'tır, şefimiz peygamberdir, anayasamız Kur'andır". Siyasi ve sosyal isteklerinden bazdan ise şunlardır: İslam devlet dini olmalıdır. Kadınlararası maçlar, dans ve şarkı gösterileri yasak edilmelidir. Kur'an yaşamın çağın ruhuna uygun bir şekilde yorumlanmalı ve gerçekten Kur'an milletleri vücut bulmalıdır.

Bu satırlar ittihadı Muhammedi Fırkasını hatırlatır.

29 İslam dünyasında, ihtilalci (şiddet taraftan anla

mında) muhafazakârlar yanında, XX. yüzyılın gerçeklerine göre geliştirilmiş sosyal hareketler de vardır. Hukuk İslahatı, feminizm hareketleri bu alanda belirtilmelidir. Sosyal ve siyasal plandaki incelemeler arasında görülecek bu hareketler (bk. II) kadınların, başta Camiülezher Üniversitesi olmak üzere bütün bir muhafazakâr çevre ile savaşıarak, medeni ve siyasi haklarını nasıl elde ettiklerini gösterecektir. Yalnız Mısır'da kadınların haklarını savunan iki siyasi parti kurulmuştur.

İKİNCİ AYIRIM

VE TÜRKİYE

30 İslam dünyasındaki reformcu oluşların genel görünüşleri içinde Türk islamcılarını, reform hareketinin Türk kolu olarak incelemek tarihi gerçeğe uygundur. Batılı yazarlar, herhalde kaynak toplama zorluğundan olacak, Türk İslamcılarını reform hareketleri içinde ciddi bir inceleme konusu yapmış sayılamazlar. Dünya tarihinde, büyük tepkileri olan Türk Devrimi'nin, gelenekçi ve muhafazakâr davranışları ve müesseseleri yıkması da bu kısmi inceleme içinde ciddi bir eksiklik olarak gözüktür.

1 Meşrutiyet İslamcıları

31 İslamcılık cereyanı, sistemli, daha çok derli toplu bir fikir hareketi olarak, kendini İkinci Meşrutiyet'te bulmuştur. Meşrutiyetin şahsiyatçı, sert ve intikamcı siyasi

hayatı içinde gelişmiş olan bu fikir akımı, olayların şeriata uygun olup olmadığını araştırmayı bir ödev sayarak, yorumlamış ve isteklerini gazetelerden minberlere kadar uzanan geniş bildirme vasıtalarıyla halk efkârına duyurmuştur.

Bu devrenin İslamcıları genel olarak İlmîye mensupları olmuşlardır. Bu sınıfa mensup olmayanların da cereyan içinde faal rol oynadıkları hatırlanmalıdır (Sait Halim Paşa bu arada sayılabilir).

32 İkinci Meşrutiyet, çeşitli fikir cereyanlarını barındırdığı için, İslamcıların Türkçülük (Milliyetçilik), Garpçılık, Ademi Merkezîyetçilik ve Sosyalizm cereyanları ile karşılıklı tesir münasebetleri kurmaları tabii olmuştur. İslamcı-Grapçılar, İslamcı-Türkçüler gibi kolların ortaya çıkışı bu durumun sonucudur. Buna karşılık Garpçılı-İslamcılar, Türkçü-İslamcılar gibi kolların da varlığı hesaba katılmalıdır.

33 Türk İslamcıları, İslamcı bir rönesans gayesinde müttefiktirler. Şöyle ki, İslamın mazisi, tarihi başarılan, gelecek için nasıl bir garanti ise, gerçek Müslümanlığa dönüş de, XX. yüzyılın en karmaşık meselelerini çözecek imkânlarla ve unsurlara sahiptir. Bu kez kendilerini Batı karşısında reaksiyon yolunu tercih etmeye götürmüştür. Batılı veya Batı medeniyeti derecesinde yüksek seviyeli bir toplum olmak için kendini tamamen Batıya terketmeye lüzum yoktur, İslamın esasları gerçek bir yorum ve uygulamaya kavuşturulursa bu mesafa alınabilir.

Romantik bir mazi özlemi ve her şeyi ana kaynaklara, geriye dönerek başlatmak fikri İslamcılık cereyanının sürekli fakat mücerret (soyut) ana tezi, kalkınma metodu olmuş

tur. İslamcılar arasında, hiçbir **şeye** dokunmadan asli kaynaklara dönüş taraftan muhafazakârlar bulunduğu gibi, İslam dünyasındaki reform hareketlerinin temsilcisi olarak İslamcı rasyonalist olanlar da vardır. Osmanlı veya Meşrutiyet İslamcılar şu halde ya gelenekçi ya da rasyonalisttirler.

34 İslamcılık cereyanı Meşrutiyetle başlayan ve son bulan bir fikir akımı değildir. Meşrutiyet İslamcıları teokratik bir saltanat formülü etrafında çevrelenmişlerdi. Bütün çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nun ihyası, yeniden kurulurcasına kalkınması gayesinde toplamıştı. Fakat, cereyan saltanatın yıkılışından sonra da devam etmiştir. Türk Devrim hareketinin içinde de, karşısında da bu cereyan mensupları görülür. Aralarında, Meşrutiyetten devredilenler olduğu gibi, yeni yetişenleri de vardır. Başlangıçta Türk inkılabının da hocaları, fetvacıları, şer'îye vekilleri, laik olmayan siyasi müesseseleri ve anayasa maddeleri vardı. Bu bakımdan, İslamcılık cereyanı, hayli değişik şartlar içinde, Cumhuriyet rejimi içinde de devam edecek bir ortam bulmuştur ve bugün de aynı köprübaşılara sahip olduğu kanısındadır. Cumhuriyet tarihi içinde, İslamcı cereyanın en büyük özelliği, Türk Devrimi'nin kuvvetli yıllarında ve hükümetlerin devrim prensiplerine enerjik bir şekilde bağlı kaldıkları devrelerde, açık yorumlarını ve çalışmalarını azaltmış ve zayıflamış oluşudur.

2 Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçi çevre

35 Cumhuriyet rejimi içindeki İslamcı fikirlerin, Meşrutiyettekilere kıyasla en büyük farkı şu noktalarda topla

nabilir: a) Bu fikirler, laik bir devlet kadrosu içinde, teokratik bir özlemin ifadesi olarak açığa vurulmuşlardır. Bu ifade genel olarak zayıf olmakla beraber, mesela Ticanilik, Nurculuk hareketlerinde Menemen isyanı gibi Nakşibendilik olaylarında gayet kuvvetlidir ve açıktır; b) Cumhuriyet İslamcıları Meşrutiyettekilere nazaran ilmi bakımdan çok daha fakirdiler; c) Günlük politika olaylarına (umumi hayata) çok daha fazla kanşma iddiasındadırlar.

36 Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı bir fikir akımının doğmamış olmasını mensuplarının kültür kıtlığında aramak gerekir. Yapılan şey, Meşrutiyetteki tezlerin ve belli başlı fikirlerin tekrarından ibaret kalmıştır. Meşrutiyet tekiler gibi din felsefesi ile uğraşmamışlar, bir tekrarlama edebiyatı içinde sıkışık kalmışlardır. Cumhuriyet İslamcıları herhangi bir eğitim veya öğretim müessesesi kuramadıkları gibi, böyle bir kuruma bağlanmış da değillerdir. Açılmasını istedikleri İlahiyat Fakültesi kendilerini tatmin etmemiş ve fikri bir üs vazifesi görememiştir. Bu çevre mensupları fikirlerini dini dergilerde, gazete ve broşürlerde açıklamışlardır. Minberlerden halka duyurma yolu, köylerde ve yasama alanında (TBMM'de) tezlerini açıklamak imkânlarını bulmuşlardır. Minberlerden halka duyurma yolu devrimin tartışıldığı devrelerde mümkün olabilmıştır.

37 İslamcı fikirlerin siyasi hayata karışması, bilhassa 1945 yılından itibaren başlamıştır. Bu çevre mensuplarının politik tutumları bilhassa devrim aleyhtarlığı, "27 senelik istibdat" (1923-1950; "dinsiz parti (CHP)-dinli parti (DP)" ayırımı gibi temalar üzerinde toplanmıştır. Esas itibariyle, cumhuriyet rejimi boyunca İslamcı cereyanı sağ

yunduklarını ileri sürenler siyasi yorumlar üstü, bu yorumları besleyebilecek değerde bir fikir çalışması yapamamışlardır.

38 İslamcı fikirler, 1945'ten itibaren özlerini açıklama alanında yalnız kalmamışlardır. Bu fikirleri geniş bir muhafazakâr, gelenekçi çevre ve bu çevrenin yayım organları içinde aramak gerekir. Bilhassa, son yıllarda, memleketimizde geniş ve elastiki terimler altında toplanan çevreler dini fikirlerle karışık bir ifade şeklini tercih etmektedirler. 1962'de, İslamcı fikirleri "milliyetçi", "sağcı" olduklarını iddia eden geniş bir siyasi halita içinde incelemek gerekir.

39 Cumhuriyet rejimi içinde de, Meşrutiyette olduğu gibi, islam dini adına doğrudan doğruya laik devletin temellerine hücum eden fikir ve hareketlere rastlanır. **31 Mart Vakası** zihniyet itibarıyla "avrupa terbiyesi almış", "dini mahveden", "laik görüşlü", kimselere karşı girişilmiş bir hareket olarak ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin devrimci oluşları boyunca, her geniş hamlede bir karşı isyan hareketi tekabül eder. Zincirleme medenileşme hareketleri karşısında geriye götürücü (irticai), sözde İslamcı, aslında tamamen siyasi hareketler zinciri vardır. Bu hareketleri, 31 Mart Vakası'na, bu kanaldan da **Kabakçı Mustafa** hareketi gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu kemiren gerici hareketlere bağlamak mümkündür. Medenilik hamleleri karşısında beliren hareketlerin hepsi yüzlerce yıldır aynı zihniyetin, aynı isteklerin taşıyıcılarıdır. **Patrona Halil'in, Derviş Vahdeti'nin, Menemen isyancısı Derviş Mehmet'in** iddiaları arasında bağlantı vardır. Bu iddialar

rın hiçbirisiyle hiçbir zamanda medeni bir toplumu veya devleti, hatta bir kabileyi idare etmeye imkân yoktur. Bu sebeple hepsi **gerici**'dir.

40 □ Cumhuriyet tarihi içinde bu tarz hareketlerin bazı özellikleri vardır: **Nakşibendi** hareketleri, sayı bakımından en fazladır, silahlı ve kanlı olmuşlardır (Şeyh Sait İsyanı, Menemen İsyanı belli başlı örneklerdir). **Ticani** hareketleri silahsızdır, fakat umumi hayatı karıştırıcıdır. **Nurculuk** hareketleri pasif mukavemet ve propaganda metotlarına başvurmuştur.

40 □ İslamcılık cereyanının. Meşrutiyetten bugüne Batı, Batılılaşmak, Batı Medeniyeti ile ilgili tezlerinde iki müşterek nokta vardır: a □ **Batı medeniyeti canlı bir bütün olarak kabul edilemez. Müslüman toplumlara uymaz. Hıristiyanlığın eseridir.** Bu iddiada, İslamcılar yalnız kalmamışlardır. Batı 'da sosyal olayları Hıristiyanlık açısından gören ve Türklere sevgi beslemeyen tarihçiler ve tetkikçiler ve bunların tesiri altında kalanlar da aynı fikirde dirler. Bu bakımdan İslamcılar bu iddiada, kendilerine tamamen düşman bir çevre ile aynı fikirdedirler. Türk Devrimi ve bütün davranışlarıyla **Atatürk** ve devrimci ekibi bu iddiayı kökünden reddetmişler ve Batı medeniyetini "müşterek" bir medeniyet ve mamelek saymışlardır, b □ **Batılılaşma dinin elden gitmesi, ahlaksızlığın (fuhşun, boşanmanın, zinanın) artması anlamına gelir. Türk Devrimi de bu olayları getirmiştir.** Oysa, tarih gösterir ki, tenkit edilen olayların varlığı, artması veya eksilmesi bu cereyandan önce de, sonra da vardı. İlim gösterir ki, medeniyetler karşılaştınca, birisi ortadan kalkmaz, aralarında bir sentez vü-

cut bulur. Şu halde, ahlak buhranlarının bütün nedrenleri ni Batılı bir seviyeye çıkmakta aramak yanlış bir yoldur.

42 Bütün islam dünyasında, devrimci çevreler bu ka-naatteki çevrelerle savaşmak zorundadırlar. Türk Devrimi bu çarpışmanın sembolüdür. Bu çevreler, sosyal seviyesi yüksek olmayan geniş bir kitlenin duygularını okşadıkları için, devrimci çevreler karşısında bir kuvvet olarak görülürler. Bu çevre kendisini tatmin yoluna giden siyasi rejimleri, müstebit de olsalar desteklemiş, onlara oy sağlamıştır. Bu çevre fikirleri ve istekleri bakımından hiçbir toplumu medeni bir seviyeye ulaştırmamıştır. Bunun için gericedir. Karşılaştığı devrimci kuvvetler karşısında ergeç yenilmiştir.

II

İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ ALANINDAKİ GELİŞMELER (İslam dünyasında ve Türkiye'de vardan sonuçlar)

43 İslam dünyasındaki reform hareketlerinin, genel görüşleri yanında, Batı'nın demokratik gelişmelerini nasıl karşıladığı, siyasi müesseselerini nasıl yorumladığını da incelemek gerekir. Bu bakımdan özel meseleler ve müesseselerle karşılaşılacak ve değer hükümlerine varılacaktır. Metodumuz dörtlü bir açıklamaya dayanacaktır: a - Muayyen bir siyasi meselenin islam dünyasındaki gelişmesini tespit etmek; b - Meşrutiyet devresi; c - Cumhuriyet rejimi içinde aynı meselenin islamcı çevreler tarafından yorumlanmasını izlemek; d - Türk Devriminin bu oluşlar karşısındaki davranışını tayin etmek.

1 - Milliyetçilik (Milli Devlet) Meselesi İslam dünyasında

44 İslam dünyası içindeki milliyetçilik cereyanı ve hareketleri iki kısımda incelenebilir: Arap milliyetçiliği ve Arap olmayan kitlelerin milli kurtuluş hareketleri, iki cereyanın da ortak özellikleri vardır. Bir kere hepsi Batı basılan ve tesirleri altında gelişmişlerdir. Batı ile savaşmak için, Batı romantizmine uygun bir kolektif zihniyeti, milliyetçilik prensibini benimsemişlerdir. Aralarındaki farklara gelince, Arap milliyetçiliği varlığını ve medeniyetini doğrudan doğruya islam dinine borçlu saymıştır.

Bu teze göre, İslamsız bir Arap milliyeti ve milleti düşünülemez. Medeniyet tarihi, bedevi bir kavmi yücelten islamlıkla başlar(1). Asya Hint, İran ve Türk milliyetçilik doktrini, İslamı bir başlangıç olarak kabul etmezler. Bunlar tarihleri İslamla başlamayan, İslamiyeti bir çıkış noktası kabul etmeyen, İslamdan önce "bedevilik halinde" olmayan kavimlerdir.

45 □ islam dünyasında iki çeşit milliyetçilik cereyanına rastlanır. **Geniş milliyetçilik: Arap Birliği** gibi etnik ve tarihi bir kökten gelme prensibine dayanan, coğrafyanın, örf ve adetlerin farklılıklarını örten, geniş bir toplum, (ümme) milletler üstü bir mürekkep devletin (Konfederasyon ya da federasyon) kurulmasını gaye edinmiştir. Bu tarz milliyetçiliğin bir adı da **ümmeçilik**'tir. **Sınırlı milliyetçilik**, özel ve bağımsız bir vatan idealine dayanır. Müslüman kavimlerin kaplayıcı bir devlet halinde değil, ayrı ayrı devletler kurabilmeleri esasına bağlanır.

46 □ Milliyetçilik cereyanlarının ifadesi olan milli kuruluş hareketleri ve İstiklal savaşları bu iki tip milliyetçiliğin şartlarına göre şekillenirler, islam dünyasında **İttihadı İslam**, daha yakın zamanlarda **Arap Birliği** gibi geniş milliyetçilik cereyanları bu birliklerin ikisini de vücuda getirememiştir. Önce de belirtildiği gibi Arap milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılma hareketi olarak başlamış, bu imparatorluğun yıkılış olaylarına bağlı kalmıştır. Yabancı destek ve teşviklerinin bu hareketlerde büyük yeri vardır.

(1) Arap milliyetçiliğinin bu ana tezine karşı ileri sürülmüş iddialar da vardır. Mesela **Müslüman Kardeşler**, Firavunlar devri medeniyetine dönüş fikrini ortaya atmışlardır.

Arap milliyetçiliği zamanla sömürgecilik aleyhtarı bir hareket olmuştur. Bugün bu durumunu muhafaza etmektedir.

Meşrutiyet İslamcıları

47 □ Meşrutiyetin İslamcılık cereyanı, İslam dünyasındaki milliyetçi oluşları, sömürgeci aleyhtarı karakterinden ötürü müspet karşılamıştır. **İttihadı İslam** bu bakımdan ideal şekil sayılmıştır. Meşrutiyet İslamcıları da İslam dünyasındaki geniş milliyetçilik doktrininin savunucusu olmuşlardır. İslam Birliğini, **millet** değil, **ümme**(Umma) esasına dayanan kaplayıcı bir konfederasyon ya da federasyon olarak nazara almışlardır.

48 □ Meşrutiyet devresinde, geniş bir milliyetçilik cereyanı daha vardır ve **Türkçülük** adını almıştır. **Ziya Gökalp**'in manevi liderliği altında gelişen bu cereyan zamanın iktidar partisi **İttihat ve Terakki Fırkası** tarafından da desteklenmiştir. Türkçülerle İslamcılar arasında en büyük fark **Türk Birliğinin** dine değil de milliyete, islamlıktan önce var olan Türklüğe, eski ve parlak bir maziye dayanma sındadır. Bu cereyana göre, Türk Birliği geniş bir ülke idi adı da **Turan** olacaktı. **Turancılık**, geniş bir milliyetçilik cereyanının adı olmuştur. **Gökalp** Çarlık Rusyasının yıkılışı sırasında bu idealin gerçekleşeceğini ilan etmiştir.

49 □ İslamcılar da geniş milliyetçilik doktrinine taraf olmakla beraber, Türkçülere ateş püskürmüşlerdir. Zaten, Türkçüler, teokratik bir imparatorluk hayatı içinde bütün yıldırımları üzerlerine çekmişlerdi. **Süleyman Nazif** bir "çingiz hastalığı"ndan bahsederken, **İslamcılar Türk**

Birliği'nin (İttihadı Etrak) zararlarını, İslam Birliğinin de faziletlerini açıklamışlardır. İslamcılara göre, bir ke-re milliyetçilik hareketi (davayı kavmiyet) şeriata aykırı idi. Sonra da Araplar yüksek milletti (zümrei naciye), Türklerden çok daha üstün ve saygıya laiktiler. İslamdan önceki bir Türk medeniyeti fikri İslamcıları sınırlendirmiştir.

50 İslamcılık Türkçülük cereyanları arasındaki çarpışma yanında, iki cereyan arasındaki karşılıklı tesirlerin sonuçları da kayda değer. İslamcı Türkçüler ve **Türkçü İslamcılar** iki kol halinde ana ırmaktan ayrılmışlardır. **İslamcı Türkçüler**, milliyetin İslamiyete aykırı olmadığını, milliyetçi bir çağda yaşanıldığını, İttihadı İslam'ın Türk çekirdeği etrafında kurulması gerektiğini, hatta Türkçülüğün bir "farzı ayn" olduğunu savunmuşlardır. Her iki fikir akımı arasındaki çatışma bütün Meşrutiyet devresini kaplamış ve bitmemiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

51 **Cumhuriyet İslamcıları** milliyet problemini çözülmüş buldukları için dikkatlerini bu noktada toplamamışlardır. İstiklal mücadelesinin din sayesinde kazanıldığını ileri sürmüşler, fakat sonra **atlatıldıklarını** iddia etmişlerdir. Hayli gayrı mütecanis bir edebiyat bu durumun açıklanmasını konu edinmiştir. Türk tarih tezi ve araştırmaları karşısında, Meşrutiyet İslamcılarının fikirlerini tekrarlamışlardır. Müdafaa-i Hukuk ve TBMMH devresinde, İslamcı çevre, Meclis içi ve dışı, davranışlarıyla milli hâkimiyet pren-

sibini değişik bir anlamda benimsemiş ve savunmuştur: Milli kurtuluş, cumhuriyetçi bir sistem değildi. Saltanat ve hilafetin kurtuluşu olmalıydı. Padişah Meclis Reisi olmalıydı. Fakat, Cumhuriyetin kuruluşu ve laik bir yönde gelişimi, İslamcıları sinirlendirmiştir. Küçük bir grup, Cumhuriyetin "İslamın ilk esaslarına dönüş" olduğunu iddia ederken, islamcı grubun geniş bir kısmı tarafından ağır tenkitlere maruz bırakılmıştır.

Türk Devriminin davranışı

52 □ Türk Devriminin tezi, İslamcı bir rönesansa karşılık milli bir rönesans olmuştur. İslamdan ve Araplardan önceki Türk medeniyeti ve tarihi araştırılmıştır, islam, Türkleri medeni bulmuştu. "Ruhlarını değiştirmişti, Türk-lüklerini değil..". Türk devrimi, bir geniş milliyet macerasına girişmemiştir. **Turancılık** teorisine, meşrutiyetten kalma, bizzat ünlü sosyolog **Ziya Gökalp**'in dahi realist olmadığını tasdik ettiği bir fikir hareketi gözüyle bakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, **sınırlı bir milli kurtuluş hareketinin mahsulü, bağımsız bir devlet olmuştur.** **TBMM hükümetinin Batı ile Doğu arasındaki mahirane davranışları, mütecanis bir devletin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.** Bu bakımdan, milli kurtuluş hareketlerine geçen **İslam dünyası milletlerine örnek olmuştur.** **Tunus, Mısır ve Irak istiklal beyannamelerinde, Türk doktrininin tesirleri okunur.** **Türk milliyetçiliği dini bir karakter taşımamıştır.** Türk milliyetini ve milletini vücuda getiren unsurlar, sadece din bağı değildir. Türk milletinin bağım□

sız ve milli bir devlet, kurması gerekmiştir. Bu kuruluş Arap veya islam birliği potasında, ve mevhum ülkeler içinde erimeden gerçekleşmiştir. Müdafaa-i Hukuk İstiklal savası bu eserin doktrini ve gerçekleştirme vasıtası olmuşlardır. Milli Devlet, sınırlı ve realist bir milliyetçilik hareketinin eseridir. Bu fikirler ve olaylar bütün halinde "milli hakimiyet" formülünün özünü vücuda getirmişlerdir. Cumhuriyet rejimi boyunca islamcı iddialarını ileri sürenler bu olayı anlamamışlardır, bir kısmı da bu tarih gerçeğini görmezlikten gelmiştir.

2 □ Demokrasi meseleleri

İslam dünyasında

53 □ **İslam reformcuları**, Batı demokrasisi ile İslam siyasi prensiplerini mukayese lüzumunu duymuşlardır. Gerçekten, en büyük tenkit İslamın Batı demokrasisi ile bağdaşamayacağı noktasında toplanıyor, islam siyaset sisteminin otokraside karar kıldığı ileri sürülüyordu. Batılı tetkikçilerin hepsi, genel olarak İslamın ahlak umdeleri içinde saklı siyasi prensiplerini inkâr etmemişlerdir. Bunların vücut verecekleri anayasa müesseselerinin yokluğunu ya da yetersizliğini ileri sürmüşlerdir.

54 □ İslamcılar, **Kur'an Devleti**'nin demokratik olduğunu, İslam hukuku kaynaklarından çıkardıkları yüksek etik prensiplerle açıklamışlardır. Anayasa müesseselerini de gayet nazik bir yorumlama gayretine bağlamışlardır. Son zamanlarda, **teokratik bir İslam cumhuriyeti** kurma faali-

yeti içinde bulunan Pakistanlı bilginler, bu yolda hayli verimli olmuşlardır. **Şeyh Mustafa Zarka, Şoduri Halik uz Zaman, Niaz Ahmed Zikria**'nm bu konudaki fikirleri, XX. yüzyılın gelişmelerini temsil eden ciddi çalışmalardır. Bu arada, Endonezya ulemasından **Hacı Agus Salim** şu sonuca varmıştır: "İslam dünyası, tarihinin hiç bir devresinde, Hazreti Muhammed'in devresi dahil, teokratik bir hükümet ve hâkimiyet meydana getirmemiştir"(1). Reformcuların tezleri şu noktaya dayanmıştır: Yirminci yüzyılda da, İslam dininin temelleri demokratik Müslüman devletleri kurulmasına engel değildir. "İslam dini, hem dini dogmaları ve etik anlayışı ile, hem de toplumsal iktisadi ve siyasi müesseseleriyle demokrasiyi savunmaktadır." (2).

İslam, her şeyden önce, demokrasinin yaşama şartı olan manevi unsurlara sahiptir.

55 İslam dünyasında kurulu devletler demokrasi bakımından şöyle sıralanabilir: 1 Tam laik olarak tek cumhuriyet vardır, o da Türkiye Cumhuriyetidir; 2 İslami Cumhuriyet sayısı 5'tir; Endonezya, Mısır, Pakistan, Lübnan, Suriye (Bu satırların dizildiği sırada, Yemen de cumhuriyetçi oluş savaşı içindedir. Cezayir, henüz rejiminin vasfını tayin etmemiştir). 3 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde 6 Müslüman cumhuriyet vardır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan. (Durum anayasalara göre tespit edilmiştir) (3).

(1) Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 256.

(2) Niaz Ahmed Zikria: Hes Principes de l'Islam et la démocratie, s. 93 ve mut.

(3) La Société musulmane devant le monde moderne (E.S.N.A. Cahiers Nord ̈ Africains, No. 62, 1958).

Meşrutiyet İslamcıları

56 Meşrutiyet islamcıları da İslamın demokratik ruhunu ortaya çıkarmışlardır: Hâkimiyet, adalet, meşveret, amme işlerinin ehline tevdiî kaideleriyle sınırlı olduğuna göre, zulüm ve istibdat İslam esasları dışında ve bunlara tamamen aykırı kalır. Ancak meşru bir hükümdara itaat farzdır ,zulme karşı "huruç" (ihtilal) ise bir ödevdir. İslam, insan haklarını, Batı'dan çok önce müesseseseleştirmiştir.

Bu açıklamalar, teokratik ve meşruti bir saltanatın yaşaması için verilmiş bir reçete idi. Meşrutiyet İslamcıları bu çerçeve dışına çıkamamışlardır. Batı'nın siyasi (anayasa) müesseselerini de İslamcı bir yoruma tabi tutarak, isteksiz ve heyecansız bir şekilde karşılamışlardır. Onları şiddetli bir isyana sevkeden büyük olay sömürgecilik ve Hıristiyanlık maskesini taşıyan Batı'nın hürriyetçilik ve medeniyet taşıyıcılığı iddiası idi. Meşrutiyet İslamcıları, İmparatorluğun siyasi hayatı içinde amme hak ve hürriyetlerinin, İslami esaslara da uygun olduğu için, yerleşmesi lüzumuna işaret etmişlerdir. Fakat demokratik bir cereyanın mensupları sayılamazlar. Varlık sebeplerini halife padişahın müessesesinin muhafazasında bulmuşlar ve bu sığ sığ bir iktidarın destekleyicisi olmuşlardır.

Cumhuriyet gelenekçileri

57 Cumhuriyet rejimi içinde İslamcı cereyan taraftarlığını yapanlar, bu konuda da meşrutiyet İslamcılarının görüşlerini, günlük politika dedikoduları içinde tekrarlamaktan

öteye geçememişlerdir. Zaten XX. yüzyılın önemli meseleleri karşısında dikkati çekici bir ilgisizlik göstermişlerdir.

Türk Devriminin davranışı

58 Türk Devrimi, meseleye bambaşka bir açıdan bakmıştır. Batı'nın demokrasi müesseseleri alınırken, Pakistan'da olduğu gibi, kurucu meclis kararlarının bir ulema heyeti kontrolüne tabi olması şeklinde bir yola başvurulmamıştır. Mesele bir dünya medeniyeti platformuna, bir "müşterek medeniyet" alanına girmiştir. Bunun için de, bir din ve sayetine ve sansürüne ihtiyaç yoktu. Batı'nın siyasi müesseseleriyle islam kaideleri arasında her zaman bir mukayese yapmak mümkündü. Fakat muayyen bir uygunluğun var oluşu da dini bir organın kontrolü demek değildi. Kaldı ki, bu uygunluk olmasa da, müessese, milli devlete faydalı ise alınmıştır. Bir müessesenin alınması için ölçü dini esaslara (şeriata) uygunluğu değil, milli ve çağdaş ihtiyaçlara cevap vermesi olmuştur. Türk Devrimi dini organların müsaadesi ile yapılmamıştır. Laik bir görüşün eseridir. Hukuk düzenindeki büyük değişikliklerin ve resepsiyon hareketinin dayanağı bu prensip olmuştur.

3 Laiklik davası

İslam dünyasında

59 Siyasi iktidar karşısında, dini bir iktidarın varlığı, gerekince siyasi iktidarı kontrol edebilmesi, vatandaşın her

iki iktidara tabi olması meselesi İslam reformcularını derinliğine meşgul etmiştir(1). Bilhassa Batı demokrasininin din-devlet ayrımını gerçekleştirmiş, ruhaniliğin vesayetinden siyasi iktidarı kurtarmış olması çağdaş devletin bir başarısı ve şartı sayılınca, İslam'ın ruhban sınıfını tanımamış olmasına rağmen, bu durumu hâlâ gerçekleştirememiş olması, geniş bir tenkit konusu olmuştur. İslamcılar bu noktada üç savunma şekline başvurmuşlardır: Bir kısmı ruhanî-cismani birliğini kabul ederek İslami hükümetin Batı sistemine üstün faziletlerini ileri sürmüşlerdir. Bu fikir klasik ve genel kalmıştır. Bir kısım İslamcılar da İslamda laisizmin varlığını ispat etmek istemişlerdir. Diğer bir kısmı da orta yolu aramışlardır. Müslümanlıkta, din-devlet ayrılığının varlığını ileri sürenler arasında Şeyh Abdürrazak başta gelir. Mısırlı din bilgini, halifeliliğin ne dini ne de dünyevi bir devlet başkanlığı olduğunu, "dinin böyle şeylerden müstağni olduğu" tezini savunmuştur. Ortalama tez, hilafet bahsinde görüleceği gibi Raşid Rida'nın eseri olacaktır. İslamda Batı anlamında laikliğin yokluğunu tespit eden İslam bilginleri, buna karşılık bütün genişliğiyle din ve vicdan hürriyetinin varlığını belirtmişlerdir(1).

60 Laiklik İslam dünyasının her gün mesafe kazanan bir unsuru olmuştur. İslam esaslarına dayanan bir Devlet kurulması, daha doğrusu İslam siyaset prensipleriyle bağdaşan bir devlet kurma denemeleri laiklik meselesinin anlamını ve özünü tayin bakımından dikkate değer, 1947'de ku-

(1) Bu konuda N. A. Zikria, P. Rendot: M. Hussein, J. P. Roux'nun Bibliyografya kısmında zikredilen eserlerine bakılabilir: E.S.N.A. Cahiers Nord - Africains No. 69 ve 72'deki yazı ve dokümanlara da bakmalıdır.

rulmuş ve anayasasında "İslami Cumhuriyet" olarak ilan edilen Pakistan bu alanda ilk deneme sayılabilir. 1956 tarihli Pakistan Anayasası dokuz yıllık bir çalışmanın mahsulüdür. Kurucu meclisin kararları bir ulema heyetinin kontrolüne tabi tutulmuştur. "Yeryüzünün bütün hâkimiyeti Tanrı'ya aittir, Pakistan halkının kullanacağı iktidar onun koyduğu sınırlar içinde kullanılır" düsturu ile başlayan, başlangıcında anayasa 25. maddesi ile Kur'an ve sünnete uygun olarak, hayat kaideleri düzenleyeceğini ilan etmişse de, henüz bu meseleyi çözememiştir. Mısır, Suriye ve Tunusta aynı durumdadırlar. (1).

61 İslam kaidelerinin umumi hayatı düzenlemeleri meselesinin güçlüğü Tunus'ta belli olmuştur. Mesele orucun iktisadi kalkınma hamleleri ile bağdaşp bağdaşmayacağı konusunda ortaya çıkmıştır. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba millette hitap ederek şöyle demiştir: Ekonomik kalkınma bir ölüm kalım davasıdır. Bir cihattır. Eğer oruç, insan vücudunu çalışmaz hale getirirse, ondan vazgeçilebilir. Din kalkınmanın, yükselmenin amili olmalıdır. Allah, kuluna en kısa yolu bulmak için beyin vermiştir. "Din adına konuştuklarını iddia eden şeyhler, müftüler ve zeytunâlîler bunu anlamalıdırlar. Ben de din adına konuşabilirim: Bir islam devletinin başkanıyım." (2)

(1) Bu arada anayasalarında İslam'ın resmi devlet dini olduğunu kabul eden memleketler şunlardır: Afganistan, Fas, İran, Irak, Libya, Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Tunus, Ürdün, Yemen.

(2) Tunus Devlet Başkanı'nın radyo söyleviden parçalar için bk. Picrre Randot: Zikredilen Eseri, C. 11, s. 150-152.

Meşrutiyet islamcıları

62 Meşrutiyet İslamcıları, İslamm laikliği reddetmiş olmasını bir eksiklik değil, aksine bir fazilet olarak savunmuşlardır. Bu suretle, devlet ahlaklı olacaktır. Nihayet İslam hükümeti de emreden, aynı zamanda sosyal bir kaide-ler bütünüdür. Din, devlet için elzemdır, devletten ayrılmaz. Devlet ilahi emirlerin gerçekleştirilmesi için dünyevi bir vasıttır. Şeriat kaideleri anayasanın da üstündedir. Kanunlar şeriata uygun olmalıdır. Bu bakımdan bir ilmiye kontrolü gerekir. Meşrutiyetin İslamcıları, teokratik bir devlet kadrosu içinde bir izah safhasından ileri gidememişlerdir. 31 Mart Vakası, dinden ayrıldığı iddia edilen "dört beş herifi naşerif "e karşı, İslamcı cereyanın dejenere edilerek hücumu olmuştur. Bununla beraber, meşrutiyette teokratik bir saltanat kadrosu içinde, laikleşme kapısını açan tek kıpırdanma, şer'îurfi alanların ayrımını tespit olmuştur. Bu da cevaz müessesesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Türkçülük cereyanı tarafından, sosyal bir "usulü fıkıh" kaidesi olarak ileri sürülmüş olan bu tez, normal sonuçlarına kavuşturulabilseydi, halifenin sosyal hayat alanındaki yetkileri gözden geçirilebilecekti. Meşrutiyette, iktidar partisinin de rağbet ettiği bu eğilim uygulanamamıştır.

Cumhuriyet gelenekçileri

63 Cumhuriyet rejimi islamcıları, milli ve bağımsız bir devlet içinde islam dünyasında yavaş yavaş terkedilen "laikliğe hücum" hareketinden kendilerini kurtaramamış

lardır. İslamcı görüşleri savunan çevre laiklik prensibini dinsizlik anlamında almıştır. Yazı ile, sözle ,isyancı hareketlerle genç cumhuriyet daimi surette bu çevre ile "eski muhalefet" ile savaştık zorunda kalmıştır. 1920'den itibaren hücumların ardı arası kesilmemiştir: Saltanatın kaldırılması olayını Şükrü Hoca, cumhuriyetin ilanını Ağa Han, halifeliğin kaldırılmasını Meclis'teki gelenekçilerle Askeri Hoca karşılamıştır. Daha sonra Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Terakkiperver Fırkası muhafazakâr bir muhalefet tarafından desteklenmiştir. Şapka reformu yeni isyan hareketleriyle karşılaşmıştır.

64 Bu engeller laiklik prensibinin kökleşmesini, devrimci yürüyüşü durduramamıştır. Anayasa, 1928'de, bu yönde tadil edilmiştir. Laiklik CHP'nin altı okundan birisi olarak programına girmiştir (1931). Karşı hücumlar durmamıştır: Menemen Olayı (1930), Bursa'da Ulucami Olayı (1933), Siirt'te Şeyh Halit Olayı (1935), İskilip Olayı (1936), Ticaniler, Nurcular, Bursa'da yeni bir Ulucami Olayı (1956) reaksiyonlar zincirinin halkaları olmuşlardır. Türk devriminin bu kadar şiddetle hücumu uğramış başka bir unsuru yoktur. Laiklik, devrimi toptan ifadelendiren bir sembol olarak bugün de değerini muhafaza etmektedir. Ve savaş 1962 yılında henüz son bulmamıştır.

Laiklik, Türk devriminin hurafecilerle en şiddetli mücadeleye silahı olduğu için, dinci çevreler en fazla bu prensibe sataşmışlardır.

65 1945-1950 devresinde: Devrimleri koruyucu davranış, çeşitli taviz ve sapmalara rağmen mevcut olduğu için, laikliğe ancak birkaç noktada hücum edilebilmiştir, şöyle

ki: 1  CHP laikliği "devrim yobazlığıdır" ve bu parti yıkı-
lacaktır; 2  İlahiyat fakülteleri, imamhatip okulları açılma-
lı, medrese zihniyeti okullarda yer etmelidir (din eğitimini
tenkit). 3  Kur'an dili ile ibadet edilmelidir (Ezanın Türk-
e okunmasını tenkit); 4  Kur'an yazısı olan Arap harfleri-
nin yasaklanması kaldırılmalıdır (Dil devrimi, ztrkeci
lik uydurma dil yaratmıştır); 5  İslamcılıkla vasıflandırılan
dilekler yasama organına intikal etmiştir (TBMM'de hane-
dan haklarını muhafaza isteği, Kur'anın Arapça okunma-
sını sağlamak, dine karışan kanunların anayasaya aykırılı-
ęı iddiası, Türk devriminin ilmiye sınıfına inanmamasını
tenkit). Bu devre içinde dinci çevreler halk kitlelerinin ger-
ek duygularını ifade ettikleri iddiasına dayanarak partiler
zerinde gelenekçi bir baskı yapmışlardır. Bu devrede, CHP
iktidarı karşısında, muhalefeti genişleten, birleştiren bir si-
yasi kuvvet haline gelmişlerdir. Ve CHP'nin iktidarı kay-
betmesinde ciddi bir amil olmuşlardır.

66 19501960 devresinde: DP'nin genel seçimleri ka-
zanarak iktidara geçmesi, muhafazakâr çevreye olan borç-
larını ödeme vadesinin de başlangıcı olmuştur. Açış mera-
simi 14 Haziran 1950'de Arapça ezan kanunu ile başlamış-
tır. İslamcılar DP'ye yeni sıfatını vermişlerdir: "Dinin kur-
tarıcısı parti". CHP de "dinsiz parti" olarak ilan edilmiş-
tir. Mason ve Siyonistlere karşı olan tutum bilhassa belir-
tilmiştir. Bu iklim içinde kuvvet bulan DP'ye rakip parti-
ler ve teşekküller kapatılmıştır. İslamcılar yasama alanına
bütçe müzakereleri yolu ile müdahale etmişlerdir. Bizzat
TBMM içinde. Hükümeti Usul Fıkıh üzerinde düşünme-
ye davet eden, Taaddüdü Zevcat'ın kaldırılmasını tenkit e

den, mecburi din dersleri isteyen, Atatürk'ün sadece devletin siyasi yapısını değiştirdiğini söyleyen mebuslar devlete resmi din teklifine kadar gitmişlerdir. Laiklik prensiplerinden en büyük ayrılış, bu devrede TBMM kürsüsünden gelmiştir.

Türk Devriminin davranışı

67▯ Türk devriminin kesin tutumunu, bu hareketler karşısında ve iki safhada tayin etmek gerekir. Kuvvetli devre: Bu devrede devrimin gerekli mantığından hareket edilmiştir. şÖyle ki: Milli hâkimiyetin gerçekteşmesini sağlayan en ileri devlet şekli laik cumhuriyettir. Laiklik, dinin iktidarlara alet olması kadar "kahinlerin ve gayri mesulelerin" halk efkârına tesir ederek iktidarlara baskı yapmasını önleyecektir. Laiklik, kanun koyucunun yetkisine de bir sınır teşkil eder. TBMM anti laik kanunlar çıkaramaz. Laiklik, Türk devriminin kendini kuvvetle koruyabildiği bir devrede, din▯devlet ayrılığı değil, "dinin memleket işlerinde müessir bir âmil olmaması", devlet otoritesine bağlı kalması esasına dayanmıştır. Bu tutum, geriliğe ve irticaya karşı savaşın bir ifadesiydi. Devrim içinde mülteciye hürriyet tanınmamıştır. İrtica hareketleri anayasaya aykırı yapılmıştır.

68▯ Zayıf devre: Çok partili rejimle, gelenekçi ve dinci fikirlerin siyasi hayatın yüzüne çıkışı, devrim prensiplerini ve müesseselerini muhafazakâr açıdan yeni bir tahlile tabi tutma gibi bir taviz taktiğini doğurmuştur. Dönüm noktası 1945 yılına rastlar. Oy toplama olayı yeni taktiğin te▯

mel faktörüdür, ilk adımlar CHP'den gelmiştir. Bu devrimler üzerinde bir "rötuş" politikası olmuştur. (1) DP ise "inkılabın mübrem mantığı"nı kendi politik mantığı ile değiştirmiştir. Bu mantık şöyle bir muhakemeye dayanmıştır: Devrim yok, Devrimler vardır. Devrim parçalanınca, bunlar arasında tutanlar   tutmayanlar diye bir ayırım yapılabilir. Tutmayan atılır, ayıklanır. Tutsun diye tekrar devrimci bir yola gidilmez. O terkedilir ve eski  ekle dönülür. Bu ayırımı yapacak ve kararı verecek merci TBMM, son bir tahlil ile Meclise hâkim olan parti çoğunluğu, yani DP Grubu, en nihayet de bu Grup'a hâkim olan liderlerdir. Arapça Ezan kanunu açılan kapıdan ilk giren tavizdir. Fakat bu taktik hükümetlerin ebedi olarak iktidarda kalması için bir tilsim miydi? Hayır. Netekim 27 Mayıs 1960 hareketinin önemli sebepleri arasında laiklik prensibinin bu tarz istismarı açıkça görülür.

1961 Anayasası laiklik prensibini bütün genişliği ve devrimci anlamı ile üstün bir hukuk kaidesi yapmıştır.

Laiklik milli kurtuluş hareketlerini gerçekleştiren Do 

(1) Başbakan  smet  n n , CHP Genel Başkanı sıfatı ile  stanbul il kongresinde yaptığı konuşmada, duruma şöyle bir izah tarzı bulmuştur: "  Devrimlerin başına gelenler, demokratik sistemin bir tabii neticesi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta demokratik rejime ge memizle birlikte ilk tavizlerin, oy kaygısı dolayısıyla CHP tarafından verildiği daha insafsız dillerce iddia olunmuş, bizim köy enstitüleri veya toprak reformu meselelerinde çekingen davrandı ımız ileri sürülmüştür.

Bir devrim üzerinde, r tu  yapmakla, onu inkâr etmek arasında farka dikkatinizi çekerim. Biri hayatiyetin, diğeri geriye dönüş arzusunun ifadesidir. Devrimleri, toplum içinde en rahat yürüyecek  ekle getirmek başka şeydir, onları toplumun hayatından silkip atmak başka şey." (CHP Genel Başkanı  n n 'n n  stanbul tl Kongresi'nde yaptığı konuşma   CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962, s. 5).

gulu kavimler içinde, en geniş ve kuvvetli tatbikatını Türkiye'de bulmuştur.

4 □ Hilafet meselesi

İslam dünyasında

69 □ İslamın siyaset prensiplerini ve bu prensiplere dayanılarak kurulacak siyasi müesseselerini en geniş yorumlarla açıklamaya gayret eden fikir adamları İslam Birliği'nin sembolü sayılan Halifelik meselesini çözmek ödeviyle karşılaşmışlardır. Hilafet müessesesinin yeni esaslara bağlanması, ıslahı büyük bir kalkınma olayı sayılmıştır.

Reformcular arasında, İslam dünyasında en fazla tepki yaratan fikirler, Râşid Rida tarafından ortaya atılmıştır. Kendisini Şeyh Abduh'un gerçek devamcısı saymış olan Râşid Rida, Hilafet müessesesinin muhafazasına taraftardır. Kuvvetli bir Türk düşmanıdır. Hilafet ise Türklerin elindedir ve aslını kaybetmiştir. Fakat, kabahat kimde? Hulefâi Râşidin'in yolundan çıkanlarda. Oysa, hilafet XX. Yüzyılın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir müessesedir. Zira, İslam müesseseleri kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü ve yeni bir kuvvet haline gelmişlerdir. İslam bu durumu ile Batıyı da doğru yola yöneltebilir.

Râşid Rida'nın 1900'lerde gelişmeye başlayan fikirleri, muhafazakar bir kadroyu parçalayamamıştı. Halifelik atılamazdı. Vazgeçilemez bir müessese idi. İslam dünyasının sembolü ve prestiji idi. 1924'te Hilafetin, Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilgası, Râşid Rida'nın prestijini altüst etti

mistir. Halifeliliğin tekrar kurulması için Kahire – Mekke (1926), Kudüs (1931), Madras (1936). Cenevre (1945) teşebbüsleri akâm kalmıştır.

Meşrutiyet İslamcıları

70 – Meşrutiyet İslamcıları, teokratik bir saltanatın muhafazasını ve ıslahını, bir taraftan da İttihadı İslam'ın gerçekleştirilmesini istedikleri için, Halifeliliği bu iki idealin birleştirici, merkezi ve vazgeçilmez unsuru saymışlardır. Genel yorumlar yanında, özel bir teoriye varamamışlardır. Tabii olarak tam Hilafet (Hilafeti Kâmile) teorisinden hareket etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

71 – '920-1924 yılları arasında, TBMM içinde Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasını havsısalı almıyan muhafazakar bir grup mevcuttur. Fakat, aynı grup tamamen aksi kanaatte ve içlerinde ilmiye mensupları bulunan başka bir grubun muhalefetiyle karşılaşmıştır. Böylece, Hilafet ve Saltanatın kaldırılması da, kaldırılmaması da İslami yorumların konusu olmuştur.

Türk Devriminin Davranışı

72 – Türk Devrimi'nin en cesaretli ve kesin hareketlerinden birisi Hilafetin ilgası olmuştur. Bir tetkikçinin deyişi ile, Halifelik Türkiye için, kurtulunması gereken bir

dertti. "Bu müesseseyi kaldırırsa prestiji kaybolacak" iddiası da iflas etmiştir. Türk Devrimi "İslamın büyük hadisesi" sayılmış ve Arap milliyetçiliğinin hayal ettiği şeyleri gerçekleştirmiştir.

5 ■ Ekonomik Mesele

İslam dünyasında

73 ■ İslam dünyasının ekonomik ve sosyal düşüklüğü hiçbir Reformcunun, hatta reformcu olmayan İslamcı yazarın gözünden kaçmamıştır. İslam, Batı karşısında ekonomik ve teknik bakımlardan "esir"di. Kapitülasyon zincirleriyle bağlıydı. Sömürge ekonomisi içinde idi. Büyük Devletlerin bir pazan idi. Batılı bilginler, İslam kültürünün sönmesinde de, İslamın ekonomik alandaki iptidai durumunu belirtmişlerdir. Serbest rekabete ve teşebbüse dayanan bir ekonomiyi Şeriat yasaklarının nasıl baltaladığı da Batı iktisatçılarının üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Şeriat kapitalist ekonominin temellerinden biri olan faizi haram sayıyor, bu yasak tasarrufu, yatırımı, bütün sermaye piyasasını yokolmaya mahkûm ediyordu. Sigartaya, bankacılığa karşı cephe alıyordu. Katolikler de aynı engelleri savunmuşlar, Protestanlara nispetle geri kalmışlardı. Fakat zamanında vazgeçmiştiler. İslam hâlâ ısrar ediyordu. Sonra, tevekkül ve kanaat Müslümanlara bir hareketsizlik ve tembellik telkin ediyordu. İslamcılar bu ağır tenkitleri cevap

(1) Bu alanda, zikredilen eserler yanında şu etüde de bakılmalıdır: Cl. Cahen: Les facteurs économiques et sociaux dans l'ankylose culturelle de l'Islam.

lahdırmak zorunda kalmışlardır. Bir kere İslam tembellik dini olamazdı. Bir Hadis, çalışmayı ibadet kadar kutsal sayıyordu. Bir diğeri, öğrenimi, "Çin'de de olsa git, bul" di-yordu. Bu bakımdan, İslam Batının anladığı şekilde bir ekonomiye yabancı sayılamamalıydı.

74 □ İslamın ekonomik alanda yıkıntı içinde bulundu-ğu müşahedesi, bugünün deyimi ile iktisaden geri kalmış, az gelişmiş olduğunun ifadesi anlamına gelmektedir. Gerçekten, XX. yüzyılda bütün İslam dünyası iktisaden (sous développés) gelişmemiş veya az gelişmiş memleketler ka-tegorisine dahildir. Büyük dinlerin bugünkü dünya meseleleri karşısındaki tutumlarını araştıran bir kollokyumda varılan hüküm dikkate değer: İslam toplumu patriyarkal ya-pısını muhafaza etmiş, bir ziraat ve zanaat medeniyeti saf-hasında kalmıştır. Sınaî (endüstriyel) bir medeniyete geç-mesi çok zor olacak, hiçbir geçit safhası idrak etmeden, bir-denbire teknik bir dünya içine girmiş bulunacaktır. Şeriat esasları ile bu geçişi ve oluşu açıklamaya imkân yoktur. Ma-nevi buhranlar, sarsıntılı bir arayış devresinin olaylarıdır ve İslam dünyasını kemirmektedir. Bir de şu mesele vardır. Ba-tının ideolojik mefhumları Doğuda aynı anlamı ifade edi-yor mu? İslam milletleri geri kalmış bölgelerin güç ve ka-rışık meselelerini çözmek zorundadırlar. Fakat bu mesele-ler İslam iktisatçıları tarafından değil, Batı ve Doğu blok-ları içinde, İslami olmıyan metodlarla ve yabancı Devlet yardımları ile, pek tabii olarak "yabancı kafası" ile çözül-mektedir. Son kanaat odur ki, İslam dünyasında, siyasal mü-esseseler yanında, sosyal müesseseler de değiştirilmek, kal-dırılmak ve yenilerinin kurulması gerekmektedir.

75 □ Bir mesele daha islam reformcularını meşgul etmiştir. Batı demokrasisinin siyasi karakterini sosyalleştirme, kapitalist ekonomiden "Sosyal Refah" sistemine gidişi islam esaslarına uygun düşer mi, düşmez mi? İslam bilginlerinin bu alandaki ciddi çalışmaları az olmuştur. Ummi kanaate göre, İslamın müsavatçı zemini, zamanın ihtiyaçlarına uyma kabiliyeti sosyal bir demokrasi ile bağdaşabilecektir. Nitekim Raşid Rida, belirtildiği gibi, İslamm sosyal ileriliğini zekât müessesesinde tecessüm ettirmiş ve bu müesseseyi kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü bir kuvvet olarak görmüştür. Mesele komünizm konusunda, Niaz A. Zikria'nın fikirleriyle, daha fazla açıklık kazana-caktır. (Bk. N. 79).

Meşrutiyet İslamcıları

76 □ Meşrutiyet İslamcıları, ekonomik mesele üzerinde, kısmî olarak durmuşlardır. Faizle beraber sigortaya bir kumar nazan ile bakmışlardır. Şeriat tarafından düzenlenmesi gereken bir sosyal hayat içinde bu gibi unsurların yer alması gerektiği sonucuna varmaları zor olmamıştır. Bununla beraber, İkinci Meşrutiyet, iç ve dış buhranların çarpıştığı bir sahne olarak, teokratik hüviyetine rağmen, ekonomik sistemini, islamcıların isteklerinden tamamıyla değişik bir yolda, otarşik bir ekonomi sistemiyle geliştirmiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

77 □ Cumhuriyet rejiminde, İslamcı tezleri ancak iç politika olayları içinde görebilen gelenekçiler bu mesele üzerinde durmamışlardır.

Türk Devriminin Davranışı

78 □ Türk Devriminin ekonomik meseleyi ele alışı anayasa prensiplerinden başlamıştır. Batı demokrasisinin gerekleri ve çağdaş gelişmeleri içinde, memleketin ihtiyaçlarıyla bağdaşan bir sistem arayışı Türkiye Cumhuriyetini daima meşgul etmiştir. Siyasi partiler programlarında Devletçiliği, çeşitli tarafları ile ele almışlardır. Bu alanda da meseleye din açısından bakılmamıştır.

6 □ Komünizm Meselesi

İslam dünyasında

79 □ İslam reformcuları, Komünizmin İslam siyaset prensipleriyle asla bağdaşamıyacağını sürekli olarak ileri sürmüşlerdir. Bir kısım İslamcılara göre, komünizm siyasal ve toplumsal bir tehlikedir. Tartışmaya bile lüzum yoktur ve reddedilmelidir. İslamcıların bu kısmı Komünizmin Şeriata aykırılığını ilmî bir tartışmaya tabi tutmamışlardır.

80 □ Son yıllarda, mesele derin inceleme konusu olmuştur. Niaz A. Zikria'nın fikirleri ilgi çekicidir. Gerçi Kur'an insanların farklı doğduklarını kabul eder. Fakat, İslam dini bu eşitsizlik karşısında pasif kalmaz. Doğum, çevre, eğitim eşitsizliklerini kaldırmaya, sosyal bir eşitlik kurmaya çalışır. Mesele bu eşitsizliği kaldırmanın metodundadır. Peygamber, zenginlere karşı şiddet kullanmamıştır. Yoksul sınıfı yararına, zengin sınıfı ortadan kaldırmak yoluna gitmemiştir. Sınıf mücadelesine bir ihtilal vasıtası olarak bakı

mamıştır. Aksine sınıflar birbirine yaklaştırmak, birbiriy-le bağdaştırmak istemiştir. Zekât'ın kuruluşu bu gaye ile-dir. Zekât sadaka gibi ihtiyari ve şahsi değildir. Mecburi-dir, ekonomiktir ve toplumsaldır. Gayesi yoksul ile zengi-nin hayat seviyelerini ayarlamaktır.

Görüldüğü gibi, İslam esaslarının sosyal demokrasi ile bağdaşabildiğini ispat hususunda reformcular başlıca **ze-kât** müessesesine dayanmaktadılar.

Meşrutiyet İslamcıları

81 Bu devre İslamcılar Komünizm meselesi üzerin-de fazla durmamışlardır. Zaten Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşu İkinci Meşrutiyetin bitimine rastlamıştır. Bunun-la beraber mesele **Şevketi Hoca**'nın kalemiyle ortaya atıl-mıştır. Hoca'ya göre komünizm Şer'i Şerife mugayirdir. İslamiyet marksist bir ihtilâli reddeder. Kur'anın gösterdi-ği yol, Batı için de kurtarıcı olabilir.

Cumhuriyet gelenekçileri

82 Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı ve gelenekçi çevreler bu mesele üzerinde de, Meşrutiyetçilerden ileri gi-dememişlerdir. Din meselesini komünizme karşı en tesirli bir baraj olarak, tamamen siyasi bir açıdan, nazara almışlardır.

Türk Devrimi'nin davranışı

83 Türk Devriminin 1918'den bugüne kadar, değişmez

vasfı: Milli, bağımsız, Batı demokrasisine bağlı bir devletin kuruluşu ve yaşatılması olmuştur. Sovyet taktiği, 1918'den itibaren Türk Kurtuluş hareketine karşı da işletilmiştir. Fakat başarı kazanamamıştır. Türklerin istiklâl Savası aynı zamanda bir ideoloji istiklâli için de girişilmiş bir hareket olmuştur. Milli devlet bir vasıta değil, bir gayedir (1). Bütün bu kuruluşlarda ve oluşlarda meselelere din açısından bakılmamıştır. Milli devlet laik devlet anlamında alınmıştır.

70 Feminizm Hareketleri (Kadının toplum içindeki yeri)

İslam dünyasında

84 Kadının hürriyete kavuşması, erkeklerle aynı haklara sahip kılınması, islam toplumunun medeni bir seviyeye ulaşması bakımından en önemli ölçü sayılmıştır. Bu bakımdan çağdaş islam dünyasında en önemli değişiklik olmuştur. Batılı tetkikçiler, bu olayı, Batının Doğu üzerinde en büyük tesiri olarak yorumlamaktadırlar.

Feminizm hareketi herşeyden önce, sakim bir tezi yürütmüştür. Kadın, erkeğe nazaran daha az haklara sahip olsa bile, bir eşya değildir. Kadın meselesi de, sırf bir cinsî münasebet açısından görülemez. Kaldı ki, kadının sosyal ve siyasal hayattaki rolü asla küçümsenemez.

85 Reformcular, İslamda kadının yerini ve önemini belirtmekle işe başlamışlardır. Kasım Amin'e göre,

(1) Tarık Z. Tunaya: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ve siyasi karakteri (1959).

Kur'andaki ayetlerin 19'u kadın meselesiyle ilgilidir. İslam dini, kadını bedeviliğin pençesinden kurtarmıştır. Taaddüdü zevcat, dört kadınla evlenme kaidesi, İslamdan önce bir erkeğin 8 veya 10 kadın alabileceği âdetine karşı konulmuş bir sınırlamadır. Kur'an tek kadınla evlenme meselesini de açıkça telkin etmiştir: "...Yine de hakbilir olmaktan korkuyorsanız, ancak birisi ile evlenin ya da bir köle kadınla yetinin." Örtünme meselesine geline, Kur'an kadını dünyadan ayırmak istememiştir. Zikria'ya göre, "Kur'an bir maske olarak peçeyi kabul etmez." Bu ve benzeri fikirlerdir ki, İslam dünyasında feminizm hareketlerini desteklemişlerdir. En çetin gelişme Mısır'da olmuştur.

86 Yalnız gelenekçi çevrelerin, Arap memleketlerinde, hayli kuvvetli olduklarını hatırlamak gerekir. Muhafazakârlar, Batı âdetlerinin benimsenmesi karşısında asırlık iddialarını tekrarlar. Kadınlar açık saçık gezmekte, plajlarda uzanmakta, barlara gitmekte, zina, boşanma, fuhş artmaktadır.

87 Bu görüş, şeriâtı temsil ettiği ve büyük kitlelerin dini duygularını okşadığı için, müspet gelişmeleri durduracak kadar kuvvetlidir ve bilhassa Mısır'da Camiülezher Uleması tarafından hukukileştirilmiştir. Bir Şer'i Mahkeme, Mısırlı bir kadının mayosu ile plaja uzanmasını boşanma sebebi saymıştır. El Ezher Fetvası XX. Yüzyılda, kadın heykel ve resimlerinin yapılmasını ve çoğaltılmasını yasak saymıştır. 1935 yılında, bir İlahiyat Fakültesi profesörü, kadının evleneceği erkeği serbestçe seçebileceğini, seçme ve seçilme ehliyetine sahip olabileceğini talebelerine anlattığı için, Haysiyet Divanınca vazifesinden atılmış, Devlet

Şûrası ise bu karan iptal ederek hocayı kürsüsüne iade etmiştir.

88 Bütün bu hareketler, sadece garip kalmakta ve sosyal ve medeni oluş, sonunda muzaffer çıkmaktır. Netekim, 1956 tarihli seçim kanunu ile Mısır'da, ihtiyari olmakla beraber, kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Kadınların haklarını savunan iki parti kurulmuştur. Diğer Arap memleketlerindeki gelişmeler, daha süratli olmuştur. Mesela, çok kadınla evlilik Irak'ta ve Tunus'ta şarhli olarak menedilmiştir.

Meşrutiyet İslamcılar

89 Meşrutiyet İslamcılar, feminizm hareketinin da-ima karşısında ve aleyhinde yer almışlardır. Örtünmeyi, çok kadınla evliliği savunmuşlardır. Güzel sanatlar alanına bu yönden kanşmışlar, umumi hayatta kadınlan çarşı pazara gitmekten menedecek beyannameler yayınlamışlar, istanbul Merkez Kumandanlığı üzerinde tesir etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

90 Laik bir Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçiler kadın meselesini Meşrutiyet islamcılarından da geriye götürmüşlerdir. 1925 yılında çizilmiş olan Müslüman Türk kadını tablosu cidden hazindir. Tarlada çalışan kadının, fabrikada çalışmasının şeriata niçin aykırı olduğu henüz cevaplandırılmamış bir sorudur. Kadının insan hüviyetinden çıkarılıp sadece şehvet telkin eden bir eşya olarak nazara alınması bizatihi şeriata kendisine aykırıdır. Daha sonra

lan laik cumhuriyet karşısındaki Nakşibendi, Ticani ve Nurcu direnişlerin yorumları bu durumun canlı delilleridir. Çarşaf ve peçeyi kadm için birkal'a, kısa eteklilerin bacaklarını cehennem odunları olarak tarifler, laik Türkiye'de, 1962 yılında bile yapılabilmektedirler.

Türk Devriminin Davranışı

91 Türk Devrimi feminist hareketi büyük bir cesaretle desteklemiştir. Kadının, toplumdaki yeri, Batı demokrasileri ile, kıyaslanacak bir şekilde sağlanmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması 1934 tarihinde yapılan bir anayasa tadili ile, birçok Batı demokrasilerinden evvel, mümkün olmuştur. Kadın, toplum içindeki gerçek yerini ve değerini bilhassa hukuk düzeninde yapılan İslâhat yolu ile elde etmiştir. Taaddüdü zevcatın yasaklanması, hukuki eşitliğe sahip olması laik bir hukuk düzeni ile sağlanmıştır. Batılı bir cetkikçinin deyimi ile, kadının hürriyete kavuşturulması İslam dünyasının en büyük ihtilâli olmuştur. "Türkiye olmasaydı, bu değişme bu kadar genişlik kazanııyacaktı."

8 Son Görünüşler

92 İslamcılık cereyanı, Meşrutiyetin siyasi hayatı içinde, teokratik bir monarşinin (dini sultani bir imparatorluğun) sosyal ve siyasal yapısını koruma, kurtarma ve "diriltme" kaygısı ile, çağdaş meseleleri karşılama baskısı arasında doğmuştur. Meşrutiyet İslamcılan, fikirlerini inf irat

çılıktan ve şahsiliikten kurtarıp, mümkün mertebe bir sistem içinde toplayabilmişlerdir. Tek kurtuluşu islamcı bir dirlışte aramışlardır. Bazdan, zayıfbir kol halinde, islamcı bir rasyonalizm cereyanına katılmışlardır. Geride kalan büyük kısım şeriat prensiplerini yeni bir yoruma tabi tutmak taraftarı olmamışlardır. Bunlar reformcu olduklarını iddia edip, reform istememek gibi bir durumdadırlar. Fakat, fikirleriyle ve yazılanıyla Meşrutiyet islamcılarını büyük bir celhd sarfetmiş olmakla beraber, Arap ve Hint-Pakistan kolarındaki orijinallikten yoksun kalmışlardır.

93 Cumhuriyet rejimi içinde, Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı olduklarını iddia eden çevrenin özelliklerine gelince, bir kere insicamlı bir fikri bütünlük göstermemişlerdir. İlmi ve kültürel hüviyetleri gayet zayıf kalmıştır. Bu bakımdan cumhuriyet rejimi içinde, meşrutiyette olduğu gibi, bir İslamcılık cereyanından bahsedilemez. Daha ziyade, laiklik prensibini yetersiz bulan, bu prensibe hücum eden ve olaylara din açısından bakmaya çalışanlar grubu ya da çevresinden bahsetmek yerinde olacaktır.

94 Bu çevre hangi dünya görüşüne sahiptir? Nasıl bir devlet ister? Daha doğrusu fikirleri ve davranışları nasıl bir devlet şekline tekabül eder? Önce, şu olayı belirtmek gerekir ki, bu çevre devrimci hükümetler zamanında sustuğu için, tezlerine fazla açıklık verememiştir. Fakat, her hal ve kârda, Türk devrimine gerçek açısından, laik bir gözle bakmamıştır. Türk devriminin özünü, Atatürkçülüğün tarifini kendi görüşlerine göre tayin etmiş ve vermiştir. 1920-1923 döneminde Hilafetçi ve saltanatçı kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da, teokratik müesseseleri yıkan, laik ham

lelerden intikam alma yoluna gitmiştir. Açıkça saltanatı is[te]yememiş, fakat böyle bir sistem içinde daha rahat konuşabileceğini anlatmıştır.

95[1] Dinci çevre, devrimleri parçalara ayırma fikrinde olan, oy toplamak (iktidarda kalmak) için gelenekçi, tavizci olabilen hükümetlerin yanında yer almıştır. Halkı bu vasıftaki hükümetlerin politikalarını desteklemeye, buna tahammül etmeye davet etmiştir. Parti kongrelerinden, minberlere ve Meclis kürsüsüne kadar bu davranışı delillendirecek olaylar bol bol gösterilmiştir. Bu çevre mensupları, devrimci safralar atılan bir politik iklim içinde, devrim aleyhtarı bir yönde hayli hareketli olmuşlardır. Bu bakımdan, gayet geniş ve canlı bir şekilde iç politikaya karışmışlar, "din adına" hareket ettikleri iddiasını her zaman tekrarlamışlardır. İktisaden geri kalmış, yüzyıllarca ihmale uğratılmış bir memleketin devrimci yürüyüşünü durdurmak hususunda ellerinden geleni yapmışlardır. Bu çevre kolaylıkla bir siyasi kuvvet haline gelmiştir. Hükümetlerin tavizci tutumlarını halka, halkın da isteklerini hükümetlere duyurmak ödevini üzerine aldığını her zaman ileri sürmüştür.

96[1] Türkiye Cumhuriyeti gibi, laikliği etik ve ideolojik temel edinmiş devlet içinde, dinci çevrenin kaydettiği bu gelişme yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir eğilim göstermiştir. Çevrenin siyasi hayat içinde izlediği yol, bir nakilcilik ve dedikodu edebiyatı, ciddi ve samimi din incelemeleri yapmasına vakit bırakmamıştır. İleri sürdüğü fikirlere bakıldığı zaman, bu çevre mensuplarının, Türkiye'nin hangi meselesini çözmeye gayret ettikleri merakla sorulabilir. Hangi iktisadi, siyasi ve sosyal meseleye, çağın ve

memleketin ihtiyaçlarına göre, dokunmuşlardır? Bu soruya tatminkâr cevap bulunamayacaktır.

97 Laikliğin bu çevre tarafından bu derece hırpalanmasına karşılık, akla bir soru gelmektedir: Demokrasi, sorumsuz kişilerin halk vicdan üzerinde hurafeci bir baskı yapması, dini duyguları, siyasi bakımdan istismarı mı demektir? Böyle bir hareket tarzı karşısında, hangi bilgi, hangi ehliyetle "**din adına**" hareket ettikleri bilinmeyen çevreler, karşısına, "**devrim adına**" hareket eden bir çevrenin çıkması en tabii ve tarihi bir olay olarak kabul edilmelidir.

98 Bu çevrenin ileri sürdüğü fikirlerle bir devleti idare etmeye imkân yoktur. Fakat Türk devriminin dayandığı prensiplerle bağımsız, milli bir devlet kurulabilmiş ve bütün milli kurtuluş hareketlerine örnek olmuştur. Devrimciler, oddan ateşten geçmiş tezleri ve hareketleriyle, bu sıfatla, gerici çevrelerle savaşmak hakkına sahiptirler.

99 Din adına harekete geçtiğini iddia eden çevrenin fonksiyonu üzerinde de durmak gerekir. Memleketimizin siyasi tarihi göstermiştir ki, din duyguları istismar edilmeye müsait bir kitle bugün de vardır. Bu kitle hayli geniştir. Kendilerini dinci tanıtan kişiler, teşeküller ve çevrelerle bu kitle arasındaki ilgi kurma mekanizması görünüşte pek basit değildir. Evvela, halka muayyen meseleleri "din adına" benimsetmek; sonra da, bunların kitle tarafından **istetlenme** ameliyesine girişmek. Böylece, kitleye **istetlenen şey**, din korkusu altında bir azınlığın fikirleri ve yorumlarıdır. "Millet bunu istiyor" iddiası aslında manevi bir zorlamaya dayanır.

100 Türkiye'nin gerçek medeniyet savaşı, **devrimci**

ekip ile **halk** arasında cereyan etmemiştir ve etmemektedir. Savaş, **devrimci ekip ile dincilik iddiasında bulunan ekip** arasında yapılmıştır, ve yapılmaktadır. Dincilik, gelenekçilik iddiasında bulunanlar sadece İslamcı değildirlir. Bu halita içinde her çeşidi ile laik cumhuriyete ve Türk devrimine düşman olanlar da vardır.

101 □ Aynı halita içinde samimi din adamlarının bulunduğu da hatırlanmalıdır. Yapılacak iş basittir. İslam gibi devrimci ve yüksek bir dini, hâlâ Ortaçağ kafası ile yorumlayarak, devrimi yıkmak yoluna sapan kişiler ve çevreler yerine, halk efkârının yapılışına faal olarak katılacak, aydın kafalı, çağın meselelerini anlar din adamları yetiştirmesine imkân vermek. Türkiye'inn sosyal kalkınmasında bu tip insanın rolü büyük olacaktır.

102 □ Laiklik, bütün hücumlara rağmen, yıkılmayan temel bir devrim prensibidir. Bugünkü hüviyeti ile laikliği, din ve vicdan hürriyetine tecavüz sayanlar, halkın vicdanı üzerinde manevi bir vesayet kurmak iddiasındadırlar. Gerçek hata buradadır. Devrim prensipleri Türkiye'nin kuruluş ve kurtuluş yollarıdır. Bağımsız ve milli bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti cehaletle, gerilikle, hurafecilikle savışarak kurulmuştur. İstiklâl Savaşı'nın bir anlamı da budur. Savaş bitmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz (ve Bahri Savcı): Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış (An kara 1959)
- Abdülaziz Çaviş: İslam ve medeniyet (Sebilürreşad 1334 1918, No: 367, 369, 370, 371).
- İslamın hastalıkları ve çareleri (Sebilürreşad 1334 1918 No: 365, 366)
- Anglikan Kilisesi'ne cevap (istanbul 1340 1342) (Mehmet Ali tercümesi).
- Abdülhak Bağdadi: İslamiyetin Avrupa'ya son sözü (Şeyh Muhsini Fâni tarafın dan 'Felaha Doğru" başlıklı eser-de Türkçe'ye nakledil mistir) (İstanbul 1328 1912)
- Abdülhamid H'nin hal' Fetvası (bk. Ali Cevat Beyin fezlekesi s. 148).
- Abdülhamid Elberzenci (Hacı): Dini, vatani, askeri risalei irşadiye (1331)
- Abdülvehap (Bolu mebusu): Ademi itaat meselesi (Tesi-sat, 1327, No: 121)
- Abdürrazık (Şeyh): İslamiyet ve Hükümet (Ömer, Rı za tercümesi, istanbul 1927).
- Abdürreşid ibrahim: Kapitülasyon (Sıratı Müstakim 1327, No: 121)
- Abidullah (Aydın Mebusu) Islâhı Medârisi kadim (İs tan bul 1328 1331).
- Ahmet Agayef (Ağaoğlu): Taassubu cahilane kimde dir? (Sebilürreşad 1328, No: 15 197).
- İslam aleminde görülen inhitatın sebepleri (İslam mec. 1330, No: 2)
- (Bk. Ağaoğlu)
- Ahmed Hamdi Akseki, Aksekili): İslamiyet ve terakki (Se-lamet, 1948, No: 38)
- Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bul-muş olacaktır (Sebilürreşad 1948, No: 17)

- Mev'ize (Filibe Muradiye Camii Şerifinde) (Sebilürreşad 1328▫1912, No: 23▫205)
- Ulemayı İslamiyeye bir sual ve Abdullah Güvilyam Efendinin cevabı (İstanbul 1332▫1916)
- A.N: İstikbali nasıl kurtaracağız? (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)
- A. Hilmi: İttihadı Muhammedi Cemiyeti Celilesine (Volkan 1324, No: 82)
- Ağa Han'ın mektubu (Tevhidi Efkar, İkdâm, Tanin ve Trabzon'da İstikbal gazetesinde yayımlanmıştır. 6 Ocak 1923)
- Ağaoğlu Ahmet (Agayef): Tanin ve Derviş Vahdeti Sâni (Hâkimiyeti Milliye, 11 Teşvîsânî 1923)
- Akıllı selimin galebesi (Hâkimiyeti Milliye, 30 Teşvîsânî evvel 1923)
- Müfsitler hadlerini bilmelidirler. (Hâkimiyeti Milliye 4 teşvîsânî 1923)
- Hüseyin Cahit Beye Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 6 kânunuevvel 1923)
- Ahmed Naim (Babanzade): Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No: 25▫205)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No: 30▫212).
- Ahlâkî İslamiye Esasları (İstanbul 1340▫1343)
- İslamda davayı kavmiyet (Darülhilafe 1332)
- Bizde din ve devlet (Sebilürreşad 1334, C. XV 293▫294)
- A. Rasim: 31 Mart hakkında (Alemdar 1919, No: 167▫1477)
- Ahmet Rasim: Akşamın itirazına cevap (Alemdar 1919, No:169▫1479)
- Ahmet Rasim Avni (Hoca): Kitabü'ttenvir (İstanbul 1334)
- 31 Mart hadisesi bir hareketi irticaiye değildir (Alemdar 1919, No: 167▫1477)
- Ahmet Refik: İnkılabı Azim (İstanbul 1324)
- Ahmet Saip: Tarihi Meşrutiyet (1329)
- Ali Cevat Bey'in fezlekesi▫ İkinci Meşrutiyetin ilanı ve 31

- Mart Hadiessi (Yayını hazırlayan Faik Reşat Unat, Ankara 1960)
- Aksay, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşüründe ki yazısı İstanbul 1958).
- Ali Haydar Emin: Delâli meşveret (Sıratı müstaikm 1324, No: 2)
- Anayasa hazırlamak üzere kurulan komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi (Ankara 1960)
- Arab ve Türk (Mizan 1324, No: 69, s. 292)
- Asil Türk Milletinin evelatlarına halisane tavsiyemiz (Sebilürreşad 1952, No: 124)
- Atatürk, Gazi M. Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Ankara 1945)
- A. Süleyman: Mev'ize (Sebilürreşad 1328, No: 23-205)
- Azmzade Refik: İttihadı İslam ve Avrupa (Halil tercümesi) (Kostantiniyye 1327)
- Atilhan Cevat Rifat: Tarih Önünde ve İlim Işığında 31 Mart Faciası (İstanbul 1956)
- Din Davamız (Sebilürreşad 1948, No: 10)
- Sömürgeci Garb (Hür Adam 1958, No: 290)
- Karşı taraf (Hür Adam, No: 357)
- Ayas, Nevzat: Mehmed Âkif, zihniyeti ve düşünce hayatı (Bk. Eşref Edib: Mehmed Âkif adlı eserinde)
- Aydınlı, Ahmet: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşüründe ki yazısı İstanbul 1950)
- Aytemiz, Sabri: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No: 313, 1960)
- Babanzade, İsmail Hakkı: Cehennemi bir gün (Yeni Gazete, 17, 18 Nisan 1325-1909)
- Başgil, Âli Fuad: Din ve laiklik (İstanbul 1955)
- Türkiye siyasi rejimi ve anayasa prensipleri (İstanbul 1957)
- Memleket tefekkür hayatına indirilen ağır darbe (Sebilürreşad 1948, No: 15)
- Uydurma dil faciası (Sebilürreşad 1948, No: 12)

- ▯ Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad 1952, 124)
- ▯ (Türkçe Kur'an okunamaz▯ broşüründeki yazısı▯ İstanbul 1958)
- ▯ Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli? (Yeni Sa bah, 28 Temmuz 1960)
- ▯ Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz, hükümlerr (Yeni Sabah 31 Temmuz 1960)
- ▯ ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul 1960)
- Baydan Kubilây (İstanbul 1930)
- Baydar, Mustafa: 31 Mart vakası (İstanbul 1955)
- Bediüzzaman Saidi Kürdi (Saidi Nursi)nin fihristei makasıdı ve efkârının programıdır (Volkan 1324▯1908, No: 83, 84)
- ▯ Gençlik rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1951)
- ▯ İki mektebi musibetin şahadetnamesi veyahut Divanı Harbi Örfi (Samsun 1957 baskısı)
- ▯ Hutbei Şâmiye (Antalya 1957)
- ▯ Mesnevii Nuriye İstanbul 1958)
- ▯ Hanımlar rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1958)
- ▯ Münazarat (Tarihsiz)
- ▯ Risalei Nur Sönmez (İstanbul 1961)
- ▯ Hutuvatı sitte ve tülûat (İstanbul, Taş basması, tarih siz)
- ▯ Mektubat (Ankara 1958)
- Bedi Nuri: Hakkı İntihap (İstanbul 1330▯1914)
- Beyannameler (Volkan ve Ittihadı Muhammedi'ye ait 13, 28 şubat 1324▯1909, 7, 18 Mart 1325▯1909 tarihli)
- 1332 Ittihad ve Terakki Kongresi (İstanbul 1332)
- Bouzquet, G.H: L'Islam Maghrébin (Alger 1954)
- Berreby, J.J.: Le Golfe Persique (Paris 1958)
- Bennabi, Malek: Vocation de, L'Islam (Paris 1954) Bo ya cıyan, Mihran K.: Ahid namei Mübareke (İstanbul 1342)
- Bilmen, Ömer Nasuhi: (Türkçe Kur'an Okunamaz▯ adlı broşüründeki ya zısı▯ İstanbul 1958)

- Cahen, CL: Les Facteurs Economiques et Sociaux dans l'anéantissement Culturelle De L'Islam (Classicisme et Déclin Culturelle dans l'histoire de l'Islam) Paris, 1957)
- Celal Nuri (İleri): 31 Mart (Edebiyatı Umumiye Mecmuası, c. 3, No: 62/63)
- Taç Giyen Millet (İstanbul 1339)
- Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (Vahdet, 17 Mart 1921)
- Cemiyeti Müderrisin Nizamnamei Esasisi (İstanbul, 1334)
- Cemiyeti Sûfiye Nizamnamesi: (İstanbul, 1329)
- Cihadı Ekber ile ilgili Fetva ve Beyanname (İslam Mecmuası 1330/1914, c. I)
- Crozat, Charles: Amme Hukuk Dersleri (c. I, İstanbul 1946)
- Cumhuriyetin ismi, şekli ve kuvveti (Hâkimiyeti Milliye, başyazı, 15 Kânunuevvel 1923)
- Çantay, Hasan Basri: (Türkçe Kur'an Okunamaz) broşüründe yazısı İstanbul 1958)
- Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Selâmet 1948, No: 41.)
- Danışmend, İsmail Hami: 31 Mart vakası (İstanbul 1961)
- (Türkçe Kur'an Okunamaz) broşüründeki yazısı İstanbul 1958)
- Demirağ, Nuri: 1. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)
- Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad 1950, No: 87)
- Dergizünü Zade Hasan Rıza (İbni Muhammed): Şer'isi ve şerhi Kanunu Esasi (Darülhilafetialiyye 1326/1910)
- Devrim Yobazları (Hür Adam, 1958, No: 30)
- Din ve Devlet (Mizan 1324/1908, No: 65)
- Doğan, Mustafa: Adnan Menderes'in konuşmaları (İstanbul 1957)
- Doğrul (Bk. Ömer Rıza).
- Duran Lütü: Türk İdare mevzuatı (İstanbul 1954)
- Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (Ankara 1961)

- Ebul'ula (Mardini Zade, Mardin): Surei Şura (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 1)
- Muhtelit Mahkemeler (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 11)
- Adli İstiklâl (Sıratı Müstakim 1327-1911, No: 157)
- Ebülziyazade (Velid): Efendiler isticâl ediyorsunuz (Tevhidi Efkâr 30 Teşriniev vel 1923)
- Efendiler devletin adını taktınız, işlerini düzeltebilecek misiniz (Tevhidi Efkâr 31 Teşrinievvel 1923)
- Bizi korkutan kırmızı cumhuriyet paçavrası mıdır? (1 Teşrinisani 1923)
- Hilafet meselesi (Tevhidi Efkâr 13 Teşri nisani 1923)
- Ankara kendini düzeltmelidir. Tevhidi Efkâr 13 teşrinisani 1923
- Efgani (Bk. Ubeydullah)
- El İslam Cemiyetine mahsus nizamname (İstanbul 1324-1908)
- Elöve, Mustafa E.: 31 Mart Vakası (Vatan 13 Nisan 1955)
- Enver Rıdvan (Sadık Vıcdani): Hitabiyat (Bursa 1336-1920)
- Eşref Edib (Edip): Mehmed Âkif Hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları (İstanbul)
- Risalei Nur (İstanbul 1952-1371)
- Din mektepleri Diyanet İşleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşad 1948, No:2)
- Onlar için hidayet yolları kapalıdır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
- Davamız İslamın izzet ve şerefi davasıdır (Sebilürreşad, 1948, No: 5)
- İnkılap ve Din (Sebilürreşad 1948, No: 15)
- Garblılaşıma hareketinde hristiyanlaşma da var mıdır? (Sebilürreşad 1948 No: 10)
- Tanzimat Hareketi (Sebilürreşad 1948, No: 106, 124, 140, 203)

- ¶ Günaltay'ın Başbakanlığı ve akisleri (Sebilürreşad 1949, No: 5)
- ¶ Millete malolmuş inkılâplar (Sebilürreşad 1950, No: 80)¶ 1950)
- Faruki Ömer: Hürriyeti gasbetmek nasıl olur? (Volkan 1324¶1908, No: 21)
- ¶ Meclisi Mebusan Riyaseti Aliyyesine (Volkan, 1324¶1908 No: 26)
- ¶ Bugün nasıl mesaiye muhtacız? (Volkan 1324¶1908)
- Fernau, F.W.: Le rveil du monde musulman (Paris 1953)
- Feridun, Server: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İs tanbul 1962)
- Frye, N.: İslam and the West (Mouton 1957)
- Fuad şkr (Dilbilen): Halk saltanatı (istanbul 1338¶1922)
- Gazi M.Kemal: (Bkb Aatrk)
- Girgin, Galip: Peyami Safaya mektup (Hr Adam 1958, No: 322)
- Giritli, ismet: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İs tanbul 1961)
- Gıbb, H.A.R.: Les tendances modernes de l'islam (Bernard Vernier tercümesi) (Paris 1949)
- Giraud, Rene: LA vie politique en Turquie après le 27 Mai 1960 (Crient, 1962, No: 21)
- Glasenapp (H.de): Les cinq grandes religions du monde (Paris 1954)
- Gkmenle mlakat (Selmet 1948, No: 43)
- Günaltay (Bk. M. şmseddin)
- Gzelyazıcı, şeref: (Türkçe Kur'an Okunamaz¶ broşu rn¶ deki yazısı¶ İstanbul 1958)
- Hacamatı Ahrarane (Volkan 1324¶1908, No: 48)
- Hafız şevket Fevzi (Volettrinli): Meclisi Meb'usan ve Dahiliye Nazırının enzarı dıkkatins (Volkan 1324¶ 1908, No: 81)
- Hakikat gizlenemez (Serbesti 1324¶1908,2 Nisan)
- Hâlâ da usanmadılar mı (Hâkimiyeti Milliye, 31 teş rini¶ sani1922)

- Halim Sabit (Kazanlı): İslamiyet, fikri dini medeniyet
(Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 2)
- İçtimâî Usulü Fıkıh (İslam Mecmuası, 1330-1914, No: 5)
- Mehmed Âkif, milliyetçilik ve milliyetçiliği (Bk. Eşref
Edib Mehmed Âkifadlı eserde)
- Halil Hulki (Hoca) (ve Hoca İlyas Sami, Rasih): Hâki mi-
yeti milliye ve Hilâfeti İslamiye (Ankara 1341-1924)
- Hamdullah, Suphi (Tannöver): Hüseyin Cahit Beye ve di-
ğerlerine cevabım (Hâki miyeti Millie, 4 Kânunuevvel
1923)
- Hasan Fehmi: Cihad hakkında kürsü İslamadan bir hitap
(İstanbul 1334-1918)
- Heyeti Müttetikai Osmaniye Beyannamesi (Osmanlı
1325-1908)
- Heykelin men'i sebepleri hakkında Darülhikmeti İslami-
yenin cevabı (Ceridei ilmiye 1341-1924)
- Hüseyin Cahit (Yalçın): Yaşasın Cumhuriyet (Tanin, 31
Teşrinievvel 1339-1923)
- Hüseyin Kaydavi (Şeyh Müşr): Nutuk (Müslüman Protes-
tosu Cemiyeti Merke ziyaretçi İslamiye Neşriyatı Londra
1919, No: 13)
- Türkiye, İslam İmparatorluğu'nun istikbâli (Londra 1919)
- İslama çekilen kılıç yahut alem dârânı İslamı müdafaa
(Londra 1919)
- Huillier (Fernand L'): Le Moyen Orient Contemporain
(Paris 1959)
- Hulusi (Nafia Nâzın Esbakı): Itikâdât ve itiyadâtı İslami-
ye (Dersaadet 1329-1913)
- Hussein (Mahmoud): L'İslam dans la société moderne
(Les grandes religions face au monde d'aujourd'hui
adlı eserde, Paris 1961)
- İbnîl-fânî Zeynelâbidin) Müslümanlık (Kostanniyeye 1328)
- İbnîl-hatîp Cemaleddin: Arabın nazariyeleri Şükrü Ganem
ve Tanin (Dersaadet 1326-1910)
- İbni Hazım Ferid: Uhuuvveti İslamiye ve milliye (İstanbul
1326)

- ibrahim Edhem: Evamir meselesi (Tesisat 1327-1911, No: 20)
- I.R (Kocaemir Zade): Ümmeti islam teşkilâtı esasen nasıldır, bugün nasıl olmalıdır? (İstanbul 1322-1196)
- İlahi kurtuluşun lûtfuna hürmeten (Hür Adam 1959, No: 248)
- İlyas Sami (Hoca) (Bk. Halil Hulki)
- İncil dilini millete maleden İnkılap mı? (Sebilürreşad 1950, No: 38)
- İnönü, İsmet: CHP, İl Kongresinde yaptığı konuşma (CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962)
- İslam ve adalet (Saday Hak 1324-1908)
- İsmail Hakkı (Bk. Babanzade)
- İsmail Hakkı (Bereketzade): Sürei Maide, 7 ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: 18)
- İslam ve usulü meşveret (Sıratı Müstakim 1324 No: 5)
- İsra Suresi Alî İmran, 104. Ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: 12)
- İsmail Hakkı Hoca (izmirli, Hafız): Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 458-2758)
- İslam Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 465-2765)
- İslam Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 486-2786)
- İslam Mev'ize (Alemdar 1920 No: 494-2794)
- İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 48, 5)
- İslam Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 7, 14)
- İslam Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 16, 18)
- İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 20, 36)
- İslamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müstakim 1324 No: 20, 36)
- İslamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müstakim 1324 No: 23, 24, 25, 26, 27)
- İslam Kuvvei teşriye tabirine dair (Sıratı Müstakim 1324 No: 25)

- Usulü meşrutiyete karşı husemayı milletin itirazatı na müdafaa muhikka (Sıra tı Müstakim 1324 No: 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22)
- Ahkâmı İslamiye ve İctihad (Sıratı Müstakim 1324 No: 29)
- î. Şehabeddin: İslamiyet (Volkan 1324 No: 25 baş makale)
- İsmail Sıdkı: Hayye alelintibah (Darülhilafe 1329)
- İttihad ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325 No: 81)
- î İttihad (Volkan 1324 No: 49, 50)
- İskipli Atıf Hoca nasıl idam edildi (İstanbul 1952)
- İnkılabı sahih ve teşekkürat (Mizan, 1 Nisan 1325 1909)
- İnkılabın mübrem mantığı (Hâkimiyeti Milliye 27 Şubat 1924)
- İstanbul Muhafızlığının Beyannamesi (İkdam 1328 1912, 10 Ocak)
- İstiklal Mahkemelerinin faaliyeti (Hâkimiyeti Milliye, 4 Ocak 1962)
- İttihadı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi (Volkan 1325 1909, No: 75)
- Kanunu Esasi ve Şeriati İslamiye (Nizan 1324 1908, No: 18)
- Karal (Enver Ziya): 27 Mayıs inkılabının sebepleri ve oluşu (İstanbul 1960)
- Kızıl tehlike Hazreti Muhammedin bayrağı altında değil, Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
- Komünistlikle mücadele (Selamet 1948, No: 34)
- Kolcalı Abdülaziz: Kur'anıkerim ve Kanunu Esasi (Der saadet 1326 1910:
- Köprü cinayeti ve efkârı umumiye (Siperi Saika 1325 1909, No: 45)
- Kösemenoğlu (Kösemen), Yusuf Ziya: Laikliğin yan hş tatbikatından doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyet te ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşad 1948, No: 6)

- Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşad 1948, No: 18)
- Millet hakikati ahlak hakikati (Sebilürreşad 1948, No: 5) Kübalı (Hüseyin Nail): Devlet Ana Hukuku (İstanbul 1950)
- Kunt, Necip: Çarşaf meselesi (Hür Adam 1958, No: 322) Kur'an (Ahmet Bedevi): inkılap Tarihimiz ve Jön Türkler (İstanbul 1949)
- Osmanlı Tarihinde inkılap Hareketleri ve Milli Mücadele (İstanbul 1956)
- Hükümdarlık karşısında milliyet ve mesuliyet ve tefriki kuvva mesaili (İstanbul 1338-1922)
- La société musulmane devant le monde moderne (ESNA Cahiers Nord Africains, No: 62)
- Leonyan, Lütfi (Prof): Dinde nüfuz nerededir? (İstanbul 1922).
- Dinin mesaili içtimaiyeye alakası nedir (İstanbul 1922). Les Grandes religions face au monde d'aujourd'hui (Paris 1961) Lewis, Bernard: The Emergence of Modern Turkey (London 1961)
- The Concept of an Islamic Republic (Die Welt Des Islams, 1955, Ayrı bası).
- Communism and İslam (Islamic Review, June 1954, ayrı bası)
- The Arabs in History (London 1954)
- Lutfi Fikri: Ne elim mazhariyet (İfham 1912, No: 111-1295) Mahir: Mucizatu Kur'aniye (Sıratı Müstakim 1232-1908, No: 3)
- Maliye Nazırı'nın insafına (Volkan 1324-1908, No: 28) Mahmud Hamza: Bakayî Saltanatı Osmaniye (Bereket-i Zade İsmail Hakkı tercümesi Dersaadet 1332-1916) Mahmut Muhtar Paşa: Maziye bir nazar (İstanbul 1341-1924)
- M. Bedrettin (Erbili, Fakih Velizade): Millet-i Asker (Volkan 1324-1908, No: 81)

- Mehmet Âkif: Safahatı hayattan, istibdat, bir gün evvel (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 21)
- İki Gün Sonra (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 22)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 9-191)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912 NO. 16-198)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 27-209: 20-272)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 31-213)
- Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328-1912, No: 32-214)
- Bayezit Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328-1912 No: 48-230)
- Fatih Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328-1912 No: 49-231)
- Mehmed Arif: Anadolu inkılabı (İstanbul 1340-1924)
- Mehmed Arif (Mardinizade): Hikmeti edyan (Sıratı Müstakim 1324-1908 No: 2)
- Mehmed Âif (İskilipli, Hoca): Medeniyeti Şer'iyeye, Terakkiyeti diniye (İstanbul 1329-1323)
- Tesettürü Şer'i (İstanbul 1339-1323)
- Mehmed Ekrem: Nazariyatı Hukukiye muvacehesinde Türkiye İnkılabı ahiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Dersaadet 1338-1922)
- Mehmed Emin Hayreti: Fevran (Volkan 1325-1909, No: 81)
- Beyanı hakikat (Volkan 1325-1909 No: 109)
- Mehmed Fehmi (Ulgener): Hikmeti hukuki İslamiye (İstanbul 1329-1913)
- Mehmed Ferit Vecdi: Müslümanlıkta medeniyet (Sıratı Müstakim 1327-1911, No: 159-161)
- Mehmed Halis: Alemi İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1333-1917)
- Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz (İstanbul 1326-1910)
- Vehmiyata karşı hakikatlar (İstanbul 1331-1914)
- Mehmed İzzet (Akçaabat Müftüsü): Mir'atı Meşrutiyet (Trabzon 1326-1910)

- Mehraed Memduh: Esvatı Sudur (İstanbul 1328-1912)
- Mehmed Murad: Tatlı Emeller, Acı Hakikatlar (İstanbul 1330-1414)
- Mehmed Nusret (Erzurumlu): Nazariyatı Fıkhiye ve âdatı milliye (Dersaadet 1340-1924)
- Mehmed Sadık (Milaslı Durmuşzade): Âlemi İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1339-1924)
- M. S. (Kesriydi): Meşrutiyet içinde müsavatsızlık (Volkan 1324-1908, No: 46)
- Mehmed Saffet (Ermenaklı): İslamiyette İzdivaç (Beyanülhak 1326-1910 s. 1694-1696)
- Tiyatrolar (Beyanülhak 1326-1910 No: 78)
- Mehmed Şeref: Anadolu'da bir Müslüman Türkün Şeyhülislam Efendi Hazretlerine en son sözü (Bursa 1331-1329)
- M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura (İstanbul 1311)
- Muhtekirlerin pençeleri altında kıvranan köylüleri düşünelim (Sebilürreşad 1328, No: 33-215)
- Sebilürreşad ceridei Muhteremesine (Sebilürreşad 1327-1911 No: 5-187)
- Bir Milleti sefalet saik kuvvetler ve kurtaracak eller (Sebilürreşad 1328, No: 16-198)
- Müslümanlık Aleminde intibah emareleri (İslam mecmuası 1330-1914, NoO 1-4)
- M. Şinasi: Evamiri Hükümete itaat meselesi (Tesisat 1327-1911, No: 129)
- Mehmed Tahir (Bursalı): Fezaili cihad hakkında müellifattı Osmaniye (Sebillürreşad 1328 No: 46-228).
- Mehmed Ziyaeddin: Mir'atı Kanunu Esasi (İstanbul 1324-1908)
- Meryem Cemile: Batı karşısında İslam (Kemal Kuşçu tercümesi İstanbul 1962)
- Midhat Cemal (Kuntay): Meclisi Meb'usan (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 18)
- Muhammed Abduh (Şeyh): Hanotonun hücumuna karşı

- Şeyh Muhammed Abduh'un İslamı müdafaası (Darü'l hilafe 1331) (Mehmed Âkif tercümesi)
- Muhsini Fâni (Şeyh) (Hüseyin Kâzım): Felaha Doğru (İstanbul 1331-1323)
- İ İstikbale Doğru (İstanbul 1311-1329)
- Muhsini Fâni Elzâhiri (Şeyh): Yirminci asırda İslamiyet (İstanbul 1339-1922)
- Musa Carullah: Şeriati İslamiyeye benim nazarım (İslam Mecmuası No: 1)
- Musa Kâzım (Şeyhülislam): İslamda usulü meşveret ve hürriyet (İstanbul 1324-1908)
- İ Beyanname (5 Zilhicce 1329-14 Teşrinisani 1327-1911) (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)
- İ Devri İstibdat ve musibetleri (Dersaadet 1327-1911)
- İ Külliyyatı Şeyhülislam Musa Kâzım, Dini, İstimai makaleler (Darülhilafetilaliye 1336-1920).
- Mustafa Asım: Celâl Nuri Bey'e cevabım (İçtiha 1329-1913 No: 67)
- Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendinin Fetvası (Takvimi Vekâfı 11 Nisan 1920)
- Mustafa Naki (Sivasi Selim Efendizade): Bir mütalâ (Beşyanlhak 1325-1909, No: 25)
- Mustafa Sabri (Şeyhülislam, Tokat Mebusu, Hoca): Dini Mücedditler yahut "Türkiye için necat ve itilâ yollarında bir rehber (İstanbul 1332-1922)
- İ Dini İslamda hedefi münakaşa olan mesailden: Sigorta ve kumar (Beyanülhak 1327-1911, No: 100 ve 102)
- İ Hilafı kanun verilen emirlere itaat lazım mıdır? (Tesisat 1327-1911, No: 122)
- İ cevabım (Beyanülhak 1324-1908 No: 17)
- İ Sait Efendinin Sait Paşa Hazretlerine müdafaası (Tesisat 1327-1911, 128)
- İ Cihadi Ekber Fetvası Hakkında (Alemdar 1918, No: 7-1317)

- Mustafa Şeref: Fukahaya göre hukuku âmme (İslam mecmuası 1330-1914, No: 3)
- Mustafa Zihni (Babanzade, Paşa): İslamda Hilafet Kostantiniye 1327-1911)
- Mustafa Fevzi: Dini, ahlaki, Edebi tebeyyünü hakikat (Nûşiri, Hürriyet ve İtilaf Fırkai Muhteremesi Merkezi Umumisidir. İstanbul 1328-1912)
- Muzaffer Muhiddin: Vahidettinin ihanetleri ve firarı İstanbul 1338)
- Naima Tarihi, Cilt I.
- Nazif Sururi: Terbiye-i İslamiye (Dersaadet 1326-1910)
- Nur, Z., Vatan Cephesi kurulabilirini (Hür Adam 1958, No: 326)
- Ömer Lütfü: Nazarı İslamda makamı Hilafet (Selanik 1330-1914)
- Ömer Rıza (Doğrul): Alemi İslamda mevkiimiz (Sebilürreşad 1335-1919, No: 18-417)
- Felaketlere karşı (Sebilürreşad 1335-1919 No: 286)
- İslam mefkuresine doğru (Sebilürreşad 1335-1919 No: 9-398)
- Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335-1919, No: 18-417)
- Akif'in Davası (Selamet 1947, No: 32)
- Skolastik devri ebediyen kapanmıştır (Selamet 1948 No: 43)
- Komünizm, insanlık için en büyük felakettir (Selamet 1948, No: 43)
- İslam Birliğini ve Türk Birliğini bozmaya uğraşan neşriyate karşı (Selamet 1948 No: 34)
- İslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet 1948, No: 35)
- İslam Peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet 1948, No: 36)
- Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335-1919 No: 18-417)
- Sözün özü (Sebilürreşad 1948, No: 5)

- Omur, Sinan: Milli imam cephesi 1961'de Halk Partisi'ni birdaha hortlatmamak üzere yere serecektir. (Hür Adam 1959, No: 395)
- Ömer Ziyaeddin: Hukuku Selatin (İstanbul 1326-1910)
- Özdemir Sait: (Bk. Tahsin Tola)
- İslamda kadının mevkii (Hür Adam 1958, No: 290)
- Osman Fahri: 31 Mart (Sıratı Müstakim 1324-1908, No: 46)
- Ogan, Raif: latin Alfabeti ve Uydurma Dil (Sebilürreşad, 1950, No: 85)
- İlmiyyelerde din dersi (Sebilürreşad 1950, No: 51)
- Okandan, Recai G.: Umumi Amime Hukuku (İstanbul 1946)
- İlmiyye Hukukumuzun Ana Hatları (İstanbul 1958)
- Özek, Çetin: Türkiye'de Laiklik (İstanbul 1962)
- İlmiyye Anayasa Hukukunda laiklik kuralı ve gelişimi (İstanbul 1962) (ayrı bası)
- İlmiyye Geriye (Vatan, 4 Ekim 1959)
- Özçelik, Halis: 31 Mart Vak'ası (Tercüman, 5 Ekim 1955)
- Özçelik, Selçuk: İslamda devlet Müessesesinin inkişafı (İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ayı Bası 1955)
- İlmiyye İslam Hukukuna göre Hükümdarın Hukuki durumu (İstanbul, Hukuk Fakültesi Mecmuası 1956, Ayı bası).
- İlmiyye İslam Hukukuna göre devlet ve Fert Münasebetleri (Ord. Prof. Samim Gönensay'a Armağan'dan ayrı bası-İstanbul 1955).
- Rasih (Kaplan, Hoca) Bk. Halil Hulki
- Receb (Peker): Tanin'e Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 2 Kanunvevvel 1923)
- Rondot, Pierre: L'Islam au et les Musulmans d'Aujourd'hui (2 cilt, Paris 1958-1960)
- Rustow, Dankwar A.: Politics and Islam in Turkey (Frye: İslam and the West adlı eserde, 1957).
- Roux, Jean Paul: L'Islam au Proche Orient (Paris 1960)
- İlmiyye L'Islam en Occident (Paris 1959)
- İlmiyye L'Islam en Asie (Paris 1958)

- Sabahattin (Prens Mehmed): Sultanzade Sabahattin Bey
fendinin Ulemai Kirama hitaben açılmektupları (Os-
manlı, 5 Nisan 1325-1909:
- Asker kardaşlarımıza (Osmanlı, 1 Nisan 1925-1909)
- Sadrettin: Hukuku Aile ve Usulü Muhakematı Şer'iye hak-
kında (Sebilürreşad, c. 18, No: 445)
- Said Halim (Paşa, Mehmed): Buhranı İçtimaimiz (İstanbul
1332-1916)
- Taassup (İstanbul 1332-1916)
- inhitatı İslam Hakkında bir tecrübe-i kalemiye (İstanbul
1334-1918)
- İslamlaşmak (Darülhilafe 1337-1919)
- Buhranlarımız (İstanbul 1335-1919)
- Saidi Nursi (Bk. Bediüzzaman)
- Savcı, Bahri (ve Abadan, Yavuz): Türkiye'de Anayasa ge-
lişmelerine bir bakış (Ankara 1959)
- Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (An-
kara 1961)
- Saruhan, Hüseyin: Laik misiniz, yoksa din idüşmanı mı?
(Sebilürreşad 1948, No: 18)
- Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir (Se-
bilürreşad 1948, No: 9)
- Selahattin Âsim: İçtimaiyat ve Şeriatı İslamiye (Sıratı Müs-
takim 1324-1908, No: 28)
- ilmi İçtimaa nazaran İslamiyet (Sıratı Müstakim 1325-
1909, No: 32)
- Serdengeçti: Hezayanlar (Hür Adam 1958, No: 321)
- Sati' Al-Husri: L'idée de nation dans les pays arabes du dé-
but du XXe siècle à la création de la Ligue des Etats
Arabes-Les pays arabes et le Sultanat Ottoman (Ori-
ent, le trimestre 1962)
- Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve Âlemi İslam (İstanbul
1326-1910)
- Seyyid (Mehmed, İzmir Meb'usu): Usulü Fıkr Dersleri (İs-
tanbul 1330-1914)

- İÇtihad ve Taklid (İslam Mecmuası 1339-1914, No: 4, 5, 7)
- Hak mefhumunun ve kuwei müeyyidesinin sureti telak-kisi hakkında İslam felsefi hukuku ile Avrupa felse-
fi hukuku arasında bir mukayese (Konferans, istan-
bul 1338-1922)
- Hilafetin mahiyeti şer'iyesi (Ankara 1924)
- Hilafet ve hâkimiyeti milliye (Ankara 1924)
- Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari ilimler Enstitüsünün Gerek-
çeli Anayasa Tasansı ve Seçim Sistemi Hakkındaki
Görüşü (Ankara 1960)
- Smith, Wilfred Cantwell: İslam in Modern History (Prince-
ton 1957)
- Süleyman Nazif: Tarihin Yılan Hikâyesi
- İmana Tasallut-Şapka Meselesi (İstanbul 1324-1926)
- Hâdisat gazetesinden naklen makalesi (Sebilürreşad 1335-
1919, No: 397)
- Şenkan, Hakkı: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Se-
bilürreşad 1948, No: 20)
- Şehsuvaroğlu, Haluk: 31 Mart Vak'ası (Cumhuriyet, 11
Mayıs 1951)
- Şeref (Mehmed) (Edirne Meb'usu): Hakimiyeti milliye
(Hakimiyeti Milliye, 29, 30 Mart 1923)
- İnkılaptan istikrara (Hakimiyeti Milliye, 5 nisan 1923) Şe-
riat Esası Meşrutiyet (Serbesti, 4 Nisan 1325-1909)
- Şerif (Paşa): Mücadeli Vataniye □ Muhalefeti İttihad ve Te-
rakki (İstanbul 1325-1946)
- Şevketi (Eşref Efendi Zade): Medarisi İslamiye Islahat
Programı (İstanbul 1339-1923)
- Sây ve sermaye mücadelâtının dînen sureti halli (İstanbul
1342-1922)
- Şeyh Saffet (Urfa Meb'usu): İÇtihat kapıları
- Ehli Bedr ve Kuvayi Milliye)Hakimiyeti Milliye 3 ve 6
Mart 1924)
- Şeytanlar Devri (Volkan 1324-1908, No. 3)

- Tahirülmevlevi: Teranei Milli (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 23)
- Tanrıöver (Bk. Hamdullah Suphi).
- Tarihi vak'alarından 31 Mart Vak'asının İçyüzü (Büyük Gazete 17 Mart 1927, No. 20)
- Tesettürü Şer'i hakkında Beyannamei Meşihatpenâhî Sebilürreşad 13281912, No. 5713)
- Tefrikanın sonu memattır (İstanbul 13301914)
- Türkçe Kur'anı Kerim (İsmail Hakkı İzmirli tercümesi) (İstanbul 1952)
- Tola, Tahsin (ve Sait Özdemir): Bediüzzaman Saidi Nursi (İstanbul 1958)
- Tunaya Tarık Z.: Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları (İstanbul 1948) (Doçentlik Tezi 1 Teksir baskısı)
- 1 Türkiye'de Siyasi Partiler (İstanbul 1952)
- 1 Hürriyetin İlanı (İstanbul 1960)
- 1 Türkiye'nin Siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri (İstanbul 1961)
- 1 Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri (İstanbul 1959)
- 1 1924 Anayasasının ideolojik karakteri (İstanbul 1959) (Teksir baskısı). Bu etüd İngilizce olarak yayınlanmıştır:
- idéologie Character of the 1924 Constitution (İstanbul 1960) (ayrı bası).
- 1 31 Mart Vak'ası (Vatan, 10 Mart 1949)
- 1 Türkiye'de ilk irtica partisi: ittihadı Muhammedi Fırkası (Vatan, 16 Mart 1949)
- Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul 1958)
- T.C. Milli Birlik Komitesi Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960)
- Ubeydullah, Efgani (Kavmi Cedid): Mucizei Peygamberi (İstanbul 13321916)
- Unat, Faik Reşit (Bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi)

- Ustaoglu, Hasan Fehmi: Büyük Cihad (3 Ekim 1952)
Ülker, Reşit: CHP 1947 Kurultay raporu hakkında (Vazife 1959 No. 28)
- Vahdeti (Kıbrıslı, Derviş): Esbabı inkılap (Volkan 1324 No. 3)
- Melhameler, Matranlar (Volkan 1324 No. 23)
- Mutasavvıfla Feylesof (Volkan 1324 No. 25)
- Tenzili maaşat yahut idarei meşrutada kaydı hayat yoktur (Volkan 1324 No. 31)
- Altı aylık meşrutiyetimiz böyle mi olacaktı? (Volkan 1324 No. 34)
- Kanunu adalet mi, yoksa kanunu istibdat mı? (Volkan 1324 No. 35)
- Din ■ Kavmiyet (Volkan 1324 No. 41)
- Kuveî maneviyeyi kırmak ne fenadır (Volkan 1324 No. 49)
- Acele şeytandan, teenni rahmandır (Volkan 1324 No. 51)
- İttihad (Volkan 1324 No. 52 ve 54)
- Hakikat nasıl anlaşılacak? (Volkan 1324 No. 61)
- Alaylı ■ Mektepli zabitanla askerler (Volkan 1324 No. 82)
- Teskini heyecan emrû muhal (Volkan 1325 No. 102)
- Halifeî İslam Abdülhamid Hazretlerine açık mektup (Volkan 1325, No. 104)
- Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica (Volkan, 1325 No. 108).
- Enzarı umumiyeye (Volkan 1325 No. 19)
- Velidedeoğlu, H. V: Aile Hukuku (İstanbul 1960)
- Veliyüddin: Hukuku İslam (İslam Mecmuası 1330, No. 9)
- Yahia, Osman: Sagesse de l'Islam (Les grands religions face au monde d'Aujourd'hui ■ adlı eserde)
- Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): Hürriyet ve Cumhuriyet (Hâkimiyeti Milliye 3 Kanunusani 1923)

- Genç cumhuriyetimiz ve eski muhalefet (Hakimiyeti Milliye, 1 Kanunusani 1923)
- Yavuz, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz ■ broşüründeki yazısı ■ İstanbul 1958)
- Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşad 1948, No. 17)
- 27 Senedenberi milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih 1958, No. 37)
- Zeki Ali: İslam medeniyeti (Selamet 1948, No. 38)
- Zıkrıa, Nıaz Ahmed: Les principes de l'İslam et la Démocratie (Paris 1958)
- Zühdü: Yadiğarı Muhtasar Tarihi Meşrutiyeti osmaniye (İstanbul (1326 ■ 1910)

DERGİLER

Beyanülhak
Die Welt des Islams
Edebiyatı Umumiye Mecmuası
Fetih
İslam Mecmuası
islamic Review
İslamiyet
Revue du Monde Musulman
Livayı İslam
Mahfel
Mekâtîp ve medaris
Sebillürreşad (Sebilürreşat)
Serdengeçti
Servetifünun
Selamet
Sıratı Müstakim
Utarit
Vazife
Orient
Cahiers Nord-Africains

DİĞER YAYINLAR

Aylık Ansiklopedi
CH.R Kurultaylarının tutanakları
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi
T.B.M.M. Tutanak Dergisi
T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
Takvimi Vekayi

DÖNEMLİ YAYINLAR

GAZETELER

Akşam

Alemdar (1911, 1918-19)

Boşboğaz(1908)

Büyük Gazete (1909)

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye (1923-1924)

Hür Adam

Hürriyet (1909)

İkdam (1911, 1924)

İfham (1911-1912)

İstikbal (1923-1924)

Kadıköy (1909)

Minber (1918)

Mizan (1908-1909)

Osmanlı (1908-1909)

Sabah (1908-1909)

Sadayı Hak

Serbesti (1908-1909)

Siperi Saika (1909)

Şikayet(1909)

Şurayı ümmet (1909)

Tanin (1923-1924)

Tasvir

Tercüman

Tesisat (1911)

Vahdet(1918)

Vatan

Volkan (1908-1909)

Yeni Gazete (1908-1909)

Yeni Sabah

Zaman (1909)